

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 140**

Verrassende vondsten in een volkswijk

Archeologisch onderzoek naar een 17de-eeuwse wijk
tussen de David- en Romeinstraat in Enkhuizen

B.C. ter Steege, C.P. Schrickx &
W. Stellingwerf
Met een bijdrage van: D.M. Duijn

Verrassende vondsten in een volkswijk

Archeologisch onderzoek naar een 17de-eeuwse wijk tussen de David- en Romeinstraat in Enkhuizen

B.C. ter Steege, C.P. Schrickx & W. Stellingwerf
Met een bijdrage van: D.M. Duijn

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 140

Titel	Verrassende vondsten in een volkswijk Archeologisch onderzoek naar een 17 ^{de} -eeuwse wijk tussen de David- en Romeinstraat in Enkhuizen
Uitvoerder	Archeologie West-Friesland
Auteurs	B.C. ter Steege (senior archeoloog, Archeologie West-Friesland) C.P. Schrickx (senior archeoloog, Archeologie West-Friesland) W. Stellingwerf (archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn (archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Redactie	C.P. Schrickx
Veldwerk	B.C. ter Steege G. van den Berg (senior archeoloog, Plaats Relict) M. Kossen (archeoloog/veldtechnicus, Archeologie West-Friesland) J. Leek (archeoloog, Archeologie West-Friesland) E. van Paridon (veldmedewerker, Archeologie West-Friesland) A. Weel (veldmedewerker/metaaldetectie, Archeologie West-Friesland) O. Ooievaar (vrijwillig medewerker) F. Kivit (vrijwillig medewerker) K. Kiestra (vrijwillig medewerker)
Determinatie	Keramiek: C.P. Schrickx (senior materiaalspecialist) W. Stellingwerf (materiaalspecialist) Glas: W. Stellingwerf Dierlijk bot: J. Van Leeuwen (junior-materiaalspecialist organisch materiaal, Archeologie West-Friesland) Metaal: C.P. Schrickx Hout: D.M. Duijn (materiaalspecialist organisch materiaal) Leer: A. Vissie-Hoogland & E. Winters-Ran (vrijwillig medewerkers, Archeologie West-Friesland) Overig: C.P. Schrickx & W. Stellingwerf
Botanisch onderzoek	A.L. de Sitter-Homans (vrijwillig botanisch specialist) K. Hänninen (BIAX)
Fotografie objecten	F.C. Schinning (archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Bewerking afbeeldingen	F.C. Schinning & F. Postma
GIS/kaartmateriaal	B.C. ter Steege & F.C. Schinning
Opmaak	F.C. Schinning
Trefwoorden	Enkhuizen, 17 ^{de} eeuw, Gouden Eeuw, porselein, Mercuriusbeeld

© Archeologie West-Friesland 2019

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

Administratieve gegevens

Project/locatie	David-Romeinstraat, Enkhuizen, Gemeente Enkhuizen
Projectnummer	446
Landelijk registratienummer	4041108100
Centrale coördinaten	x: 147.792 y: 523.983
Datum rapportage	November 2019
Datum veldonderzoek	Juni 2017
Bevoegde overheid	Gemeente Enkhuizen
Archeologisch deskundige	C.M. Soonius
Beheer en plaats projectdocumentatie	Provinciaal Depot Noord-Holland
Opdrachtgever	Woningstichting Welwonen
Opdrachtnemer	Archeologie West-Friesland
Status	Goedgekeurd door het Bevoegd Gezag

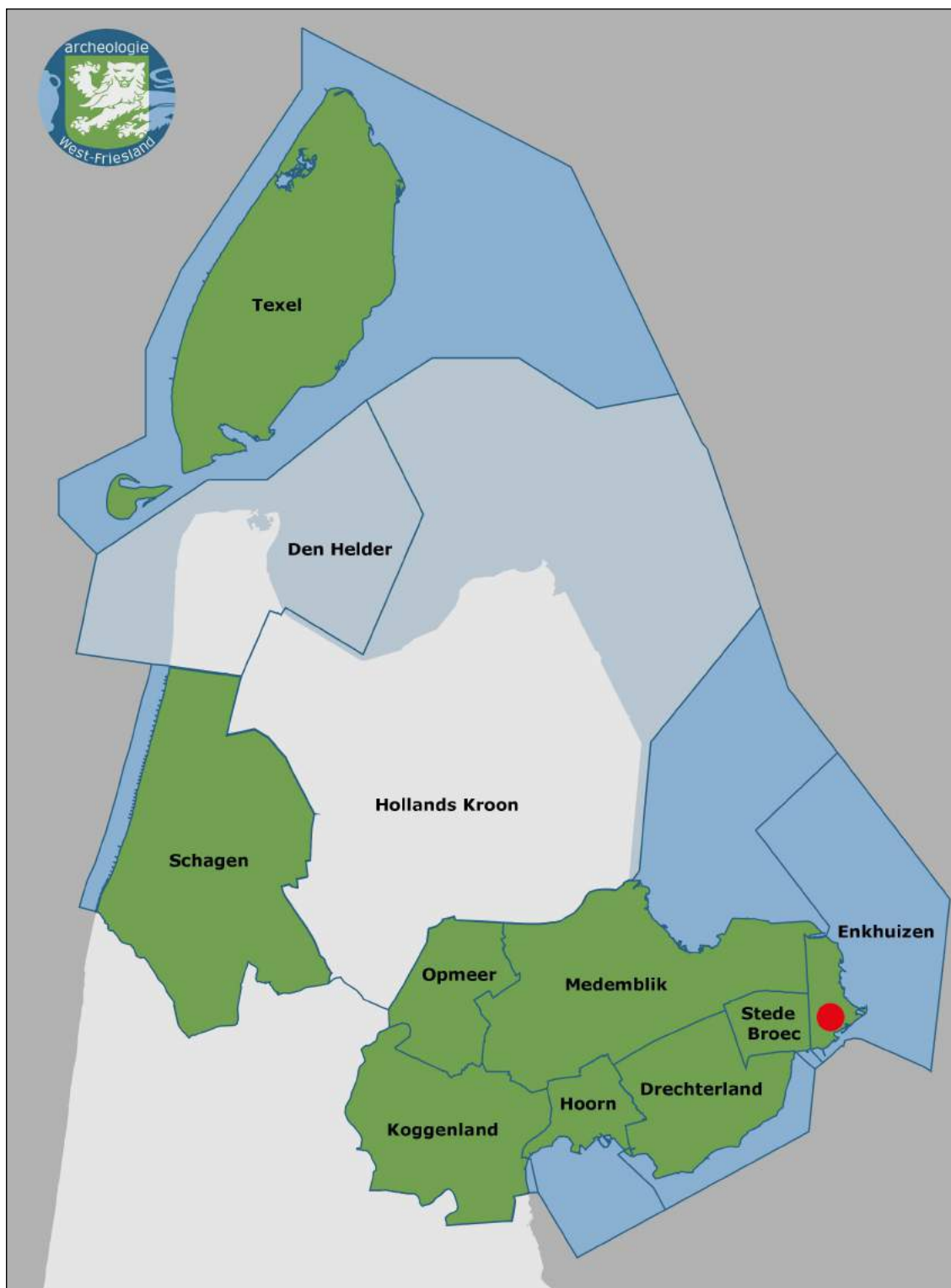

Inhoudsopgave

1. Inleiding	11
2. De onderzoekslocatie	14
2.1 Geologie en landschap	14
2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen	15
2.3 Historische ontwikkeling plangebied (D.M. Duijn & C.P. Schrickx)	18
3. Doel en methode van het onderzoek	22
3.1 Onderzoeksopdracht	22
3.2 Methode	23
4. De periode tot 1590 (B.C. ter Steege)	27
4.1 Natuurlijke bodem	27
4.2 Bronstijd	27
4.3 Middeleeuwen	28
4.3.1 Sporen ten tijde van de ontginning	28
4.3.2 Sporen voorafgaand aan ophoging	30
5. Inrichting en huizenbouw vanaf 1590/1595 (B.C. ter Steege)	34
5.1 Inleiding	34
5.2 Ophogingen	35
5.3 Perceel 1: woningen of werkplaatsen	39
5.3.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing	40
5.3.2 Funderingen deelperceel 1A	40
5.3.3 Funderingen deelperceel 1B	42
5.3.4 Deelperceel 1C	44
5.3.5 Tonputten perceel 1 (S314/361, S129, S135, S363)	46
5.3.6 Overige sporen op perceel 1	54
5.3.7 Deelconclusie perceel 1	62
5.4 Perceel 2: een werkplaats	64
5.4.1 Funderingen	64
5.4.2 Askuil	65
5.4.3 Afbraakpuin	67
5.4.4 Puinspoor	68
5.4.5 Vondsten in en om het huis	68
5.4.6 Deelconclusie perceel 2	68
<i>Kadertekst: De vijfde Perzische scherf uit Enkhuizen (C.P. Schrickx)</i>	69
5.5 Perceel 3: een werkplaats (rond 1615)	74
5.5.1 Funderingen	74
5.5.2 Binnenmuren	75
5.5.3 Aanbouw	75
5.5.4 Tonputten, beerput, houten waterput en mand	75
5.5.5 Afbraakpuin	81
5.5.6 Vondsten in en om het huis	81
5.5.7 Deelconclusie perceel 3	82
5.6 Perceel 4: een werkplaats?	84
5.6.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing	84
5.6.2 Funderingen	86
5.6.3 Grote kuil	86
5.6.4 Vondsten in en om het huis	87
<i>Kadertekst: Saintonge-aardewerk (C.P. Schrickx)</i>	89
5.6.5 Deelconclusie perceel 4	91
5.7 Perceel 5: een huis (1650/1651)	91
5.7.1 Fase 1	91
5.7.2 Fase 2	104
5.7.3 Vondsten in en om het huis	110
5.7.4 Deelconclusie perceel 5	110
5.8 Perceel 6: een huis?	113
5.8.1 Funderingen	113

5.8.2 Puinkuilen en uitbraakspoor S67	113
5.8.3 Steeg	119
5.8.4 Deelconclusie perceel 6	119
<i>Kadertekst: Een topstuk uit de Gouden Eeuw (C.P. Schrickx)</i>	120
5.9 Perceel 7: een huis	126
5.9.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing	126
5.9.2 Funderingen	126
5.9.3 Afvalkuil	127
5.9.4 Grote kuilen	129
5.9.5 Greppel	130
5.9.6 Deelconclusie	132
5.10 Perceel 8: geen bebouwing	132
5.10.1 Sporen perceel 8	134
5.10.2 Deelconclusie perceel 8	137
5.11 Perceel 9: geen bebouwing	139
5.12 Perceel 10: een huis en werkplaats	139
5.12.1 Ophoging voorafgaand aan bewoning	139
5.12.2 Fase 1	141
5.12.3 Fase 2	146
5.12.4 Overige sporen perceel 10	148
5.12.5 Deelconclusie perceel 10	153
5.13 Perceel 11: een huis en werkplaats	156
5.13.1 Ophoging voorafgaand aan bewoning	156
5.13.2 Fase 1	156
5.13.3 Fase 2	158
5.13.5 Schuttingen	163
5.13.6 Steeg	163
5.13.7 Deelconclusie perceel 11	164
5.14 Perceel 12: bewoningsresten	166
5.14.1 Kuilen	166
5.14.2 Vondsten op het erf	180
5.14.3 Deelconclusie perceel 12	180
6. De 'porseleinkuil' (C.P. Schrickx)	181
6.1 Inleiding	181
6.2 Samenstelling	182
6.3 Aziatisch porselein	183
6.3.1 Vroeg Kraakporselein	183
6.3.2 Kraakporselein	184
6.3.3 Kraakporselein met onderglazuur rood	206
6.3.4 Swatow-porselein	206
6.3.5 Blanc de Chine	207
6.4 Italiaans tinglazuuraardewerk	209
6.4.1 Compendiario	210
6.4.2 Alla raffaellesca	211
6.5 Frans tinglazuuraardewerk	213
6.6 Portugees tinglazuuraardewerk	214
6.7 Nederlands tinglazuuraardewerk	214
6.7.1 Italiaanse stijl	214
6.7.2 Chinese stijl	216
6.8 Overige keramiek	216
6.9 Glas	216
6.10 Conclusie	217
7. Overig vondstmateriaal (W. Stellingwerf)	220
7.1 Ophogingslagen	220
7.1.1 Vondstmateriaal in de ophogingslagen langs de Romeinstraat	220
<i>Kadertekst: Italiaans tinglazuuraardewerk uit Castelli (C.P. Schrickx)</i>	221
7.1.2 Vondstmateriaal in de ophogingslagen aan de Davidstraat	222
7.1.3 Vondstmateriaal in de ophogingslagen hoek Korte Davidstraat en Davidstraat	225
7.2 Vondstmateriaal uit askuilen en aslagen	229

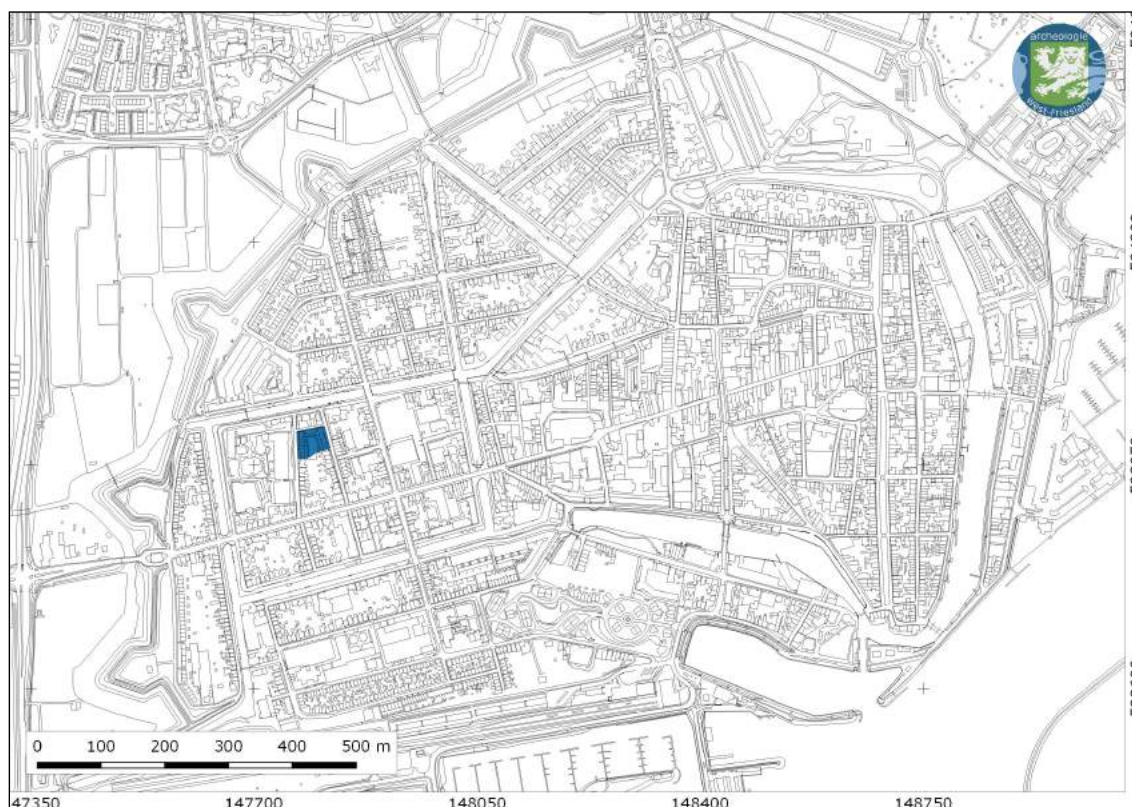
7.3 Diverse context	244	
7.3.1 Steengoed	244	
7.3.2 Roodbakkend aardewerk	244	
7.3.3 Witbakkend aardewerk	247	
7.3.4 Werra-aardewerk	248	
7.3.5 Weser-aardewerk	251	
7.3.6 Iberisch roodbakkend aardewerk	251	
7.3.7 Majolica	251	
7.3.8 Faience	251	
7.3.9 Italiaans tinglazuuraardewerk	254	
7.3.10 Portugees tinglazuuraardewerk	256	
7.3.11 Frans tinglazuuraardewerk	256	
7.3.12 Porselein (C.P. Schrickx)	256	
7.3.13 Bouwkeramiek (W. Stellingwerf)	257	
8. Metaal (C.P. Schrickx)	260	
8.1 Munten	260	
8.2 Muntgewichten	262	
8.3 Penningen	263	
8.4 Geuzenpenning	265	
8.5 Lakenloden	266	
8.6 Haringnetloden	269	
8.7 Byzantijns kruis	272	
8.8 Geëmailleerde mesheften	273	
8.9 Zegelstempel	274	
8.10 Graanlood	275	
8.11 Boetnaalden	275	
8.12 Kinderspeelgoed	276	
8.13 Kleding	276	
8.14 Overig	280	
9. Houten elementen (D.M. Duijn)	285	
9.1 Houten tonnen	285	
9.2 Scheepshout	302	
10. Synthese	305	
10.1 Inleiding	305	
10.2 De ontwikkeling van het gebied	305	
10.3 Onderzoeksthema's	308	
11. Beantwoording onderzoeksvragen	311	
Literatuurlijst	315	
Kaartbijlagen		
Bijlage 1	Alle sporenkaart	321
Bijlage 2	Situatie rond 1500	323
Bijlage 3	Situatie rond 1650	325
Bijlage 4	Situatie rond 1700	327
Bijlage 5	Askuilen en aslagen	329
Bijlage 6	Profielen deel 1	331
Bijlage 7	Profielen deel 2	333
Bijlage 8	Profielen deel 3	335
Bijlage 9	Profielen deel 4	337
Determinatielijsten en specialistisch onderzoek		
<i>Digitaal beschikbaar via www.archeologiewestfriesland.nl</i>		
Bijlage 10	Determinatielijsten	
Bijlage 11	Tekeningen leer	
Bijlage 12	Dendrochronologisch onderzoek (S. van Daalen)	
Bijlage 13	Archeobotanisch onderzoek (K. Hänninen)	
Bijlage 14	Conserverings- en restauratierapport (Restaura)	

Afb. 1.1. De locatie van het plangebied David-Romeinstraat binnen de gemeente Enkhuizen in de regio West-Friesland (rode stip). Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1. Inleiding

Van 31 mei tot en met 30 juni 2017 (25 dagen) is door Archeologie West-Friesland een vlakdekkend onderzoek uitgevoerd tussen de Romeinstraat, Davidstraat en Korte Davidstraat in het historische centrum van Enkhuizen (afb. 1.1 en 1.2). De opdrachtgever voor het project was woningcorporatie Welwonen. De eindverantwoordelijkheid voor het project was in handen van senior KNA-archeoloog drs. Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was senior KNA-archeoloog drs. Bart ter Steege. De andere leden van het vaste veldteam waren KNA-archeoloog drs. Marlijn Kossen (als veldtechnicus), veldmedewerker Etienne van Paridon, Aad Weel (metaaldetectie) en senior KNA-archeoloog Guus van den Berg (Plaats Relict). Daarnaast behoorden archeoloog Jasper Leek, stagiaire Fien Kivit en vrijwilliger Owen Ooievaar gedurende een deel van het project tot het veldteam. Dank gaat postuum uit naar Kees Kiestra, die, ondanks dat de Nieuwe Tijd niet helemaal zijn periode was, toch veel inzet toonde bij het handmatige schepwerk. Het graafwerk werd uitgevoerd door machinist Daan Wenners van J. Koper en zn B.V.

Afb. 1.2. De locatie van het plangebied David-Romeinstraat binnen Enkhuizen (blauwe arcering).

De aanleiding voor het onderzoek was de sloop van de bestaande bebouwing, de nieuwbouw van 15 woningen en de bodemsanering van de binnentuin. De geplande werkzaamheden zouden een groot deel van het bodemarchief verstoren. In 2016 is daarom voor de locatie een Archeologisch Bureauonderzoek uitgevoerd.¹ Hierin is op basis van historisch kaartmateriaal en bekende archeologische waarden een archeologische verwachting opgesteld. Tevens is op basis van de oude bouwtekeningen uit de jaren '50 en het nieuwbouwplan een archeologisch advies gegeven. Omdat behoud *in situ* niet mogelijk bleek, zijn de resten via een opgraving *ex situ* veiliggesteld (afb. 1.3). De oppervlakte van het plan- en onderzoeksgebied bedraagt circa 1.600 m².

1 Duijn 2016.

De uitwerking van het onderzoek is verricht door en onder leiding van Bart ter Steege. De keramiek is gedetermineerd door Wytze Stellingwerf (materiaalspecialist) en Christiaan Schrickx (senior-materiaalspecialist). Laatstgenoemde heeft ook de metalen voorwerpen beschreven. De houten tonnen en kuipen zijn beschreven door Dieuwertje Duijn (materiaalspecialist organisch materiaal).

De verwerking van het omvangrijke vondstmateriaal was niet mogelijk zonder de hulp van diverse vrijwilligers. Het puzzelen en plakken van de keramiek is verzorgd door de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN, afdeling 2) en vrijwilligers Peter Oudheusden, Bert Balk, Leo van den Thillart, Dorian Geerdink, Pernel Nijenhuis en Dolf van Doorm. Owen Ooievaar heeft met veel geduld honderden kleine porseleinscherven gesorteerd en gepuzzeld. De leervondsten zijn geconserveerd en beschreven door Ans Vissie en Els Winters. Het botanisch onderzoek is verricht door Lies de Sitter-Homans. De fotografie van de objecten en de opmaak van het rapport zijn tot slot verzorgd door Fleur Schinning.

Afb. 1.3. De aanleg van een van de werkputten met de graafmachine.

Een aantal onderdelen van de uitwerking is uitbesteed. De dendrochronologische monsters zijn onderzocht door Van Daalen Dendrochronologie. Een selectie van de grondmonsters werd geïnventariseerd door BIAx. De metalen voorwerpen zijn geconserveerd door Ton van der Horst (ArcheoNautic). Tot slot zijn enkele bijzondere vondsten, namelijk een terracotta beeld van Mercurius, een Italiaans bord met St Franciscus en drie mesheften in opdracht van het Provinciaal Depot voor bodemvondsten geconserveerd en gerestaureerd door Restaura in Heerlen.

In dit rapport worden de resultaten van de opgraving gepresenteerd. Hoofdstuk 2 behandelt de geologische en landschappelijke ontwikkeling van de onderzoekslocatie. Daarnaast wordt een korte geschiedenis van de omgeving geschetst en aandacht besteed aan de historische ontwikkeling van het plangebied. In het derde hoofdstuk komt het doel en de methode van het

onderzoek aan bod. Hoofdstuk 4 gaat in op de archeologische sporen en vondsten die dateren uit de periode vóór 1590, oftewel de periode dat het plangebied nog geen onderdeel uitmaakte van de stad Enkhuizen. Hoofdstuk 5 presenteert de aangetroffen sporen en vondsten van ná 1590 per perceel, waarna in hoofdstuk 6 de vondst van een grote hoeveelheid porselein centraal staat en in hoofdstuk 7 de vondsten die niet aan een specifiek perceel kunnen worden gekoppeld worden beschreven. Hoofdstuk 8 behandelt de aangetroffen tonputten en overige houtresten, in hoofdstuk 9 volgt de synthese van het onderzoek en in hoofdstuk 10 worden de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen (PvE)² beantwoord.

De realisering van de nieuwbouw aan de Davidstraat en Romeinstraat is tot stand gekomen met de hulp van veel verschillende partijen en mensen. Voor de prettige samenwerking gaat dank uit naar Jacco Eenkoren, ambtenaar van de gemeente Enkhuizen. Gerard Bergenhenegouwen en Anita Muskee van woningstichting Welwonen worden bedankt voor de voortvarende gang van zaken en de vlotte communicatie, Diederik van Buuren en Cor Verdonschot van J. Koper en Zn. en Kevin Mulder van HB adviesbureau worden bedankt voor de voorbereidende en uitvoerende werkzaamheden aangaande het veilig werken in de vervuilde grond. Tot slot gaat dank uit naar kraanmachinist Daan Wenners van de firma J. Koper en Zn. voor zijn kundige graafwerkzaamheden.

De Mercurius van het Romeinhof

De nieuwbouwwijk die aan het begin van de Gouden Eeuw tussen de Davidstraat en Romeinstraat werd neergezet, werd langzaam aan volgebouwd. Het was gestage projectontwikkeling. Velen deelden in de welvaart van de Haringstad. Door de VOC, WIC en andere compagnieën in Enkhuizen bloeide de handel. Rijke kooplieden woonden aan de hoofdstraten zoals de Westerstraat en pronkten met hun welstand. In een van de voornamen woningen stond bij de haardpartij een aardewerken beeld. Het stelde de Romeinse god van de handel, Mercurius voor. Het symboliseerde de bloei van de koopmansstand. De woning werd gesloopt en het puin op het binnenterrein van de Romeinstraat gestort. In de loop van de 17de en de 18de eeuw raakte de wijk in verval. In de 20ste eeuw vernieuwde men de wijk en werd het gebied de kern van een echte Enkhuizer volksbuurt. Deze woningen waren echter in de 21ste eeuw aan het eind van hun levensduur. In 2017/2018 bouwde Woningstichting Welwonen voor de nieuwe bewoners een prachtig hof. Tijdens de opgraving werd voorafgaand aan de bouw van het Romeinhof het beeld van Mercurius ontdekt. Het dateert uit de Gouden Eeuw, rond 1650. Het origineel bevindt zich in het Provinciaal Depot in Castricum. Het levensechte afgietsel staat nu te pronk in de binnentuin van het Romeinhof. De cirkel van de klassieke geschiedenis is rond: Waar de stad eens bloeide kwam deze net als Rome in verval. Na zware tijden stond deze echter weer op en ook voor de bewoners met een smalle beurs, kwam moderne comfortabele huisvesting. Zoals de wandschildering van de beroemde 17de-eeuwse schilder Romeyn de Hooghe in de Burgemeesterskamer van het Enkhuizer stadhuis laat zien: S. P. Q. E. Senatus Populus Que Enkhusae, ofwel De senaat (het bestuur) en het volk van Enkhuizen.

Michiel Bartels

2. De onderzoekslocatie

2.1 Geologie en landschap

Aan het einde van de laatste ijstijd lag Enkhuizen in een schaars begroeid landschap, waar in de loop van die ijstijd zand was afgezet. Geologisch gezien behoort deze zandafzetting tot de Formatie van Twente (Laagpakket van Wierden: dekzand)³. De top van deze pleistocene afzetting bevindt zich tussen de 14 en 10 m – NAP. Na afloop van de ijstijd steeg de temperatuur en smolten de landijsmassa's waardoor de zeespiegel steeg. Hierdoor steeg ook de grondwaterspiegel en vormde zich veen (het Basisveen) op het dekzand. Dit Basisveen werd uiteindelijk afgedekt door wad- en kwelderafzettingen.

Tot circa 3800 voor Chr. was West-Friesland vrij toegankelijk voor de zee. De toenmalige kust bestond voornamelijk uit zandige wadplaten waartussen een groot aantal west-oost georiënteerde geulen lag. Meer landinwaarts gingen de zandige platen over in lagunes waarin klei werd afgezet. Een groot deel van West-Friesland lag in dit lagunaire gebied.⁴ De sedimenten die in deze periode zijn afgezet, worden gerekend tot de oudste afzettingen van de Beemster Afzettingen (voorheen Calais II en III, tegenwoordig: Laagpakket van Wormer).

Rond 3800 voor Chr. ontstonden aan de kust van Noord-Holland op de zandige wadplaten strandwallen die de kust langzaam afsloten. De zee kon vanaf deze periode alleen nog via enkele zeegaten in het achterland doordringen. Via het zeegat van Bergen drongen getijdengeulen West-Friesland binnen. Buiten de invloedssfeer van deze geulen vond geen sedimentatie plaats en vormde zich veen. Binnen de invloedssfeer van deze getijdengeulen vond afzetting van zand en klei plaats. Het grovere, zandigere materiaal sedimenterde in en direct naast de geul. Het lichtere en kleiiger materiaal werd bij overstromingen verder van de geul afgezet.

Tussen 3800 en 1400 voor Chr. verlegden de getijdengeulen enkele malen hun loop, waardoor de ondergrond van West-Friesland een zeer ingewikkelde opbouw heeft. Deze opbouw, en de geologische geschiedenis, is door De Mulder en Bosch ontrafeld en systematisch beschreven. Volgens deze reconstructies heeft Enkhuizen in een kweldergebied gelegen. Grote getijdengeulen zijn vermoedelijk niet actief geweest. Buiten de actieve delen van het zeegat vond veengroei plaats (behorend tot het Hollandveen Laagpakket).

Rond 1500 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen en werden de geulsystemen in West-Friesland minder actief. Na het droogvallen van de geulen vond als gevolg van differentiële inklinking van de verschillende afzettingen een omkering (inversie) van het reliëf plaats. De aanvankelijk laaggelegen kreekbeddingen en oevers zakten minder in dan de aanvankelijk hooggelegen kwelders.

Buiten de actieve geulen had vanaf circa 3800 voor Chr. in heel West-Friesland continu veenvorming plaatsgevonden, waardoor grote veenkussens waren ontstaan. Op het moment dat de laatste actieve geulen verlandden, verdwenen ook deze onder een dik pakket veen. Op en rond de veenkussens waren alleen nog kleine veenstroompjes actief. Deze voerden het water uit de veenkussens af naar lager gelegen delen.

3 Hoewel Nitg-TNO in 2000 (Weerts e.a., 2000; De Mulder e.a., 2003) een nieuwe lithostratigrafische indeling heeft ingevoerd, wordt in dit stuk ook de oude chronostratigrafische indeling, gebruikt door De Mulder & Bosch, weergegeven. Het Laagpakket van Wormer komt overeen met de Afzettingen van Calais, het Laagpakket van Walcheren met de Afzettingen van Duinkerken en het Hollandveen Laagpakket met het Hollandveen.

4 De Mulder & Bosch, 1982.

De bewoning in West-Friesland in de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 v. Chr.) concentreerde zich op de flanken van deze geulruggen en op de kwelders.⁵ Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.⁶

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het westfries veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁷ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange dijk: de Westfries Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 12de/13de-eeuwse kern.⁸

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden, moest dagelijks water in zee worden geloosd. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De eerste poldermolens bij Enkhuizen stonden ten noorden van de stad, aan het einde van de Oude Gouw, en dateren uit omstreeks 1452.⁹

2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen¹⁰

Enkhuizen is gelegen in het oosten van West-Friesland, aan het oostelijke einde van een oost-west georiënteerde bewoningsas: de Streekweg. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Zuiderkadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is ten gevolge van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg, waarschijnlijk in de 12de eeuw.¹¹

5 IJzereef & Van Regteren Altena, 1991; Roessingh & Lohof, 2011.

6 Besteman 1990, 107.

7 Besteman 1990, 93-96.

8 Boon 1991, 78-114.

9 Boon 1991, 100.

10 Tekst gebaseerd op: Duijn 2016.

11 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de geschiedenis van Enkhuizen: Duijn 2011a.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: Enchusen en Gommerskarspel. De kern van Gommerskarspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk, de locatie van het oude Enchusen moet worden gezocht in het huidige IJsselmeer, in het verlengde van de Streekweg/Westerstraat. Door het terugleggen (inlagen) van de Westfrieze Omringdijk in de 13de eeuw kwam het oude Enchusen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Hierdoor kwam Enchusen tegen Gommerskarspel aan te liggen. In 1356 kregen de dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enkhuizen officieel samengevoegd tot stad. In de periode hierna kreeg Enkhuizen een stedelijk karakter door de aanleg van havens, het oprichten van poorten en verdedigingswerken en de bouw van publieke gebouwen, waaronder een stadhuis, gasthuis en waag.

Afb. 2.1. Stadsplattegrond van Enkhuizen rond 1560, gemaakt door Jacob van Deventer.

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was alleen de kerk hier waarschijnlijk nog aanwezig. Deze kerk werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan St. Pancratius. Iets later werd de Westerkerk, gewijd aan St.

Gummarus, door de parochianen van Gommerskarspel gebouwd. In de 15de eeuw werden vier kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk drie vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk. Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.

Dankzij de bloeiende haringvisserij en handel nam het aantal inwoners van Enkhuizen in de 16de eeuw zeer snel toe. Dit veroorzaakte de bouw van steeds meer huizen, die nu vaak werden uitgevoerd in baksteen in plaats van hout. Tevens was meer havenruimte nodig, wat tussen 1540 en 1570 resulteerde in de aanleg van de Oude Haven, Vissershaven en Oosterhaven. In deze periode rondde men de bouw van de stadsmuren, -poorten en verdedigingstorens af, waardoor de stad aan de landzijde nu goed kon worden verdedigd. De kaart van Jacob van Deventer, de oudste stadsplattegrond van Enkhuizen, geeft een beeld van de omvang van Enkhuizen rond 1560 (afb. 2.1).

Gebrek aan ruimte voor de snel groeiende bevolking en toenemende economische activiteiten was de belangrijkste reden om de stad grootschalig uit te breiden aan de west- en noordzijde rond 1600. De stadsmuren en torens brak men af en hiervoor in de plaats kwamen moderne verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden nieuwe havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven. Op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 is de omvang van de stad na de grote stadsuitbreiding te zien (afb. 2.2).

Afb. 2.2. Stadsplattegrond van Enkhuizen, afkomstig uit de kroniek van Brandt uit 1666.

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 21.000 mensen binnen de vest. De bloei was in de eerste plaats te danken aan de haringvisserij op de Noordzee. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kust- en Straatvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC.

Rond het midden van de 17de eeuw was de bloeiperiode voorbij en vond op zowel economisch als demografisch gebied verval plaats. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5.000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een landelijk karakter kreeg, met name in de Boerenhoek. Pas vanaf de late 19de eeuw was weer sprake van groei door de aanleg van de spoorlijn en intensivering van de land- en tuinbouw, met name de teelt van bloemzaad.

2.3 Historische ontwikkeling plangebied

Het plangebied ligt binnen de stadsuitbreiding van Enkhuizen die tussen 1590 en 1607 tot stand is gekomen. Voorafgaand aan deze uitbreiding lag het gebied buiten de stad. De westelijke helft van de huidige Westerstraat bestond al wel als weg: deze straat maakte onderdeel uit van de Streekweg, een dijkweg uit de 12de eeuw. De weg is onder meer zichtbaar op de kaart van Jacob van Deventer uit omstreeks 1560 (afb. 2.3). Iets buiten de stad is ten noorden van de Streekweg een molen met wat bebouwing getekend. Dit is een klein industriegebied met vermoedelijk een korenmolen. Het industriegebiedje is niet met zekerheid te plaatsen op de huidige kadasterkaart, maar ligt vermoedelijk tussen de Romeinstraat en het Kwakerspad.¹²

Afb. 2.3. Het plangebied David-Romeinstraat, globaal geplot op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer uit circa 1560 (rode cirkel).

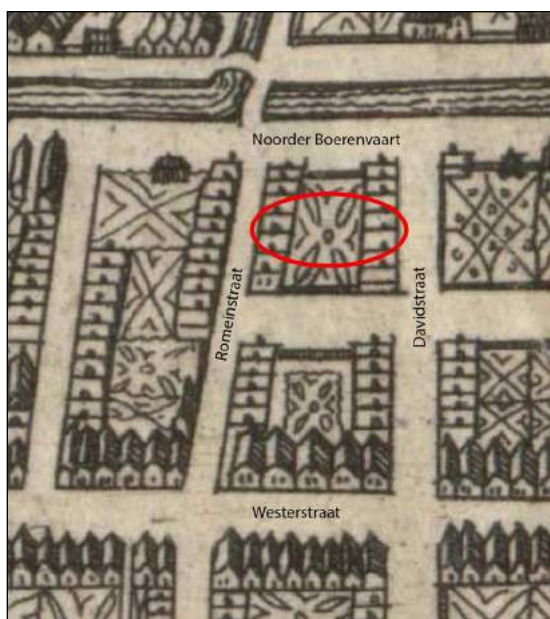
In 1590 begon de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen. In de eerste fase van de uitbreiding werd het gebied binnen de huidige vest ten zuiden van het Handvastwater, waarbinnen de Davidstraat en Romeinstraat liggen, bouwrijp gemaakt. Al in december 1591 konden de erven

12 Duijn 2016a, 49.

ten zuiden van het Handvastwater worden verkocht en verhuurd.¹³ In 1592 werden straten en bruggen aangelegd in opdracht van het stadsbestuur.¹⁴

Bij het bouwrijp maken van het nieuwe stadsdeel zijn de bestaande (middeleeuwse) sloten gedempt en is het maaiveld opgehoogd. Uit historische en archeologische bronnen is bekend dat hiervoor klei, havenslib en stadsafval is gebruikt. Bij opgravingen binnen de stadsuitbreiding is tevens vastgesteld dat soms gebruik is gemaakt van houten schotten en vlechtwerkwanden om de opgebrachte grond te zetten.

Binnen het nieuwe stadsdeel zijn de nieuwe wegen georiënteerd op de Westerstraat (zuidwest-noordoost), wat inhoudt dat zij haaks op of parallel aan deze straat liggen. De inrichting van het stadsdeel week hiermee af van de oude middeleeuwse oriëntatie van het gebied, namelijk precies noord-zuid en oost-west. De Romeinstraat valt binnen de stadsuitbreiding op, omdat dit de enige straat is die precies noord-zuid loopt. Ook de huispercelen langs de noordzijde van de Westerstraat tussen de Romeinstraat en het Kwakerspad en ten oosten van de Romeinstraat volgen de oude middeleeuwse oriëntatie. Dit wijst erop dat ten tijde van de stadsuitbreiding in dit gebiedje al een sterk verankerde verkaveling aanwezig was die niet gemakkelijk kon worden losgelaten, bijvoorbeeld doordat hier al gebouwen stonden of doordat de grond in bezit was van veel verschillende personen. Waarschijnlijk hangt dit samen met het bovengenoemde industriegebiedje dat tot 1590 buiten de stad lag. Als gevolg hiervan is op deze locatie de oude percelering gedeeltelijk gehandhaafd. Hetzelfde is bijvoorbeeld ook gebeurd bij de Jordaan in Amsterdam. Hier bestond buiten de middeleeuwse stad een omvangrijke buitenwijk, wat de nieuwe inrichting van het gebied als onderdeel van Derde Uitleg in de weg stond. Uiteindelijk heeft het stadsbestuur van Amsterdam besloten om de oude verkaveling te handhaven.

Afb. 2.4. Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1634 met het plangebied (rode cirkel).

Afb. 2.5. Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 met het plangebied (rood vierkant).

13 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 174 (2 dec. 1591): 'datmen die erven sullen verpachten als die alsnu affgesteken zijn en(de) noch bij burgerm(eeste)r(e)n affgesteken sullen worden' en 'is geresolveert datmen terstont billietten sullen affgeven en(de) anslaan datmen opten XIIe deser maent de stede erven inde vergrootinge besuijden de gouwe gelegen sullen vercopen ofte verpachten'.

14 WFA, OAE, inv.nr. 250, fol. 198 (15 apr. 1592): 'datmen voer dit loopende jaer sullen surtheren mit het maken van(de) ongemaeckte wallen en(de) datmen precederen sullen tot het maken van(de) stegen, straten en(de) bruggen inde verpachte plaetssen noodich behooren(de) gemaect te worden volgen(de) de verpachtinge'.

De eerste kaart die is gemaakt na het voltooiën van de stadsuitbreiding dateert uit 1634 en is afkomstig uit een werk van Guicciardini (afb. 2.4). Binnen het plangebied is een gesloten huizenrij getekend langs de Davidstraat en Romeinstraat. De straatnamen Davidstraat en Romeinstraat bestonden in deze tijd al: zij komen voor in historische bronnen uit respectievelijk 1615 en 1612.¹⁵ De Korte Davidstraat is niet aanwezig op de kaart: deze straat is pas in 1950/1951 aangelegd.¹⁶ Ongeveer halverwege de Romeinstraat en Davidstraat was wel een dwarsstraat aanwezig. Deze straat is in de 18de of het begin van de 19de eeuw opgeheven. Op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 is de situatie ongewijzigd (afb. 2.5). Deze kaart wordt beschouwd als de meest betrouwbare stadsplattegrond van Enkhuizen voor de 17de eeuw.

Een beeld van de bebouwing verkrijgen we uit het verpondingsregister van 1630.¹⁷ Hierin staan de namen van eigenaars en, indien een pand werd verhuurd, ook de namen van huurders genoemd. Tevens wordt de hoogte van de huurwaarde van de huizen in ponden genoemd, waarop de verpondingsbelasting was gebaseerd. Aan de Romeinstraat (beide kanten van de straat) worden 29 namen genoemd. In één geval staat genoteerd 'voor drie' met een nogal hoge huurwaarde (42 pond); mogelijk gaat het hier om drie woningen. Daarmee zou het totaal op 31 huizen komen. Dit is minder dan het aantal huizen zoals dat op de kaart van Brandt uit 1666 staat getekend, namelijk ongeveer 35 huizen. Het is mogelijk dat tussen 1630 en 1666 het aantal huizen is vermeerderd. In het verpondingsregister van 1630 valt op dat alle huizen voor een relatief geringe waarde staan aangeslagen. Ze vallen alle binnen een huurwaarde van 6 tot 30 pond en in één geval is sprake van 'pro deo'. Als we dit vergelijken met een ander onderzoek in de stad, namelijk de Lange Tuinstraat, valt direct het verschil op.¹⁸ Van de 50 huizen werden 23 huizen aangeslagen tussen 30 en 60 pond en daarnaast waren er panden die voor 75, 80, 100, 140 en 150 pond waren aangeslagen. We hebben bij de Romeinstraat met een armere straat te maken, iets wat ook uit de archeologische resultaten blijkt. Verder valt op te merken dat ene Albert Maertsz Roos vier huizen naast elkaar in de straat bezat.

Aan de Davidstraat worden in 1630 15 namen genoemd. Opnieuw is het aantal huizen op de kaart van Brandt uit 1666 een stuk hoger, namelijk 23 stuks. Dertien huizen vallen onder de categorie tot 30 pond. Als laatste twee staan in de straat genoemd: Pieter Fransz Maelson (verhuurd aan Wijnolt Jansz) tegen 68 pond en Aris Cornelisz tegen 40 pond. Waarschijnlijk stonden deze twee huizen direct aangrenzend aan de Westerstraat. De rest van de Davidstraat kunnen we net als de Romeinstraat als armere straat aanmerken.

Het is niet mogelijk om namen van personen aan specifieke percelen te koppelen. Ook komen we niet te weten welke specifieke beroepen de bewoners van deze buurt uitoefenden.

Interessant om te vermelden is wel de genoemde Albert Maert(en)sz Roos. Hij was in 1615 getrouwd met Jantje Hendricks. Hij was commissaris van de echtelijke staat van 1649-1654, diaken (kerk) in 1631 en bewindhebber van de WIC in 1651. Hij is overleden in 1654. Er zou een portret van hem zijn geschilderd door Gerbrand Ban in 1650, maar het is onduidelijk of dit klopt en waar dit portret is gebleven.¹⁹

Veel huizen in het gebied van de stadsuitbreiding zijn in de 18de en 19de eeuw afgebroken als gevolg van de economische neergang in de stad. Een van de afbraken vond plaats in 1790:

15 Zwart 1986, 32, 63.

16 Zwart 1986, 44.

17 WFA, toeg.nr. 0120, inv.nr. 944.

18 Schrickx & Ter Steege 2018.

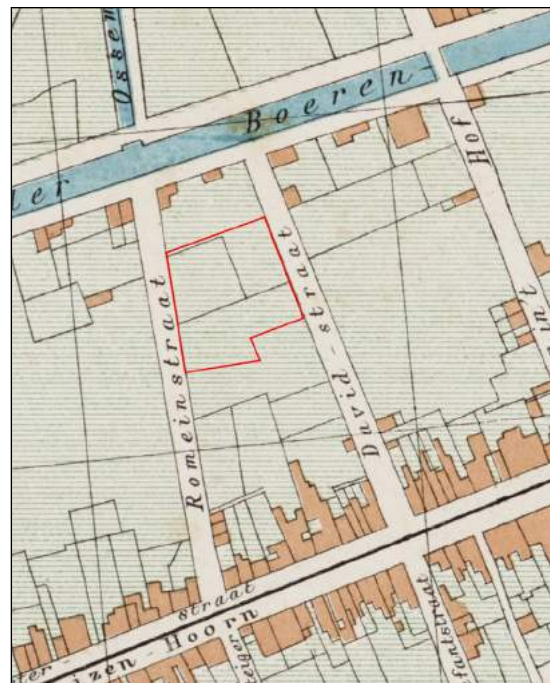
19 Haverkorn van Rijsewijk 1905, 199-203.

het stadsbestuur gaf toestemming om een oud bouwvallig zomerhuis aan de Romeinstraat af te breken.²⁰ Een zomerhuis was een niet permanent bewoond buitenhuis bij een tuin. Dit was waarschijnlijk een eenvoudig gebouw, mogelijk van deels of geheel van hout. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 is zichtbaar dat in deze tijd nog slechts enkele gebouwen langs de Davidstraat en Romeinstraat stonden (afb. 2.6). Binnen het plangebied is geen bebouwing meer aanwezig. De kleine huispercelen zijn samengevoegd tot grote percelen, die dienst doen als boomgaard.

Op kaarten uit de periode rond 1900 is de situatie ongewijzigd (afb. 2.7). Het plangebied is dus pas in 1950 weer bebouwd.

Afb. 2.6. De Kadastrale Minuutkaart uit 1823 met in het zwart het plangebied.

Afb. 2.7. Het plangebied op een kaart van Egmond-Meijer uit 1902 (rood vierkant).

20 WFA, toeg.nr. 0120, inv.nr. 308

3. Doel en methode van het onderzoek

3.1 Onderzoeksopdracht

Momenteel zijn de regionale Westfriese archeologische onderzoeksagenda en de archeologische onderzoeksagenda van Enkhuizen in ontwikkeling. Een speerpunt hierin is de stadsontwikkeling in de Gouden Eeuw, in alle facetten, en de materiële cultuur uit die periode. Het hoofdthema van voorgaand onderzoek was de organisatie van de stadsuitbreiding van Enkhuizen vanaf 1590 en de eerste bewoning.

Aansluitend op dit thema zijn in het PvE een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad hebben gediend bij de opgraving en de uitwerking hiervan.²¹

1. Zijn in het plangebied resten uit de Bronstijd aanwezig? Zo ja, wat is de kwaliteit, aard, datering en omvang van de resten?
2. Zijn ontginningssloten of jongere sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gedempt? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningsspercelen of splitsing/samenvoeging van percelen in latere tijd?
3. Zijn sporen of structuren uit de periode vóór het einde van de 16de eeuw aanwezig die duiden op agrarische of andere activiteiten?
4. Waarmee is het plangebied aan het einde van de 16de eeuw opgehoogd? Hoe dik is het ophogingspakket? Zijn schotten aanwezig om de opgebrachte grond te zetten? Kan worden vastgesteld in welke richting is opgehoogd? Kan het moment van ophogen aan de hand van de vondsten strak worden gedateerd?
5. Welke informatie geven de vondsten uit het ophogingspakket uit het einde van de 16de eeuw van de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen in deze periode?
6. Wanneer zijn de eerste panden binnen het plangebied gebouwd? Zijn alle percelen bebouwd? Wat zijn de aard en afmetingen van de bebouwing? Waren de woonhuizen direct (volledig) uitgevoerd in baksteen? Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de huizen? Wanneer is de bebouwing gesloopt? Hoe lang en breed zijn de percelen?
7. Zijn op de erven achter de huizen waterputten, afvaltonnen en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen? Geven de vondsten informatie omtrent beroepen /ambachten die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?
8. Zijn sporen of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke

21 Ter Steege 2017.

activiteiten? Zo ja, kan worden gezegd om welke activiteiten het gaat? In welke periode vonden zij plaats?

9. Hoe verhoudt de bouwwijze van de panden en inrichting van de percelen zich tot die van andere onderzochte straten in Enkhuizen? Hoe kunnen de verschillen en overeenkomsten worden verklaard?

3.2 Methode

Veldwerk

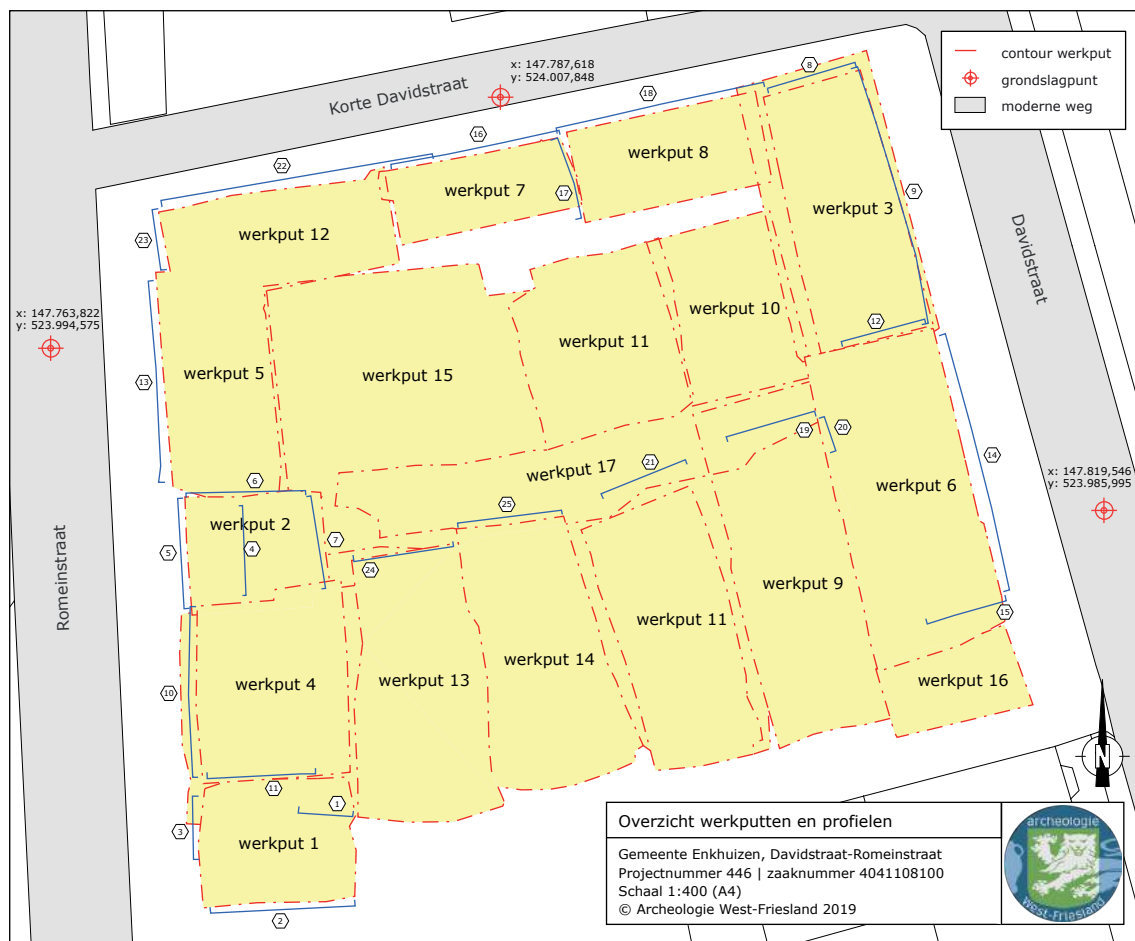
Bij aanvang van het veldwerk is door de landmeetkundige dienst van de gemeente Hoorn een vijftal vaste grondslagpunten geslagen met RD-coördinaten (afb. 3.1). Daarnaast is een vast NAP-punt uitgezet.

Afb. 3.1. Landmeters van de gemeente Hoorn zetten vaste punten uit rondom het plangebied.

In eerste instantie bestond het plan de delen langs de Davidstraat, Romeinstraat en Korte Davidstraat op te graven, aangezien hier nieuwe woningen waren gepland. Op het binnenterrein kwamen de tuinen van de bewoners. Omdat dit deel sterk verontreinigd bleek, moest woningstichting Welwonen dit deel van het plangebied tot een meter diep laten saneren.

In het PVE was op basis van deze werkzaamheden een werkputtenplan opgesteld, bestaande uit vijftien werkputten met verschillende afmetingen. Het werkputtenplan bleek niet één op één uitvoerbaar. Dit kwam deels door de afstand die bewaard moest blijven ten opzichte van de nog bestaande bebouwing, maar ook omdat het geplande ongeroerde deel van het middenterrein gesaneerd moest worden. In totaal zijn 17 werkputten aangelegd met variërende afmetingen (afb. 3.2).

Afb. 3.2. Werkputtenkaart.

In de putten langs de Davidstraat, Romeinstraat en Korte Davidstraat zijn in principe twee vlakken aangelegd. De eerste tot op de funderingsresten van de Nieuwe Tijd en de tweede tot op het veen om eventuele middeleeuwse sporen te documenteren. Bij het ontbreken van de funderingsresten is direct verdiept naar de bovenkant van het veen. Bij het ontbreken van middeleeuwse sporen op dit niveau, is verdiept tot in het natuurlijke veen. Voor de werkputten op het middenterrein was in overleg met de opdrachtgever besloten om niet dieper aan te leggen dan de verstoringsdiepte van de sanering, circa 1 m onder maaiveld.

Vrijwel alle vlakken zijn digitaal getekend met de Robotic Total Station (RTS) in verband met het veelal ontbreken van bakstenen structuren (afb. 3.3). Wanneer dergelijke structuren wel aanwezig waren, is

Afb. 3.3. Vlakken met weinig muur- of houtresten werden digitaal ingemeten met een Robotic Total Station (RTS).

analoog getekend op schaal 1:20. Dit maakte het mogelijk om de vlakken zeer gedetailleerd te documenteren met speciale aandacht voor houtverbindingen, metselverbanden, oversnijdingen en andere detailinformatie.

Aanlegvondsten zijn zoveel mogelijk per relevante laag of spoor verzameld. Stortvondsten zijn verzameld per werkput. Alle vlakken en de stort zijn onderzocht met een metaaldetector door een specialist op dit gebied (afb. 3.4). Van bijzondere metaalvondsten *in situ* zijn de x-, y-, en z-waarden met de GPS ingemeten. De bijzondere en kwetsbare metalen zijn in aparte vondstzakken verpakt.

Afb. 3.4. De vlakken en de stort werden met de metaaldetector afgezocht door een specialist op dit gebied.

Een deel van de houten funderingsresten is gelicht, schoongemaakt en gefotografeerd. Hetzelfde geldt voor hout van structuren, zoals tonnetjes en beerbakken (afb. 3.5). Het geschikt geachte hout is vervolgens bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Houten duigen zijn schoongemaakt en gefotografeerd, waarbij speciale aandacht uitging naar ingekerfde merken. In totaal zijn 68 houtmonsters genomen, waarvan 49 bestemd voor dendrochronologisch onderzoek en 19 monsters voor houtsoortbepaling. Van de dendrochronologische monsters zijn in totaal 30 monsters onderzocht. De selectie is gebaseerd op het aantal jaarringen, de aanwezigheid van spinthout/wankant en de context.

Uitwerking

Binnen het plangebied zijn meerdere houten en bakstenen funderingsresten teruggevonden. Op basis van deze resten is het plangebied ingedeeld in twaalf percelen. Aan de zuidzijde van de Davidstraat werden de resten van schuttingen teruggevonden, die veel inzicht gaven in de percelering van het terrein. Voor de leesbaarheid is tijdens de uitwerking besloten om het plangebied op te splitsen in een oostelijk en westelijk deel. De vondsten en sporen worden, indien mogelijk, per perceel behandeld. Alle sporen en vondsten zijn uitgewerkt conform de eisen

in de KNA 4.1 en het Kwaliteitshandboek Archeologie West-Friesland, versie 2.0. De vlakken, sporen en structuren die met de hand zijn getekend zijn op kantoor gedigitaliseerd, waarna de vondsten en historische kadastrale informatie aan de gedigitaliseerde tekeningen zijn gekoppeld.

Afb. 3.5. Een van de houten tonnen is schoongemaakt in het veld.

De vondsten zijn per materiaalcategorie besproken. Hierbij is bij het glas en keramiek gebruik gemaakt van het classificatiesysteem van laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas (het Deventer-systeem). Archeologie West-Friesland determineert in principe al het materiaal volgens dit systeem. Omdat tijdens het veldwerk een enorme hoeveelheid vondstmateriaal werd aangetroffen is voor de Davidstraat en Romeinstraat afgeweken van deze werkwijze. Al het keramiek is door een senior materiaalspecialist in een quickscan bekeken. Hierbij is van het keramiek per vondstnummer een indicatieve hoeveelheid en keramieksoort (roodbakkend, porselein, steengoed etc.) bepaald, waarbij de bijzondere stukken zijn gefotografeerd. Vervolgens is op basis van een aantal parameters een selectie van de keramiek gemaakt voor determinatie van het Deventer-systeem:

- Vondsten uit sporen voorafgaand aan de ophoging, zoals veenwinningskuilen en greppels;
- Vondsten uit ophogingslagen en egalisatielagen voorafgaand aan bebouwing;
- Vondsten met directe relatie panden en percelen, zoals vloerlagen, funderingen en uitbraaksporen van panden;
- Vondsten uit gesloten context, zoals waterputten, (water)kelders, beerputten en tonnen;
- De bijzondere vondsten die tijdens de quickscan werden herkend, maar niet bij bovengenoemde parameters hoorden.

Overige vondsten, bijvoorbeeld uit de as- en puinkuilen op het middenterrein zijn niet gedetermineerd volgens het Deventer-systeem. Een selectief deel van het aardewerk is gefotografeerd. Speciale aandacht is besteed aan keramiek uit de lokale productie in West-Friesland en specifiek Enkhuizen en naar de importkeramiek.

4. De periode tot 1590

Tot 1590 lag het plangebied buiten de stad Enkhuizen. Het landschap ter plaatse van het onderzoeksgebied, en de wijzigingen die daarin hebben plaatsgevonden, vallen niet in detail te reconstrueren doordat niet alle werkputten volledig tot op de natuurlijke bodem zijn verdiept. Het geringe aantal sporen uit de Bronstijd wijst erop dat hier in die periode niet werd gewoond, maar het gebied werd kennelijk wel gebruikt. Na de Bronstijd vond veengroei plaats en is lange tijd sprake van een natuurlijk landschap. Pas in de Middeleeuwen, waarschijnlijk in de 12de eeuw, is dit gebied ontgonnen door het graven van sloten. Daarna werd het gebied tot circa 1590 gebruikt als weideland.

4.1 Natuurlijke bodem

De natuurlijke ondergrond in het plangebied bestond uit een lichtgrijze laag van zand- en kleibandjes (S35). De bovenzijde van deze laag lag aan de Romeinstraat op circa -2,60 NAP. Aan de noordoostzijde van het terrein, op de hoek van de Korte Davidstraat en de Davidstraat, op een diepte van -3,0 NAP en aan de zuidzijde van de Davidstraat op een diepte van -2,40 NAP. Op een groot deel van het terrein lag bovenop deze laag een veenpakket van maximaal 60 cm dikte (S33) (afb. 4.1). Het veenpakket ontbrak in het geheel aan de noordoostelijke zijde van het plangebied.

Afb. 4.1. Het westprofiel van werkput 4. In het profiel is de natuurlijke bodem te zien, bestaande uit een kleilaag met daarboven een veenpakket.

4.2 Bronstijd

Aan de Romeinstraat, het noordwestelijke deel van de Korte Davidstraat en het zuidoostelijke deel van de Davidstraat was een donkere kleilaag aanwezig van maximaal 10 cm dikte (S34, afb. 4.2). Deze laag is gevormd in de Bronstijd en wordt bij opgravingen in Enkhuizen regelmatig aangetroffen.

Afb. 4.2. De donkergrijze kleilaag uit de Bronstijd is hier in een profiel duidelijk te zien.

In vlak 3 van werkput 1 was een door vee vertrapt deel van deze laag zichtbaar in een oost-west georiënteerde baan (afb. 4.3). Overige sporen uit de Bronstijd zijn niet aangetroffen. De geringe hoeveelheid bronstijdsporen wijst er duidelijk op dat het plangebied in deze periode extensief is gebruikt.

4.3 Middeleeuwen

Op basis van vondsten langs de ontginnings-as Streekweg-Westeinde-Westerstraat kan worden aangenomen dat het gebied is ontgonnen in de 12de eeuw. Na de ontginning werd het gebied in gebruik genomen als weidegrond. Sloten, die exact in een noord-zuid oriëntatie werden gegraven, zorgden voor de ontwatering van het terrein. In het plangebied werden twee ontginningsloten aangetroffen.

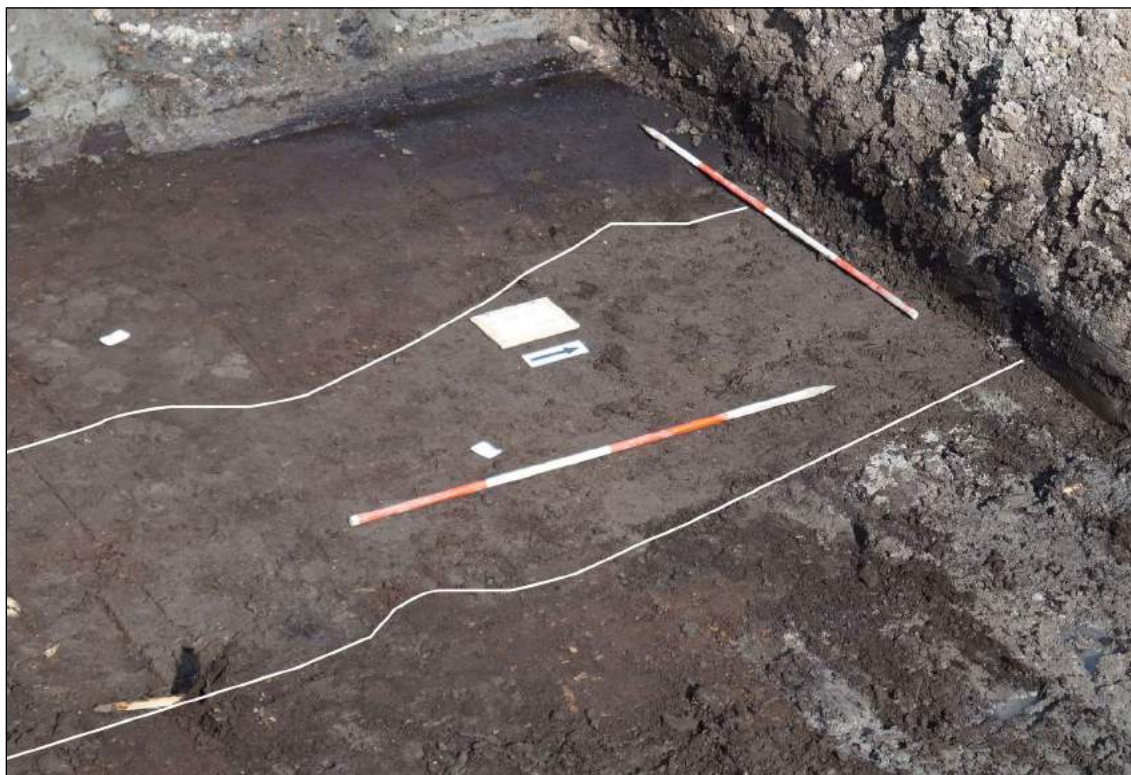
Afb. 4.3. Een door vee vertrapt deel van de bronstijldlaag in een oost-west georiënteerde baan.

4.3.1 Sporen ten tijde van de ontginning

Sloot S32/S88

In vlak 3 van werkput 4 werd op een hoogte van -2,31 NAP een sloot aangetroffen met een noord-zuidoriëntatie (S88), evenwijdig aan de Romeinstraat (afb. 4.4). De sloot was op vlak 3

nog maximaal 2,1 m breed en 50 cm diep. In de werkputten 1, 2 en 5 werd deze sloot niet in het vlak waargenomen, maar in profiel 2 van werkput 1 was onder een uitbraakspoor wel de insteek van de sloot zichtbaar (S32) (afb. 4.5).

Afb. 4.4. In het derde vlak van werkput 4 werd een middeleeuwse sloot (S88) aangetroffen die door het veen heen was gegraven (tussen de witte lijnen).

Afb. 4.5. In het zuidprofiel van werkput 1 was een aanzet van de sloot S88 zichtbaar.

De bovenste vulling van sloot S32/S88 bestond uit een homogeen pakket van bruin veen en grijze kleibrokken. Onderin was de sloot opgevuld met roodbruin veen en grijze zavelige brokken. Door het ontbreken van vondstmateriaal in de sloot, is een exacte datering van de demping of gebruiksfase niet te bepalen.

Sloot S185

Circa 15 m oostelijker werd een tweede middeleeuwse sloot aangetroffen in dezelfde oriëntatie (S185). Het spoor was 90 cm breed, 50 cm diep en opgevuld met een homogeen pakket van bruin veen en grijze kleibrokken (afb. 4.6). In de sloot is een duidelijke onderbreking zichtbaar over een afstand van 40 cm. De onderbreking toont aan dat de sloot op sommige delen minder diep was uitgegraven. Door de beperkte diepte van het archeologische niveau op het middenterrein, kon de sloot slechts over een lengte van 4 m worden gevolgd. De afstand van circa 15 m tussen de ontginningssloten werd ook aangetroffen bij een opgraving aan de Lange Tuinstraat en moet als oorspronkelijke perceelsbreedte worden beschouwd.²²

In de vulling werd een scherp Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk gevonden met een datering tussen 1100 en 1250.²³

Afb. 4.6. In het derde vlak van werkput 7 werd een tweede middeleeuwse sloot aangetroffen (S185). In het vlak was een duidelijke onderbreking zichtbaar.

4.3.2 Sporen voorafgaand aan ophoging

Sloot (rond 1600)

Het is bekend dat rond 1600 in het gebied van de stadsuitbreiding weer nieuwe sloten zijn gegraven, die vaak al relatief snel zijn gedempt.²⁴ Op het binnenterrein werd een sloot aangetroffen (S234) die evenwijdig was gegraven aan de Davidstraat. De sloot was circa 4,5

²² Schrickx & Ter Steege 2018, 170.

²³ V154.

²⁴ Duijn 2016c, 21.

m breed, 1,40 m diep en kon over de gehele lengte van het plangebied worden gevolgd (afb. 4.7). De onderste 90 cm was rommelig opgevuld met een pakket donkergrijze tot bruine klei met daarin baksteenpuin en houtresten. De bovenste 50 cm was opgevuld met een homogeen pakket oranje as. In de sloot werden enkele scherven aangetroffen van typisch vroeg 17de-eeuwse grape-modellen van roodbakkerd aardewerk (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-54), net als keramiek van Weser-aardewerk borden en Italiaans berrettino aardewerk met een datering tussen 1575 en 1625.²⁵ De sloot zal uiterlijk in het eerste kwart van de 17de eeuw gedempt zijn.

Afb. 4.7. Sloot S234 in het vlak en (deels) in het profiel van werkput 9.

Veenwinningskuilen

Langs de Romeinstraat werden grote, rechthoekige kuilen aangetroffen die vanaf de top van het veen waren ingegraven tot aan de onderzijde van het veenpakket (S25, S40, afb. 4.8). Slechts één kuil lag compleet in het vlak. Deze had een afmeting van 5 bij 5 m. Kleinere exemplaren kwamen echter ook voor (0,9 m breed en 1,3 m breed), net als grotere (6,6 m lang). De diepte varieerde tussen de 40 en 60 cm met de bovenkant op een hoogte van -1,60 tot -1,80 NAP. In het oost-west profiel over het middenterrein bleek dat de kuilen tot circa 15 meter vanaf de Romeinstraat waren gegraven. Verder richting het westen werden ze niet meer aangetroffen.

Zonder uitzondering waren de kuilen opgevuld met een homogeen pakket grijze klei met een klein beetje houtskool en rood baksteenpuin. Sommige waren in de onderste 10 cm opgevuld met veen- en kleibrokken. Dergelijke kuilen worden in de binnenstad van Enkhuizen vaker aangetroffen, onder andere bij een opgraving aan de Raamstraat en De Baan 1.²⁶

Doorgaans worden ze geïnterpreteerd als kleiwinningskuilen, doordat de onderzijde vaak tot in de natuurlijke klei is gegraven. Met de schone klei werden de akkers verrijkt, of gebruikt

²⁵ V223.

²⁶ Duijn 2016b, 26-29/Van de Berg 2006.

bij de bouw van huizen (kleivloeren en lemen wanden) of om potten te bakken. Dat de kuilen aan de Romeinstraat niet tot in de natuurlijke klei zijn gegraven, maakt het aannemelijk dat ze zijn gegraven voor de winning van veen voor gebruik als brandstof (turf) of als materiaal om op te hogen.

Afb. 4.8. Veenwinningskuilen in het profiel opgevuld met homogene grijze klei. Tussen de kuilen waren nog veendammetjes zichtbaar.

In de kuilen werden meerdere vondsten aangetroffen.²⁷ Het betreft zeer fragmentarisch materiaal dat hoofdzakelijk rond 1600 te dateren is. Als vormen zijn enkele grappen, een bakpan (r-bak-4), een kop (r-kop-2), een pispot, test en vuurstolp (r-vst-1) van roodbakkend aardewerk, een grape van regionaal vervaardigd witbakkend aardewerk, een bord (wf-bor-1) van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais, twee steengoed kannen en een majolica bord (m-bor-14) te herkennen.

Onder de metaalvondsten is een fragment van een mogelijk keurlood met gekroond wapenschild met bovenin een rad en een Hollandse penning uit Gelderland met een datering tussen 1561-1574 (zie H8).²⁸ Een opvallende vondst is een bundel wollen lappen, bestaande uit een grof weefsel en verschillende afmetingen.²⁹ De lappen zijn doordrenkt met een vettige, stinkende substantie, mogelijk olie (afb. 4.9). De exacte functie van de lappen is onduidelijk, maar mogelijk werden ze gebruikt als poetslappen in bijvoorbeeld de scheepsbouw.³⁰

De vondsten uit de grijze klei tonen aan dat de kuilen zijn opgevuld direct voorafgaand of ten tijde van de ophoging van het plangebied rond 1600.

²⁷ V29, V41, V43, V48, V49, V79, V81, V412. Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

²⁸ V43 en V48.

²⁹ 12x4 cm, 10x15x4 cm, 4x2,5 cm, 10,5x4 cm. 6x2 cm, 24,5x16 cm, 26x18 cm, 19x15 cm.

³⁰ 29-T02.

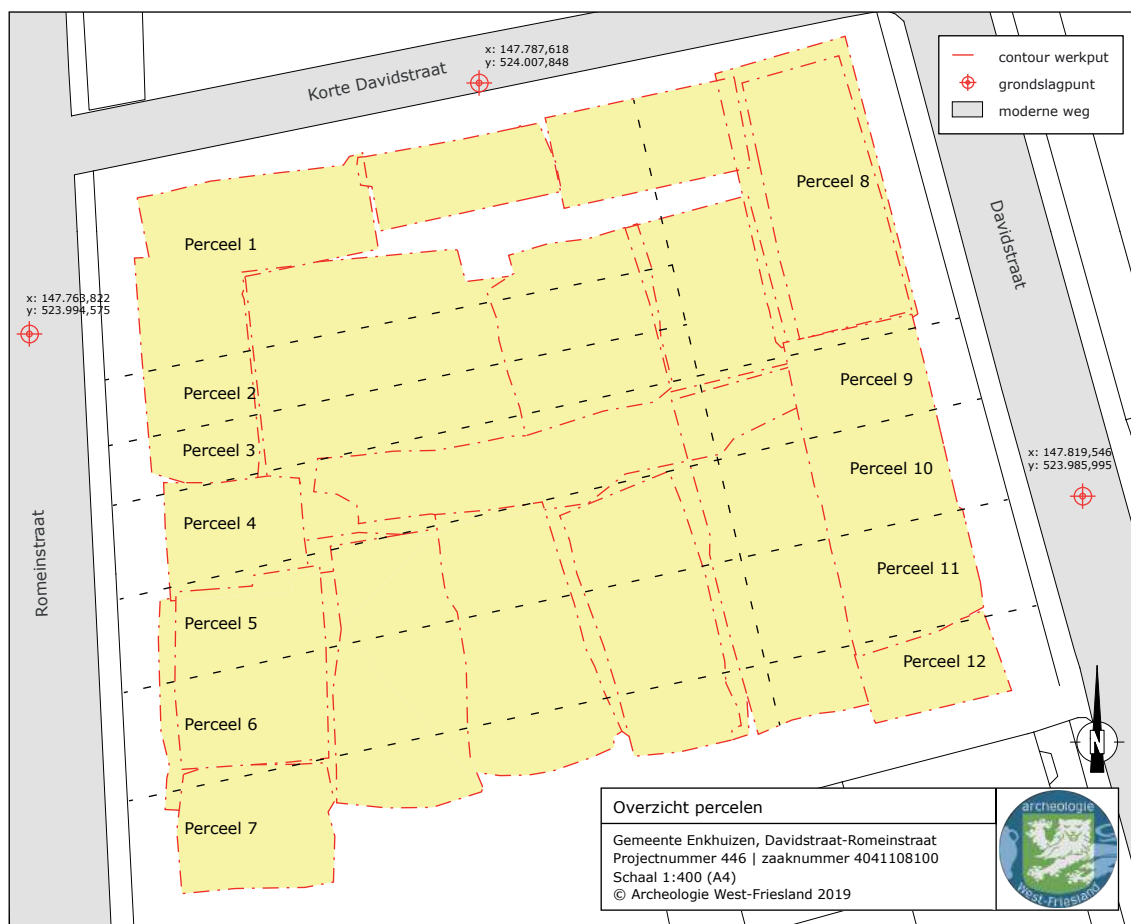

Afb. 4.9. In de veenwinningskuilen is een bundel wollen lappen aangetroffen, doordrenkt met een vette, stinkende substantie.

5. Inrichting en huizenbouw vanaf 1590/1595

5.1 Inleiding

Op basis van houten en bakstenen funderingsresten, uitbraaksporen van muren, stegen tussen de huizen en de schuttingen kon het onderzoeksgebied worden onderverdeeld in twaalf percelen met variabele afmetingen (perceel 1 tot en met 7 langs de Romeinstraat en perceel 8 tot en met 12 langs de Davidstraat. afb. 5.1.1). Dit is afwijkend ten opzichte van eerder grootschalig onderzoek in het historische centrum van Enkhuizen.³¹ Hier bleek dat een vrij gestandaardiseerde perceelsbreedte van 6,8 m werd aangehouden (21 Drechterlandse voet). De exacte reden voor een afwijkende perceelsbreedte ten opzichte van de andere opgravingen is nog onbekend. In de noordwesthoek van het plangebied en in de zuidoostzijde zijn de percelen niet breder dan 3,5 m. Langs de Romeinstraat richting het zuiden neemt de perceelsbreedte toe naar 4 m (perceel 4) en 6,2 m (perceel 5). Het verschil in de breedte van de percelen moet mogelijk worden gezocht in de functie van de panden die op de percelen kwamen te staan, waarbij op de smallere percelen mogelijk werkplaatsen werden gebouwd en op de bredere percelen woonhuizen.

Afb. 5.1.1. De bij de uitwerking vastgestelde percelering binnen het plangebied (zwarte stippellijnen).

Enkele delen van schuttingen die aan de zuidzijde van de Davidstraat werden aangetroffen (percelen 9 tot en met 12) wijzen erop dat de percelen aan de Romeinstraat een stuk langer

31 Paktuinen (Project 372) en Lange Tuinstraat (Project 433).

zijn geweest dan de percelen aan de Davidstraat (circa 35 om circa 15 m). De grens van de percelen aan de Davidstraat lijkt exact in lijn te liggen met de westelijke randzone van de hierboven beschreven sloot (S234). Mogelijk was deze sloot nog in gebruik toen de percelen langs de Romeinstraat reeds waren uitgegeven en werd de sloot pas gedempt ten tijde van de percelering aan de Davidstraat.

De perceelsindeling betreft een reconstructie met veel onzekerheden. De perceelsgrenzen zijn in een aantal gevallen bij de uitwerking om praktische redenen getrokken, om de sporen systematisch te kunnen bespreken. De werkelijke situatie kan hiervan afwijken. Voor het bepalen van de locatie van de voorgevels van de panden wordt de rooilijn zoals deze is weergegeven op de kadastrale minuut van 1823 aangehouden. De huidige rooilijn ligt langs de Romeinstraat 2,5 m oostelijker en langs de Davidstraat 2,2 m westelijker. In de noordoosthoek van het plangebied ontbraken houten of bakstenen funderingsresten. Deze hele hoek is derhalve tot één perceel gerekend.

De sporen, en indien mogelijk ook de vondsten, worden in dit hoofdstuk per perceel besproken. Bij de meeste percelen staat een plattegrond van de aangetroffen sporen afgebeeld. In de bijlagen zijn alle sporen op de zogenoemde allesporenkaart te vinden. Tevens zijn daar schematische reconstructies van de bebouwing in het verleden opgenomen.

Voorafgaand aan de bouw van de huizen langs de David-Romeinstraat werd het plangebied opgehoogd. In het plangebied werden drie verschillende soorten ophoging waargenomen. De ophoging aan de Romeinstraat was uniform en niet perceelsgebonden (Percelen 1 tot en met 7). De ophoging in de hoek Korte Davidstraat en Davidstraat (perceel 8) was opgehoogd met onder andere een bult vondstmateriaal en de percelen aan de Davidstraat (percelen 9 tot en met 12) waren perceelsgewijs opgehoogd.

Besloten is om de ophogingen langs de Romeinstraat en die van perceel 8 in het algemeen te bespreken onder paragraaf 5.2. De vondsten uit de ophogingslagen worden in een apart hoofdstuk beschreven vanwege de grote hoeveelheid aangetroffen materiaal (zie H7). De vondsten uit de egalisatie- en vloerlagen langs de Romeinstraat worden per perceel behandeld, aangezien deze vondsten informatie geven omtrent de bebouwing van de percelen. De ophogingen van de percelen 9 tot en met 12 en de bijbehorende vondsten worden tevens per perceel beschreven.

5.2 Ophogingen

Ophoging Romeinstraat

De veenwinningskuilen aan de Romeinstraat waren opgevuld met een homogeen pakket grijze klei (zie paragraaf 4.3.2). De top van dit pakket lag op een hoogte van -1,80 NAP. Bovenop dit pakket waren meerdere dunne lagen donkergrijze klei aanwezig met daarin baksteenbrokken, mortelresten en houtskoolbrokjes tot een hoogte van circa -1,60 NAP (afb. 5.2.1). Op dit niveau werden de meeste houten funderingsresten teruggevonden. Deze dunnere lagen kunnen derhalve worden geïnterpreteerd als egalisatielagen voorafgaand aan de bouw van de huizen. Op slechts een enkele locatie werd hierboven nog een dunne laag aangetroffen van gele en grijze klei met een sterke zandige component tot een hoogte van circa -1,40 NAP (zie profiel 13). Dit betreft vloerlagen van de panden die in het plangebied hebben gestaan (afb. 5.2.2). In het grootste gedeelte van het plangebied was het profiel dieper dan dit niveau verstoord door latere graafwerkzaamheden.

Afb. 5.2.1. De grote veenwinningskuilen waren opgevuld met een pakket grijze klei.

Afb. 5.2.2. Op slechts enkele locaties werden (delen van) vloerlagen van de panden teruggevonden (witte lijn).

Ophoging hoek Korte Davidstraat en Davidstraat

In het noordprofiel van werkput 8 (Korte Davidstraat) was een dikke bult stadsafval opgebracht (maximaal 3,60 m breed en 1 m dik), bestaande uit dunne lagen veen, klei en riet met daarin een grote hoeveelheid hoornpitten en schedelfragmenten van koeien, keramiek, steen, metaal en leer (afb. 5.2.3, S199, zie paragraaf 7.1.3). De top van de bult lag op een hoogte van -1,90 NAP.

Vanaf de top werd het terrein ten westen en oosten van de bult opgehoogd met dunne lagen lichte en donkergrijze klei. Hier bovenop was een 50 cm dikke laag homogene grijze klei aanwezig, zoals ook in de veenwinningskuilen en in werkput 3 werd aangetroffen (S81/S195). Deze laag werd afgedekt door een pakket dunne lagen gebrokte donkergrijze en lichtgrijze klei met de top op een hoogte van -1,60 NAP. Bovenop dit pakket lag een 40 cm dikke laag donkere bruinigrijze klei. De bovenste 50 cm was recent opgebracht en bestond uit bruin en grijs zand.

Afb. 5.2.3. De grote bult stadsafval in het profiel.

Aan de oostzijde lag bovenop de natuurlijke bodem een laag van maximaal 20 cm dikke grijsbruine, humeuze klei met daarin rode baksteenbrokken en vondstmateriaal met de top op een hoogte van -2,80 NAP (S82). Hierop lag een 1,40 m dik pakket van dezelfde grijze klei waarmee de veenwinningskuilen aan de Romeinstraat waren opgevuld. In dit pakket waren her en der dunne vondstlagen aanwezig van slechts enkele centimeters dikte (afb. 5.2.4).³² Hieruit konden twee scherven van roodbakkerd aardewerk worden verzameld. Het betreft een randfragment van een bord van Noord-Hollands slibaardewerk met stippen en strepen van witte kleislib en een scherf van een grape met een datering tussen 1575 en 1650.

Naast vondstlagen waren in het grijze kleipakket ook vegetatiehorizonten zichtbaar. Blijkbaar is de ophoging gefaseerd uitgevoerd en heeft het terrein deels ook braak gelegen zodat begroeiing mogelijk was. Een andere duidelijke aanwijzing dat men gefaseerd heeft opgehoogd bleek bij de aanleg van het vlak. In het onderste deel van de laag waren krimpscheuren aanwezig die ontstaan door uitdroging van de klei. Een nieuw pakket grijze klei dat hier bovenop werd gegooid, stroomde in de scheuren van de uitgedroogde klei (afb. 5.2.5). In profiel 9 was zichtbaar dat de grijze klei richting het zuiden omhoog liep (afb. 5.2.6). Dit toont aan dat dit deel van het plangebied vanuit het zuiden werd opgehoogd. Bovenop de grijze klei was een

32 V89.

maximaal 30 cm dik heterogeen pakket bruinigrijze klei aanwezig met daarin houtskoolbrokken, schelpgruis en lichtgrijze kleibrokken. Hierin waren dunne laagjes zichtbaar van lichtgrijze tot gele klei, schelpgruis en brokjes klei en zavel. De top lag op een hoogte van -1,60 NAP. Tot slot lag hier een 60 cm dikke laag grijsbruine klei op met daarin rood baksteenpuin, mortel, houtskoolbrokken en as.

Afb. 5.2.4. De verschillende ophogingspakketten in de hoek Korte Davidstraat en Davidstraat.

Afb. 5.2.5. Bij de aanleg van het vlak waren de krimpscheuren in de grijze klei goed zichtbaar.

Het opwerpen van een grote bult stadsafval is eerder in het centrum van Enkhuizen aangetroffen, namelijk bij de opgraving van de Molenweg.³³

Afb. 5.2.6. Het ophogingspakket van grijze klei loop richting het zuiden van het plangebied omhoog.

Plankier en houten paaltjes

Ten oosten van de bult ophoging werden op een diepte van -2,70 NAP tientallen slordig gesorteerde houtresten aangetroffen in ophogingslaag S82 (afb. 5.2.7). Het hout lag tussen twee rijen naalddhouten paaltjes die noordwest-zuidoost waren georiënteerd. De afstand tussen de twee rijen palen was 6 m.³⁴ Het is onduidelijk wat de exacte functie van de rijen paaltjes en het liggende hout is geweest (zie ook afb. 5.10.2).

Mogelijk diende het rommelig liggende hout als werkniveau voor het opwerpen van de bult vondstmateriaal. Of de houten paaltjes bij dezelfde fase horen als het liggende hout is in het veld niet duidelijk geworden. Ook ten westen van de bult vondstmateriaal werd een grote hoeveelheid aan houten paaltjes aangetroffen. De exacte functie van de houten paaltjes is onbekend.

5.3 Perceel 1: woningen of werkplaatsen

Perceel 1 ligt in het noordwestelijke deel van het plangebied. De noordelijke grens van het perceel viel buiten de contouren van het huidige onderzoeksgebied. De zuidelijke grens blijkt uit een afwijkende oriëntatie van de fundering van het pand op het aangrenzende perceel 2. Op het perceel zijn enkele houten funderingsresten met daarop nog resten van bakstenen funderingen teruggevonden (afb. 5.3.1). Hoe de bebouwing, percelering en indeling van het achterterrein in elkaar zat, werd in het veld niet geheel duidelijk. Het is aannemelijk dat de

³³ Duijn 2011b, 22.

³⁴ Van beide rijen werden 6 paaltjes teruggevonden.

panden haaks op de Romeinstraat stonden. In dit geval wijzen de funderingsresten op de aanwezigheid van drie kleine vierkante panden. Op basis van een rioolbegeleiding in de Korte Davidstraat kan de breedte van het pand op perceel 1A worden bepaald. Hier werd namelijk de noordelijke zijgevel van een pand aangetroffen op ongeveer 7 m ten noorden van de zuidelijke zijgevel van het pand op perceel 1A.³⁵ Dit betekent dat het pand op perceel 1A 3,5 m breed was en het pand dat hiernaast stond eveneens een breedte van 3,5 m heeft gehad.

De sporen op het achterterrein waarvan niet met zekerheid kan worden gezegd bij welk perceel ze horen, worden apart beschreven van de funderingsresten in paragraaf 5.3.5 en 5.3.6.

Afb. 5.2.7. Op vlak 3 werden tientallen slordig gesorteerde houtresten aangetroffen.

5.3.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing

In de egalisatielagen van perceel 1 werd weinig tot geen vondstmateriaal aangetroffen. Op basis van een enkele vondst uit de vlijlagen van de vloeren en het vondstmateriaal uit de ophogingslagen kan worden geconcludeerd dat de start van de bouw aan de Romeinstraat op zijn vroegst in het eerste kwart van de 17de eeuw heeft plaatsgevonden. Voor het pand dat in de Korte Davidstraat werd aangetroffen tijdens een rioolbegeleiding kon eveneens een datering in de 17de eeuw worden vastgesteld.³⁶

5.3.2 Funderingen deelperceel 1A

In het verlengde van de achtergevel van het pand op perceel 1B was een scherp begrensde homogene kleilaag aanwezig (S304). Hier bovenop lag een naaldhouten plank van circa 2 cm dikte die vermoedelijk als houten fundering heeft gefungeerd voor een bakstenen opbouw (S307). De plank was richting het zuiden weggebroken door uitbraakspoor S383, zodat de exacte relatie tussen deze fundering en de funderingen van het pand op perceel 1B niet kon worden onderzocht.

35 Duijn 2016a, 26-27.

36 Duijn 2016a, 48-50.

5.3.2.1 Uitbraakspoor

Direct ten oosten van de houten plank S307 was een uitbraakspoor aanwezig met een afmeting van minstens 1,7 bij 3 m (S308/S357). Het spoor was opgevuld met schelpmortel en puin van appelbloesem-, oranje en rode baksteen.³⁷ De onderzijde van het puinspoor lag op een diepte van -1,80 NAP. In het profiel was zichtbaar dat het spoor minstens 50 cm diep was. Mogelijk gaat het om de afbraak van een aanbouw.

5.3.3 Funderingen deelperceel 1B

Van het pand op perceel 1B werden zowel de achtergevel als een gedeelte van de zijgevels en een aanbouw teruggevonden. Dit pand had een afmeting van 3,5 bij 3,5 m (exclusief de aanbouw).

Fundering achtergevel

De fundering van de achtergevel bestond uit één houten ligger met dwars daarop een naaldhouten plank (S120). Het gebruik van slechts één houten ligger is als fundering onder een muur niet aannemelijk. De functie van de houten ligger blijft onduidelijk. Van de muur die op de plank stond resteerden nog twee baksteenlagen, inclusief een versnijding. De muur was geheel onderaan anderhalfsteens breed en bestond uit geel/oranje bakstenen met een formaat van 17,5x8,5x4 cm en rozerode bakstenen (appelbloesem) met een formaat van 19x9x4 cm (afb. 5.3.2). Het hoogste punt van de muur bevond zich op -1,68 NAP, terwijl de onderzijde van de muur op -1,83 NAP lag.

Afb. 5.3.2. De fundering van de achtergevel (S120) van deelperceel 1B.

37 Appelbloesem ...x8x3,5 cm, oranje baksteen ...x10x5cm.

Noordelijke en zuidelijke zijgevel

Voor het metselwerk van de zijgevels werd dezelfde soort baksteen gebruikt als voor de achtergevel. De noordelijke zijgevel van het pand op dit perceel was gefundeerd op een dunne naaldhouten plank waarop een muurfundering was gebouwd (S355). Van het muurwerk resteerden nog maximaal vier lagen, inclusief twee versnijdingen. Direct op de plank was de muur tweesteens breed (-1,75 NAP), aan de bovenzijde (-1,68 NAP) was het muurwerk steens breed.

De fundering van de zuidelijke zijgevel bestond eveneens uit een dunne naaldhouten plank (S485). Bovenop de plank was een steens brede muur gemetseld met geel/oranje bakstenen in een onregelmatig verband waar nog vijf lagen van resteerden (5-lagenmaat 22 cm, afb. 5.3.3). Opvallend was dat de hoeken tussen de zijgevels en achtergevel versterkt waren gebouwd (afb. 5.3.4).

Afb. 5.3.3. Van de zuidelijke zijgevel (S485) resteerden nog vijf baksteenlagen.

5.3.3.1 Vloer

Ten westen van achtergevel S120 werd een vlijlaag van geel zand en veel schelpmortel/schelpgruis aangetroffen op een hoogte van -1,49 NAP (S95 + S306). De laag was 10 cm dik. Tegen de achtergevel aan werden enkele brokken van verticaal geplaatste plavuizen aangetroffen. Dit duidt erop dat in het pand een vloer van plavuizen heeft gelegen. In deze laag werd een scherf van Italiaanse faience uit Ligurië aangetroffen, beschilderd in berrettino-stijl met een datering tussen 1575 en 1625.

Afb. 5.3.4. De hoeken tussen de zijgevels en de achtergevel van pand 1B waren extra stevig gebouwd.

5.3.3.2 Puinspoor

Direct ten oosten van de achtergevel van het pand op perceel 1B werd een rechthoekig puinspoor aangetroffen van 1,6 bij 2 m (S122/S311/S358). Het spoor was opgevuld met zeer geconcentreerd mortelpuin en brokken appelbloesembaksteen. Tevens werden in het spoor twee tegelfragmenten gevonden.³⁸ Het betreft een tegel met polychrome beschildering van een figuur in gestulpte omlijsting met meanders en een tegel met een bloempot en ossenkop hoekmotief in blauwe beschildering. De tegels dateren respectievelijk tussen 1620-1650 en 1635-1670.

5.3.3.3 Aanbouw

Twee meter oostelijker dan de achtergevel werd in een noordzuid-richting een naal dhouten plank aangetroffen (S111). Van de muurfundering resteerde nog één laag oranje baksteen aan de zuidzijde met een formaat van 18x9x4 cm (afb. 5.3.5). De houten fundering kon worden gevolgd over een lengte van iets meer dan een meter. Hier was het hierboven beschreven puinspoor (S358/S311/S122) aanwezig. Mogelijk betreft het een waterkelder die gelijktijdig heeft bestaan met de aanbouw, wat betekent dat de aanbouw een afmeting heeft gehad van 1,3 bij 2 m. De exacte functie van de aanbouw is onduidelijk. Vaak werd aan een pand een zomerkeuken gebouwd, maar daar lijkt de aanbouw in dit geval te klein voor. Mogelijk heeft de aanbouw gediend voor de opslag van gereedschappen.

5.3.4 Deelperceel 1C

Van het pand op deelperceel 1C werden de achtergevel, een deel van de noordelijke zijgevel (gemeenschappelijk met pand 1B) en een deel van een aanbouw teruggevonden. De voorgevel viel buiten de contouren van de werkput. Op basis van de funderingen en de rooilijn kan een vierkant pand worden gereconstrueerd van 3,5 bij 3,5 m (exclusief de aanbouw).

38 V109.

Afb. 5.3.5. Van de aanbouw achter pand 1B resteerde nog slechts een naaldhouten plank met daarop één laag baksteen (S111).

Fundering achtergevel

De fundering van de achtergevel bestond uit een liggende naaldhouten plank van enkele centimeters dikte (S93). Het muurwerk was nog maximaal vijf lagen hoog (één versnijding) en bestond uit gele en oranje bakstenen die met schelpmortel in kruisverband waren gemetseld (afb. 5.3.6).³⁹ De bovenzijde van het muurwerk bevond zich op een hoogte van -1,42 NAP; de onderzijde op -1,67 NAP. Bij de hoek met S120 was zichtbaar dat de achtergevel van pand 1C tegen de verstevigde hoek was aangebouwd, wat er op wijst dat het pand op perceel 1B eerder is gebouwd dan het pand op perceel 1C.

Aan de oostzijde van de muur was een uitbraakspoor aanwezig met daarin rood baksteenpuin, mortel en brokjes plavuis (S117). Uit deze laag werd een scherf van een Werra bord aangetroffen (wa-bor-1). Vanwege het slechte glazuur betreft dit mogelijk een Enkhuizer product. Tevens

Afb. 5.3.6. De fundering van de achtergevel (S93) van het pand op deelperceel 1C.

³⁹ Oranje 18x9x4 cm, gele 18,5x9x4 cm.

werd een steelfragment van een tabakspijp en een deksel van witbakkend aardewerk gevonden (w-dek-2) uit de eerste helft van de 17de eeuw. Tot slot waren drie tegels aanwezig. Twee daarvan hadden een polychrome beschildering; een 'Haarlemse' stertegel en een kievitsbloem in gekarteld kwadraat. Deze tegels dateren in de eerste helft van de 17de eeuw. De derde tegel had een blauwe beschildering en geen hoekmotieven en moet in de 18de eeuw worden geplaatst.⁴⁰ De laatste tegel duidt erop dat het pand in de loop van de 18de eeuw is gesloopt.

5.3.4.1 Vloer

Ten westen van achtergevel S93 werd een vlijlaag van geel zand aangetroffen op een hoogte van -1,49 NAP (S94). In profiel 13 waren in deze laag ook enkele oranje bakstenen aanwezig met een formaat van 18x8,5x4 cm. Het pand op perceel 1C heeft derhalve een bakstenen vloer gehad. In de vlijlaag werd een scherv van een bord van roodbakkend aardewerk aangetroffen met een datering tussen 1575 en 1650.⁴¹

5.3.4.2 Aanbouw

Ten oosten van de achtergevel van het pand werd een klein deel van de fundering van een aanbouw aangetroffen die slechts gevolgd kon worden over een afstand van 1 m (S115). Deze bevond zich op exact dezelfde afstand van de achtergevel als S111 bij pand 1B. De fundering bestond uit één laag van oranje bakstenen met een formaat van 19x9x4 cm met de bovenzijde op een hoogte van -1,65 NAP. Direct onder de bakstenen was een laag met veel mortel aanwezig met een breedte van circa 30 cm wat wijst op een uitbraakspoor van een muur.

De fundering werd doorbroken door een groot puinspoor van circa 3 bij 3 m met een diepte van 20 cm met veel baksteen en plavuizenpuin (S116). Dit zou erop kunnen wijzen dat de aanbouw over de gehele breedte van het pand aanwezig was en een plavuizen vloer heeft gehad. In dat geval was het een aanbouw van 1,6 bij 3,5 m.

5.3.5 Tonputten perceel 1 (S314/361, S129, S135, S363)

Op perceel 1 zijn in totaal vier (delen van) tonputten aangetroffen.⁴²

S314/S361

Op perceel 1A werd een rond uitbraakspoor (S314) aangetroffen bestaande uit bruingrijze klei met daarin roodbakkend puin van plavuizen met loodglazuur met een formaat van 13x13x2 cm. Bij het verdiepen naar vlak 2 bleek het een houten tonput te betreffen waar alleen nog de sterk vermoltde bodem van aanwezig was (S361). De bodem bevond zich op een diepte van -1,91 NAP. De exacte functie van de ton is niet duidelijk. Voor een waterput moet een ton tot in de natuurlijke klei worden ingegraven en dat was hier niet het geval. Daarnaast is de ligging van de ton op het achtererf—en niet direct naast het dak van een huis—een duidelijke aanwijzing dat de ton niet in gebruik was als regenton.

In dit uitbraakspoor zijn 24 fragmenten van keramiek gevonden.⁴³ Uit de scherven zijn minimaal twaalf objecten op te maken die vooral in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren zijn. Bijna de helft van de vondsten bestaat uit roodbakkend aardewerk (MAE = 5). Het vormenspectrum van deze bakselgroep omvat een bakpan (r-bak-4), drie grappen, waarbij

40 V103.

41 V105.

42 In H9 zijn de tonputten uitvoerig beschreven.

43 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf

één exemplaar als een r-gra-33 en één exemplaar als r-gra-54 te herkennen is, een papkop (r-kop-2), en een vuurtest (r-tes-12). Drie voorwerpen zijn van witbakkend aardewerk. Het gaat om fragmenten van een bakpan (w-bak-5) en twee grappen (w-gra-36) bedekt met groen glazuur. Verder bevatte het spoor een scherf van een kan van Weser-aardewerk versierd met radstempels en slingerlijnen van rode en groene kleislib, een fragment van Duits steengoed en een scherf van een bord van Italiaanse faience. Het onsamenhangende karakter van de vondsten doet vermoeden dat deze zijn meegekomen met grond waarmee de ton is opgevuld. Dit kan dus een stuk later hebben plaatsgevonden.

Afb. 5.3.7. Tonput S135 na schoonmaak in het veld.

Tonput S135

Tonput S135 lag op de gereconstrueerde grens tussen perceel 1B en 1C en werd aangetroffen op een hoogte van -1,97 NAP (afb. 5.3.7). De ton was nog 94 cm hoog wat betekent dat de ton tot in de natuurlijke bodem was ingegraven en als waterput heeft gefunctioneerd. De onderste 35 cm was opgevuld met een horizontaal gelaagd pakket van bruingrijze klei. Hierboven lag een 25 cm dikke laag lichtgrijze klei met mortelpuin. Mogelijk heeft de waterput een bakstenen opbouw gehad, die bij buitengebruikstelling deels in de tonput is beland. De dempingslaag van de tonput bestond uit een 50 cm dik pakket grijze klei. De tonput had een houten bodem van 1,5 cm dikte die uit vijf delen bestond. In de bodem waren veel kleine en enkele grote gaten aanwezig (respectievelijk met een diameter van 0,8 en 1,5 cm).

Van de ton zijn twee duigen dendrochronologisch onderzocht. Een van de duigen dateerde ná 1594.⁴⁴ De tonput is derhalve na 1594 achter het huis geplaatst, maar een exacte datering heeft het dendrochronologisch onderzoek niet opgeleverd.

De put bevatte naast een scherf vensterglas in totaal 55 scherven keramiek van hoofdzakelijk

44 M37.

voorwerpen uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁴⁵ Hieronder is een grotendeels bewaard gebleven kleipijp met een opvallend kleine ketel uit de periode 1600-1630 (afb. 5.3.9).⁴⁶ Het betreft één van de vroegste pijpmoedellen die ontstond met de introductie van tabak in de Noordelijke Nederlanden eind 16de eeuw.⁴⁷ In de put bevonden zich ook fragmenten van typisch vroeg 17de-eeuwse graven (r-gra-30, r-gra-54), een bord (r-bor-6), een kop (r-kop-2), een pispot (r-pis-5) en een vuurstolp (r-vst-1) van roodbakend aardewerk. Verder kunnen een kop (w-kop-3) en een lekschaal (w-lek-6) van witbakend aardewerk en een scherv van een majolica bord met blauwe beschildering opgemerkt worden. Tot slot is in de put ook een vermoedelijk uit de 16de-eeuw daterende spinsteen (s2-spi-1) van steengoed uit Raeren gevonden (afb. 5.3.8).⁴⁸ Het onsamenhangende karakter van de vondsten doet vermoeden dat de vondsten zijn meegekomen met de grond waarmee de waterput is gedempt. De exacte datering van het gebruik van de put kan derhalve niet worden vastgesteld.

Afb. 5.3.8. Een spinsteen van steengoed uit Raeren.

Afb. 5.3.9. Een grotendeels bewaard gebleven kleipijp uit de vroege 17de eeuw.

Tonput S129

Tonput S129 lag direct ten oosten van de zuidoostelijke hoek van de aanbouw achter het pand op perceel 1C. Van de tonput resteerden enkel nog de onderste hoepels op een diepte van -1,90 NAP; een bodem was niet aanwezig (afb. 5.3.10). Dat de tonput niet in de natuurlijke bodem was geplaatst, geeft aan dat het geen waterput betreft. Een functie van de tonput zou het opvangen van regenwater kunnen zijn dat bij regenval van het dak van het pand stroomde. De opvulling bestond uit een grijze tot witte assige laag. Hierin werden twee scherven keramiek aangetroffen. Het betreft een scherv van een papkop van witbakend aardewerk met groen glazuur uit de 17de eeuw en een deel van een tabakspijp met een dubbelconische kop die in de periode 1640-1690 dateert.⁴⁹

Tonput S129 werd waarschijnlijk geplaatst voor de opvang van regenwater.

45 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.
 46 129-C01.
 47 Duco 1987, 28-31.
 48 129-C02.
 49 V312.

Afb. 5.3.10. Van tonput S129 werden enkel nog de onderste hoepels aangetroffen.

Afb. 5.3.11. Tonput S363 onder in de coupe. Bovenop de tonput zijn de verschillende beerlagen zichtbaar van S491.

Tonput S363

Twee en een halve meter ten oosten van tonput S361 werd op een hoogte van -2,84 NAP een waterput aangetroffen die was opgebouwd uit een ton. De ton had een diameter van 60 cm en was opgevuld met een heterogeen pakket lichtgrijze tot bruine klei- en veenbrokken (S363,

afb. 5.3.11). Onder in deze vulling werd een haringnetloodje aangetroffen (zie H8).⁵⁰ Gezien de diepte van de put gaat het hier zeker om een waterput voor welwater. Een duig van de ton is dendrochronologisch onderzocht en dit heeft een kapjaar opgeleverd tussen 1597 en 1616.⁵¹

Beerkuil S491

Bovenop tonput S363 werd een pakket van 70 cm aangetroffen van voornamelijk beervullingen. Waarschijnlijk is na het in onbruik raken van de waterput per toeval op dezelfde locatie een beerkuil in gebruik genomen (S491).⁵² De eerste 30 cm van het pakket bestond uit een pakket slappe grijsbruine beer. Hierin werd ongeveer de helft van een afgerond bord aangetroffen. Het bord is gemaakt van zacht loofhout en heeft een diameter van 26 cm en een hoogte van 5 cm (afb. 5.3.12).⁵³

Afb. 5.3.12. Het kapotte bord, gemaakt van zacht loofhout. Fragmenten willekeurig neergelegd.

Op de grijsbruine beerlaag was een compacte laag lichtbruine beer aanwezig van 20 cm dikte.

50 V330.

51 M88.

52 In het veld werden de waterput en beerkuil onder één spoor gedocumenteerd. Het blijkt echter om twee verschillende sporen te gaan. De vondsten en monsternamen zijn tevens uitgevoerd onder S363.

53 V328.

Van de beervullingen zijn monsters genomen ten behoeve van macrobotanisch onderzoek.⁵⁴ Bij de inventarisatie bleek een grote variëteit aan resten van cultuurgebruiksgewassen aanwezig te zijn in de monsters, zoals graan, kers, pruim, druif, appel/peer, aalbes, vijg, hazelnoot, lijnzaad, walnoot en hop.⁵⁵ Ook bevatten de monsters resten van wilde planten van akkers, oevers/water en heide.

Afb. 5.3.13. Boven op de beervullingen werd een ovale naaldhouten constructie aangetroffen bestaande uit een vijftal planken.

Op de beervullingen lagen vijf grenenhouten planken op een hoogte van -2,11 NAP (afb. 5.3.13). De vijf planken vormden een ovaal van 1,8 bij 1,4 m. De exacte functie van de planken is onduidelijk. Mogelijk diende de constructie om de ondergelegen beervullingen af te sluiten. Dendrochronologisch onderzoek naar één van de planken heeft uitgewezen dat het hout afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen en na 1602 is gekapt.⁵⁶

De planken waren afgedekt door een pakket oranje- en bruingrijze as met een dikte van 35 cm.

Afb. 5.3.14. De complete grape van roodbakkend aardewerk.

⁵⁴ M85/M86 (waarderingsresultaten BIAX).

⁵⁵ Determinatie A.L. de Sitter-Homans

⁵⁶ M76 (S491).

Hierin bevonden zich 161 keramiekfragmenten van minstens 36 verschillende voorwerpen en elf glasscherven van minimaal drie objecten.⁵⁷ De meeste vondsten dateren uit de late 16de eeuw en de eerste helft van de 17de eeuw. Tussen de vondsten bevinden zich enkele dubbelconische pijpenkoppen (gemarkt "WS") uit het tweede kwart van de 17de eeuw die indicatief zijn voor de periode wanneer beerkuil is opgevuld. Laat 16de-eeuwse vondsten zijn mogelijk met grond uit ophogingslagen meegekomen. Het leeuwendeel van de vondsten betreft roodbakkend aardewerk (MAE = 20), vertegenwoordigd met vroeg 17de-eeuwse bakpannen (r-bak-4), grappen (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-91), koppen (r-kop-2), een bord (r-bor-6), een kom (r-kom-58), pispotten (r-pis-5, r-pis-48), vuurtesten (r-tes-12), een kastanjepofkan (r-tes-39) en een vuurstolp (r-vst-1). Bijzonder is het feit dat één van de gevonden grappen geheel gaaf is aangetroffen (afb. 5.3.14).⁵⁸ De dikke laag roet op de buitenzijde van het voorwerp maakt duidelijk dat de grape intensief is gebruikt.

Afb. 5.3.15. Fragmenten van een groot bord van slibaardewerk, vermoedelijk uit het Duits-Deense Noordzeegebied of uit het Oostzeegebied.

57 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf en C.P. Schrickx
58 328-C02.

Tussen de vondsten van roodbakkerd aardewerk bevinden zich tevens drie randscherven en drie wandscherven van een uitzonderlijk groot bord met een brede platte vlag en een geprofileerde rand en een standvlak als bodem (afb. 5.3.15).⁵⁹ Op basis van de randscherven kan de diameter worden gereconstrueerd op circa 47 cm. Het bord is inwendig voorzien van een laag witte kleislib, waaraan accenten van koperoxide en mangaanoxide zijn toegevoegd. Het decor bestaat uit onduidelijke geometrische motieven en bladmotieven. De achterzijde is ongeglazuurd, maar vertoont wel witte kleislibvlekken en glazuurspetters en -druipsporen. Het bruinige baksel en de dun aangebrachte, afbladderende loodglazuur zijn atypisch voor Nederlandse producten. De herkomst moet elders worden gezocht, maar vooralsnog is hier geen duidelijkheid over. Het bord doet enigszins denken aan een tweetal borden die enkele jaren geleden zijn opgegraven in Bovenkarspel en die konden worden gedetermineerd als afkomstig uit Husum in Denemarken.⁶⁰ Ook die borden staan op een standvlak, hebben een ongeglazuurde achterzijde en zijn van een groot model (43 en 38,5 cm). Het randprofiel is echter anders van vorm en de borden uit Husum zijn niet van een witte kleisliblaag voorzien. Vermoedelijk stamt dit bord uit het Duits-Deense Noordzeegebied of uit het Oostzeegebied.

Een vondst waar weinig twijfel over bestaat betreffende de herkomst is een bord van Werra-aardewerk, versierd met een vogel in sgraffito-techniek (afb. 5.3.16).⁶¹

Afb. 5.3.16. Een bord van Werra-aardewerk, gedateerd 1598.

59 328-C01; Determinatie & tekst: C.P. Schrickx.

60 Gerritsen & Schrickx 2014, 96-97 en 158-159.

61 313-C01.

Rondom de vogel zijn de nummers 9 en 8 geschilderd. Deze combinatie zal een aanduiding voor het jaar 1598 zijn. Aangezien Werra-type aardewerk pas vanaf 1602 in Enkhuizen werd vervaardigd, zal dit exemplaar een origineel product uit het stroomgebied van de Werra zijn. Naast voorwerpen van roodbakkend klei bevatte de bak minstens vier objecten van witbakkend aardewerk. Het gaat om scherven van een grape (w-gra-15) en drie koppen (w-kop-2). De overige vondsten bestaan uit tinglazuuraardewerk, porselein en steengoed. Bij het tinglazuuraardewerk zijn vooral producten van Italiaanse faience op te merken (MAE = 4). Het gaat met name om berrettino aardewerk uit Ligurië. Een spiegel van een bord (i-bor-2), druk beschilderd met bladmotieven waaraan witte hoogsels zijn toegevoegd, is vermoedelijk afkomstig uit de regio Veneto op basis van de hoge standring en het enigszins donkerdere fond in vergelijking met Ligurische producten.⁶² Daarnaast komen scherven van twee borden van Hollandse majolica uit de eerste helft van de 17de eeuw voor. Het Chinees porselein is vertegenwoordigd met enkele fragmenten van kraakporselein en Swatow-waar. Het steengoed bestaat uit een scherv van een kan uit Raeren versierd met gestempelde bloemmotieven en kobaltblauwe beschildering.

Tussen de vondsten van glas kunnen delen van een groene kelderfles (gl-fle-7), een lichtgrijze wafelbeker (gl-bek-19) en een zoutschaaltje van melkglas (gl-zou-1) herkend worden.

Afb. 5.3.17. Van een kelder op perceel 1 werden enkele wanden en een bakstenen vloer aangetroffen.

5.3.6 Overige sporen op perceel 1

Kelder

Aan de oostzijde van perceel 1 werd een bakstenen structuur aangetroffen van minstens 90 bij 120 cm op een hoogte van -1,23 NAP (S332, afb. 5.3.17). De wanden waren halfsteens breed en gemetseld met gele bakstenen waar nog maximaal drie lagen van resteerden.⁶³ Er was een

⁶² Jaspers 2007a, 57, 187.

⁶³ 20,5x10x4 cm en 18x9x4 cm.

bodem aanwezig van één laag baksteen met verschillende soorten en formaten, wat erop wijst dat de bakstenen zijn hergebruikt.⁶⁴ De bodem was aangesmeerd om de kelder waterdicht te houden.

Afb. 5.3.18. Drie grapen van roodbakkend aardewerk met verschillende vormen.

Grote kuil

Onder S177 (zie onder) bevond zich een rechthoekige kuil met een afmeting van 2,1 bij minstens 1,3 m en 40 cm diep (S388). De kuil was opgevuld met een humeus pakket bruine klei. In deze vulling werden maar liefst 161 keramiekscherven aangetroffen, waaruit 37 objecten op te maken zijn.⁶⁵ Daarnaast lag er één glasfragment in de kuil. Roodbakkend en witbakkend aardewerk vormen samen veruit de grootste vondstcategorieën met respectievelijk 23 en vijf voorwerpen. Kookgerei is algemeen vertegenwoordigd met bakpannen (r-bak-4, w-bak-5) en grapen (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-54, r-gra-58, w-gra-34). Drie grapen zijn grotendeels compleet aangetroffen (afb. 5.3.18).⁶⁶ Uit de kuil zijn ook drie typisch vroeg 17de-eeuwse borden (r-bor-6) en minimaal zeven papkoppen

Afb. 5.3.19. Een papkop van roodbakkend aardewerk.

64 19x8,5x4 cm en 18x7x4 cm
 65 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.
 66 319-C03; 319-C04; 319-C05.

(r-kop-2) verzameld (afb. 5.3.19).⁶⁷ Twee borden zijn versierd met een laag witte kleislib waaraan koperoxide is toegevoegd (afb. 5.3.20).⁶⁸ Een ander exemplaar is versierd met een rastermotief van witte kleislib en kan worden gerekend tot het Noord-Hollands slibaardewerk. In de kuil bevonden zich ook scherven van een bord (wa-bor-1) van Werra-aardewerk en een pot van Weser-aardewerk.

Afb. 5.3.20. Twee borden versierd met een laag witte kleislib met koperoxide.

Een voorwerp waarvan de precieze herkomst vooralsnog onbekend is, is een kom van roodbakkend aardewerk versierd met gemarmerde kleislib (afb. 5.3.21).⁶⁹ Het baksel wordt beschouwd als roodbakkend aardewerk, maar heeft een bruine kleur. De kom staat op een standvlak en heeft een licht uitgebogen en overkragende rand. De diameter is 21,5 cm en de hoogte 6 cm. Inwendig is een witte kleisliblaag aanwezig met daarop een bruine en groene marmerdecoratie. Dit decor is mogelijk geïnspireerd op gemarmerd aardewerk uit Pisa, maar een onafhankelijke oorsprong is niet uitgesloten. De achterzijde is ongeglazuurd (in tegenstelling tot het aardewerk uit Pisa dat wel geglaazuurd is), maar vertoont wel vlekken van de witte slib en glazuurspetters.

Afb. 5.3.21. Kom met een versiering van gemarmerde kleislib, vermoedelijk uit het Oostzeegebied.

⁶⁷ 319-C02.

⁶⁸ 319-C06; 319-C07.

⁶⁹ 319-C01; Determinatie & tekst: C.P. Schrickx.

Opvallend detail is dat in het standvlak een aanzet van een uitgeknepen stukje zichtbaar is. Op basis van de hieronder genoemde parallel valt te zeggen dat in dit uitgeknepen stukje twee ophanggaten hebben gezeten. Deze wijze van maken van ophanggaten is onbekend bij het roodbakkend aardewerk uit Nederland en het Werra- en Wesergebied. Een nagenoeg identieke kom is enkele jaren geleden opgegraven aan de Paktuinen.⁷⁰ Deze kom heeft een diameter van 20 cm en hoogte van 5 cm en is dus iets kleiner dan het hier gevonden exemplaar. De kom is in het Deventer-systeem ingedeeld bij het roodbakkend aardewerk en heeft typenummer r-kom-123 gekregen. Het voorwerp is afkomstig uit een aslaag die wordt geplaatst in de periode 1600-1650. Bij de opgraving aan de Paktuinen is nog een scherp aangetroffen met een marmerdecoratie aan de binnenzijde en een ongeglazuurde buitenzijde, maar met een andere vorm.⁷¹

Zoals gezegd is de precieze herkomst onbekend. Gemarmerd roodbakkend aardewerk werd in diverse gebieden gemaakt. Eén van de mogelijkheden is dat het aardewerk afkomstig is uit Polen. Een bekende productieplaats was Miechocin in het zuidoosten van het land, waar in de 17de eeuw aardewerk voor de export werd geproduceerd.⁷² Dit aardewerk wordt in Gdansk – de voornaamste havenplaats – gevonden, en schippers uit Nederland deden deze haven aan. Eén van de producten uit Miechocin was gemarmerd aardewerk in rood, bruin en groen, maar de gepubliceerde stukken hebben een andere vorm en randdecoratie.

Afb. 5.3.22. Bord uit Beauvais versierd met tekst in sgraffito-techniek op de vlag.

Naast dit vermoedelijke importproduct uit het Oostzeegebied bevonden zich in de kuil ook scherven van Franse en Italiaanse keramiek. Het betreft enkele scherven van een bord (wf-bor-1) uit Beauvais uit de periode rond 1600 en diverse fragmenten van borden en een ploischotel uit Ligurië, beschilderd in respectievelijk berrettino en compendario-stijl. Het bord uit Beauvais is versierd met een tekst in sgraffito op de vlag (afb. 5.3.22).⁷³ Naast deze geïmporteerde stukken van tinglazuuraardewerk kan ook een bord (m-bor-21) van Hollandse majolica opgemerkt worden. Het bord is in blauw op de spiegel beschilderd met een dambordpatroon, een karakteristiek decor voor de vroege 17de eeuw. Verder bevonden zich een aantal scherven van Chinees kraakporselein in de kuil, waarbij een kom als vorm is te herkennen.

70 Schrickx & Duijn 2016, 392 en 532. 372-627-C04.

71 372-586-C13.

72 Dąbal 2015.

73 319-C08.

Bepalend voor de datering van de kuil zijn diverse fragmenten van kleipijpen, waaronder drie kleine pijpenkoppen die in de periode 1600-1620 zijn te dateren. Het verzamelde glasfragment uit de kuil betreft een deel van een vaas (gl-vaa-3?) van wit melkglas op standvoet. Onder de metaalvondsten waren drie keurloden (zie ook H8). Op basis van de vondsten kan worden geconcludeerd dat de kuil tussen 1600 en 1625 is opgevuld.

Afb. 5.3.23. De mogelijke houten vloer van drie naaldhouten balken met daar bovenop enkele zeer vermolmde planken.

Houten vloer

Op de grens van werkput 12 en 7 werd op een diepte van -1,75 NAP een houten structuur aangetroffen, bestaande uit een drietal balken van grove den die in een oost-west oriëntatie waren neergelegd (S177, afb. 5.3.23). Dwars op de houten balken waren nog de resten van twee zeer vermolmde planken aanwezig. De meest noordelijke balk was 2,25 m lang, 23 cm breed, 17 cm dik en aan alle vier de zijden gekantrecht. De meest zuidelijke balk was 107 cm lang, 16 cm breed en 10 cm dik. De buitenkant van de balk was erg verweerd en bevatte meerdere uitstekende knoesten. De structuur was naar het westen en zuiden toe verzakt. De westzijde lag circa 20 cm lager dan de oostzijde, terwijl de zuidzijde circa 13 cm lager lag dan de noordzijde.

Een van de balken werd bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek.⁷⁴ Hieruit bleek dat de balk afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen en tussen 1605 en 1608 is gekapt. De exacte functie van de structuur is onduidelijk. In combinatie met de bakstenen resten direct ten westen betreft het waarschijnlijk de fundering van een houten vloer binnen een bijgebouw. De vondsten op deze vloer (zie onder) zijn waarschijnlijk bij afbraak in de bodem beland. Mogelijk zijn deze deels meegekomen met grond waarmee ter plekke is opgevuld en afgevlakt.

74 M81.

Het vondstmateriaal uit dit spoor bestaat uit 240 keramiekscherven (MAE = 45) en zes glasfragmenten (MAE = 3).⁷⁵ Bijna de helft van de vondsten bestaat uit roodbakkerd aardewerk (MAE = 21) en minstens acht voorwerpen zijn van witbakkerd aardewerk.⁷⁶ Het vormenspectrum van beide regionaal geproduceerde keramiekcategorieën bestaat uit typisch vroeg 17de-eeuwse bakpannen (r-bak-4, w-bak-5), grappen (r-gra-10 of -54, r-gra-33, w-gra-34), borden (r-bor-6), kommen (r-kom-58), koppen (r-kop-2, w-kop-2) en pispotten (r-pis-5). Ook het Enkhuizer model hengselpot (r-pot-57) is vertegenwoordigd.

Naast Hollandse producten zijn ook fragmenten van Weser-aardewerk, Iberisch roodbakkerd aardewerk Frans witbakkerd aardewerk gevonden. Het Franse aardewerk bestaat uit scherven van twee borden (wf-bor-1) uit Beauvais met karakteristieke sgraffito-versiering (afb. 5.3.24).⁷⁷ Dit materiaal is rond 1600 te dateren. Fragmenten van twee borden van berrettino faience en een lekschaal beschilderd in compendiario-stijl behoren tot het importaardewerk uit Italië. Daarnaast zijn minimaal vijf borden van Hollandse majolica gevonden.

Afb. 5.3.24. Bord uit Beauvais met sgraffito-versiering.

De borden zijn beschilderd met een blauw dambord-patroon of polychrome vruchten en een kabelrand, vrij typerend voor de eerste helft van de 17de eeuw. Verder kan een randscherf van een kan van majolica met mangaanpaars gespikkeld glazuur opgemerkt worden (afb. 5.3.25).⁷⁸ Het model van de kan en de decoratie zijn een imitatie van Frechens steengoed met het karakteristieke bruine pantervel-oppervlak dat ontstond door in de pottenbakkersoven een laag ijzerengobe te voorzien van zoutglazuur (afb. 5.3.26). De Engelsen noemen deze majolica imitaties van Duitse steengoed kannen "*Malling jugs*". Lange tijd bestond het vermoeden dat deze "*Malling jugs*" van Engelse makelij waren. Archeologisch onderzoek suggereert echter dat dit type majolica in de late 16de eeuw in de Nederlanden werd vervaardigd.⁷⁹ Naast deze bijzondere nabootsing van steengoed is ook origineel Duits steengoed gevonden. Het gaat om scherven van kannen uit respectievelijk Frechen, Raeren en Siegburg. De producten uit Frechen en Raeren zijn versierd met appliques in de vorm van wapens. Verder zijn in dit spoor ook fragmenten van kleipijpen gevonden, waaronder twee dubbelconische pijpenkoppen die tussen 1630-1660 kunnen worden gedateerd.

Het glaswerk dat bij deze fundering is gevonden bestaat uit het bodemfragment van een kelderfles (gl-fle-7) en scherven van twee kommetjes of schaaltes op standring van blauwgroen melkglas. Het melkglas is beschilderd met rode krulmotieven en komt qua stijl ook sterk overeen met vondsten uit de Paktuinen (afb. 5.3.27).⁸⁰

75 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

76 V146, V150, V314, V319.

77 146-C01.

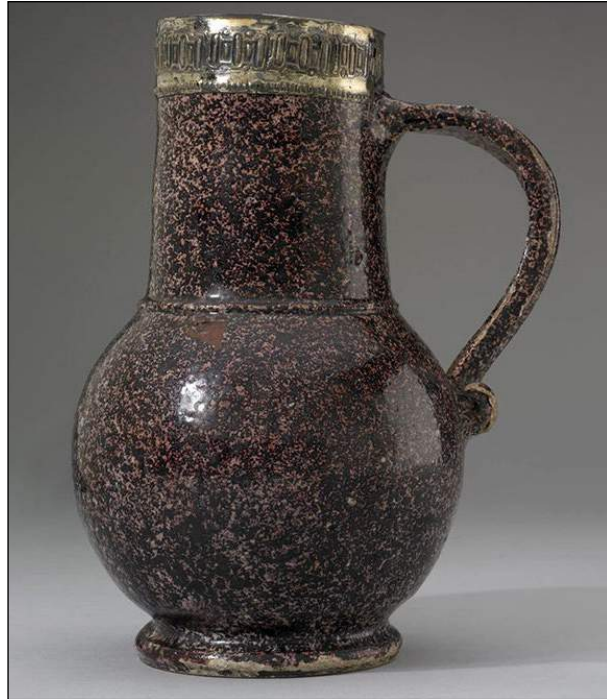
78 314-C01.

79 Hurst, Neal & Van Beuningen 1986, 126.

80 146-G01; 150-G01; Schrickx & Duijn 2016, 418.

Afb. 5.3.25. Fragment van een kan van majolica met mangaanpaars gespikkeld glazuur.

Afb. 5.3.26. Een complete uit overlevering bewaarde Mallory jug (collectie: British Museum, Londen).

Afb. 5.3.27. Bodemfragment (onder en bovenaanzicht) van een kom van melkglas met rode beschildering.

Tussen de houten balken werden maar liefst zeven houten voorwerpen aangetroffen.⁸¹ Het betreft twee knoppen, een heft en een zool van een muil van zacht loofhout, een naaldhouten stok en twee bodems van een ton of emmer van eikenhout. Het heft is achthoekig en heeft aan het uiteinde een sierbandje, een verdiepte rand voor een metalen omhulsel van 1,6 cm lang en in de onderkant een rond gat. De zool heeft oorspronkelijk een leren voorblad gehad (zie V319-L01) en rondom aan de voorkant spijkergaatjes (afb. 5.3.28).

Een opvallende vondst is tot slot een deel van een maalsteen (afb. 5.3.29).⁸² Hoewel het een geringe diameter betreft, kan een exacte diameter niet worden bepaald. Dit kleine formaat steen was typisch voor een rosmolen. Hierbij werd door één of twee paarden een spil met wiel aangedreven, die vervolgens diverse machines aandreef. De belangrijke machine was de breekstoel met daarin twee breekstenen. In Enkhuizen is in 2017 een grutterij met rosmolen onderzocht.⁸³ Dit zou kunnen inhouden dat ter plekke een gebouw met rosmolen stond.

81 V319.
82 319-N01.
83 Duijn 2019

Op basis van de vondsten kan worden geconcludeerd dat de structuur rond 1650 buiten gebruik is gesteld.

Afb. 5.3.28. Tussen de balken van de vloer werden meerdere houten voorwerpen aangetroffen, waaronder een zool, twee knoppen, een naaldhouten stok, twee bodems van een ton of emmer en een mesheft.

Afb. 5.3.29. Een deel van een maalsteen van een rosmolen.

Kuil

Tussen de percelen 1A en 1B werd een ronde kuil aangetroffen met een diameter van 1,1 m en een diepte van 10 cm. De kuil was opgevuld met grijze klei en veel gefragmenteerd vondstmateriaal (S360).⁸⁴ Het betreft vooral fragmenten van rood- en witbakkend aardewerk; grappen (r-gra-54, w-gra-34) en koppen (r-kop-2 en w-kop-2) uit de eerste helft van de 17de eeuw. Verder was ook een fragment van een Italiaans faience bord aanwezig met een beschildering in *a rafaellesca*-stijl. Enkele scherven van Werra en Weser-aardewerk duiden op een datering in de vroege 17de eeuw (1600-1625). Leuk is de vondst van het fragment van een terracotta beeldje, vermoedelijk van een heilige. Het betreft een deel van een mantel (afb. 5.3.30).⁸⁵ Dergelijke heiligenbeeldjes werden binnen de katholieke sfeer voor huisdevotie gebruikt.

Afb. 5.3.30. Een deel van de mantel van een heiligenbeeldje.

5.3.7 Deelconclusie perceel 1

De funderingsresten langs de Romeinstraat waren het best bewaard gebleven in de noordwesthoek van het plangebied waar meerdere bakstenen en houten structuren werden aangetroffen. De funderingen horen bij een langgerekt pand, verdeeld in drie kamers met gemeenschappelijke tussenmuren. Aangezien meerdere waterputten aanwezig waren, is het waarschijnlijk dat we te maken hebben met kleine woningen of werkplaatsen. Aanwijzingen voor bepaalde ambachtelijke werkzaamheden zijn niet aangetroffen. Opvallend was dat de structuren op het achterterrein deels over de perceelsgrenzen heen lagen. Dit doet vermoeden dat de panden bij elkaar hebben gehoord.

De houten funderingsresten waren dermate slecht bewaard gebleven dat ze niet dendrochronologisch konden worden onderzocht. Bij enkele bijbehorende houten structuren kon dit wel. Een van de tonputten is gemaakt rond 1608 en dus ergens in de jaren daarna secundair als put gebruikt. De huizen kunnen toen al hebben bestaan. Een datering ergens in het begin van de 17de eeuw lijkt aannemelijk.

De funderingen van de panden waren zeer eenvoudig uitgevoerd: de bakstenen muren waren op liggend langshout gemetseld met her en der een dwarsligger. Op de percelen 1B en 1C stonden achter de panden kleine aanbouwen. De aanbouw op perceel 1B had een afmeting van 1,3 bij 2 m en was door de geringe afmeting vermoedelijk in gebruik als opslagruimte. De aanbouw op perceel 1C strekte zich mogelijk uit over de gehele breedte van het pand. De grote hoeveelheid plavuizen in een groot puinspoor doet vermoeden dat de aanbouw een plavuizen vloer heeft gehad. Achter het pand op perceel 1C bevond zich een houten ton waarin regenwater werd opgevangen. Deze is rond 1650 buiten gebruik gesteld. Achter het pand op perceel 1B werd een ton aangetroffen die als waterput in gebruik was.

Tot slot is in de diverse sporen op de percelen het gebruikelijke spectrum aan keramiek gevonden. Opmerkelijk is een tweetal producten uit het Oostzeegebied, die mogelijk aangeven dat een of meerdere bewoners in de Oostzeevaart actief waren.

⁸⁴ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

⁸⁵ 311-C01.

Afb. 5.4.1. Overzicht van de sporen op perceel 2.

5.4 Perceel 2: een werkplaats

Direct ten zuiden van perceel 1 werden funderingsresten aangetroffen die qua oriëntatie afweken van de panden op perceel 1. Hierdoor zijn de funderingsresten aan een ander pand en perceel gekoppeld. Op het perceel werden enkele houten en bakstenen funderingsresten van de achtergevel en zuidelijke zijgevel aangetroffen (afb. 5.4.1). Op basis van de funderingsresten kan worden geconcludeerd dat op het perceel een pand heeft gestaan van 3,5 m breed en 5,5 m lang. Het pand besloeg derhalve de volledige breedte van het perceel.

Afb. 5.4.2. De fundering van de achtergevel S96. Links daarvan een rond spoor met oranje-rode as en verpulverde baksteen.

5.4.1 Funderingen

Fundering achtergevel

Van de achtergevel werden vier zeer vermolmde houten dwarsliggers teruggevonden op -1,65 NAP en een onderlinge afstand van circa 58 tot 70 cm (afb. 5.4.2). Dwars hierop lagen houten planken, eveneens in zeer slechte staat (S96). Bij het vrijleggen van het hout werden vier scherven keramiek verzameld. Het betreft onder andere een fragment van een steekkom en een randscherf van een vuurstolp (r-vst-3) van roodbakkerd aardewerk (afb. 5.4.3).⁸⁶ De vuurstolp had bladmotieven van witte kleislib met groene accenten. Dit type vuurstolp van

Afb. 5.4.3. De randscherf van een vuurstolp van roodbakkerd aardewerk.

⁸⁶ V98-C01.

Noord-Hollands slibaardewerk wijkt sterk af van de standaard groen geglazuurde en met appliques versierde Enkhuizer vuurstolp.

Op het hout was gedeeltelijk nog één laag aanwezig van de bakstenen muurfundering, bestaande uit oranje en geeloranje bakstenen met een formaat van 18x8,5x4 cm. De bovenkant van de muurfundering bevond zich gemiddeld op een hoogte van -1,59 NAP.

Fundering zuidelijke zijgevel

Aan de zuidzijde van het perceel werd een viertal naaldhouten palen aangetroffen op een hoogte van -2 NAP (S486). De palen hadden een diameter van 10 cm en stonden op een onderlinge afstand van circa 1 m. Waarschijnlijk gaat het om een houten fundering van de zijgevel.

5.4.2 Askuil

Direct ten oosten van de achtergevel van het pand werd in het eerste opgravingsvlak een rond spoor aangetroffen met een diameter van 1,5 m dat geheel was opgevuld met orangerode as en verbrande en verpulverde bakstenen (S109, zie afb. 5.4.2). Op het tweede vlak bleek het te gaan om een rechthoekige kuil van 1 m breed en 1,5 m lang die was opgevuld met donkergrijze klei en oranje as (S133, afb. 5.4.4). In totaal was de kuil 40 cm diep.

Afb. 5.4.4. De rechthoekige kuil S133.

In het spoor werden 112 scherven keramiek verzameld (MAE 19).⁸⁷ Hieronder was veel roodbakend aardewerk aanwezig met typische modellen uit de eerste helft van de 17de eeuw van grappen en koppen: r-gra-10, r-gra-54 en r-kop 2. Naast veel losse scherven bevatte de kuil een grotendeels complete bakpan (w-bak-3) van witbakkend aardewerk met een groen

⁸⁷ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

glazuur (afb. 5.4.5).⁸⁸ Ook bevonden zich drie borden (i-bor-1, i-bor-3) van Italiaanse faience tussen het afval in de kuil. De borden zijn beschilderd in berrettino-stijl met een karakteristieke donkerblauwe beschildering op een lichter blauw fond. Alle borden zijn voorzien van de typische geschilderde kruisende boogjes op de achterzijde, maar de decors op de voorzijde variëren sterk.

Afb. 5.4.5. Grotendeels complete bakpan van witbakkend aardewerk met groen glazuur.

Eén bordje draagt een algemeen decor van een geschilderde rozet met bladmotieven, typisch voor de producten uit Ligurië in de late 16de eeuw tot het midden van de 17de eeuw (afb. 5.4.6).⁸⁹

Afb. 5.4.6. Een bord van Ligurische faience in berrettino-stijl.

Een ander exemplaar is in meer donkere tinten beschilderd met bladmotieven waaraan witte hoogsels zijn toegevoegd (afb. 5.4.7).⁹⁰ Dit type decor wordt vaak aan producten uit Veneto toegeschreven en raakte uit de mode in de loop van de vroege 17de eeuw.⁹¹

88 110-C01.

89 110-C03.

90 110-C04.

91 Jaspers 2007, 57, 187.

Afb. 5.4.7. Een bord van Italiaanse faience in berrettino-stijl met witte hoogsels, vermoedelijk uit Veneto.

Het laatste bord is beschilderd met een zeldzamer decor, namelijk een haan in grove penseelstreken en gele hoogsels (afb. 5.4.8).⁹² Ook dit is een Ligurisch product. Ligurisch aardewerk met accenten in geel, wit of oranjebruin is zeldzaam. Tegenover de honderden stuks met monochrome (blauwe) beschildering staan slechts enkele vondsten van deze afwijkende meerkleurige soort.⁹³ Opmerkelijk is dat de kleurenaccenten op het glazuur zijn aangebracht en dat dus een tweede bakgang met lagere temperatuur nodig was. Tevens werden drie metalen voorwerpen in het spoor aangetroffen. Het betreft onder andere een fragment van een oor van messing en een tin/loden kledinghaak met de versiering van een leeuwenkop. Onder de vondsten was ook een bodemfragment van een licht blauwgroene fles uit de 17de eeuw en enkele fragmenten leer van minstens twee schoenen. Het betreft een kalfsleren inzetstuk van bovenleer en een zoolfragment van runderleer.⁹⁴

Afb. 5.4.8. Een bord van Ligurische faience in berrettino-stijl, beschilderd met een haan.

5.4.3 Afbraakpuin

Ten westen van S96 werden twee afbraaklagen aangetroffen met (ijzer)slakken en brokken roest (S97/S112). Dat houdt in dat het pand gelijktijdig is afgebroken met het buurpand (perceel 3) waar ook veel (ijzer)slakken en brokken roest aanwezig waren. Het afval is duidelijk afkomstig van een smederij of gieterij en is bij afbraak van de panden verspreid geraakt.

⁹² 110-C02.

⁹³ Jaspers 2007b.

⁹⁴ V110.

5.4.4 Puinspoor

Op het erf van perceel 2 werd op een hoogte van -1,59 NAP een spoor aangetroffen met een afmeting van 1 m breed, 1,5 m lang en 20 cm diep (S448). Het spoor was opgevuld met grijze klei, geel en rood baksteenpuin en mortelbrokken en bevatte veel vondsten.⁹⁵ Hieronder waren 132 scherven keramiek, bestaande uit minimaal 26 voorwerpen.⁹⁶ Naast veel indetermineerbare scherven bestaat het materiaal uit voornamelijk roodbakkend aardewerk. Ook is Enkhuizer witbakkend aardewerk uit de vroege 17^{de}

Afb. 5.4.9. Deksteen van zandsteen van bijvoorbeeld een trapgevel.

eeuw aanwezig waarvan onder meer een kop (r-kop-52) en een pot (w-pot-21) kunnen worden onderscheiden. Het puinspoor bevatte ook 16de eeuws steengoed (Raeren), fragmenten van kommen van Weser en Werra aardewerk -typisch voor de periode rond 1600-, opvallend veel Chinees kraakporselein (1ste helft 17de eeuw) en Italiaanse faience uit de late 16de en eerste helft van de 17de eeuw. Een bijzondere vondst is een groot geprofileerd stuk zandsteen (afb. 5.4.9).⁹⁷ Het betreft een deksteen van bijvoorbeeld een trapgevel en moet van een rijker pand zijn dan op perceel 2 heeft gestaan.⁹⁸ Hoe het bouwfragment dan in het puinspoor is beland, is onduidelijk. Tot slot is in dit spoor een bijzondere scherv van Perzische keramiek aangetroffen (zie tekstkader).

5.4.5 Vondsten in en om het huis

Het bleek niet goed mogelijk om vondstmateriaal dat is verzameld bij de aanleg van de vlakken te koppelen aan de percelen. Een metalen voorwerp uit een egalisatielaag werd als puntvondst ingemeten (-1,61 NAP) en kan derhalve direct aan perceel 2 gekoppeld worden.⁹⁹ Het betreft een crucifix van messing, vermoedelijk afkomstig uit Rusland (afb. 5.4.10).¹⁰⁰ De vondst wordt uitgebreid beschreven in H8.

Afb. 5.4.10. Messing crucifix.

5.4.6 Deelconclusie perceel 2

Het pand op perceel 2 was gefundeerd op houten liggers met dwars daarop een houten plank. Hier werd vervolgens een bakstenen muur op gemetseld. Op basis van de houten funderingsresten kan een pand worden gereconstrueerd van 3,5 m breed. De lengte van het pand kan worden bepaald op basis van de rooilijn en zal circa 5,5 m zijn geweest. Het ontbreken van een waterput of -kelder achter het pand wijst erop dat het pand als werkplaats in gebruik was. De grote hoeveelheid aan brokken roest en ijzerslak die over de funderingen werden aangetroffen wijzen erop dat voorafgaand aan de afbraak in het pand een smederij was gevestigd.

95 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

96 V402.

97 V402-N01.

98 Mondelinge mededeling Pieter Meijers.

99 Dit betekent dat van de vondst een X-, Y-, en Z-meting is genomen met de Robotic Total Station (RTS).

100 V377-M01.

De vijfde Perzische scherf uit Enkhuizen

C.P. Schrickx

Een onooglijke scherf van een bord behoort tot de zeldzaamste vondsten uit de opgraving. Het gaat om de randscherf van een groot bord met licht golvende rand, beschilderd in blauw in Chinese stijl.¹⁰¹ Het bord is echter niet van Chinees porselein, maar van aardewerk uit Perzië, kunsthistorisch vaak als 'Safavid blue and white' aangeduid. Dit is het vijfde Perzische stuk aardewerk uit de bodem van Nederland, waarbij opmerkelijk is dat alle scherven in Enkhuizen zijn gevonden.

Een bijzondere scherf van Perzische keramiek.

In de tweede helft van de 17de eeuw kocht de VOC ook aardewerk in Perzië, hoewel niet kan worden uitgesloten dat via de VOC al eerder Perzische keramiek in de Republiek belandde.¹⁰² Aanleiding voor de aankoop was de dramatische afname van de inkoop van Chinees porselein ten gevolge van het ineensinken van de Ming-dynastie in 1644 en het verlies van Formosa (Taiwan) in 1662, de uitvalsbasis van de Nederlandse handelaren. Om toch aan de vraag naar porselein te kunnen voldoen, bestelde de VOC porselein in Japan en, op veel kleinere schaal, dus ook in Perzië. In tegenstelling tot hun collega's in Japan konden de Perzische pottenbakkers echter geen echt porselein maken, doordat zij niet de beschikking hadden over de juiste grondstoffen. Desondanks bestond hier een traditie van het vervaardigen van imitaties van porselein in zogenaamde *fritware*, voorwerpen die qua uiterlijk konden doorgaan voor Aziatisch porselein. De vorm en de beschildering van de objecten waren meestal direct of indirect ontleend aan Chinees kraakporselein, hoewel ook eigen vormen en decors voorkomen. De producten hadden een baksel dat veel kwetsbaarder was dan dat van porselein, terwijl de kostprijs juist vrij hoog was. Hierdoor is het imitatieporselein uit Perzië nooit een succes geworden.¹⁰³ De VOC had niet alleen handelsbetrekkingen in Azië, maar ook in het Midden-Oosten, waaronder Perzië. De belangrijkste drijfveer voor het aandoen van de Perzische Golf was het verkrijgen van twee producten: zijde en edelmetaal.¹⁰⁴ Beide goederen werden meestal verworven door ze te ruilen tegen goederen die door de VOC in Azië waren gekocht, terwijl de producten uit Perzië ook vooral in Azië werden afgezet. Perzië maakte zo onderdeel uit van de Inter-Aziatische handel.

101 402-C01.

102 Tekst gebaseerd op: Ostkamp, Duijn en Schrickx 2017.

103 Volker 1954, 113-116; Crowe 2011, 21, 103-104.

104 Rietbergen 2004, 160, 175-176.

In 1623 sloot de VOC een officieel handelsverdrag met Sjah Abbas I, van 1588 tot 1629 koning van de Perzen en een van de grootste leiders binnen de dynastie van de Safaviden. Tot het einde van deze dynastie in 1722 had de VOC handelsposten in vier Perzische steden, namelijk de havenstad Gamron (nu Bandar Abbas), Kerman, Shiraz en Isfahan, de toenmalige hoofdstad.¹⁰⁵ Het einde van de aanwezigheid van de VOC in Perzië heeft een bijzonder Enkhuizer tintje: na de val van de Safaviden in 1722 trok de Compagnie zich geleidelijk terug uit het gebied en in 1750 gaven de Heren XVII de opdracht om de Perzische Golf te verlaten. De Enkhuizer gouverneur-generaal Jacob Mossel wilde de handel echter nieuw leven inblazen en liet op

Schilderij van Jacob Mossel, de uit Enkhuizen afkomstige gouverneur-generaal van de VOC in Nederlands-Indië van 1750 tot 1761.

het eiland Kharg in de Perzische Golf de handelspost en vesting Mosselstein bouwen. De handelspost bleek echter niet winstgevend en werd al na enkele jaren opgedoekt.¹⁰⁶ Uit historische bronnen komt naar voren dat de keramiek uit Perzië door de VOC uitsluitend naar overzeese vestigingen is vervoerd, met name Batavia, en niet naar Europa. Vermoedelijk waren de producten bestemd voor de VOC-functionarissen die in de handelsposten woonden. Door Volker is geschat dat tussen het midden van de zeventiende eeuw en 1683, het jaar dat de porseleinovens in Jingdezhen weer officieel werden geopend, jaarlijks ongeveer 1600 stuks Perzisch aardewerk naar Batavia zijn vervoerd. In vergelijking met de jaarlijkse aankoop van Chinees en Japans porselein in de zeventiende eeuw is deze hoeveelheid verwaarloosbaar.¹⁰⁷ Hoe groot de eventuele privéhandel in dit soort aardewerk is geweest, is niet bekend. Dat ook na 1683 nog Perzisch 'porselein' binnen de kringen van de VOC in omloop was en dat het bovendien niet alleen in de handelsposten werd gebruikt, bewijst de vondst van een Perzisch bord in het VOC-scheepswrak Oosterland, dat in 1697 in de Zuid-Afrikaanse Tafelbaai verging.¹⁰⁸

Scherven van Perzisch aardewerk worden pas enkele jaren als bodemvondst herkend. In 2012 zijn de eerst herkende scherven gepubliceerd in de brochure 'Handel met sultan en sjah'.¹⁰⁹ De eerste scherf is afkomstig van een kleine kom en is al in 1984 bij de Spijtbroektoeren door de toenmalige Archeologische Werkgroep van de Vereniging Oud Enkhuizen opgegraven. De kom heeft een eenvoudige blauwe beschildering, geïnspireerd op koppen van Chinees porselein uit de eerste helft van de 17de eeuw.

¹⁰⁵ Jacobs 2006, 158.

¹⁰⁶ Jacobs 2006, 163-164.

¹⁰⁷ Volker 1954, 113-116.

¹⁰⁸ Werz 2004, 139; Crowe 2011, 22.

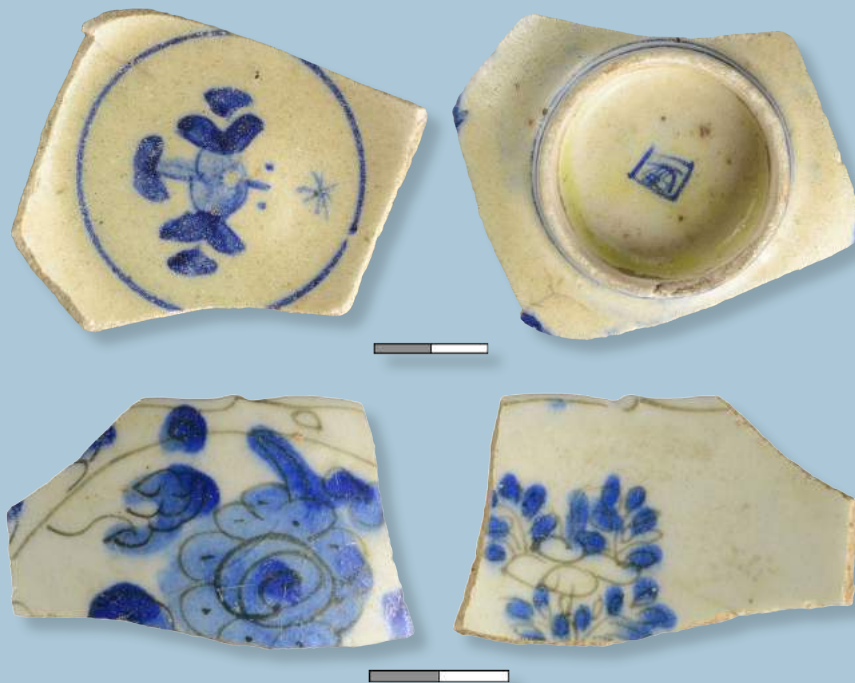
¹⁰⁹ Schrickx en Duijn 2012.

Het tweede voorwerp is een kom, gevonden tijdens de archeologische begeleiding van rioolwerkzaamheden in de binnenstad in 2010. De beschildering op het object is ontleend aan kommen met decor van vliegende paarden die rond 1600 in China werden gemaakt.

Links de scherv van een kleine kom die in 1984 is gevonden, rechts de scherv van een kom die tijdens de rioolwerkzaamheden is aangetroffen in 2010.

Na verschijnen van deze brochure zijn nog twee scherven ontdekt tussen vondstmateriaal dat na afloop van de opgraving De Baan in 2005 is verzameld.¹¹⁰ In beide gevallen betreft het een kom. Het eerste exemplaar is op de onderzijde van de bodem voorzien van een imitatie van een Chinees karaktermerk, wat vaker voorkomt bij Perzisch aardewerk. De kom dateert vermoedelijk van vóór 1640. Het tweede exemplaar is beschilderd met perzikbloesem en pioenroos en laat zich eveneens vóór 1640 dateren.

Twee scherven van kommen van vóór 1640 (voor- en achterzijde). Opgraving 'De Baan'.

110 Collectie AWF.

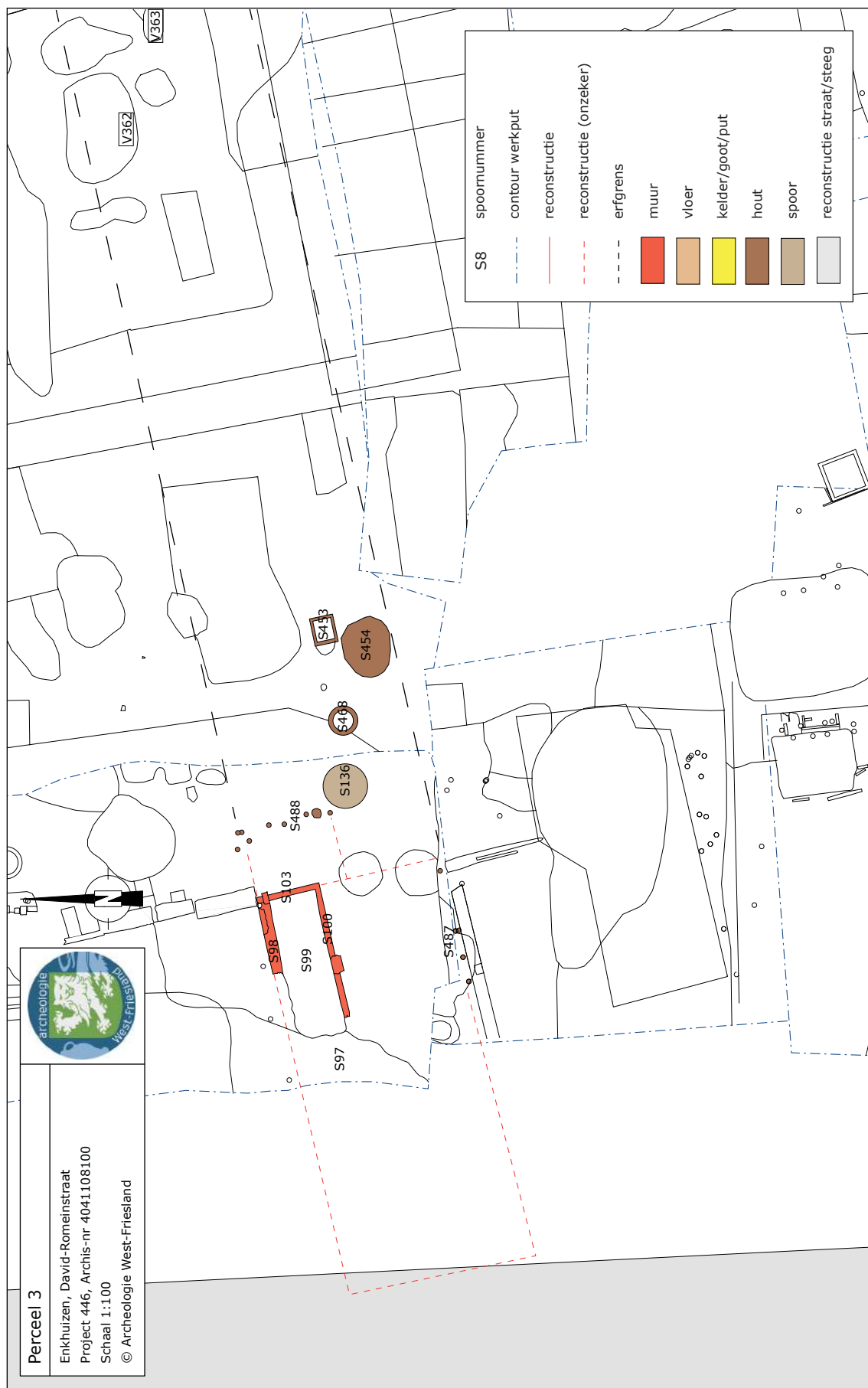
De scherf van de opgraving aan de David-Romeinstraat is dus het vijfde voorwerp van Perzisch aardewerk dat tot nu toe bekend is en de eerste vondst die tijdens een archeologische opgraving is gedaan. Het is bovendien voor het eerst dat sprake is van een bord van Perzisch aardewerk. De vondsten tot nu toe betroffen kleine en middelgrote kommen. Hoewel het om een kleine scherf gaat, waarop nauwelijks iets van het decor is te zien, kan toch worden gezegd dat het bord van vóór circa 1640 dateert. De beschildering is namelijk niet alleen in blauw uitgevoerd, maar ook zijn lijnen in donkergrijze verf aanwezig. Dit is typerend voor Perzisch aardewerk uit de 16de eeuw tot ongeveer 1640. Zichtbaar is een stukje van een paneel dat kenmerkend is voor kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw. Complete borden uit museale collecties geven een beeld hoe dit bord eruit heeft gezien.

Twee voorbeelden van borden van Perzisch aardewerk (collectie: Victoria & Albert Museum).

De vondst past in het patroon dat de eerder gevonden scherven van Perzisch aardewerk al laten zien: voorwerpen van Perzisch 'porselein' kwamen incidenteel mee naar de thuishaven en behoorden niet tot het reguliere handelsgoed van de VOC-schepen. Alle vondsten lijken te dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw, dus niet uit de tijd dat de VOC 'porselein' in Perzië bestelde. Het aan het Chinese porselein inferieure aardewerk werd kennelijk toch gewaardeerd en kwam zo nu en dan mee naar huis. Interessant in dit verband is dat in een boedelbeschrijving uit Enkhuizen uit 1644 'vier Persiaense coppen' en 'vier kleijne Parsiaense flesjens' tussen het porselein staan vermeld.¹¹¹ Vooralsnog is dit de enige historische vermelding van Perzisch aardewerk.

111 WFA, toeg.nr. 1685, inv.nr. 1007.

Afb. 5.5.1. Overzicht van de sporen op perceel 3.

5.5 Perceel 3: een werkplaats (rond 1615)

Perceel 3 bevond zich direct ten zuiden van perceel 2. Op het perceel heeft een pand gestaan dat de gehele breedte van het perceel besloeg (3,5 m). Van het pand zijn delen van de zijgevels en de achtergevel aangetroffen, evenals een deel van een binnenmuur en een aanbouw (afb. 5.5.1).

5.5.1 Funderingen

Fundering achtergevel

Op een hoogte van -1,61 NAP werd een halfsteens muur aangetroffen van één laag bakstenen die kon worden gevolgd over een lengte van 1,20 m (S103). De bakstenen waren geeloranje en hadden een formaat van 21x10,5x5 cm. De muur was gefundeerd op een naaldhouten plank van enkele centimeters dikte en 20 cm breed (afb. 5.5.2). Waarschijnlijk is de halfsteens muur het restant van de onderste laag van de muur en is deze breder geweest.

Afb. 5.5.2. De achtergevel (S103, op de foto in voorgrond) en de noordelijke zijgevel (S98, op de foto rechts).

Fundering noordelijke zijgevel

De noordelijke zijgevel (S98) was gefundeerd op een dunne naaldhouten plank op een hoogte van -1,67 NAP. Van het muurwerk resteerden nog vier lagen (zie afb. 5.5.2). De bovenkant van de muur was steeds breed, bevond zich op -1,50 NAP en was gebouwd met oranje bakstenen met een formaat van 21x10x4,5 cm. Richting het westen was de muur weggebroken.

Fundering zuidelijke zijgevel

Direct ten noorden van een vlijlaag die vermoedelijk samenhangt met de fundering van een pand op perceel 4 (zie paragraaf 5.6.2) waren vijf naaldhouten palen aanwezig met een diameter van 8 cm (S487). De palen stonden op een onderlinge afstand van 50 cm en werden

aangetroffen op een hoogte tussen -1,60 en -1,90 NAP. Het is aannemelijk dat deze palen onderdeel zijn geweest van een slietenfundering van de zuidelijke zijgevel.

5.5.2 Binnenmuren

Binnen de contouren van het pand is een binnenmuur aangetroffen die over een lengte van 2,40 m kon worden gevolgd (S100). De muur lag 1,20 cm ten zuiden van de noordelijke zijgevel. De fundering bestond uit een naaldhouten plank die slecht bewaard was gebleven en nog maar 48 cm lang, 9 cm breed en 1,5 cm dik was.¹¹² Hierop was een steens brede muur met schelpmortel en veel breukstenen gemetseld (afb. 5.5.3). Van de muur resteerden nog twee baksteenlagen van hergebruikte geel-oranje (21x10,5x5 cm) en oranje bakstenen (19x9x4 cm). De bovenkant van het muurwerk bevond zich op een hoogte van -1,54 NAP.

De ligging van de binnenmuur wijst erop dat aan de noordzijde van het pand een gang aanwezig was. Het is aannemelijk dat de gang functioneerde als doorgang naar het achterterrein.

Afb. 5.5.3. Binnenmuur S100.

5.5.3 Aanbouw

In dezelfde oriëntatie en één meter achter de achtergevel werd de houten fundering aangetroffen van een kleine aanbouw. De bovenzijde van de fundering bevond zich op -1,70 NAP en bestond uit acht paaltjes van naaldhout met een diameter tussen de 8 en 14 cm (S488). De paaltjes konden van noord naar zuid worden gevolgd over een afstand van 1,7 m.

5.5.4 Tonputten, beerput, houten waterput en mand

Tonput/beerput S468

Op het achterterrein van perceel 2 werd op circa anderhalve meter ten oosten van de aanbouw een tonput aangetroffen op een hoogte van -2,40 NAP (S468, afb. 5.5.4).

112 M33.

Afb. 5.5.4. Tonput S468 in het vlak.

Bij het verdiepen bleek dat het om twee eikenhouten tonnen ging die op elkaar waren geplaatst, maar liefst 1,10 m in de natuurlijke kleilaag. Beide tonnen hadden een diameter van 50 cm. Op basis van de diepteligging van de twee tonnen is het aannemelijk dat hier bovenop nog een derde ton of bakstenen opbouw heeft gestaan en het een waterput betreft. De onderste ton had nog een gedeeltelijke bodem. Dit is opvallend aangezien doorgaans voor het gebruik van een waterput geen bodem aanwezig is, of in de bodem gaten gemaakt zijn. Blijkbaar was dat in dit geval niet noodzakelijk om voldoende grondwater te laten toestromen in de put. In totaal werden drie delen van de bodem teruggevonden die met elkaar verbonden waren met houten pennetjes.¹¹³ De duigen van beide tonnen zijn dendrochronologisch onderzocht.¹¹⁴ Hieruit bleek dat het hout van de onderste ton rond 1613 is gekapt en het hout van de bovenste ton in ieder geval na 1594.

Afb. 5.5.5. In de coupe is het dikke pakket beer duidelijk zichtbaar.

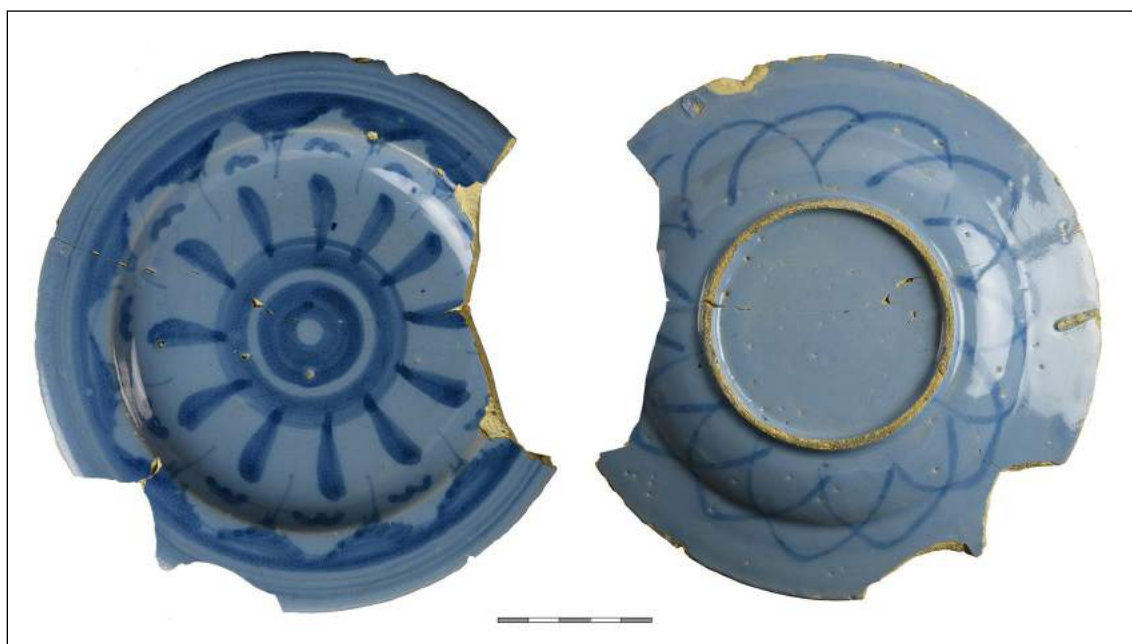
¹¹³ M105.

¹¹⁴ M97/M98.

Verder kon worden vastgesteld dat het hout van beide tonnen afkomstig is uit Wit-Rusland of het oosten van Polen.

De onderste 18 cm van de opvulling van de put bestond uit ingespoelde kreek- en wadafzettingen. Hierboven was een compacte laag van vuursteenknollen aanwezig van circa 15 cm dikte die werd afgedekt met een dunne laag van oranje dakpannen. Aangezien bovenop deze dakpannen een meter dik pakket donkergrijze en zandige beer aanwezig was, is het aannemelijk dat de laag vuursteenknollen en dakpannen hebben gediend als bodem voor de beerput (afb. 5.5.5). Macrobotanisch onderzoek toonde aan dat de beervulling resten van graan, rogge, boekweit, kers, druif, appel/peer en biet bevatte. Ook waren resten van wilde planten van akkers en oevers aanwezig.¹¹⁵

Uit de tonput zijn 42 fragmenten aardewerk verzameld.¹¹⁶ Uit dit aantal zijn minimaal zestien verschillende voorwerpen te onderscheiden. Elf objecten zijn van roodbakkend aardewerk en drie voorwerpen kunnen tot het witbakkend aardewerk worden gerekend. Het vormenspectrum bestaat uit bakpannen (r-bak-4, r-bak-5, w-bak-3), grappen (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-54), een deksel (r-dek-13?), een olielamp en een ondersteek (r-ond-1). Naast deze grove bakselgroepen komen verder een majolica bord en een Italiaans bordje (i-bor-1), beschilderd in berrettino-stijl voor. Het Italiaanse bordje is voor een groot deel bewaard gebleven (afb. 5.5.6).¹¹⁷ De versiering bestaat uit een simpele geschilderde rozet met bladmotieven in donkerblauw op een lichtblauw fond. Het vondsmateriaal wijst op een demping van de waterput in de eerste helft van de 17de eeuw.

Afb. 5.5.6. Bordje van Ligurische faience in berrettino-stijl.

Tonput S136

Een meter westelijker dan waterput S468 werd een rond spoor aangetroffen op een diepte van -2 NAP (S136). Het spoor had een diameter van 70 cm, was circa 1 m diep en was geheel opgevuld met donker bruingrijze klei, aardewerk en bouwkeramiek (afb. 5.5.7). Op basis van enkele losse en kapotte duigen in de put wordt aangenomen dat hier een tonput heeft gestaan

¹¹⁵ M103 (waarderingsresultaten BIAx).

¹¹⁶ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

¹¹⁷ 472-C01.

die is ontmanteld. Aangezien de tonput in de natuurlijke bodem was geplaatst zal deze als waterput hebben gefunctioneerd.

Afb. 5.5.7. Tonput S136 in de coupe. In het spoor werden enkele losse en kapotte duigen aangetroffen.

De tonput was gevuld met 52 fragmenten van aardewerk waaruit ten minste veertien individuele voorwerpen onderscheiden kunnen worden.¹¹⁸ Het gaat om elf objecten van roodbakkend aardewerk, waaronder enkele grappen (r-gra-10 of -54, r-gra-33), een bakpan (r-bak-5), twee papkoppen (r-kop-2) en twee pispotten (r-pis-5). Verder zijn tussen de scherven een bord van Werra-aardewerk, een kop van witbakkend aardewerk en een bord van berrettino faience uit Ligurië op te merken. De samenstelling van het vondstmateriaal is typerend voor de periode rond 1600.

Een voorwerp met onbekende herkomst is een bord van roodbakkend aardewerk dat groen is geglaazuurd.¹¹⁹ Het bord staat op een standvlak, heeft een holle spiegel, brede platte vlag en verdikte rand. De diameter is 29,5 cm en de hoogte is 7,5 cm. Het baksel heeft een gelige kleur. De bovenzijde van het bord is voorzien van een witte sliblaag met daarop loodglazuur met koperoxide waardoor het bord een heldergroene kleur heeft. De onderzijde is ongeglazuurd. Een scherf dat aan dit bord past, werd aangetroffen op het achterterrein van perceel 3 (in wp 11).

In het spoor werd tevens een fragment van een gedraaide houten kom aangetroffen. Het betreft een bodemfragment van zacht loofhout met een diameter van 7,5 cm. Ook was een intacte eikenhouten lat in het spoor aanwezig met een afmeting van 35x3x0,8 cm.¹²⁰ Tot slot bevatte het spoor een tiental leerfragmenten, waaronder meervoudige zolen, zoolstrips en het voorblad van een 17de eeuwse veterschoen van runderleer. Deze schoen wordt tot het type

118 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

119 243-C01, 1 scherf uit V119.

120 V119.

Goubitz 130 gerekend.¹²¹ Het materiaal uit de tonput is typerend voor de periode tot 1625. Mogelijk werd deze tonput gedempt en werd vervolgens tonput S468 geplaatst.

Waterput S453

Een meter oostelijker dan S468 was een rechthoekige houten waterput aanwezig van 40 cm breed, 50 cm lang en 110 cm diep (afb. 5.5.8, S453). De onderzijde van de put stond tot in de natuurlijke bodem. De wanden waren gemaakt van eikenhouten huidplanken van een schip (zie H9). Een van de planken werd dendrochronologisch onderzocht, maar dit leverde geen datering op.

Afb. 5.5.8. Waterput S453.

De bovenzijde van het spoor bevond zich op -1,63 NAP. Onder in de put was een laag schelpgruis aanwezig met zand- en kleibrokken, gevolgd door een homogeen pakket grijze klei. Hierop lag een bruin mengsel van klei en zand. In het veld werd deze laag als mest geïnterpreteerd en derhalve bemonsterd voor macrobotanisch onderzoek.¹²² Hieruit bleek dat de laag niet uit mest bestond. In de laag werden enkele resten gevonden van druif, hennep, varkensgras en beklierde duizendknoop. Ook waren enkele kaakonderdelen van een insect en de schub van een karperachtige aanwezig. Dit pakket werd afgedekt door een 10 cm dikke laag grijs zand en schelpgruis. Hierop lag een 30 cm dik pakket bruine klei met baksteenspikkels. In deze laag bevond zich een gele baksteen met een formaat van 17x8x3,5 en twee houten voorwerpen, waarvan één indetermineerbaar bleek. Het tweede voorwerp is mogelijk een onderdeel van een dolk. Het is gemaakt van zacht loofhout en heeft een afmeting van 4 cm lang, 3,5 cm breed en 2,5 cm dik. In het midden is een gat aangebracht.¹²³ Vervolgens was een 30 cm dik pakket grijze klei met baksteenpuin en mortelbrokken aanwezig. De bovenzijde van de put was afgedekt met een dunne laag oranje as, mortel en rode baksteen.

121 Maat 22, 23 en 35 konden worden onderscheiden.

122 M101, Lies de Sitter-Lomans.

123 V405.

De houten bak bevatte achttien keramiëkscherven die hebben toebehoord aan minimaal vier verschillende objecten.¹²⁴ Eén van de vondsten is een grotendeels intacte grape (r-gra-33) van roodbakkend aardewerk (afb. 5.5.9).¹²⁵ Verder is een viertal fragmenten van een kop (r-kop-2) van hetzelfde baksel op te merken. In de bak bevonden zich verder scherven van een grape en een pispot van witbakkend aardewerk. Tot slot bevatte de bak fragmenten van minimaal twee kleipijpen die op basis van het ketel-model in de periode 1600-1630 kunnen worden gedateerd. De houten bak zal niet veel later dan 1630 buiten gebruik zijn geraakt. Naast de vrijwel complete grape werd tevens een houten stok aangetroffen (afb. 5.5.10). Mogelijk zijn deze gebruikt voor het omhoog halen van water.

Afb. 5.5.9. Een vrijwel intacte grape van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.5.10. Onder in de put S453 werd een vrijwel complete grape en houten stok aangetroffen.

In Enkhuizen zijn vaker dergelijke vierkante houten waterputten gevonden. Zowel bij de opgraving Paktuinen¹²⁶, Lange Tuinstraat¹²⁷ als bij een rioolbegeleiding in de Korte Davidstraat.¹²⁸ Bij de opgraving Paktuinen en Lange Tuinstraat lag de vierkante waterput in pandig in een werkplaats.

¹²⁴ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

¹²⁵ 403-C01.

¹²⁶ Schrickx/Duijn 2016, 268-273.

¹²⁷ Schrickx/ter Steege 2018, 11-124.

¹²⁸ Duijn 2016a ,29.

Mand S454

Direct ten zuiden van de houten bak werd een gevlochten mand (S454) aangetroffen op een hoogte van -1,75 NAP en met een diameter van een meter (afb. 5.5.11). De mand was platgedrukt en opgevuld met bruine klei en dakpanfragmenten en is vermoedelijk bij de ophoging op het terrein terecht gekomen. In deze laag werden twee scherven keramiek gevonden van grappen van witbakkend en roodbakkend aardewerk met een datering tussen de late 16de en vroege 17de eeuw.¹²⁹ De mand werd, op basis van de grootte, mogelijk gebruikt als vervoermiddel van goederen. Door de slechte staat is de mand in het veld gedeselecteerd.

Afb. 5.5.11. Een gevlochten mand (S454).

5.5.5 Afbraakpuin

Tussen de muren S98 en S100, maar ook ten zuiden en westen hiervan werd een grote hoeveelheid (ijzer)slak en brokken roest aangetroffen (S99). Net als bij het pand op perceel 2 wijst dat er op dat hier mogelijk een smederij of gieterij aanwezig was. Bij de opgraving Lange Tuinstraat werd eenzelfde soort afvalpakket aangetroffen, eveneens verspreid over twee percelen.¹³⁰ Aannemelijk is dat beide panden ten tijde van de afbraak in handen waren van dezelfde eigenaar. In de laag met (ijzer)slakken werden geen vondsten aangetroffen.

5.5.6 Vondsten in en om het huis

Op het erf van perceel 3 werden meerdere bijzondere metalen voorwerpen aangetroffen. Hieronder was een lakenlood uit Stendal,¹³¹ een lood-tin miniatuurbord met versiering¹³² en een eivormig loden object dat mogelijk gediend heeft als gewicht (afb. 5.5.12, zie ook H8).¹³³

129 V391.

130 Schrickx/ter Steege 2018.

131 381-M01.

132 386-M01.

133 V379.

Tevens werd achterop het perceel een zeer grote hoeveelheid porselein aangetroffen.¹³⁴ Deze vondsten zijn beschreven in een apart hoofdstuk (H6). Kort kan hier worden vermeld dat diverse voorwerpen uit dat complex behoren tot het meest exclusieve porselein dat in de eerste helft van de 17de eeuw was te verkrijgen, aangevuld met enkele uitzonderlijke stukken Italiaans aardewerk. Deze moeten afkomstig zijn uit de hoogste sociale lagen in de stad. Mogelijk werd het binnenterrein tussen de Romeinstraat en Davidstraat gebruikt als dumpplaats voor haardas en afval en houden de vondsten dus geen enkel verband met de huizen aan deze straten. Dit is de reden dat dit materiaal niet in deze paragraaf wordt besproken.

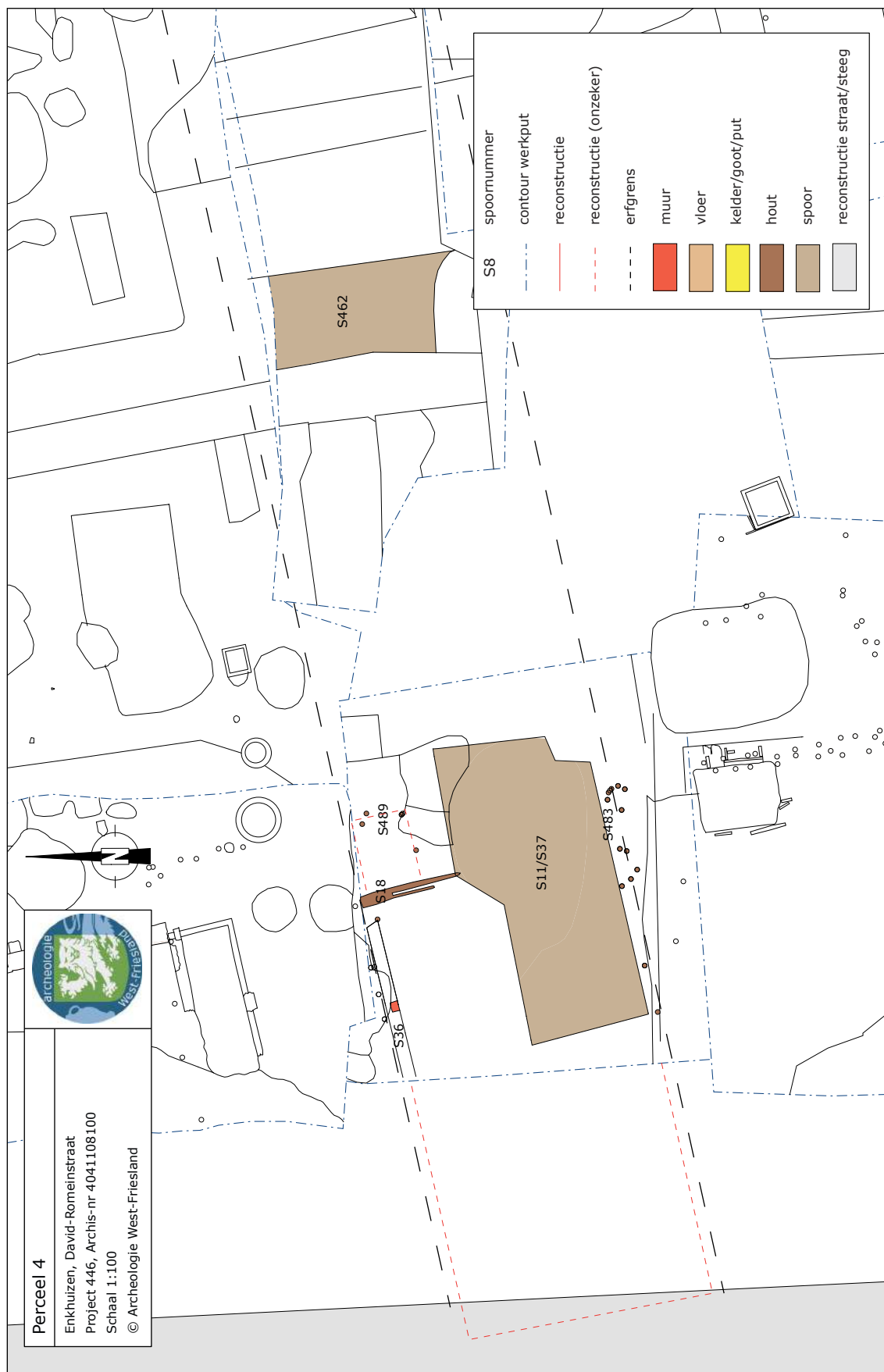
Afb. 5.5.12. Een lakenlood uit Stendal (Duitsland) en een lood-tin miniatuurbord met versiering. Schaal 2:1.

5.5.7 Deelconclusie perceel 3

Op perceel 3 is een pand aangetroffen dat de volledige breedte van het perceel besloeg en derhalve een afmeting had van 3,5 bij circa 5,7 m. Het pand is zeer waarschijnlijk gebruikt als werkplaats, al kan het in eerste instantie zijn gebouwd als woonhuis. Mogelijk duidt de grote hoeveelheid ijzerroest en ijzerslak erop dat het pand in gebruik was als smederij.

De houten funderingsresten van de gevels en binnenmuur bleken niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. Van de bemonsterde houtresten op het achterterrein bleek alleen de onderste van twee tonputten een duidelijk kapdatum te geven, namelijk rond 1613. In ieder geval rond 1615 (rekening houdend met gebruiksduur ton voordat deze tweedehands in de bodem is hergebruikt) was het perceel derhalve bebouwd. De toegepaste bakstenen hebben voor die tijd een vrij groot formaat, maar die kunnen zijn hergebruikt uit een ouder pand. Aan de noordzijde van het pand was een gang aanwezig die leidde naar de aanbouw en het achterterrein. Op het achterterrein werden meerdere houten structuren aangetroffen. Hieronder was een waterput van minstens twee houten tonnen hoog en een vierkante houten bak. Dergelijke houten bakken zijn in de binnenstad van Enkhuizen vaker aangetroffen en worden doorgaans in verband gebracht met ambachtelijke werkzaamheden. De structuren bleken niet nauwkeurig genoeg te dateren om de opeenvolging van de structuren te bepalen.

134 V362/V363.

Afb. 5.6.1. Overzicht van de sporen op perceel 4.

5.6 Perceel 4: een werkplaats?

Op basis van de funderingsresten heeft over de gehele breedte van perceel 4 een pand gestaan van 4 m breed en ruim 6 m lang. Van het pand zijn houten funderingsresten aangetroffen van de achtergevel en noordelijke zijgevel (5.6.1).

5.6.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing¹³⁵

Bij het vrijleggen van de houten funderingsresten van de achtergevel werden veel scherven verzameld. De laag direct onder de bebouwing bevatte scherven van slechts tien verschillende objecten. Maar binnen dit geringe aantal is een rijke variatie te zien van regionaal geproduceerd kook- en eetgerei en importwaren uit Noord-Duitsland, Italië en Portugal uit de vroege 17de eeuw. De importen bestaan uit een scherf van een kom van Weser-aardewerk, een Duitse grape op hoge poten met een holle, ronde steel (ha-gra-7), twee borden van Italiaans aardewerk uit Ligurië en een kop van Iberisch roodbakkend aardewerk. Meest bijzonder is het laatste object: een kop op standvlak (ib-pot-7) met geknepen wand waarin streepjes zijn gekerfd als decoratiemotief (afb. 5.6.2).¹³⁶

Afb. 5.6.2. Kop van Portugees Terra Sigillata aardewerk.

De kop heeft een rood baksel met daarin mica schilfers en kan als Portugees aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw bestempeld worden. Specifiek wordt dit soort aardewerk tot de groep Portugese Terra Sigillata gerekend. Volgens Baart is deze tafelwaar in diverse plaatsen in Portugal gemaakt, maar met name in Estremoz.¹³⁷ Dergelijk verfijnd gebruiksaardewerk is vele malen zeldzamer dan de amforen en kruiken – verpakkingsmateriaal voor olijfolie en wijn – uit Portugal die geregeld in de kustgebieden van Nederland worden aangetroffen. Tot op heden is bij opgravingen in de regio West-Friesland enkel aan het Gedempt Achterom in Medemblik een scherf van vergelijkbaar aardewerk gevonden.¹³⁸ Die vondst is tevens versierd met ingelegde kwartssteentjes). Daarnaast is een scherf uit Enkhuizen bekend.¹³⁹ De meeste vondsten van dit type aardewerk in Nederland zijn bekend uit Amsterdam.¹⁴⁰ Vooral in de wijk Vlooienburg is veel verfijnd vroeg 17de-eeuws roodbakkend aardewerk uit Portugal gevonden. Eén beerput bevatte zelfs zestien objecten, dit waren hoofdzakelijk bekers, koppen, kommen en kannen. De kop

135 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

136 16-C01.

137 Baart 1992.

138 Schrickx 2013, 73.

139 Duijn 2011.

140 Baart 1992.

uit Enkhuizen vertoont qua vorm en decoratie grote overeenkomsten met een vondst uit de Zwanenburgerstraat in Amsterdam.¹⁴¹ Het daar gevonden exemplaar heeft twee oren, die bij het fragment uit Enkhuizen niet bewaard zijn gebleven. Stolk legt een link tussen de opvallende verspreiding van het Portugese Terra Sigillata aardewerk en de grote groep Sefardische joden die leefden in de Amsterdamse wijk Vlooienburg.¹⁴² De vondsten van Portugees aardewerk in andere delen van Noord-Holland, onder andere in Haarlem, Purmerend en de bekende stukken uit West-Friesland, hebben waarschijnlijk eerder te maken met de rol van deze plaatsen in de zouthandel met Portugal.¹⁴³ Een Terra Sigillata kop is ook afgebeeld op een schilderij van een rariteitenkabinet door de Antwerpse schilder Frans Francken uit 1636 (afb. 5.6.3).

Afb. 5.6.3. Een kop van Portugees Terra Sigillata aardewerk in een kunst- en rariteitenkabinet. Schilderij door de Antwerpse schilder Frans Francken uit 1636 (collectie: Kunsthistorisches Museum, Wenen).

De kop is gevuld met dure sieraden en staat afgebeeld tussen exotische schelpen, Romeinse bodenvondsten en een kop van Chinees kraakporselein. Het is duidelijk wat de status van dit type aardewerk was in de vroeg 17de-eeuwse Nederlandse wooncultuur. We kunnen ons voorstellen dat deze bijzondere importstukken buiten de sfeer van de Portugese joden voornamelijk in de huishoudens van de stedelijke Hollandse bovenklasse terechtkwamen

141 Gawronski 2012, 187, cat. 414.

142 Stolk 2018, 113.

143 Baart 1992, 273-278.

en onderdeel uitmaakten van rariteitenkabinetten. De vondst op perceel 4 houdt dus geen verband met de bewoners van deze straat, maar is hier gestort als afval elders uit de stad.

5.6.2 Funderingen

Noordelijke zijgevel

De noordelijke zijgevel kon worden herkend door een vlijlaag van mortelgruis (S36). De vlijlaag lag op een hoogte van -1,60 NAP en kon worden gevolgd over een lengte van 2,7 m. Bovenop de mortelbaan lag een drietral in verband liggende gele en oranje bakstenen met een formaat van 9x3,5/4 cm (S36).

Zuidelijke zijgevel

Van de zuidelijke zijgevel resteerden tientallen naaldhouten palen met een diameter tussen de 6 en 10 cm die kort op elkaar waren geplaatst en als slieten hebben gediend (S483). Bovenop de slieten heeft een plank gelegen waarop vervolgens een muur werd gemetseld. De plank en muur zijn volledig verwijderd bij de sloop van het pand. De palen werden aangetroffen op een hoogte tussen -1,69 en -1,99 NAP. De noordelijke zijgevel bleef bij de verbouwing van het pand in fase 2 ongemoeid. Een deel van de palen van de zijgevel heeft mogelijk als slietenfundering gediend voor de noordelijke zijgevel van het pand op perceel 5.

Achtergevel

De fundering van de achtergevel van het pand bestond uit een dikke eikenhouten plank van 1,70 m lang, 20 cm breed en 4 cm hoog (S18). De balk lag op een hoogte van -1,60 NAP en kon worden gevolgd over een afstand van 1,7 m. Hier werd de fundering doorbroken door een verstoring van 2,5 bij 5 m grootte.

Ten noordoosten van de achtergevel werden nog enkele naaldhouten palen aangetroffen in een rechthoekige vorm van 1 bij 1,3 m (S489). Voor een bij-of zomerkeuken achter het pand is dit te klein. Een van de palen werd bemonsterd.¹⁴⁴ Het betrof een paal van naaldhout van 75 cm lang en met een afmeting van 13 bij 10 cm. De paal was vierzijdig gezaagd en aan twee zijden aangepunt. Het monster bleek niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek.

5.6.3 Grote kuil

Dwars op de zuidelijke zijgevel werd een spoor aangetroffen met een afmeting van 2,5 bij 5 m en 40 cm diep (S11/S37). Het spoor was opgevuld met as, ijzerslakken, puin van bakstenen en dakpannen en mortel (afb. 5.6.4). Het materiaal uit het spoor dateert in de eerste helft van de 17de eeuw, maar moet op basis van de beperkte hoeveelheid (35 scherven) mogelijk als opspit worden beschouwd.¹⁴⁵ Het betreft vooral roodbakkend aardewerk, waaronder een bakpan (r-bak-4), een bord (r-bor-6), een grape (r-gra-33), een olielamp (r-oli-2) en een pot (r-pot-57). Verder waren vijf scherven van Weser-aardewerk uit de periode 1575-1625 en een kom van berrettino aardewerk uit Ligurië aanwezig (1575-1650). Onder de metalen voorwerpen waren drie koperen munten, waarvan een duit uit West-Friesland tussen 1604 en 1713 is geslagen, een dop en musketkogel van lood en een kledinggoog, knoop en pijlgewicht van messing (zie H8).¹⁴⁶

144 M09.

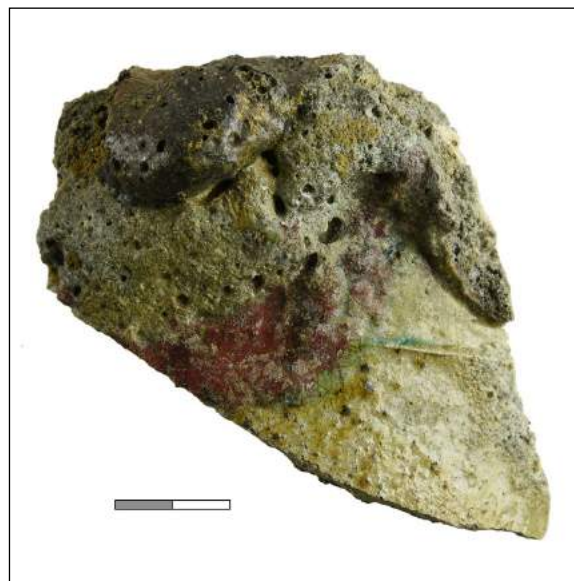
145 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

146 V47.

Afb. 5.6.4. De grote kuil S11/S37 zoals deze in het vlak werd aangetroffen.

Van belang is de vondst van een randscherf van een smeltkroes in dit spoor (afb. 5.6.5).¹⁴⁷ Smeltkroezen werden onder andere gebruikt voor het gieten van kleine hoeveelheden metaal (goud, zilver, tin en lood) en om het gehalte van bepaalde stoffen zoals zilver te bepalen. Ze werden dus gebruikt door diverse beroepsgroepen, zoals goud- en zilversmeden en apothekers. Helaas kunnen we op basis van deze scherf niet zeggen welk beroep de eigenaar uitoefende. Op basis van het beperkte en onsamenvangende materiaal is het aannemelijk dat de vondsten als opspit in de kuil terecht zijn gekomen. Vermoedelijk betreft het een kuil die hoort bij de afbraak van het pand.

Afb. 5.6.5. De randscherf van een smeltkroes.

5.6.4 Vondsten in en om het huis

Een puinkuil op het erf van perceel 4 bevatte 41 keramiekscherven (S462).¹⁴⁸ Het betreft voornamelijk roodbakkerd aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw, namelijk bakpannen (r-bak-4), grappen (r-gra-33) en koppen (r-kop-2). Ook is een bord van Noord-Hollands slibaardewerk aangetroffen. Interessant is dat meerdere tweede keus-producten met scheuren en barsten zijn gevonden. Tot het bouwkeramiek behoorde een complete veelkleurige beschilderde tegel met als centrale voorstelling een tulp en met lelies in de hoeken (afb.

¹⁴⁷ 47-C01.

¹⁴⁸ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

5.6.6).¹⁴⁹ De tegel dateert in de eerste helft van de 17de eeuw. Een bijzondere vondst uit de puinkuil is de scherf van een rijkversierde schotel met reliëfwerk, behorende tot het aardewerk uit Saintonge (zie tekstkader).¹⁵⁰

Afb. 5.6.6. De compleet teruggevonden veelkleurig beschilderde tegel.

149 474-C01.

150 V480.

Een bijzondere scherf is afkomstig van een rijkversierde schotel met reliëfwerk en diverse kleuren glazuur.¹⁵¹ Deze wordt gerekend tot het aardewerk uit Saintonge, maar wordt in de kunsthistorie beschreven als Palissy-type aardewerk.

De scherf van Saintonge-aardewerk.

Bernard Palissy (ca. 1510-1590) was vanaf midden 16de eeuw actief als pottenbakker in Saintes (regio Nouvelle-Aquitanië, Frankrijk) en ontwikkelde een geheel eigen stijl. Hij paste meerdere kleuren toe, zoals geel en blauw, naast de gebruikelijke groene en bruine (mangaan) kleuren. Maar hij is bovenal bekend door zijn voorwerpen (schalen, borden e.d.) die met mallen en boetseerwerk werden gemaakt en geen gebruiksfunctie meer hadden, maar ware kunstwerken zijn. Hij beeldde bijbelse en mythologische scènes uit en modelleerde slangen, kikkers, vissen, fruit en andere dieren of voorwerpen. In Frankrijk spreekt men van *rustiques figurines*. In musea over de hele wereld zijn kunstwerken die aan hem worden toegeschreven te zien. Archeologisch is vooralsnog geen enkele vondst bekend van een van die ingewikkelde sculpturen. Zijn stijl werd door andere pottenbakkers in de regio Saintonge nagevolgd. Vaak wordt gesproken van 'entourage de Bernard Palissy', net zoals soms bij de toeschrijving van schilderijen wordt gedaan. Zo is in het Louvre in Parijs een schotel te vinden met een decor met rozet en maskerons, die wordt omschreven als gemaakt in de omgeving van Bernard Palissy, 16de eeuw. De in Enkhuizen gevonden scherf is afkomstig van een identieke schotel. Van dit type schotel zijn meerdere exemplaren bekend, ook in Musée d'Art et d'Archéologie de Guéret (Guéret) en Musée de national de Céramique (Sèvres).

151 480-C01.

Links de schotel uit het Louvre in Parijs, rechts een schotel uit het Musée de national de Céramique in Sèvres.

Aannemelijk is dat al deze schotels in de stijl van Palissy zijn gemaakt door pottenbakkers in Saintonge rond 1575-1625. Bij opgravingen in Enkhuizen en omgeving komen zo af en toe scherven van Saintonge-aardewerk naar boven, maar percentueel is het een zeer kleine groep. Onder de duizenden scherven van de Davidstraat/Romeinstraat is dit het enige stuk. Bij de grote opgraving aan de Paktuinen in 2013, met in de tellijst meer dan 10.000 scherven, is geen enkele scherf gevonden.¹⁵² In de overzichtsstudie naar de archeologie van Enkhuizen uit 2011 spreekt Dieuwertje Duijn van incidentele vondsten. In geen van de door haar onderzochte vondstcomplexen komt deze aardewerksoort voor.¹⁵³ Dit is opmerkelijk aangezien bij opgravingen in Vlissingen, net als Enkhuizen een havenstad die in de Gouden Eeuw een bloeiperiode doormaakte, verhoudingsgewijs meer van dit aardewerk voorkomt. Historisch is bekend dat Enkhuizer schippers op Bordeaux voeren en de regio Saintonge ligt in het achterland van deze havenstad. Mogelijk speelt smaak hier een grote rol. Vanaf eind 16de eeuw was aardewerk uit Italië en Chinees porselein zeer gewild en het drukversierde aardewerk uit Frankrijk viel kennelijk veel minder in de smaak. De calvinistische smaak zou typisch voor de Noordelijke Nederlanden zijn, terwijl in het zuiden een meer Bourgondische smaak heerste. Hoewel dit een clichébeeld is, zit hier misschien toch enige waarheid in. Duidelijk is in ieder geval dat de zeldzaamheid van het Saintonge-aardewerk niet samenhangt met het ontbreken van handelscontacten met dat gebied of een gebrek aan financiële middelen om het aan te schaffen. Het feit dat aan de Paktuinen, een wijk waar veel welgestelde kooplieden woonden, deze aardewerksoort juist ontbreekt, geeft dit ook aan. Het aardewerk zal zo af en toe door een schipper als bijlading, geschenk of souvenir uit Bordeaux zijn meegenomen. De afgelopen jaren zijn juist in dorpen waarvan bekend is dat inwoners in de scheepvaart actief waren, vondsten van Saintonge-aardewerk gedaan, zoals in Bovenkarspel¹⁵⁴ en Lutjeschardam.¹⁵⁵

152 Schrickx & Duijn 2016.

153 Duijn 2011, 182 en 300.

154 Gerritsen & Schrickx 2014, 106 en 176.

155 Gerritsen et al. 2016, 68, 81 en 111.

Onder de metaalvondsten die op het erf van perceel 4 werden gevonden zijn een loden penning met het wapen van Amsterdam, zeven koperen munten, zes keurloden, een knoop van lood-tin en een muntgewicht en gesp van messing.¹⁵⁶ Onder de munten zijn twee duiten uit Holland (1590-1598 en 1590-1605), een duit uit Groningen en Ommelanden (1673-1677), een duit uit Utrecht (1785), een oord uit Friesland (1608-1649) en een munt uit Zweden, geslagen in 1644 (zie H8). Zweedse munten worden veelal direct in verband gebracht met de Oostzeevaart omdat deze munten geen rol speelden in het geldverkeer hier ter plaatse.

5.6.5 Deelconclusie perceel 4

Op perceel 4 stond een pand van 4 m breed en ruim 6 m lang. Ook dit pand besloeg de volledige breedte van het perceel, wat betekent dat perceel 4 iets breder was dan de hierboven beschreven percelen. Van de funderingen van het pand werd slechts een deel van een houten plank en een vlijlaag teruggevonden. Op basis van enkele bakstenen op de vlijlaag kan worden geconcludeerd dat het pand een bakstenen opbouw heeft gehad.

Enkele houten palen aan de noordoostkant van het pand wijzen erop dat hier een kleine aanbouw stond. Of het hier een werkplaats of woonhuis betreft, blijft onduidelijk. Het ontbreken van waterputten of waterkelders wijst mogelijk op het eerste. De grote hoeveelheid ijzerslakken in een puinspoor wijst mogelijk op een smederij ten tijde van de afbraak. In de eerste helft van de 17de eeuw woonde hier mogelijk iemand die actief was in de scheepvaart, wat kan blijken uit een Zweedse munt (1644) en een uitzonderlijk product uit Saintonge. Verder is op dit perceel ook een fragment van een smeltkroes gevonden, maar waarvoor deze is gebruikt valt niet zeker te zeggen.

Op basis van de vondsten uit de egalisatielagen is het aannemelijk dat het pand op perceel 4 ergens in het begin van de 17de eeuw is neergezet.

5.7 Perceel 5: een huis (1650/1651)

Op perceel 5 werden funderingsresten teruggevonden van de zijgevels en de achtergevel. Tevens werd een deel van een aanbouw aangetroffen. Op basis van verschillende oversnijdingen is duidelijk geworden dat het perceel minstens twee fasen heeft gekend. De resten wijzen erop dat het perceel in de eerste fase onbebouwd was. In de tweede helft van de 17de eeuw werd op het perceel een woonhuis gebouwd met een afmeting van 4,8 bij 9 m. De bakstenen funderingen zijn bij de sloop volledig uit de bodem verwijderd. Wel zijn enkele houten funderingsresten teruggevonden (afb. 5.7.1 en 5.7.2).

5.7.1 Fase 1

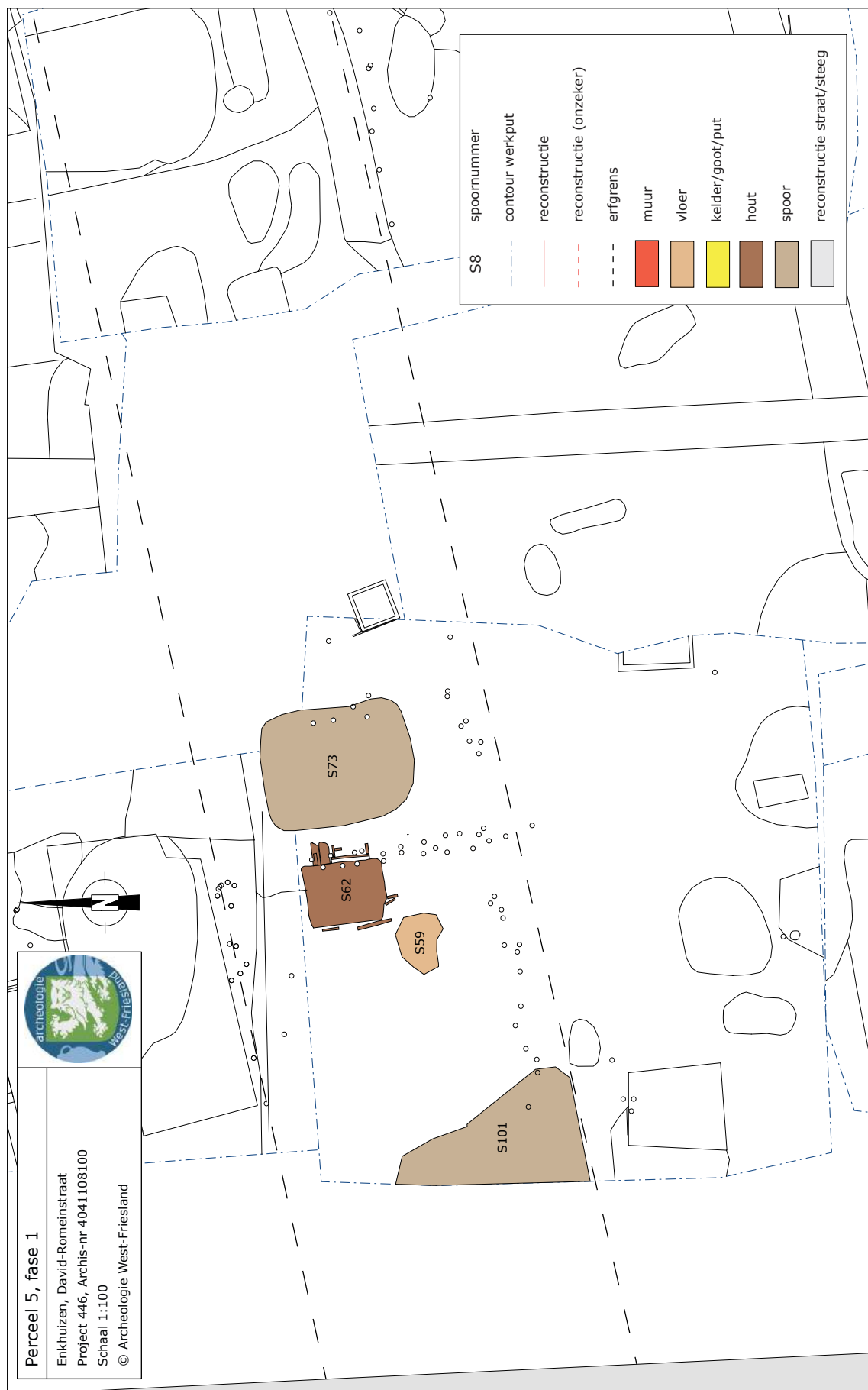
In de eerste helft van de 17de eeuw heeft op het perceel geen pand gestaan. Wel waren enkele houten structuren en sporen aanwezig. Omdat niet duidelijk is of de structuren bij het pand op perceel 4 of 6 horen, is besloten om de sporen bij perceel 5 te bespreken.

5.7.1.1 Houten bak

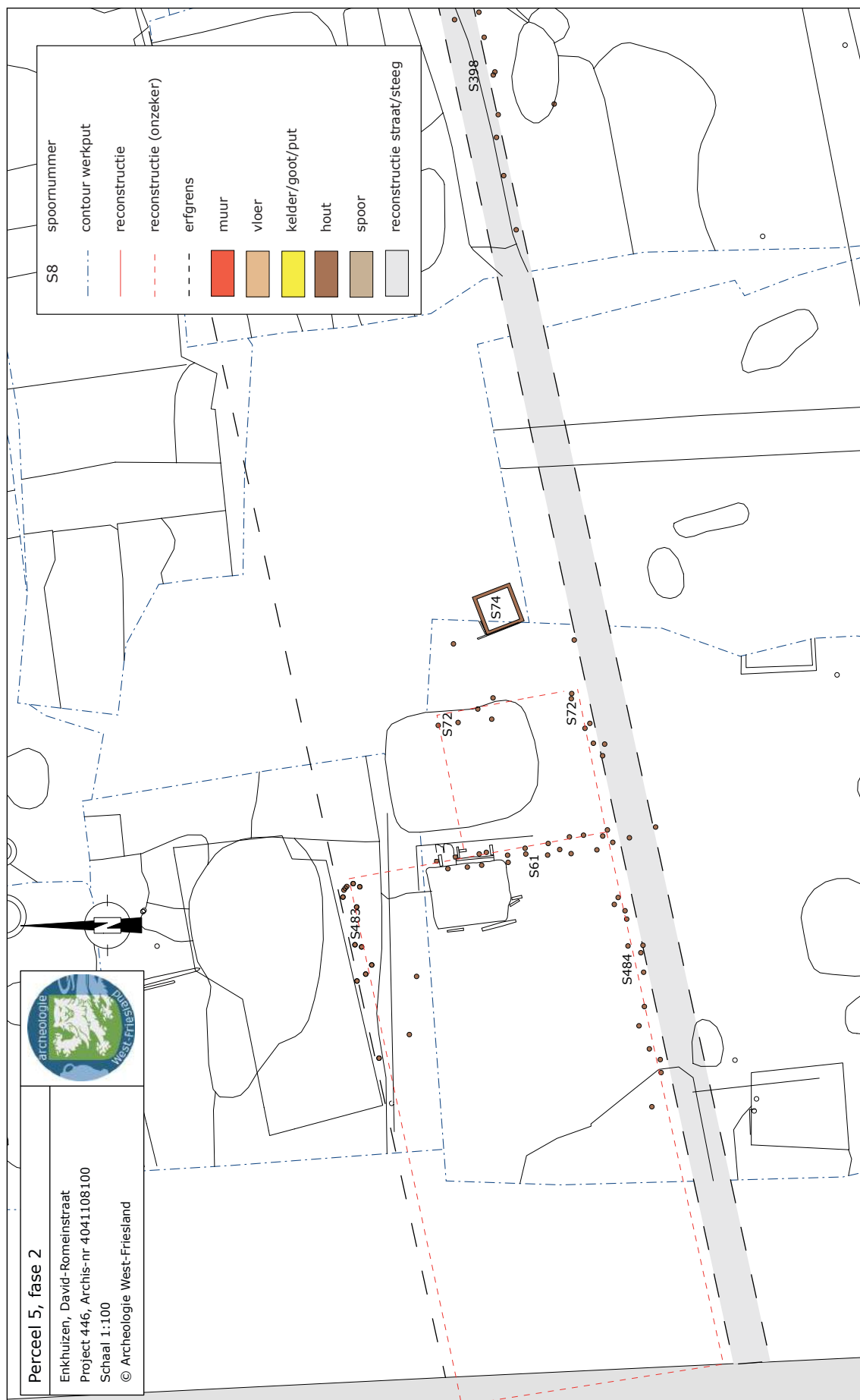
Op een hoogte van -1,69 NAP werd een houten bak aangetroffen met een afmeting van 1,10 bij 1,38 m (S62). Vanaf dat niveau was de bak ongeveer 50 cm diep. De bak had een bodem die bestond uit minstens drie eikenhouten balken waarvan er één nader werd onderzocht.¹⁵⁷

¹⁵⁶ V396, V36, V42.

¹⁵⁷ M20.

Afb. 5.7.1 Overzicht van de sporen uit fase 1 op perceel 5.

Afb. 5.7.2. Overzicht van de sporen uit fase 2 op perceel 5.

Dit bleek een hergebruikte balk te zijn met daarin twee inkepingen van een pengat-verbinding. Vanaf de bodem waren naaldhouten planken op de kant op elkaar geplaatst die als wanden van de bak hebben gediend (afb. 5.7.3).¹⁵⁸ De wanden liepen van onder naar boven uit zodat de bak aan de bovenzijde een grotere afmeting had dan aan de onderzijde. Opvallend was dat in de oosthoek van de bak geen houten wand aanwezig was. Hier was een naaldhouten plank schuin verticaal neergezet tot op de houten bodem van de put.¹⁵⁹ Aan de oostzijde was duidelijk zichtbaar dat de structuur doorsneden werd door de slieten van de achtergevel van een pand (S61).

Afb. 5.7.3. De houten bak, opgebouwd van eikenhouten balken en naaldhouten planken.

Het spoor was onderin opgevuld met een humeuze bruine tot zwarte vulling van circa 20 cm dikte. In de vulling was hop aanwezig, evenals resten van wilde planten die langs oevers of in water hebben gestaan.¹⁶⁰ Hierboven was het spoor opgevuld met een pakket grijs zand met rode en oranje baksteenbrokken en beige as.

Van het hout van S62 zijn twee houtmonsters geselecteerd voor dendrochronologisch onderzoek.¹⁶¹ Het betreft twee planken van grove den uit het zuiden van Noorwegen. De datering van het hout wees uit dat ze na 1576 en na 1593 zijn gekapt en geeft derhalve geen duidelijke datering van de structuur. Het is onduidelijk wat de functie van de constructie is geweest.

Uit het spoor zijn 32 keramiekscherven verzameld.¹⁶² Daaruit kunnen ten minste zeven individuele objecten onderscheiden worden. Het meeste materiaal is te gefragmenteerd om exacte vormtypen te kunnen vaststellen, wat inhoudt dat de scherven meegekomen kunnen zijn met grond waarmee het spoor is opgevuld. Het grootste deel van de fragmenten is van

158 M13, M16 t/m M18.

159 M15.

160 M19. Waarderingsresultaten BIAx.

161 M15 en M17.

162 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

roodbakkerd aardewerk (MAE = 4). De meeste scherven hebben aan graven toebehoord. Een kop is te herkennen als een r-kop-2: een type op standring met scherpe knik tussen de bodem en de wand en een iets uitgebogen rand. Deze vorm was met name algemeen tussen circa 1575 en 1650. Bij het witbakkerd aardewerk is een scherv van een pot, vermoedelijk een w-pot-21, op te merken. Verder zijn scherven van een steengoed kan uit Raeren, kraakporselein uit China en een bord van Ligurisch wit aardewerk met blauwe beschildering op te merken. De laatste twee categorieën kunnen na 1600 worden gedateerd.

Naast keramiek werd in het spoor een ronde onversierde lijsthanger met oogje aangetroffen van lood-tin met een diameter van 26 mm (afb. 5.7.4).¹⁶³

Afb. 5.7.4. Een onversierde lijsthanger met oogje.

5.7.1.2 Askuil

Iets oostelijker dan S62 was een rechthoekig spoor aanwezig van 1,8 bij 2,5 m en 40 cm diepte (S73). De onderste 20 cm van het spoor bestond uit grijze klei met daarin houtskoolbrokken, rood as en gele en rode baksteenbrokken. De laag hierboven was eveneens 20 cm dik en bestond volledig uit geel en okerkleurig as met houtskoolbrokken. In het spoor werd een randscherv van een grape van roodbakkerd aardewerk aangetroffen uit de late 16de of vroege 17de eeuw. Ook werd een zilveren munt aangetroffen met een datering tussen 1601-1614 (zie ook H8).¹⁶⁴

Afb. 5.7.5. Doorsnede van de grote kuil S101 in het profiel.

163 V75-M01.

164 V76.

5.7.1.3 Grote kuilen

Aan de westzijde van werkput 4 werd een kuil aangetroffen van 2 m breed en 80 cm diep (S101). Het spoor was in het vlak rechthoekig en had in het profiel een rechte onderkant en rechte wanden wat er mogelijk op wijst dat op het om een uitbraakspoor van een kelder gaat (afb. 5.7.5). De onderste opvullingslaag bestond uit grijsbruin veen en klei. Hier bovenop lag een pakket oranjegrijze klei met brokken baksteen, as en houtresten. Bovenop dit pakket was nog een donker grijsbruine laag klei aanwezig met daarin veel brokken rood en oranje puin en mortel. Opvallend was dat het spoor in lijn lag met de slietenfundering van de zuidelijke zijgevel S484. De aanwezigheid van een sliet die door het spoor is heengeslagen toont aan dat het uitbraakspoor dateert van voor de plaatsing van de zijgevel.

In de kuil bevonden zich 352 keramiekscherven waaruit minimaal 87 objecten kunnen worden onderscheiden, twaalf metalen voorwerpen, enkele fragmenten van vensterglas en ten minste vier gebruiksvoorwerpen van glas.

Verreweg de meeste scherven zijn van roodbakkerd aardewerk (MAE = 53).¹⁶⁵ Het vormenspectrum omvat voornamelijk keukengoed (bakpannen, grappen, lekschalen en steelkommen) en tafelwaar (borden en koppen). Het kookgerei is vertegenwoordigd met minstens vijf bakpannen met een kraagrand (r-bak-4) en één exemplaar met een manchetrand (r-bak-5). De bakpannen van het type r-bak-4 passen goed in de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 5.7.6).¹⁶⁶

Afb. 5.7.6. Bakpan van roodbakkerd aardewerk.

Verder kunnen minimaal 19 verschillende grappen worden onderscheiden (r-gra-10, r-gra-33 en r-gra-103) (afb. 5.7.7).¹⁶⁷ Ook deze modellen kookvormen kwamen algemeen in de vroege 17de eeuw voor. Bij de lekschalen is het type r-lek-10 te herkennen en één van de drie steelkommen kon als een r-stk-15 gedetermineerd worden (afb. 5.7.8).¹⁶⁸ Het tafelwaar onderscheidt zich in minstens zes borden (r-bor-6) – waarvan een deel inwendig is voorzien van slibversiering – en vier papkoppen (r-kop-2) (afb. 5.7.9).¹⁶⁹ Verder zijn tussen de vondsten enkele pispotten (r-pis-5), vuurtesten (r-tes-12), vuurstolpen (r-vst-1) zalfpotjes (r-zal-3) en een olielamp (r-oli-2) op te merken (afb. 5.7.10).¹⁷⁰

¹⁶⁵ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

¹⁶⁶ 80-C07.

¹⁶⁷ 80-C04; 80-C10.

¹⁶⁸ 80-C09.

¹⁶⁹ 80-C08.

¹⁷⁰ 80-C01; 80-C05; 80-C06; 80-C11.

Afb. 5.7.7. Twee grappen van roodbakkend aardewerk. Niet op schaal.

Afb. 5.7.8. Lekschaal van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.7.9 Papkop van roodbakkend aardewerk.

Van de categorie witbakkend aardewerk komen minstens negen voorwerpen voor. Het gaat om drie bakpannen (w-bak-3), twee grappen, een kop (w-kop-2), een pot (w-pot-21), een pispot en een vuurstolp (w-vst-2). Opvallend is de verspreiding van het uit Noord-Duitsland afkomstige Werra- en Weser-aardewerk. Van beide categorieën komen minimaal vijf objecten voor. Bij het Werra-aardewerk gaat het om borden (wa-bor-1), een kom (wa-kom-1) en een kop (wa-kop-1). Het Weser-aardewerk is vertegenwoordigd door een bord, twee kommen (we-kom-2), een pot (we-pot-1) en een kan (we-kan-1?). Vermeldenswaardig is een halffabricaat van een bord van Werra-aardewerk. Het betreft een ongeglazuurd spiegel-fragment, versierd met een voorstelling van Adam en Eva in witte kleislib met de sgraffito-techniek. Dit halffabricaat draagt het jaartal 1610 als datering en behoort tot de producten van de Enkhuizer Werra-pottenbakkerij van Dierck Claesz Spiegel aan het Spaans Leger, actief in de periode 1602-1613 (afb. 5.7.11).¹⁷¹

171 80-C03. Deze vondst is reeds gepubliceerd in: Schrickx 2019.

Afb. 5.7.10. Twee pispotten, een zalfpot en een olielamp van roodbakkend aardewerk. Niet op schaal.

Afb. 5.7.11. Een halffabrikaat van Enkhuizer Werra-aardewerk met een voorstelling van Adam en Eva bij de boom van kennis van goed en kwaad, gedateerd 1610.

Dit soort ongeglazuurde producten werd mogelijk voor weinig geld op de lokale markt verkocht, wat kan verklaren dat afgedankte halffabricaten van Enkhuizer Werra-aardewerk ook geregeld buiten het pottenbakkerscentrum aan het Spaans Leger worden aangetroffen.

De keramiekassemblage uit de uitgebroken kelder bevat ook een fragment van een Iberische amfoor, waarin waarschijnlijk olijfolie of wijn werd getransporteerd.

Duits steengoed is vertegenwoordigd met scherven van minsten drie kannen uit respectievelijk Frechen en Raeren versierd met appliques. Tussen deze kannen is een Raerense boerendanskruik (s2-kan-49) op te merken, herkenbaar aan een sierlijke fries met tekstband en dansende figuren in Renaissance kostuum op de buik (afb. 5.7.12).¹⁷² De tekstband bevat de inscriptie: "...ALS WERIN SEI RASCH FRI VESPRICHT BASTO...". Dergelijke kannen zijn vrij typisch voor het laatste kwart van de 16de eeuw.

Verder zijn diverse scherven van Nederlands en Italiaans tinglazuuraardewerk gevonden. De Nederlandse producten bestaan uit minimaal drie majolica borden (m-bor-5, m-bor-4) – veelal beschilderd met een dambord-patroon in blauw of polychroom palet (afb. 5.7.13)¹⁷³ – en een fragment van een faience bord, versierd met een blauwe beschildering geïnspireerd op Chinees kraakporselein.

Afb. 5.7.12. Een fragment van een steengoed boerendanskruik uit Raeren.

Afb. 5.7.13. Een majolica bord in dambord-patroon.

¹⁷² 80-C12.

¹⁷³ 80-C13.

De faience scherf behoort tot de vroegste producten die vanaf circa 1615 in Holland werden vervaardigd. Het Italiaans tinglazuuraardewerk is omvangrijker in aantallen, met ten minste zes objecten. De fragmenten zijn te identificeren als borden, kommen (i-kom-1, i-kom-3) en een plooiischotel. Het gaat om blauw beschilderde producten uit Montelupo en keramiek versierd in berrettino en compendiario-stijl uit Ligurië (afb. 5.7.14).¹⁷⁴ Tot slot bevindt zich tussen het vondstmateriaal een deel van een kom (p-kom-9) van Chinees kraakporselein met geperste lotusmotieven in de wand en in blauw beschilderd met een bladertak en vruchten. Er zijn verschillende aanwijzingen dat het spoor op zijn vroegst na 1615 is volgestort met afval: een fragment van Hollandse faience, een uit 1610 gedateerde scherf van Enkhuizer Werra-aardewerk, Ligurisch wit aardewerk, Chinees kraakporselein en een fragment van een kleipijp.

Afb. 5.7.14. Een kom van Italiaans tinglazuuraardewerk uit Montelupo.

De glasvondsten bestaan uit fragmenten van ruitjes, minimaal drie groengekleurde kelderflessen (gl-fle-7) en een wafelbeker (gl-bek-19) van lichtgrijs glas. Bekers versierd met een wafelpatroon in reliëf waren vooral populair rond 1600. De vierkante kelderfles met een tinnen schroefdop was de meest algemene gebruiksvorm voor de opslag van wijn en sterkedrank in de eerste helft van de 17de eeuw. Rond 1650 deed de bolle fles haar intrede. Dit model werd vanaf toen geleidelijk aan de standaard.¹⁷⁵

Een andere vondst is een vrijwel intacte dakpan – een zogenaamde golfpan – met een afmeting van 37 x 23 cm (afb. 5.7.15).¹⁷⁶

Tot de metaalvondsten behoren onder andere een compleet deksel van een steengoedkruik met inwendig het keur van Enkhuizen en het steeluiteinde van een lepel met huismerk van tin, een fraai versierde mantelspeld en onversierd mesheft van lood-tin, een indetermineerbare koperen munt en een haringnetlood uit Schiedam en een 15 mm grote loden schijf dat mogelijk als gewicht heeft gefunctioneerd. Op deze loden schijf staat het jaartal 1601 (zie ook H8).

174 80-C02.

175 Kottman 2010, 61.

176 80-BK01.

Afb. 5.7.15. Een vrijwel intacte golfpan van roodbakkend aardewerk.

Iets ten noorden van kuil S101 was een tweede kuil aanwezig van 1,8 m breed en 90 cm diepte (S102). Het spoor werd alleen in het profiel waargenomen. Het spoor was onderin opgevuld met brokken grijze klei en wat mortel- en puinresten. Deze laag werd afgedekt door een zeer dunne band gerijpt veen met zeggegras en houtresten. Hierop lag een 10 cm dikke band homogene grijze klei. Deze laag werd afgedekt door een pakket grijze klei met daarin as, baksteenpuin, houtskool, mosselen en mortel. De laatste vulling bestond uit bruingrijze klei met rood puin van bakstenen en dakpannen en mortel (afb. 5.7.16). De precieze functie van het spoor is onduidelijk.

Afb. 5.7.16. Doorsnede van S102 in het profiel.

In het spoor werd veel keramiek aangetroffen.¹⁷⁷ Het betreft voornamelijk kookgerei en tafelwaar van roodbakkend en witbakkend aardewerk uit de late 16de en vroege 17de eeuw. Hieronder waren een bakpan (r-bak-4), een grape (r-gra-33?) en een zalfpot (r-zal-3) van roodbakkend aardewerk, een typische pot (w-pot-21) van Enkhuizer witbakkend aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw en een majolica bord (m-bor-5) met polychrome beschildering uit de periode 1600-1650. Verder bevatte het spoor ook Werra en Weser-aardewerk, Italiaans berrettino blauw en Portugese faience. Tussen de scherven bevindt zich een opmerkelijke vondst: een fragment van een vroeg 17de-eeuwse pul of kan van chocoladebruin Duingen steengoed uit het stroomgebied van de Weser, versierd

Afb. 5.7.17. Fragment van een pul of kan Duingen steengoed.

met karakteristieke appliques van leeuwenkoppen en florale motieven (afb. 5.7.17).¹⁷⁸ In verhouding tot de massa-import van Weser-aardewerk komt Duingen steengoed slechts zeer sporadisch voor in archeologische contexten in West-Friesland. Uit een opgraving aan De Baan in Enkhuizen zijn fragmenten van een laat 16de-eeuwse pul van Duingen steengoed bekend.¹⁷⁹

Afb. 5.7.18. Bestrating van perceel 5 in fase 1 (S59).

177 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

178 V102-C01. Funker & Leiber 2012, 214-217.

179 Jaspers & Ostkamp 2006, 27, 69.

Tot slot waren enkele fragmenten van een typisch 17de eeuwse glazen kelderfles aanwezig.¹⁸⁰

5.7.1.4 Bestrating

Op een hoogte van -1,36 NAP werd een spoor van gebroken oranje bakstenen aangetroffen, die gevolgd kon worden over een afstand van 0,8 bij 1 m (S59). Mogelijk was dit een onderdeel van een bestrating van het onbebouwde perceel (afb. 5.7.18). Bij dit plaveisel zijn 27 keramiekscherven van minimaal elf objecten gevonden. Tussen de vondsten kunnen fragmenten van steengoed kannen, een grape (r-gra-10), een kop (r-kop-2) en een olielamp (r-oli-2) van roodbakkend aardewerk, een bord en een grape van witbakkend aardewerk en diverse stukken tinglazuuraardewerk opgemerkt worden.

Het tinglazuuraardewerk bestaat uit scherven van een faience bord met blauw geschilderd imitatie kraakdecor, twee majolica borden en twee Italiaanse importen, betreffende een berrettino kom en een bord van onbeschilderd aardewerk. Eén majolica bord (m-bor-5) is ook beschilderd met een Wanli-decor van een vogel in een landschap omgeven door vruchten en bloemen binnen panelen (afb. 5.7.19).¹⁸¹

Het andere majolica bord (m-bor-14) is veelkleurig beschilderd met een rozet en de vlag is versierd met geperste noppen (afb. 5.7.20).¹⁸² Net als de faience scherven is dit bord in het midden van de 17de eeuw te dateren. De overige vondsten dateren voornamelijk in de eerste helft van de 17de eeuw.

Afb. 5.7.19. Een majolica bord in blauw beschilderd met een Wanli-decor.

Afb. 5.7.20. Een veelkleurig beschilderd majolica bord met geperste noppen in de rand.

180 V78 en V102.

181 68-C02.

182 68-C01.

5.7.2 Fase 2

5.7.2.1 Funderingen

Achtergevel

Van de fundering van de achtergevel van het pand uit fase 2 werden tientallen naaldhouten paaltjes teruggevonden op een gemiddelde hoogte van -1,70 NAP (S61, afb. 5.7.21). De fundering was door de houten bak S62 heen geslagen en kon gevolgd worden over een lengte van 3,3 m (afb. 5.7.22). De paaltjes hadden een diameter tussen de 4 en 11 cm en waren dicht op elkaar geplaatst.

Afb. 5.7.21. De houten slieten van de achtergevel uit fase 2 (S61). De witte stokjes geven de locatie van de slieten weer.

De noordelijke zijgevel

De slieten van de zuidelijke zijgevel van perceel 4 hebben deels gediend voor de noordelijke zijgevel van perceel 5 (zie paragraaf 5.6.2).

Zuidelijke zijgevel

Van de zuidelijke zijgevel van de tweede fase van het pand op perceel 5 resteerden tientallen naaldhouten palen die als slietenfundering hebben gediend (S484). De slieten werden aangetroffen op een gemiddelde hoogte van -1. 85 NAP.

5.7.2.2 Aanbouw

Achter het pand heeft een kleine aanbouw gestaan van 2,3 bij minstens 2,9 m. Van de aanbouw zijn van de zuidelijke zijgevel en de achtergevel enkele naaldhouten slieten teruggevonden met een diameter van 9 cm en op een hoogte tussen de -1,65 en -1,84 NAP (S72). De slieten waren tussen de 100 en 125 cm lang.¹⁸³ Waarschijnlijk heeft de aanbouw gediend als bij- of zomerkeuken.

183 M21.

Afb. 5.7.22. De slieten waren door de houten bak S62 heen geslagen.

5.7.2.3 Waterput

Ten oosten van de bij- of zomerkeuken werd op een hoogte van -1,45 NAP een vierkante houten bak aangetroffen van 75 bij 75 cm (S74). De wanden bestonden uit verticaal geplaatste planken van grove den met een afmeting van 185 bij 30 cm en een dikte van 1,5 cm. Aan de buitenzijde waren hier dwars op enkele planken geplaatst, waarvan drie aan de bovenzijde van de houten bak en één aan de onderkant (afb. 5.7.23). Aannemelijk is dat de houten bak is gemaakt als waterput.

De onderste 60 cm was opgevuld met een pakket beer. Hierboven was een laag van 50 cm dikte aanwezig bestaande uit bruingrijze klei. De bovenste 60 cm was opgevuld met een pakket baksteenpuin, houtskool en ijzervlekken. De aanwezigheid van de beer in de put wijst erop dat de put secundair als beerput is gebruikt.

Van de bak werden meerdere houten elementen bemonsterd.¹⁸⁴ De horizontaal geplaatste planken (M91.1 en M91.2) hadden verschillende afmetingen en bevatten meerdere ijzeren nagels en nagelgaten.¹⁸⁵ Ook langs de bovenrand van de verticaal geplaatste plank was een rij ijzeren spijkers zichtbaar (M92). Deze plank werd dendrochronologisch onderzocht. Hieruit kwam naar voren dat de plank gekapt is in de herfst of winter van 1650/1651. Dit maakt het aannemelijk dat men deze houten bak heeft gebouwd na de buitengebruikstelling van houten bak S62 en toebehoorde bij de nieuwe fase op perceel 5.

184 M91, M93.

185 M91.1= 73x 23x3cm/M91.2 =66x10x2 cm.

Afb. 5.7.23. Achter het pand werd een vierkanten houten waterput aangetroffen (S74).

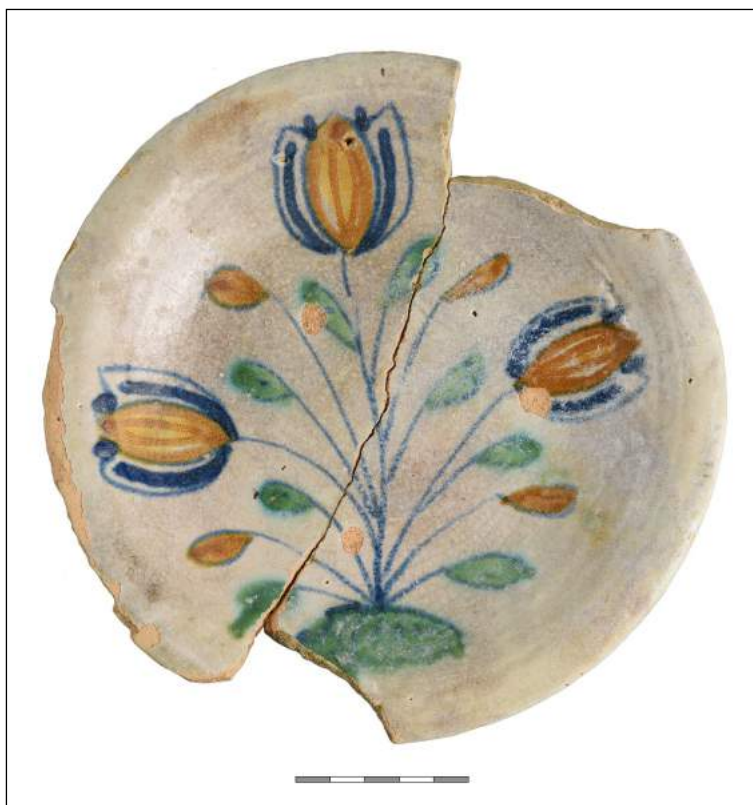

Afb. 5.7.24. Een papkop en een kom van roodbakkend aardewerk versierd met een laag van witte kleislib.

De houten bak bevatte 79 keramiekscherven van minimaal twintig voorwerpen en 35 glasfragmenten van vijftien objecten.¹⁸⁶ De helft van de keramiekvondsten bestaat uit roodbakkend aardewerk (MAE = 10) en minstens zes objecten behoren tot de categorie witbakkend aardewerk.

¹⁸⁶ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

Tussen het vondstmateriaal bevinden zich diverse scherven van laat 16de- tot vroeg 17de-eeuwse keramiek, waaronder een bakpan met manchetrand (r-bak-5) en een bord van Noord-Hollands slibaardewerk (r-bor-18). Vermoedelijk is dit oudere materiaal uit nabijgelegen ophogingslagen in de put terechtgekomen. Twee tamelijk complete objecten – een papkop (r-kop-2) en een kom (r-kom-58) bedekt met een laag witte kleislib – dateren op basis van de vorm ook uit de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 5.7.24).¹⁸⁷ Daarentegen komen ook typisch laat 17de-eeuwse vormen voor, zoals de bolle grape met ribbel op de randaanzet en verdikte afgeronde rand (r-gra-11) en de wijdmondige grape met afgeronde buikknik en verticale wand (r-gra-49). Een kom (w-kom-15) van witbakkend aardewerk met groen glazuur, versierd met een uitstaande ribbel met radstempel, behoort eveneens tot het jongere materiaal uit de houten bak.

Afb. 5.7.25a. Een bord van majolica met veelkleurig geschilderd floraal decor.

Verder bevonden zich in de bak een nagenoeg compleet majolica bord (m-bor-5) uit het tweede kwart van de 17de eeuw – polychroom beschilderd met tulpmotieven – en een grote kom (m-kom-12) uit de tweede helft van de 17de eeuw met een blauw bloemen- en vogeldecor (afb. 5.7.25).¹⁸⁸ Ook zijn er scherven van twee steengoed kannen en meerdere fragmenten van kleipijpen, waaronder één dubbelconische pijpenkop, gevonden. Het model van deze pijp is tussen 1650-1680 te dateren. De glasvondsten uit de houten bak bestaan onder andere uit een groot aantal fragmenten van vensterglas met loodstrips, waarbij meerdere rechthoekige en halfronde ruitjes gereconstrueerd konden worden (afb. 5.7.26).¹⁸⁹

187 340-C01; 340-C02.

188 339-C01; 339-C02.

189 338-G01.

Afb. 5.7.25b. Een kom van majolica met blauw geschilderd floraal decor.

Afb. 5.7.26. In de houten bak werd een groot aantal fragmenten van vensterglas met loodstrips aangetroffen.

Meest bijzonder is de vondst van een gave achtkantige fles (gl-fle-4) uit de tweede helft van de 17de eeuw of de vroege 18de eeuw (afb. 5.7.27).¹⁹⁰ De fles is 20,5 cm hoog en heeft mogelijk een medicinaal middel of sterkedrank bevat. Het model wijkt namelijk af van de vormen waarin doorgaans wijn werd bewaard, namelijk de vierkante kelderflessen en de bolle flessen die in deze periode hun intrede deden. Tot slot kunnen tussen het glaswerk een fragment van een vierkante kelderfles (gl-fle-7?) en een beker versierd met vlechtwerkpatroon opgemerkt worden.

Afb. 5.7.27. Een complete achtkantige fles uit de tweede helft van de 17de of vroege 18de eeuw.

Onder de metaalvondsten was een versierd messing boekbeslag met een afmeting van 60 mm.¹⁹¹ Tevens bevatte deze vulling een benen mes versierd met verticale inkepingen en voorzien van een ophanggaatje in de bovenzijde van het heft (afb. 5.7.28).¹⁹² Dit soort benen mesjes wordt vaak als botermes aangeduid, maar Van Vilsteren stelt dat dit type mes in de vroege 17de eeuw ook voor het krullen van veren waaiers werd gebruikt.¹⁹³

Afb. 5.7.28. Benen mes met versiering van strepen en een ophanggaatje.

In de onderste vulling werd de helft van een beker van zacht loofhout aangetroffen van 9 cm hoog en een doorsnee van 10 cm. Opvallend zijn de gestempelde cijfers 48 51 ?4 onder de rand met daaronder een kruis (afb. 5.7.29).¹⁹⁴ Deze maatbeker heeft het model van een kaaskop. De cijfers zijn ijkmerken en moeten in dit geval slaan op de jaren 1648, 1651 en 1654. Een soortgelijke kop bevindt zich in de collectie van het Westfries Museum en is gekeurd in Hoorn in 1753. De kop diende als maatbeker voor droge waren zoals graan en werd gebruikt door bijvoorbeeld een kruidenier of grutter.

Op basis van het vondstmateriaal kan worden geconcludeerd dat de waterput in de tweede helft van de 17de eeuw is gebruikt als beerput.

¹⁹⁰ 339-G01.

¹⁹¹ V340.

¹⁹² 338-B01.

¹⁹³ Van Vilsteren 1987, 42.

¹⁹⁴ 339-H01.

Afb. 5.7.29. Houten maatbeker. Op de detailfoto zijn de gestempelde cijfers zichtbaar.

5.7.2.4 Steeg langs zuidzijde van het huis

Aan de zuidzijde van het perceel bleef een ruimte over van een meter breed. Hoewel op deze locatie geen kiezelstenen of andere indicaties voor een steeg zijn aangetroffen is het aannemelijk dat tussen de panden op perceel 5 en 6 een steeg heeft gelopen die naar het achtererf heeft geleid.

5.7.2.5 Perceelsgrens

Geheel aan de zuidoostzijde van het perceel werd nog een tiental naaldhouten paaltjes waargenomen met een diameter tussen de 4 en 14 cm op een hoogte van -1,66 NAP (S398). In de reconstructie zijn deze paaltjes aangehouden als de zuidelijke perceelsgrens van perceel 5. Wanneer deze lijn doorgetrokken wordt richting de Davidstraat valt op dat de lijn exact op de grens ligt met de zijgevel van een pand op perceel 9 (zie onder). Bij het vrijleggen van de houten paaltjes werd een vrijwel intacte pispot (r-pis-5) van roodbakkerd aardewerk aangetroffen (afb. 5.7.30).¹⁹⁵ De pispot heeft een vorm die karakteristiek is voor de late 16de tot en met het midden van de 17de eeuw: het type staat op een standring, heeft een scherpe buikknik en een horizontaal geknikte rand met platte bovenzijde.

5.7.3 Vondsten in en om het huis

Op het erf van perceel 5 werden enkele metaalvondsten verzameld. Het betreft onder andere een keurlood en een grote hoeveelheid loodstrips voor glas in lood (afb. 5.7.31).¹⁹⁶ Het keurlood is nader beschreven in H8.

5.7.4 Deelconclusie perceel 5

In de eerste helft van de 17de eeuw heeft op perceel 5 geen bebouwing gestaan. In deze fase waren op het erf een houten bak, een grote askuil en een aantal andere grote kuilen aanwezig. In ieder geval na 1651 werd op perceel 5 een woonhuis gebouwd. Deze datering is gebaseerd op de datering van een bijbehorende houten waterput. Op basis van de houten funderingsresten

¹⁹⁵ 348-C01.

¹⁹⁶ 347-M01.

kan een pand worden gereconstrueerd met een afmeting van 4,8 bij 9 m.

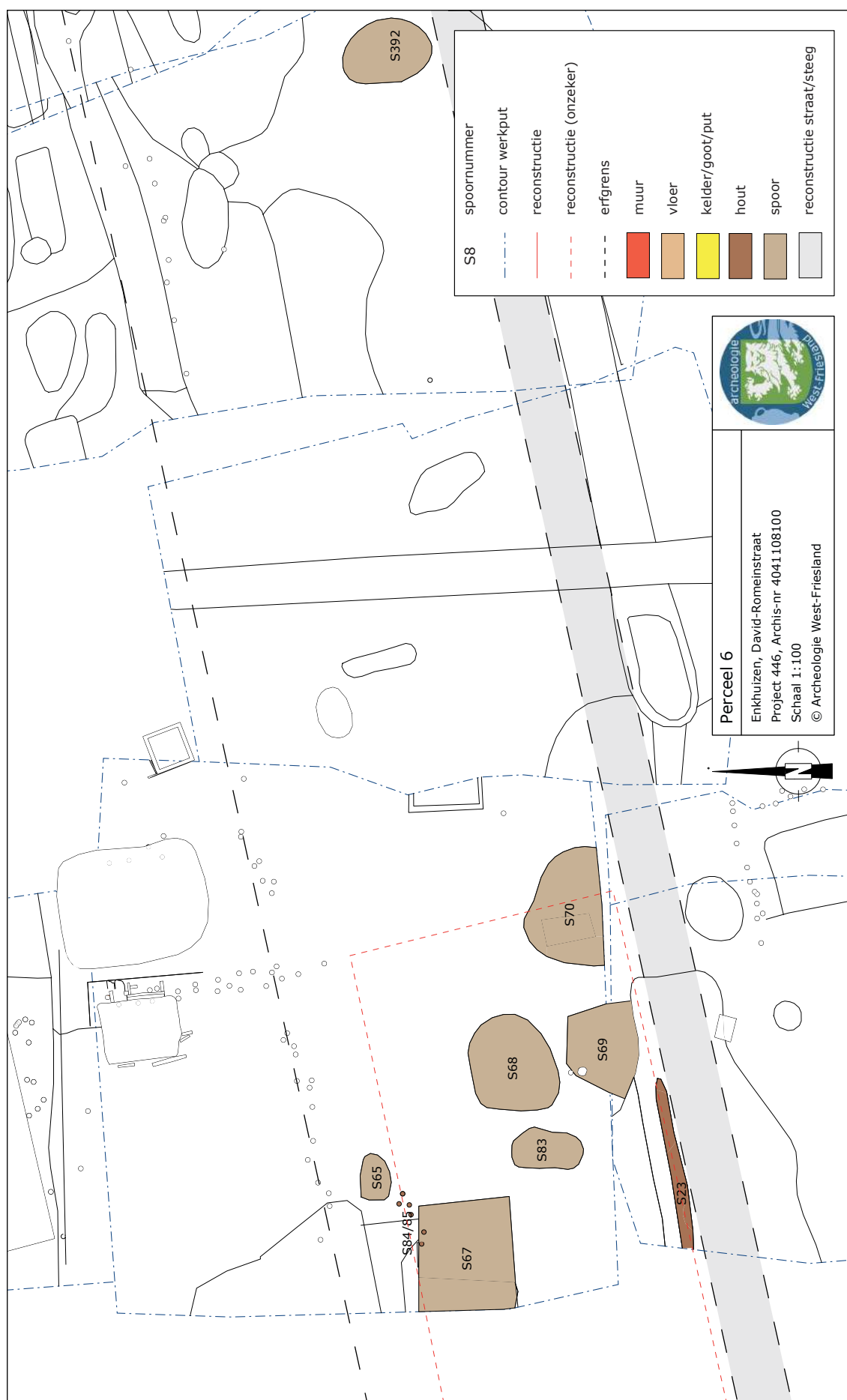
Achter het pand werd een aanbouw geplaatst van 2,3 bij minstens 2,9 m die als bij- of zomerkeuken heeft gefunctioneerd. Op het achterterrein werd een vierkante houten waterput gebouwd. Op basis van de grote hoeveelheid beer en afval in de bak kan worden geconcludeerd dat de houten structuur secundair als beerput/afvalput werd gebruikt. Een plank van deze structuur werd dendrochronologisch onderzocht. Hier kwam uit dat het hout gekapt werd in de herfst of winter van 1650/1651. Op basis van het vondstmateriaal kan worden geconcludeerd dat de waterput in de tweede helft van de 17de eeuw als beerput is gebruikt. Aangezien geen nieuwe waterput werd aangetroffen, geeft dit mogelijk het einde van de bewoning op perceel 5 aan. Opmerkelijk is de vondst van een houten maatbeker, die is gekeurd in de jaren 1648, 1651 en 1654 en die mogelijk wijst op het beroep van de toenmalige bewoner. Dergelijke maatbekers werden door een kruidenier of grutter gebruikt.

Afb. 5.7.30. Een vrijwel intacte pispot van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.7.31. Op het erf van perceel 5 werd een grote hoeveelheid loodstrips aangetroffen voor glas in lood.

Afb. 5.8.1. Overzicht van de sporen op perceel 6.

5.8 Perceel 6: een huis?

Op perceel 6 stond een pand waar slechts zeer beperkte resten van de zijgevels zijn teruggevonden (afb. 5.8.1). Op basis hiervan kan een pand van 4,8 m breed worden gereconstrueerd, maar dit is allerm minst zeker. Verder waren enkele puinkuilen en een uitbraakspoor aanwezig op het perceel.

5.8.1 Funderingen

De noordelijke zijgevel

Op een afstand van 1,2 m van de zuidelijke zijgevel van het pand op perceel 5 werd een zestal palen aangetroffen over een afstand van circa een meter (S85/S86). Het betreft rechthoekige eikenhouten palen van 14x10 cm en een lengte van 110 cm.¹⁹⁷ Ze werden aangetroffen op een hoogte van -1,90 NAP. Mogelijk zijn deze palen onderdeel geweest van een fundering van het pand op perceel 6. Het pand zou dan een breedte van 4,8 m hebben gehad.

Zuidelijke zijgevel

Aan de zuidzijde van het perceel werd een naaldhouten plank aangetroffen op een hoogte van -1,70 NAP die kon worden gevolgd over een afstand van 3,2 m (S23). Het is aannemelijk dat de plank heeft gediend als kesp voor een bakstenen fundering. De plank bleek dermate slecht bewaard gebleven dat deze niet geschikt was voor nader dendrochronologisch onderzoek.

5.8.2 Puinkuilen en uitbraakspoor S67

Uitbraakspoor

In het vlak werd een spoor aangesneden met een afmeting van 1,3 bij 1,7 m en een diepte van 36 cm (S67). Het spoor was opgevuld met brokken rode baksteenpuin, mortelresten, oranje as, mosselen en houtskool. Vermoedelijk moet dit spoor worden geïnterpreteerd als het uitbraakspoor van een inpandige kelder. In het spoor werden helaas geen vondsten aangetroffen.

Puinkuilen

Verder was een vijftal puinkuilen aanwezig, opgevuld met brokken baksteen en mortel op basis waarvan geen bebouwing valt te reconstrueren (S65, S68 tot en met S70 en S83). Mogelijk waren de sporen overblijfselen van de binnenindeling van het pand dat op perceel 6 heeft gestaan. Het is ook zeer goed mogelijk dat het perceel, net als perceel 5, pas later in de 17de eeuw werd bebouwd.

Tot slot werd aan de oostzijde van het perceel een ovaalvormige puinkuil aangetroffen (S392). Het spoor was 40 cm diep en opgevuld met puinbrokken en grijze klei. In dit spoor werd veel vondstmateriaal gevonden.¹⁹⁸ Het gaat om 150 fragmenten van minimaal 45 keramische gebruiksvoorwerpen en 25 tegels. Een absolute topvondst uit deze kuil was een terracotta beeld, dat in een apart kader is beschreven (zie onder). Hoewel de meeste vondsten rond 1700 kunnen worden gedateerd, is het duidelijk dat bij het graven van de kuil ook ouder materiaal uit de vroege 17de eeuw in dit spoor terechtgekomen is.

Meest algemeen is het roodbakkend aardewerk, een categorie die vertegenwoordigd is met minimaal 27 objecten. Bakpannen en grappen zijn de meest voorkomende vormen. Bij de bakpannen komt éénmaal een ouder model r-bak-4 voor, de drie overige aangetroffen

¹⁹⁷ M25/M26.

¹⁹⁸ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

bakpannen zijn van het type r-bak-6 met een brede kraagrand dat haar intrede in de late 17de eeuw deed (afb. 5.8.2).¹⁹⁹ Dit model op poten is bekend uit laat 17de-eeuws en 18de-eeuws pottenbakkersafval uit Bergen op Zoom.²⁰⁰ Een grape met karakteristieke verdikking op de aanzet van de rand (r-gra-11) is eveneens uit Bergen op Zoom afkomstig en dateert ook uit de periode rond 1700.²⁰¹ Een vermoedelijk Friese beslagpot inwendig versierd met een witte kleisliblaag (r-gra-49) en een wijde grape (r-gra-71) behoren ook tot de jongere vormen. Verder kunnen scherven van enkele oudere borden (r-bor-6), koppen (r-kop-2), een olielamp, diverse vuurtesten en een vuurstolp opgemerkt worden. Het afval uit de kuil bestond verder uit een paar scherven van grappen, een kop (w-kop-14) en een olielamp (w-oli-2) van witbakkend aardewerk. Ook is een scherv van een pot van Weser-aardewerk in de kuil gevonden. Dit fragment zal bij het dichtgooien van de kuil met andere grond daarin terechtgekomen zijn. Eveneens uit Duitsland afkomstig zijn de scherven van twee kannen van steengoed, vervaardigd in respectievelijk Frechen (s2-kan-32) en het Westerwald.

Afb. 5.8.2. Een bakpan van roodbakkend aardewerk.

Slechts één scherv is als Italiaans aardewerk te bestempelen. Het gaat om een kom (i-kom-1) uit Ligurië, beschilderd in compendiaristijl en ook deze is waarschijnlijk als opspit in de kuil terecht gekomen. Het Nederlands tinglazuuraardewerk bestaat vooral uit majolica borden (MAE = 8) en verder kunnen drie voorwerpen van Delftse faience opgemerkt worden. Eén van de majolica borden (m-bor-3) is voor een groot deel compleet. Het gaat om een Harlinger product uit het eerste kwart van de 18de eeuw, in blauw en geel beschilderd met een vogel in een tuin van gesponste struiken en een hekje (afb. 5.8.4).²⁰² De kuil bevatte ook een fragment van een kop van Chinees transitieporselein met op de bodem

Afb. 5.8.3. Fragment van een kop van Chinees overgangporselein.

199 345-C03.

200 Groeneweg 1992, 88-101.

201 *Ibid.*, 97-98, 102.

202 345-C01; Vergelijk: Van den Akker 2007, 92.

een geschilderd apocrief merk van de keizer Chenghua, die tussen 1464-1487 aan de macht was (afb. 5.8.3).²⁰³ De kop dateert dus niet uit de 15de eeuw, maar met het gebruik van dit keizersmerk op een kop uit het midden van de 17de eeuw werd eer bewezen aan een eerdere telg uit de Ming-dynastie. Daarnaast zijn diverse fragmenten van kleipijpen gevonden, waaronder drie trechtervormige pijpenkoppen die tussen circa 1680-1720 kunnen worden gedateerd. De kuil is waarschijnlijk aan het begin van de 18de eeuw gegraven en gevuld met afval.

Afb. 5.8.4. Een majolica bord uit Harlingen uit het eerste kwart van de 18de eeuw.

Uit de kuil komt verder een serie wandtegels, merendeels uit de eerste helft van de 17de eeuw en enkele tegels uit de tweede helft van de 17de eeuw.²⁰⁴ De tegels die uit de eerste helft van de 17de eeuw dateren, zijn interessant omdat in deze periode in Enkhuizen een tegelproducent actief was en we zijn productie vooralsnog slecht in beeld hebben. Productieafval van wandtegels ontbreekt en het aantal tegelvondsten uit deze periode is tot nu toe klein, wat opvallend is gezien het grote aantal opgravingen de laatste jaren. Uiteraard zijn niet alle tegels uit deze periode in Enkhuizen gemaakt, maar als bepaalde decors relatief vaak in Enkhuizen worden gevonden, is dat wel een aanwijzing voor lokale productie.

Afb. 5.8.5. Tegel, veelkleurig beschilderd met een bloempot in kwadraat met palmethoeken.

203 345-C02.

204 Tekst en determinatie: C.P. Schrickx.

De tegels uit de kuil zijn in te delen in een aantal groepen:

- veelkleurig, bloempot in kwadraat met palmethoeken (3x) (afb. 5.8.5)²⁰⁵
- veelkleurig, drietulp in geschulpte omlijsting met meanders (3x)²⁰⁶
- veelkleurig, fruitmand met bloemen als hoekmotief (1x)
- veelkleurig, bloem met lelies als hoekmotief (1x)
- veelkleurig, granaatappels en bladeren in vierpas met palmethoeken, pompadour (1x)
- monochroom blauw, mensfiguren in geschulpte omlijsting met meanders (10x) (afb. 5.8.6)²⁰⁷
- monochroom blauw, fruitschaal met lelies als hoekmotief (2x) (afb. 5.8.7)²⁰⁸
- monochroom blauw, landschapje met spin hoekmotief (2x)
- monochroom paars, wit kwadraat op paars gesprenkeld fond (2x) (afb. 5.8.8)²⁰⁹

Afb. 5.8.6. Deel 1. Tegels in blauw beschilderd met mensfiguren in een geschulpte omlijsting met meanders.

205 345-BK02.

206 345-BK01.

207 345-BK05; 345-BK06; 345-BK07; 345-BK08; 345-BK09; 345-BK10; 345-BK11-345-BK12; 345-BK13.

208 345-BK03.

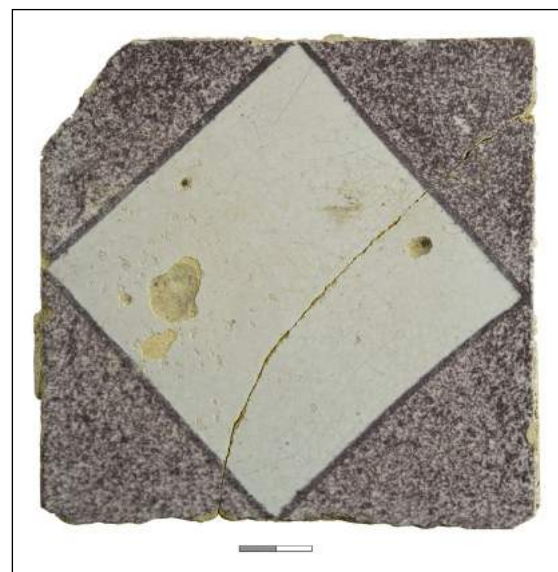
209 345-BK04.

Afb. 5.8.6. Deel 2. Tegels in blauw beschilderd met mensfiguren in een geschulpte omlijsting met meanders.

Afb. 5.8.7. Tegel in blauw beschilderd met fruitschaal en lelies als hoekmotief.

Afb. 5.8.8. Tegel met wit kwadraat op paars gesprenkeld fond.

Opvallend is dat de tegels met mensfiguren een lichtrood baksel hebben, terwijl de andere tegels een gelig baksel hebben. Een van de tegels kan als B-keus worden bestempeld, namelijk een tegel met veelkleurige beschildering met drietulp in geschulpte omlijsting met meanders (afb. 5.8.9).²¹⁰ Midden op de tegel is het glazuur uitgelopen waardoor enkele kale plekken zijn ontstaan. Ook de andere twee exemplaren met dit decor, waarvan slechts fragmenten zijn gevonden, zijn niet van de allerbeste kwaliteit. Dit kunnen aanwijzingen voor lokale productie zijn. Opvallend aan deze tegel is verder dat de meanders met dunne lijnen zijn geschilderd.

Afb. 5.8.9. Tweede keus tegel, veelkleurig beschilderd met een bloempot in een geschulpte omlijsting met meanders.

Eén van de wandtegels uit Enkhuizen, met de afbeelding van een lopende man met hooivork binnen een accoladevormige omlijsting met meanders, is aan de achterzijde voorzien van een schildersmerk, namelijk de initialen JJ (afb. 5.8.10).²¹¹ Tegelmerken komen zo nu en dan voor. Het idee is dat één tegel op een partij door de tegelschilder van zijn merkteken werd voorzien. Het in kaart brengen van deze merken is van belang om te achterhalen welke decors door welke tegelschilders zijn gemaakt en om bepaalde merken aan productieplaatsen te kunnen toeschrijven. Interessant is dat we het schildersmerk JJ eenmaal eerder zijn tegengekomen in deze regio, namelijk aan het Bagijnhof in Medemblik.²¹² In Medemblik was geen plateelbakkerij actief, zodat we zeker weten dat deze tegel uit een andere productieplaats moet komen.

Afb. 5.8.10. Tegels in blauw beschilderd met een boer in een geschulpte omlijsting met meanders. Op de achterzijde is het schildersmerk JJ aangebracht.

²¹⁰ 345-BK01.

²¹¹ 345-BK13.

²¹² Schrickx 2016a, 110 en 113.

De tegels met mensfiguren hebben voorstellingen die we goed kennen uit Hoorn, zoals een vrouw met ton, een vrouw met juk met emmers, een zakkendrager, een smid en een man met hooivork. Van al deze voorstellingen zijn exemplaren bekend. Verondersteld wordt, mede op basis van productieafval, dat deze tegels in Hoorn zijn gemaakt, waar tussen 1615 en circa 1650 een plateelbakkerij actief was. Tot de productie behoorden zeker tegels met geschulpte omlijsting en meanders in de hoek (voorheen vaak als Wanli-hoek aangeduid). Van dit type tegel is namelijk productieafval bekend en in de stad zijn diverse vondsten van B-kwaliteit gedaan.²¹³ De B-kwaliteit tegels werden waarschijnlijk tegen een geringe prijs door de plateelbakkerij verkocht en zijn naar alle waarschijnlijkheid niet in andere plaatsen op de markt gekomen. Indirect vormen ze een bewijs van Hoornse productie. Eén van die B-keus tegels heeft een voorstelling die identiek is aan de hier besproken tegel uit Enkhuizen.²¹⁴ Op basis hiervan zouden we kunnen veronderstellen dat de tegels, waaronder het exemplaar met schildersmerk JJ, uit Hoorn afkomstig zijn. Niet uit te sluiten valt dat in Enkhuizen tegels zijn gemaakt die niet te onderscheiden zijn van die uit Hoorn, waardoor vooralsnog geen definitief uitsluitsel valt te geven.

5.8.3 Steeg

Ten zuiden van de veronderstelde zuidelijke zijgevel tot aan de sporen van perceel 7 was een onbebouwde ruimte aanwezig van ruim 80 cm breed. Het is aannemelijk om er vanuit te gaan dat hier een steeg stond die leidde tot het achterterrein van perceel 6.

5.8.4 Deelconclusie perceel 6

Ondanks de beperkte hoeveelheid resten op perceel 6 is het aannemelijk dat ook op dit perceel een pand heeft gestaan. Er van uitgaande dat de noordelijke zijgevel grensde aan de zuidzijde van de steeg op perceel 5, zal op perceel 6 een pand van circa 4,8 m breed hebben gestaan. Een rechthoekig uitbraakspoor wijst er op dat in het pand een kelder heeft gestaan. Ten zuiden van het pand was een smalle steeg van 80 cm breed aanwezig die leidde tot het achterterrein. Meest opmerkelijk bij dit perceel is de vondst van een zeldzaam terracotta beeld van Mercurius in een kuil geheel achterop het perceel. Uit het afval uit deze kuil blijkt dat dit beeld begin 18de eeuw moet zijn weggegooid. De kuil bevatte vooral afbraakpuin, waaronder een serie wandtegels uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit beeld bij het huis op dit perceel heeft gehoord. Wellicht is net zoals bij de 'porseleinkuil' op perceel 3 sprake van een dump van afval elders uit de stad.

213 Schrickx 2016b.

214 Project 107, Karperkuil Hoorn.

Een topstuk uit de Gouden eeuw

C.P. Schrickx

In een kuil die was opgevuld met grond en puin midden op het terrein is een spectaculaire vondst gedaan. Bij uitgraven van de kuil kwam een groot deel van een terracotta beeld in stukken tevoorschijn. Direct was duidelijk dat het om een groot beeld van hoogwaardige kwaliteit moest gaan.

Het Provinciaal Depot voor archeologie van Noord-Holland, dat alle archeologische vondsten uit Enkhuizen beheert, heeft het beeld bij restauratieatelier Restaura laten restaureren. Het resultaat is verbluffend: het beeld kan worden beschouwd als een topstuk binnen de 17de-eeuwse terracotta productie.

Het is een beeld van de god Mercurius in Romeinse kledij en met een hoedje. Dit hoedje met afgeplatte bol en platte rand was in de Oudheid de hoofdbedekking van een reiziger. Oorspronkelijk hebben aan het hoedje vleugels vastgezet, die symbool voor snelheid stonden, maar deze zijn afgebroken. Ook de armen en de onderkant van de benen met de voeten zijn bij het beeld niet meer aanwezig.

Waarschijnlijk zat de linkerarm gebogen aan het lichaam vast en was de rechterarm naar voren uitgestoken. Met deze arm hield Mercurius een staf vast, vermoedelijk van metaal. Deze met slangen omwonden staf, de *caduceus*, was in de Romeinse tijd het symbool van een boodschapper.

Het beeld is gemaakt van terracotta met behulp van mallen. Dit maakte serieproductie mogelijk en daardoor waren beelden van terracotta goedkoper dan beelden van bijvoorbeeld natuursteen. Oorspronkelijk is het beeld van een witte engobe voorzien. Hiervan zijn nog restanten in de plooien van de kleding en in de krullen van het haar zichtbaar. Deze witte kleisliblaag maakte het mogelijk het beeld veelkleurig te beschilderen, maar meer waarschijnlijk is dat in dit geval het beeld als wit marmer moest ogen. Tevens is te zien dat de ogen geschilderd zijn.

Het beeld is nu ongeveer 90 cm hoog, maar was oorspronkelijk ruim 100 cm hoog. De stijl is typisch voor de Renaissance waarin werd teruggegrepen op de Oudheid. Het bovenlichaam is iets gedraaid en één been staat wat naar voren, waardoor een lichte beweging wordt gesuggereerd. Deze houding wordt de *contrapost* genoemd. Het beeld is op basis van de stijl te dateren ergens rond 1625-1650.

Een identieke houding van Mercurius is te zien op een gravure van Johannes Wierix, die is gedateerd in 1579 en is uitgegeven in 1609. Het beeld lijkt sterk op de Mercurius van deze prent; zelfs de plooi van de kleding is identiek. Mogelijk heeft de prent, of een kopie daarvan, als voorbeeld voor de producent van het beeld gediend.

Gravure van Mercurius, gemaakt door Johannes Wierix in 1579 (Rijksmuseum, Amsterdam). Mercurius heeft de linkerarm in de zij en houdt met de rechterhand een staf met slangen vast. Aan het hoedje zitten vleugels. Het Mercuriusbeeld vertoont opvallende overeenkomsten met deze prent.

Als bodemvondsten komen vooral kleine terracotta beeldjes voor. In de 15de en 16de eeuw werden allerlei heiligenbeeldjes gemaakt, bijvoorbeeld van Maria met Kind of het Christuskind. De toepassing van mallen voor het maken van aardewerken beelden was dus goed bekend. Het gebruik van aardewerken heiligenbeeldjes verdwijnt in de loop van de 16de eeuw, maar terracotta bleef in gebruik voor andere toepassingen. Uit de 17de eeuw kennen we bijvoorbeeld schoorsteenbeelden van terracotta. Deze stonden aan weerszijden van de haardplaats en ondersteunden de schoorsteenkap, maar hadden bovenal een decoratieve functie. De meest kostbare exemplaren waren van natuursteen. Op 17de-eeuwse schilderijen van rijke interieurs zien we regelmatig schouwen met schoorsteenbeelden. Een fraai voorbeeld is een schilderij van een familie in een kamer met schilderijenverzameling aan de muur, dat dateert omstreeks 1625-1650. Alles op het schilderij straalt rijkdom uit. Het is dan ook geen toeval dat een van beide beelden Mercurius, de god van de handel, voorstelt.

Schilderij van een rijke familie in een interieur met een schilderijenverzameling aan de muur, toegeschreven aan Pieter Codde, circa 1625-1650 (foto: RKD). De schouw is voorzien van een schoorsteenbeeld van Mercurius.

Ook uit Enkhuizen kennen we een schilderij waarop een schouw met schoorsteenbeelden is geschilderd. Het schilderij is van de hand van Christiaan Coevershoff en wordt omstreeks 1635-1640 gedateerd.

Terracotta vormde het goedkopere alternatief voor natuursteen. In de eerste helft van de 17de eeuw waren meerdere producenten van imitatie-natuursteen in Holland actief, van wie de bekendste architect Hendrick de Keyser is. Vooral het atelier van Otto Reyersz

van Schaijck in Den Haag stond om de productie van terracotta bekend.²¹⁵ Hij maakte onder andere schoorsteenwangen met vlakke achterkant, die tegen de achterzijde van de schouw werden geplaatst. Vrijstaande terracotta schoorsteenbeelden zijn onbekend, maar deze bestaan wel in natuursteen. In het Groninger Museum bevinden zich bijvoorbeeld twee zandstenen schoorsteenbeelden uit circa 1620-1640, die volgens de overlevering afkomstig zijn uit het oude stadhuis van Groningen. De beelden stellen Apollo en Mercurius voor. Het valt niet uit te sluiten dat ook in terracotta vrijstaande schoorsteenbeelden zijn gemaakt.

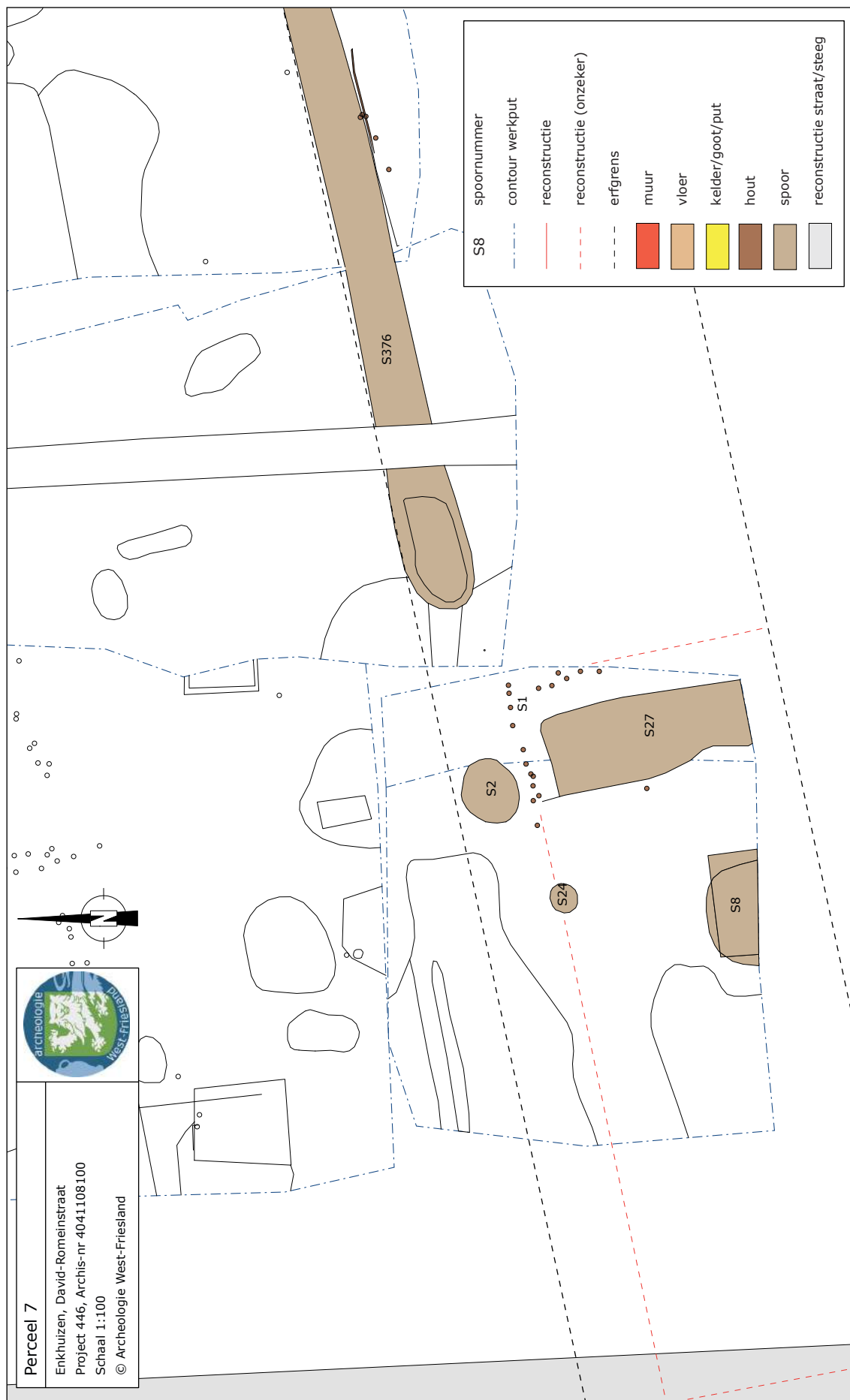

Schilderij van een familie met links een schoorsteenbeeld, circa 1635-1640 (Zuiderzeemuseum, Enkhuizen).

Meer waarschijnlijk is dat we te maken hebben met een beeld dat bestemd was om vrijstaand in een nis of op een andere prominente plek binnenshuis te plaatsen. De afmeting van ongeveer 100 cm hoogte past goed bij die functie. Kunsthistorisch en archeologisch kennen we echter dergelijke beelden niet. In het Rijksmuseum in Amsterdam bevinden zich weliswaar meerdere 17de-eeuwse terracotta beelden van vergelijkbaar formaat als ons Mercuriusbeeld, maar dit zijn schaalmodellen voor bronzen beelden die het stadhuis op de Dam in Amsterdam sieren. Ze zijn rond 1656 gemaakt door de Antwerpse beeldhouwer Artus Quellinus. Kwalitatief doet het Mercuriusbeeld hier overigens zeker niet voor onder. Toch bestaat er historisch bewijs dat vrijstaande terracotta beelden hebben bestaan. In 1648 kreeg namelijk de eerder genoemde Van Schaijck een nieuw octrooi op de productie van 'beelden van potaerde te backen omme binnenshuys boven deur casynen [kozijnen] als mede andersints, tot sonderlingh cieraet van de huysen gestelt ende gemetseld te worden'.²¹⁶ Het octrooi hield in dat geen andere producenten deze beelden mochten maken. Mogelijk hebben we hier voor het eerst een dergelijk vrijstaand terracotta beeld gevonden.

²¹⁵ Van Gangelen et al. 2012.

²¹⁶ Ibidem, 68.

Afb. 5.9.1. Overzicht van de sporen op perceel 7.

5.9 Perceel 7: een huis

De contouren van perceel 7 vielen deels buiten het onderzoeksgebied. Op perceel 7 waren nauwelijks sporen van bebouwing zichtbaar. Van slechts een klein deel van de noordelijke zijgevel en een deel van een aanbouw werden funderingsresten teruggevonden (afb. 5.9.1). Een lengte en breedte van het pand op het perceel kon niet worden bepaald.

5.9.1 Vondsten voorafgaand aan bebouwing

Vlak voor de bouw van het pand is het terrein geëgaliseerd. Hiervoor heeft men vrij humeuze donkergrijze klei gebruikt. Deze laag werd zowel tijdens de vlakaanleg en in de profielen 1 en 3 herkend. In de egalisatielaag werd hoofdzakelijk vroeg 17de-eeuws kookgerei en tafelwaar van roodbakkend en witbakkend aardewerk aangetroffen. Daarnaast komen fragmenten van een bord van Weser-aardewerk en een polychroom beschilderd majolica bord voor. De aanwezigheid van Weser-aardewerk tussen het vondstmateriaal en het ontbreken van fragmenten van kleipijpen maken het aannemelijk dat deze ophogingslagen in het eerste kwart van de 17de eeuw zijn aangebracht.²¹⁷

5.9.2 Funderingen

Achtergevel

De achtergevel kon door de begrenzing van het plangebied slechts worden gevolgd over een afstand van 1,7 m (S1). In totaal werden zes naaldhouten palen aangetroffen op een hoogte van -1,90 NAP.

Noordelijke zijgevel

Van de noordelijke zijgevel op perceel 7 werden twaalf naaldhouten palen teruggevonden op een hoogte van -1,40 NAP die dicht op elkaar waren geplaatst en dienden als slietenfundering (S1, afb. 5.9.2). De fundering kon worden gevolgd over een afstand van 2,6 m. Tussen de slieten zaten vierkante en ronde palen. De ronde palen hadden een diameter tussen de 6 en 8 cm. Drie van de palen zijn bemonsterd.²¹⁸ Een hiervan was rond en had een lengte van 118 cm. De andere twee waren vierkant, aan vier zijden aangepunt en opvallend zwaar met een afmeting van 7x9 cm en 138 tot 200 cm lang. Een van deze palen had een pengatverbinding met een gat waar een toognagel heeft gezeten en was duidelijk hergebruikt.²¹⁹ Van de drie monsters is er één geselecteerd voor dendrochronologisch onderzoek.²²⁰ Hier kwam uit naar voren dat het hout na 1601 is gekapt. Dit geeft derhalve geen nauwkeurige datering van het pand.

Op 1,20 m van de fundering van de zijgevel werd een uitbraakspoor van een ronde paalkuil aangetroffen (S24). Het spoor was 14 cm breed, 50 cm diep en opgevuld met bruine klei en rode baksteenbrokken (afb. 5.9.3). In de kuil waren enkele scherven aanwezig van graven van rood- en witbakkend aardewerk. Tevens is een scherf van een majolica bord gevonden met geperste noppen in de vlag, vrij typisch voor de late 16de en vroege 17de eeuw. Tot slot bevatte het spoor een steelfragment van een kleipijp uit de 17de eeuw.²²¹ De exacte relatie tussen de paalkuil en de slieten is niet duidelijk.

217 V2, V4, V9.

218 M1, M2 en M5.

219 M5.

220 M2.

221 V32/V34.

Afb. 5.9.2. De fundering van de noordelijke zijgevel (S1).

Afb. 5.9.3. Doorsnede van paalkuil S24.

5.9.3 Afvalkuil

Direct ten noorden van de noordelijke zijgevel werd een rond spoor aangetroffen met een diameter van 94 cm (S2). Het spoor had een diepte van 1,10 m en was in drie lagen opgevuld (afb. 5.9.4). Het onderste pakket was 30 cm dik en bestond uit donkerbruine, zeer humeuze klei, geel baksteenpuin en mortelbrokken. Hierboven was een 20 cm dikke laag zeer humeuze,

donkergrijze en donkerbruine klei aanwezig met daarin oranje baksteen en houtsnippers. De bovenste 60 cm was opgevuld met oranjebruine klei en as, veel houtsnippers en mosselen.

Afb. 5.9.4. Doorsnede van afvalkuil S2.

De afvalkuil is vermoedelijk in de eerste helft van de 17de eeuw gegraven. Het spoor was gevuld met 114 scherven waaruit minimaal 19 objecten kunnen worden opgemaakt.²²² Het bevatte typische importproducten uit deze periode, namelijk: Chinees kraakporselein, Italiaans tinglazuuraardewerk uit Ligurië, Werra-aardewerk en Duits steengoed uit het Westerwald, Raeren en Frechen. Verder kan ook Nederlandse keramiek van roodbakkende en witbakkende klei opgemerkt worden.²²³ Het kraakporselein bestaat uit twee scherven van borden versierd met blauwe beschildering. Eén bord betreft een vroeg Chinees product uit de periode 1590-1610, gekenmerkt door blauw geschilderde florale motieven met een uitsparing tussen spiegel en vlag.²²⁴ De Italiaanse importen bestaan uit fragmenten van een berrettino blauw bord en een bord (i-bor-2) en ploischotel polychroom beschilderd in compendiario-stijl. Het vormenspectrum van het Duitse steengoed betreft hoofdzakelijk kannen. Eén van de scherven van Westerwald steengoed bevat een medaillon-applique van een man

Afb. 5.9.5. Een scherv van Westerwald steengoed versierd met een applique van een man met trechterbeker en de tekst "Es Gilt".

222 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

223 V31, V33, V6.

224 Rinaldi 1989, 78-79.

in Renaissance kostuum die een kan of trechterbeker heft, met daarbij de inscriptie "ES GILT" (afb. 5.9.5).²²⁵ Dit is een gedeelte van een grotere spreuk die we ook van baardmankruiken kennen: 'alaf fur einen guten druncke, es gilt hans'.

Het roodbakkend en witbakkend aardewerk is vertegenwoordigd met fragmenten van bakpannen (r-bak-4) en grappen (r-gra-10), borden (r-bor-6), koppen (r-kop-2, w-kop-52), potten (r-pot-57), pispotten en vuurstolpen (r-vst-1). Een deel van deze objecten is vermoedelijk door Enkhuizer pottenbakkers vervaardigd. Dit geldt in het bijzonder voor de r-pot-57 en de w-kop-52.²²⁶ Interessant daarnaast is een grape met een barst in de rand die tijdens het bakken in de pottenbakkersoven is ontstaan, het gaat hier waarschijnlijk om een tweede keus-product.

Naast aardewerk werd in het spoor een grote hoeveelheid aan leersnippers aangetroffen (83 stuks).²²⁷ De leersnippers zijn onderdeel van minstens 10 schoenen, waarvan één veterschoen behoort tot type 130 en dateert tussen 1600 en 1700.²²⁸ Deze vondst lijkt te wijzen op een schoenmaker of schoenlapper.

5.9.4 Grote kuilen

In vlak 1 van de werkput werden twee grote en rechthoekige sporen waargenomen die waren opgevuld met bruinigrijze klei, rode en gele baksteenbrokken, mortel en leisteen (S8 en S27).

Afb. 5.9.6. Doorsnede van S8 en S27 in profiel 2.

Spoor 8

Dit spoor werd aangetroffen op een hoogte van -1,50 NAP, had een afmeting van minstens 0,8 bij 1,8 m en bevond zich deels in de zuidelijke putwand (afb. 5.9.6). In de doorsnede was zichtbaar dat de kuil rechte wanden had en 1 m diep was. In de kuil werd een messing

225 31-C01.

226 Schrickx & Duijn 2016, 500.

227 V31.

228 Goubitz 130.

muurhaak aangetroffen met een afmeting van 70x31 mm.²²⁹ In het spoor is verder voornamelijk roodbakkend aardewerk aangetroffen, waaronder typische objecten uit de 17de en 18de eeuw; een bakpan uit Bergen op Zoom (r-bak-6) en een Fries bord versierd met gemarmerd slib (r-bor-3). Verder was een scherf aanwezig van een porseleinen bord, vermoedelijk uit de Kangxi periode met een datering tussen 1680 en 1720.²³⁰

Spoor 27

Circa 1,80 m naar het oosten was eveneens een rechthoekige kuil zichtbaar van minstens 1,20 bij 3,5 m. In profiel 2 bleek het spoor dieper dan een meter te zijn (afb. 5.9.6). De kuil werd begrensd door de slieten aan de noord- en oostzijde. In dit spoor is een scherf van een vroeg 17de eeuwse majolica bord aangetroffen dat polychroom is beschilderd met vruchten en bladeren.²³¹

Afb. 5.9.7. Greppel S376 in het vlak.

5.9.5 Greppel

Opvallend was dat in het verlengde van de hierboven genoemde steeg een greppel aanwezig was van een meter breed en 60 cm diep (afb. 5.9.7, S376). De greppel lag op een hoogte van -1,40 NAP. Aan de zuidzijde werd een deel van de beschoeiing van de greppel aangetroffen (S390/S391). De beschoeiing bestond uit een naaldhouten plank met aan weerszijden naaldhouten palen. Een van deze palen was een ronde, grof aangepunte naaldhouten paal met een diameter van 16 cm en een lengte van 60 cm.

De greppel was onderin opgevuld met een pakket grijsbruine klei met zaagsel-, veen-, en botresten. Hierboven lag een homogene laag zwartgrijze klei. De bovenste twee vullingen bestonden uit een pakket zaagsel, bovenin meer gelaagd met zandlensjes (afb. 5.9.8).

229 V38.

230 V5, V24, V38.

231 V39.

Afb. 5.9.8. Doorsnede van greppel S376.

De laatstgenoemde vullingen werden macrobotanisch geïnventariseerd.²³² Hieruit bleek dat resten aanwezig waren van kers, vijg en druif en dat de onderste van de twee vullingen (naald) houtsnippers en berkenbast bevatte. Het pakket houtsnippers zou gebruikt kunnen zijn voor het looien van leer (soort eek), maar verder wijst niets op een leerlooierij (afval als hoornpitten, kalk, ongelooide leersnippers). Een andere optie is dat het afval van houtbewerking betreft. Uit deze sloot zijn 86 keramiekscherven (MAE = 23) verzameld.²³³ Praktisch de helft van de vondsten (MAE = 12) bestaat ook hier uit roodbakkerd aardewerk en een derde (MAE = 8) betreft witbakkerd aardewerk. Het vormenspectrum van deze regionaal vervaardigde producten bestaat hoofdzakelijk uit bakpannen (r-bak-4, w-bak-3) en grappen (r-gra-10, r-gra-33 en r-gra-54). Het gaat hier ook om karakteristieke modellen uit de eerste helft van de 17de eeuw. Opvallend is dat één van de grappen een gat in de rand heeft dat bij het bakken in de pottenbakkersoven is ontstaan. Hier moet ook sprake zijn van een tweede keus-product. Verder komen borden (r-bor-6), papkopen (r-kop-2, w-kop-34, w-kop-52), een pot (r-pot-57), twee spaarpotten (w-spa-1) en een vuurstolp (w-vst-2) voor. Het kop-model w-kop-52, de pot (r-pot-57) en de vuurstolp (w-vst-2) – druk versierd met noppen en appliques en een groene glazuurlaag – kunnen als typische vroeg 17de-eeuwse producten uit Enkhuizen beschouwd worden.²³⁴ Van de twee spaarpotten resteert weinig, maar het is duidelijk herkenbaar dat beide exemplaren spaarvarkens zijn geweest.

De overige vondsten uit de sloot bestaan uit fragmenten van steengoed kannen uit het Rijnland en borden en een kom van Italiaanse faience uit Ligurië. De borden van Italiaanse faience zijn in berrettino palet beschilderd wat inhoudt dat een blauw getint glazuur is toegepast, waarop in donkerblauw bladmotieven en kruisende boogjes zijn geschilderd. De kom draagt een decor van blauw geschilderde bladmotieven en concentrische cirkels op een wit fond. Dit 'Ligurisch

232 M80 en M87 (waarderingresultaten BIAx).

233 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

234 Bartels 2014, 237; Schrickx & Duijn 2016, 500.

wit' met *Foglia de palma*-decor komt doorgaans enkel voor in Nederlandse vondstcomplexen die na 1600 dateren.²³⁵ Tot slot kan één vroege pijpenkop uit de periode 1600-1630 opgemerkt worden. Al met al passen de vondsten uit deze sloot goed in de eerste helft van de 17de eeuw.

5.9.6 Deelconclusie

Omdat het pand op perceel 7 deels buiten de contouren van de opgraving viel, kan over de breedte van het perceel en het pand niets worden gezegd. Op basis van de rooilijn was het pand circa 10 m lang. De aanwezigheid van een afvalkuil aan de noordzijde van het pand toont in ieder geval aan dat het pand niet de gehele breedte van het perceel heeft beslaan. Van de achtergevel en noordelijke zijgevel werden tientallen naaldhouten paaltjes teruggevonden die hebben gediend als slieten. Op basis van dendrochronologisch onderzoek kon helaas geen duidelijk bouwjaar van het pand worden vastgesteld.

In het verlengde van de slieten van de noordelijke zijgevel werd een paalkuil aangetroffen. De relatie tussen de paalkuil en de slieten van de noordelijke zijgevel is onduidelijk gebleven. Opmerkelijk is dat in diverse sporen op dit perceel houtsnippers voorkomen. Dit doet vermoeden dat hier in de eerste helft van de 17de eeuw een houtbewerker actief was. Wat hij precies maakte, blijft onduidelijk. Tevens wijst de vondst van leersnippers in een kuil op een schoenmaker.

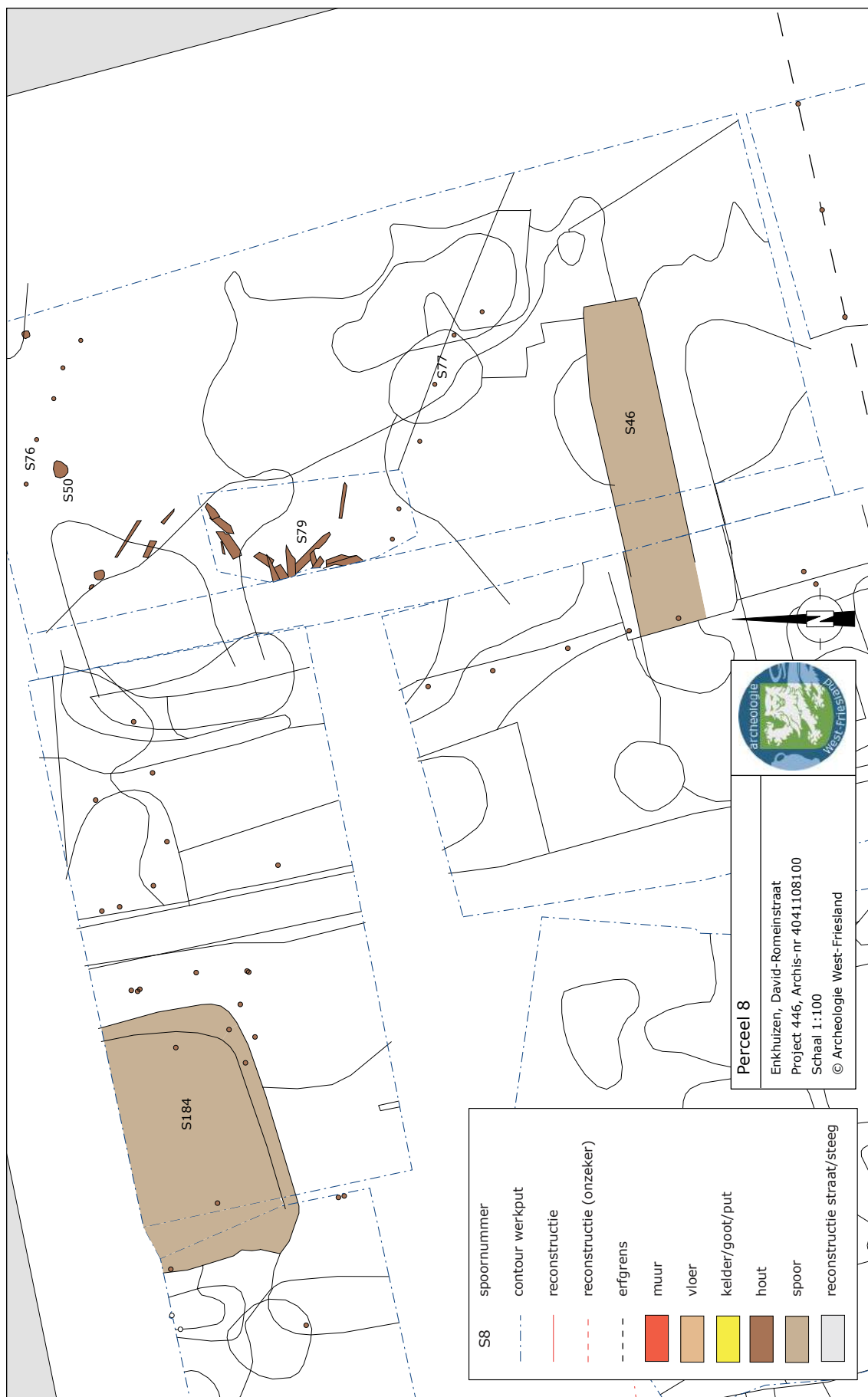
5.10 Perceel 8: geen bebouwing

Op perceel 8 werden geen funderingsresten teruggevonden. Ook andere structuren die wijzen op bewoning van het perceel, zoals tonputten, waterputten of kelders, werden op dit perceel niet aangetroffen (afb. 5.10.2). Het lijkt er derhalve op dat het perceel nooit bebouwd is geweest en dat het als braakliggend terrein in gebruik was.

Afb. 5.10.1. Doorsnede van mestkuil S184 in profiel 18.

235 Jaspers 2007a, 60.

Afb. 5.10.2. Overzicht van de sporen op perceel 8.

5.10.1 Sporen perceel 8

Grote kuil

In de westhoek van werkput 8 werd een groot rechthoekig spoor aangetroffen met een afmeting van minstens 2,6 bij 4,5 m en 90 cm diep (S184, afb. 5.10.1) De kuil was onderin opgevuld met een pakket grijze klei met daarboven een 30 cm dik pakket homogeen bruin veen met kleibrokken en mest daarin. Deze laag is bemonsterd en archeobotanisch onderzocht. In de mest waren voornamelijk resten van wilde planten aanwezig. Ook bevatte de laag veel graszoden en keverschildjes. Tot slot bevatte het monster ook haren van, vermoedelijk, een koe.²³⁶ De mestlaag werd afgedekt door een 20 cm dik pakket heterogene laag grijze klei met donkergrijze kleibrokken. Hierboven was nog een 10 cm dikke laag donkergrijze klei aanwezig met schelpen en mosselen erin. De bovenste 20 cm bestond uit een heterogeen pakket lichtgrijze klei. Op basis van de gelaagde vulling is duidelijk dat de kuil in meerdere fasen is dichtgeraakt. Het pakket mest dat in de kuil werd aangetroffen doet vermoeden dat het een kuil betreft waarin mest is ingekuild.

De kuil bevatte 373 fragmenten van keramiek, waarbij onderscheid kan worden gemaakt in minstens 81 objecten.²³⁷ Daarnaast zijn acht scherven van glaswerk uit dit spoor verzameld die aan ten minste drie verschillende voorwerpen hebben toebehoord. Roodbakkend aardewerk is met meer dan de helft van de vondsten (MAE = 48) de grootste vondstcategorie. Daarop volgt witbakkend aardewerk met minimaal 14 verschillende voorwerpen. Binnen deze bakselgroepen behoren de verzamelde vormen hoofdzakelijk tot het keukengoed en tafelwaar. Het gaat om bakpannen (r-bak-4, w-bak-5), grappen (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-43, w-gra-7 en w-gra-15), komforen (w-kmf-1, w-kmf-8), borden (r-bor-6, r-bor-31), kommen (r-kom-58) en koppen (r-kop-2, w-kop-52). Een volledig groen geglazuurde komfoor is archeologisch compleet aangetroffen (afb. 5.10.3).²³⁸

Afb. 5.10.3. Een groen geglazuurde komfoor van witbakkend aardewerk.

236 M52, Lies de Sitter-Lomans.

237 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

238 182-C01.

Opvallend is het voorkomen van het vroeg 17de-eeuwse Enkhuizer model hengselpot in zowel roodbakend als witbakend aardewerk (w-pot-21, r-pot-57). Verder zijn scherven van pispotten (r-pis-5, w-pis-3), vuurtesten, vuurstolpen (r-vst-1) en zalfpotten (r-zal-3) gevonden. Naast regionale producten van roodbakende en witbakende klei zijn ook scherven van diverse borden, kommen en een kop van Werra-aardewerk (MAE = 4) en Weser-aardewerk (MAE = 2) gevonden. Dit materiaal dateert tussen de late 16de tot vroege 17de eeuw en de aanwezigheid ervan tussen het aangetroffen afval is ook bepalend voor de datering van de kuil. Een oorkom (we-kom-2) uit het Wesergebied is voor meer dan de helft bewaard gebleven (afb. 5.10.4).²³⁹

Afb. 5.10.4. Een oorkom uit het Wesergebied met slibversiering.

Het object is versierd met de voor het Weser-aardewerk karakteristieke concentrische cirkels en slingerlijnen in rode en groene kleislib. In de kuil zijn ook scherven van minimaal vijf kannen en een trechterbeker van steengoed gevonden. Het meeste steengoed is afkomstig uit Raeren en Siegburg. De kannen zijn versierd met appliques, stempels en kerfsneemotieven. Een fragment van een Siegburger kan is voorzien van een wapen-applique met daarboven het jaartal 1585 (afb. 5.10.5).²⁴⁰ Een deel van de scherven, waaronder de trechterbeker-scherf en mogelijk dit gedateerde fragment van een kan, is waarschijnlijk met grond uit de laat 16de-eeuwse ophogingslagen in de kuil terechtgekomen.

Afb. 5.10.5. Fragment van een Siegburger steengoed kan met wapen-applique, gedateerd 1585.

239 200-C01.

240 182-C02.

Verder bevatte de kuil fragmenten van vier verschillende majolica borden uit de eerste helft van de 17de eeuw, waaronder een Nederlands imitatie-product van Italiaanse berrettino. Daarnaast kunnen twee originele Italiaanse in berrettino-stijl beschilderde producten opgemerkt worden, betreffende een bord (i-bor-2) en een kom (i-kom-1). Tot slot is een scherf van een kop van Chinees kraakporselein gevonden.

Afb. 5.10.6. Bodemfragment van een schaaltje van melkglas.

Het glaswerk uit de kuil omvat gebroken vensterglas en fragmenten van een wafelbeker (gl-bek-1) en een knobbelbeker. Ook in deze kuil is een bodemfragment van een schaaltje van melkglas gevonden (afb. 5.10.6).²⁴¹ De decoratie is er grotendeels van afgeschilferd, maar er zijn nog restanten van rode en blauwe beschildering zichtbaar. Onder de metaalvondsten was een keurlood met een afmeting van 16 mm en op de voorzijde een wapen met kepers. Naast veel keramiek bevatte het spoor ook veel fragmenten leer (149 stuks). De fragmenten behoren tot minstens 21 schoenen, waarvan er slechts één tot een type kan worden gedetermineerd; type 90, 105 of 135 (Goubitz).

Ook werden drie fragmenten kalfsleer aangetroffen die onderdeel zijn geweest van een druppelvormige buidel met een afmeting van 8,8x8,8 cm. De buidel heeft zes vetergaten voor bevestiging en op een deel van de buidel is nog een stiksel aanwezig (afb. 5.10.7).²⁴² In het spoor zijn ook twee wollen lappen gevonden met afmetingen van 21x8-16 en 4,8x25-42 cm.²⁴³ Op basis van het vondstmateriaal kan het spoor nauwkeurig gedateerd worden tussen 1600 en 1625.

Afb. 5.10.7. De druppelvormige buidel van kalfsleer.

241 182-G01.

242 151-L01.

243 V202.

Askuilen

In het eerste vlak werden verschillende aslagen en askuilen aangetroffen bestaande uit oranje, zwarte en rode as. Een van de askuilen had een opvallende rechthoekige vorm met een afmeting van 1,1 bij 5,7 m (S46, afb. 5.10.8). In de coupe bleek het spoor een diepte van 20 cm te hebben. Op basis van de vorm van het spoor is het mogelijk dat hier ooit een muur heeft gestaan die bij afbraak is opgevuld met as. In de aslagen en askuilen werd een grote hoeveelheid vondstmateriaal aangetroffen. De vondsten worden besproken in paragraaf 7.2.

Afb. 5.10.8. Askuil S46 in het vlak.

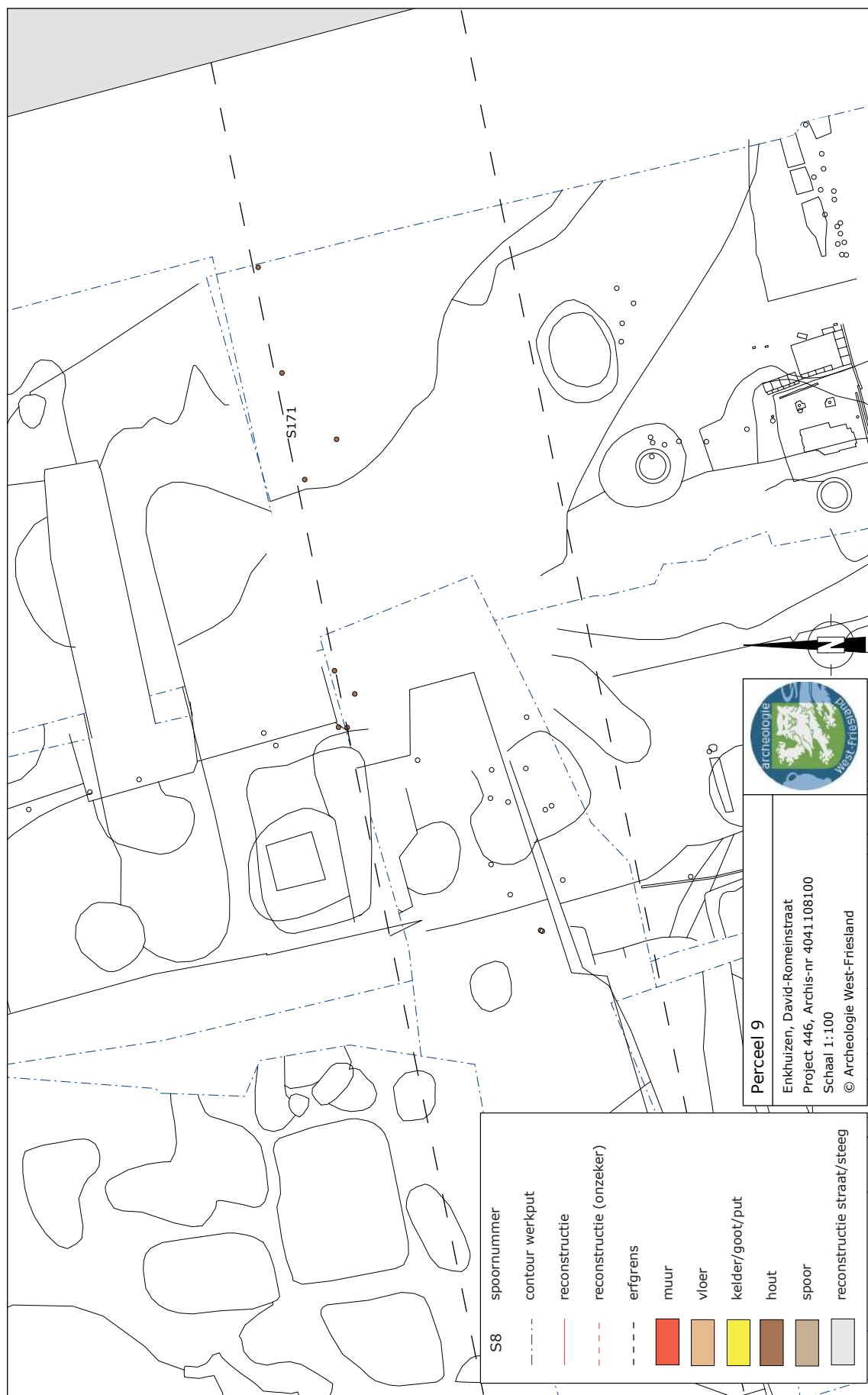
Palenrij

Aan de noordoostzijde van de werkput waren drie grenen palen op een rij aanwezig (onderlinge afstand 2,3 m) in een oostnoordoost-westzuidwest oriëntatie en op een hoogte van -1,65 NAP (S50). Een van de palen werd bemonsterd.²⁴⁴ De rechthoekige paal was 25 bij 16 cm en 120 cm lang. Dendrochronologisch onderzoek naar de paal leverde een kapinterval van na 1587 op. Het is onduidelijk wat de functie van de palen is geweest.

5.10.2 Deelconclusie perceel 8

Op perceel 8 werden geen duidelijke resten teruggevonden van funderingen van panden. Derhalve is het aannemelijk dat op perceel 8 geen bebouwing heeft gestaan.

244 M12.

Afb. 5.11.1. Overzicht van de sporen op perceel 9.

5.11 Perceel 9: geen bebouwing

Aan de zuidzijde van perceel 8 werd een drietal naalddhouten palen aangetroffen op een onderlinge afstand van circa 1,8 m met een diameter tussen de 8 en 10 cm (S171). De top van de palen lag op een hoogte tussen de -1,86 en -1,93 NAP en in één lijn met de perceelsgrens tussen de percelen 3 en 4 aan de Romeinstraat. Op basis hiervan is het aannemelijk dat hier een perceelsgrens heeft gelegen. Resten van funderingen zijn op het perceel niet aangetroffen. Mogelijk heeft hier nooit een pand gestaan of was het pand dermate licht gefundeerd dat na de sloop geen resten van het pand in de bodem zijn achtergebleven (afb. 5.11.1).

5.12 Perceel 10: een huis en werkplaats

Op perceel 10 heeft een pand gestaan dat een gedeelte van de breedte van het perceel besloeg (bijna 4 meter). Het perceel was 5,6 m breed en ruim 15 m lang (afb. 5.12.1). De grenzen van het perceel konden duidelijk worden bepaald op basis van de restanten van houten schuttingen (zie onder).

Het pand dat op het perceel stond heeft twee fasen gekend. Van de oudste fase werd een deel van de zuidelijke zijgevel teruggevonden en enkele vloeren. Van de jongere fase werden resten van de achtergevel en noordelijke zijgevel teruggevonden. Op basis van de archeologische resten wordt verondersteld dat het oudste pand een afmeting had van 3,4 m breed en 9 m lang. Het jongste pand had een afmeting van 3,7 bij 7,5 m.

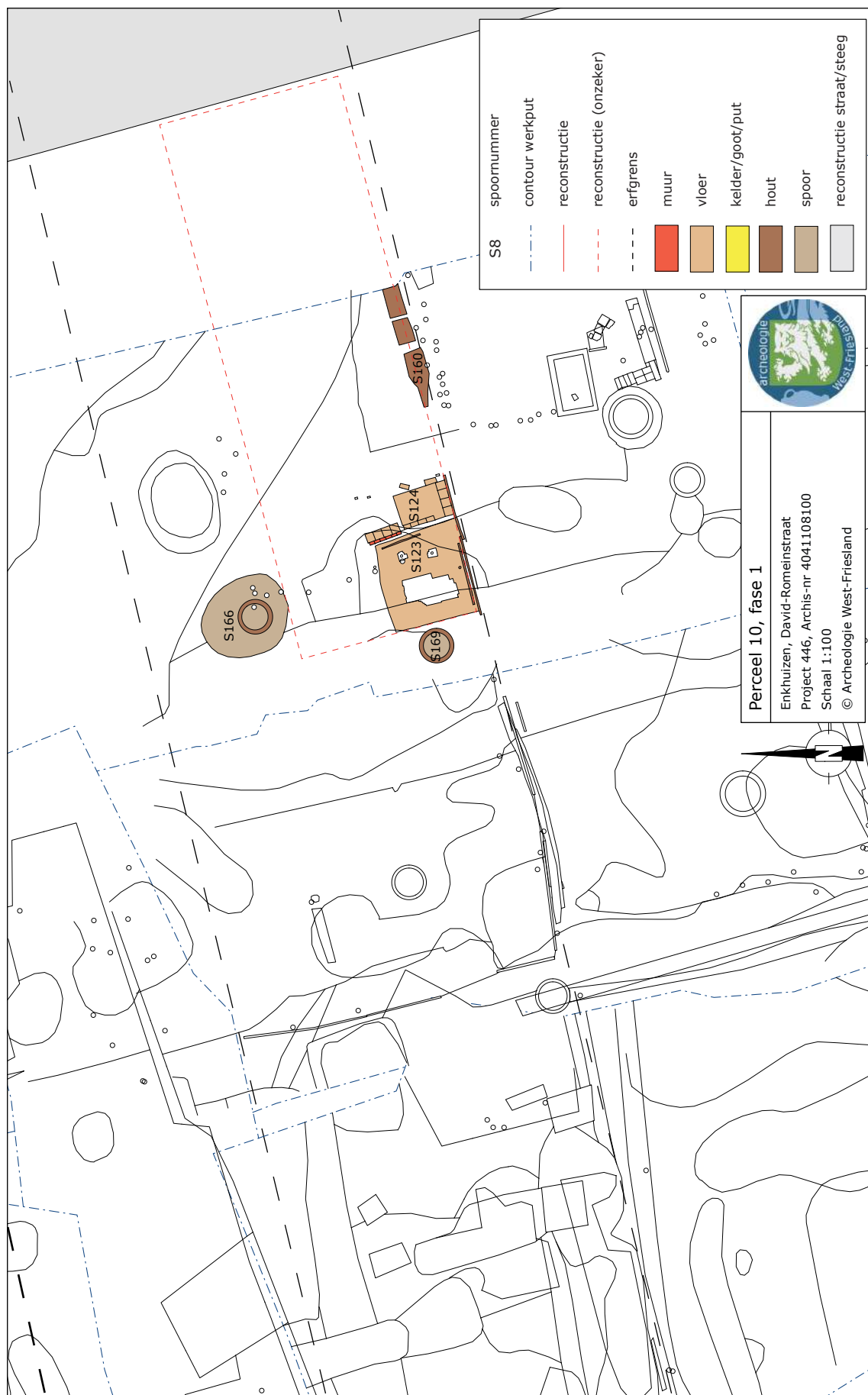
5.12.1 Ophoging voorafgaand aan bewoning

De percelen 9 en 10 zijn naar alle waarschijnlijkheid tegelijkertijd opgehoogd. Op de natuurlijke bodem lag een humeus pakket bruinigrijze klei met schelpmortelpuin met een maximale dikte van 40 cm. In het profiel is zichtbaar dat de laag van het zuiden naar het noorden is opgebracht. Aan de zuidzijde lag de top op het hoogste punt (-1,60 NAP tegen -2 NAP aan de noordzijde). Dit duidt erop dat de noordzijde van het terrein een lager gelegen deel was. Op perceel 11 werd de ophogingslaag niet meer waargenomen. Bovenop dit pakket was een ophogingslaag van maximaal 30 cm dikte aanwezig dat bestond uit bruinigrijze klei met brokken lichtgrijze en zandige klei en baksteenpuin met de top op een hoogte van -1,60 NAP (S151). Hierin werd een randscherf van een bord van Werra-aardewerk met slibversiering en een scherf van een glazen vaas aangetroffen.²⁴⁵ De vondsten dateren tussen 1575 en 1650.

Deze laag werd afgedekt door een pakket grijze klei met oranje baksteenpuin van 30 cm dik en met de top op -1,50 NAP. In dit pakket werden enkele scherven van roodbakkend aardewerk aangetroffen, evenals wat steengoed en majolica. Van de roodbakkende scherven kan een bord en grape worden onderscheiden. Onder de steengoedscherven is een kan zonder glazuur (1375-1500) die als opspit moet worden geïnterpreteerd en een kan met glazuur met daarop een tekstband en appliques van bladmotieven. De laatste scherf dateert tussen 1550 en 1600. Het majolica bord heeft een polychrome beschildering op de spiegel van een beer in een landschap.²⁴⁶ Al met al kan een complexdatering van de ophogingslagen aan het einde van de 16de eeuw worden vastgesteld. De bovenste 80 cm van het profiel was verstoord. De aangetroffen vloeren op dit perceel lagen op een hoogte van -1,36 NAP (afb. 5.12.2).

²⁴⁵ V117.

²⁴⁶ V148.

Afb. 5.12.1. Overzicht van de sporen uit fase 1 op perceel 10.

Afb. 5.12.2. De ophoging van perceel 10.

5.12.2 Fase 1

5.12.2.1 Funderingen

Zijgevels

De fundering van de zuidelijke zijgevel bestond uit een reeks slieten met daar bovenop een drietal naaldhouten planken op een hoogte van -1,66 NAP (S160, afb. 5.12.3). De planken waren 30 cm breed. Van twee planken kon een lengte worden bepaald, namelijk 48 en 100 cm. Naar het westen toe werd de houten fundering verstoord door een recent en langwerpig spoor van 0,75 m breed. Na deze verstoring werden geen funderingsresten meer waargenomen. Opvallend was dat de planken ook niet aanwezig waren onder de op een hoger niveau gelegen vloeren. Van de noordelijke zijgevel werden geen resten teruggevonden. Op basis van de aanwezigheid van waterput S166 zal de noordelijke zijgevel ten zuiden hiervan gelegen moeten hebben.

Afb. 5.12.3. De fundering van de zuidelijke zijgevel.

Achtergevel

In het veld werden geen resten van de achtergevel aangetroffen. Het is aannemelijk dat de achtergevel tussen vloer S123 en tonput S169 heeft gelegen.

5.12.2.2 Binnenmuren

Direct ten oosten van een plavuizen vloer werden drie rechthoekige naaldhouten paaltjes aangetroffen met een afmeting van 4 bij 6 cm. Tevens was een tweetal bakstenen aanwezig, dwars op de plavuizenvloer. Mogelijk zijn deze beperkte resten onderdeel van een binnenmuur die een binnenindeling van het pand weergeeft. Het westelijke vertrek zou dan 2,5 m lang zijn geweest.

Dit vertrek werd ook weer in twee ruimtes verdeeld, afgaande op een rij rechtopstaande bakstenen. Deze dienden vermoedelijk als rollaag voor een houten wand.

Afb. 5.12.4. De vloeren S123 en S124. Tussen de vloeren is een rollaag zichtbaar van bakstenen.

Ten oosten van de rollaag, op een hoogte van -1,36 NAP lag op een grijze kleilaag een plavuizenvloer van zowel complete als halve oranje plavuizen met verschillende afmetingen; 12x12x1,5 en 15x15x... cm (afb. 5.12.4, S124). De kleinere plavuizen waren geglazuurd. Al met al ontstaat het beeld van een wat rommelig gelegde vloer met veel verschillende soorten plavuiz. De vloer was 0,90 m breed en minstens 1,50 m lang en heeft mogelijk gediend als vloer van een bedstede. De noordelijke begrenzing van de vloer werd niet aangetroffen.

Onder de verharding van plavuizen werden veel losse scherven aangetroffen waarvan geen nader type kon worden bepaald. Hieronder was een steengoed kan uit Siegburg uit de tweede helft van de 16de eeuw, vuurstolpen van wit- en roodbakkerd aardewerk en een aantal scherven van een berrettino blauw bord uit Ligurië uit de periode 1575-1650.

Direct ten westen van de rollaag was een bakstenen vloer aanwezig bestaande uit gele en oranje bakstenen met een formaat van respectievelijk 20x10x4,5 en 19x10x4 (S123). Voor de vloer werden ook halve en brokken baksteen gebruikt. Beide vloeren waren aan de zuidzijde

begrensd door enkele rechtopstaande naaldhouten planken van 2 cm dikte. Aan alle andere zijden werd de begrenzing van de vloer niet teruggevonden.

Afb. 5.12.5. Aangezicht van tonput S166.

5.12.2.3 Waterput

Ten noordwesten van het pand uit de oudste fase werd een rond spoor aangetroffen op een hoogte van -1,73 NAP (S166). Het spoor bestond uit donker grijsbruine klei met daarin brokken lichtgrijze klei (afb. 5.12.5). In het midden van dit spoor was een ton aanwezig met een diameter van 60 cm. Bij het verdiepen bleek het om een dubbele ton te gaan die tot net in de natuurlijke bodem was ingegraven. De bovenste ton zat tot ongeveer halverwege in de onderste ton. De onderste 50 cm van de onderste ton was opgevuld met zeer humeuze en bruine mest (afb. 5.12.6). Deze laag werd bemonsterd en archeobotanisch onderzocht.²⁴⁷ In de mest werden resten teruggevonden van cultuur- en gebruiksgewassen zoals graan, gerst, druif, hazelnoot, hop en koriander. Ook waren resten aanwezig van wilde planten die groeiden op akkers, grasland, heide en langs oevers en waterkanten. Boven de laag was een pakket donker bruinigrijze klei aanwezig met daarin rode baksteenbrokken. In de tonput werd een naaldhouten paal teruggevonden met een afmeting van 14x11 cm en een lengte van 110 cm. De paal was zowel aan twee zijden gekantrecht als aan twee zijden aangepunt. Op één van de brede kanten waren vier ijzeren nagels aanwezig. Aan de buitenzijde van de paal zaten gaten van houtwormen wat betekent dat de paal bovengronds heeft gestaan.²⁴⁸ Mogelijk was de paal onderdeel van een bovengrondse constructie boven de waterput die bij de buitengebruikstelling in de tonputten is beland. Van beide tonnen werden enkele duigen geselecteerd voor dendrochronologisch onderzoek.²⁴⁹ Hier kwam uit naar voren dat het hout gekapt werd na 1553, 1584 en 1594. Een duidelijke datering leverde dit derhalve niet op.

²⁴⁷ M44, waarderingsresultaten BIAx.

²⁴⁸ M45.

²⁴⁹ M40/M42.

Uit deze put zijn 19 keramiekfragmenten (MAE = 5) en tien glasscherven (MAE = 2) verzameld.²⁵⁰

Afb. 5.12.6. Bij het verwijderen van de ton werd naast een mestlaag een tweede ton aangetroffen.

De keramiek bestaat hoofdzakelijk uit roodbakkend aardewerk, daartussen is een grape uit de eerste helft van de 17de eeuw te herkennen (r-gra-33). Verder is een fragment van een majolica bord op te merken. Het glaswerk bestaat uit fragmenten van een groene kelderfles (gl-fle-7) en een bijzonder vaasje (gl-vaa-3) van melkglas, in bruin beschilderd met geometrische motieven en een onleesbare tekst (afb. 5.12.7).²⁵¹

Afb. 5.12.7. Fragmenten van een melkglazen kan in bruin beschilderd met een onleesbare tekst.

²⁵⁰ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

²⁵¹ 135-G01.

Dit type lichtblauwgroen melkglas dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw en komt opvallend algemeen in Enkhuizen voor. Ook bij het archeologisch onderzoek aan de Paktuinen zijn in verhouding veel scherven van dit materiaal gevonden.²⁵² Vermoedelijk is dit melkglas in Frankrijk geproduceerd.²⁵³ De opgraving aan de Paktuinen leverde ook een vondst van een vaasje van melkglas op, waarop de Franse tekst "*BON COEUR*" is geschilderd.²⁵⁴ In Middelburg zijn eveneens fragmenten van een vaas gevonden waarop de Franse woorden "*VOUS*" en "*IL*" te lezen zijn.²⁵⁵ Hoewel moet worden opgemerkt dat in de 16de en 17de eeuw het Frans de taal van de Europese adel was, en daarmee Franse tekst niet direct aan Frankrijk als herkomstgebied hoeft te relateren, is het duidelijk dat er in deze tijd een levendige handel tussen Enkhuizen en de westkust van Frankrijk bestond. Dit blijkt ook wel uit de aanwezigheid van aardewerk uit Beauvais, Saintonge, Rouen en Nevers tussen het vondstmateriaal van de opgravingen in de David-Romeinstraat.

Tot slot werd nog een fragment runderleer van een schoen aangetroffen van type Goubitz 95. De schoen dateert tussen 1500 en 1700.

5.12.2.4 Tonput

Direct achter de achtergevel werd een tonput aangetroffen op een hoogte van -1,64 NAP en met een diameter van 60 cm. De ton was tot in het veen gegraven en waarschijnlijk in gebruik om regenwater van het dak op te vangen (S169). Het dendrochronologische onderzoek leverde twee kapintervallen op van na 1604 en na 1618.²⁵⁶ Dat wil zeggen dat de tonput pas in de loop van de 17de eeuw is geplaatst.

Afb. 5.12.8. Majolica bord in blauw beschilderd met vruchten op de spiegel en een Wanli-rand.

252 Schrickx & Duijn 2016, 418-419.

253 Vriendelijke mededeling Michel Hulst, 2019.

254 Schrickx & Duijn 2016, 418.

255 Henkes 1994, 229.

256 M46.

De opvulling bestond uit een heterogeen pakket bruine en grijze klei en oranje as. In deze vulling bevonden zich 44 keramiekscherven, waarbij een minimaal aantal van dertien individuele objecten kon worden vastgesteld.²⁵⁷ De vondsten bestaan onder andere uit scherven van een bord (r-bor-6), een papkop (r-kop-2), een vuurtest (r-tes-12) en minstens vijf verschillende grappen (r-gra-10, r-gra-33) van roodbakkend aardewerk. Al deze vormen zijn typerend voor de eerste helft van de 17de eeuw. Verder kunnen fragmenten van een kop van witbakkend aardewerk, twee majolica borden en twee steengoed kannen uit respectievelijk Frechen en het Westerwald opgemerkt worden. Eén van de majolica borden (m-bor-11) is voor driekwart compleet bewaard gebleven (afb. 5.12.8).²⁵⁸ Dit exemplaar is in blauw beschilderd met appels en druiventrossen op de spiegel en bloemen en boeddhistische symbolen binnen panelen op de vlag: een interessante mix van Italiaanse invloeden en imitatie van Chinees kraakporselein. Deze combinatie van stijlinvloeden bij tinglazuuraardewerk is eveneens typerend voor de eerste helft van de 17de eeuw.²⁵⁹ De waterput bevatte tevens twee dikke steelfragmenten van tabakspijpen, ook indicatoren dat deze put in de 17de eeuw in gebruik is geweest.

Onder de metaalvondsten was een keurlood met op de voorzijde mogelijk de afbeelding van een toren, maar dit was te onduidelijk om met zekerheid vast te stellen. Tot slot werd een houten voorwerp van eikenhout aangetroffen van 12 cm lang en 5,5 cm breed. Het voorwerp bevatte veel kleine gaatjes en een messing huls aan de onderzijde. Mogelijk betreft het de onderkant van een kruithoorn, maar dat is allerm minst zeker (afb. 5.12.9).²⁶⁰

Afb. 5.12.9. Onderdeel van een mogelijke kruithoorn.

5.12.3 Fase 2

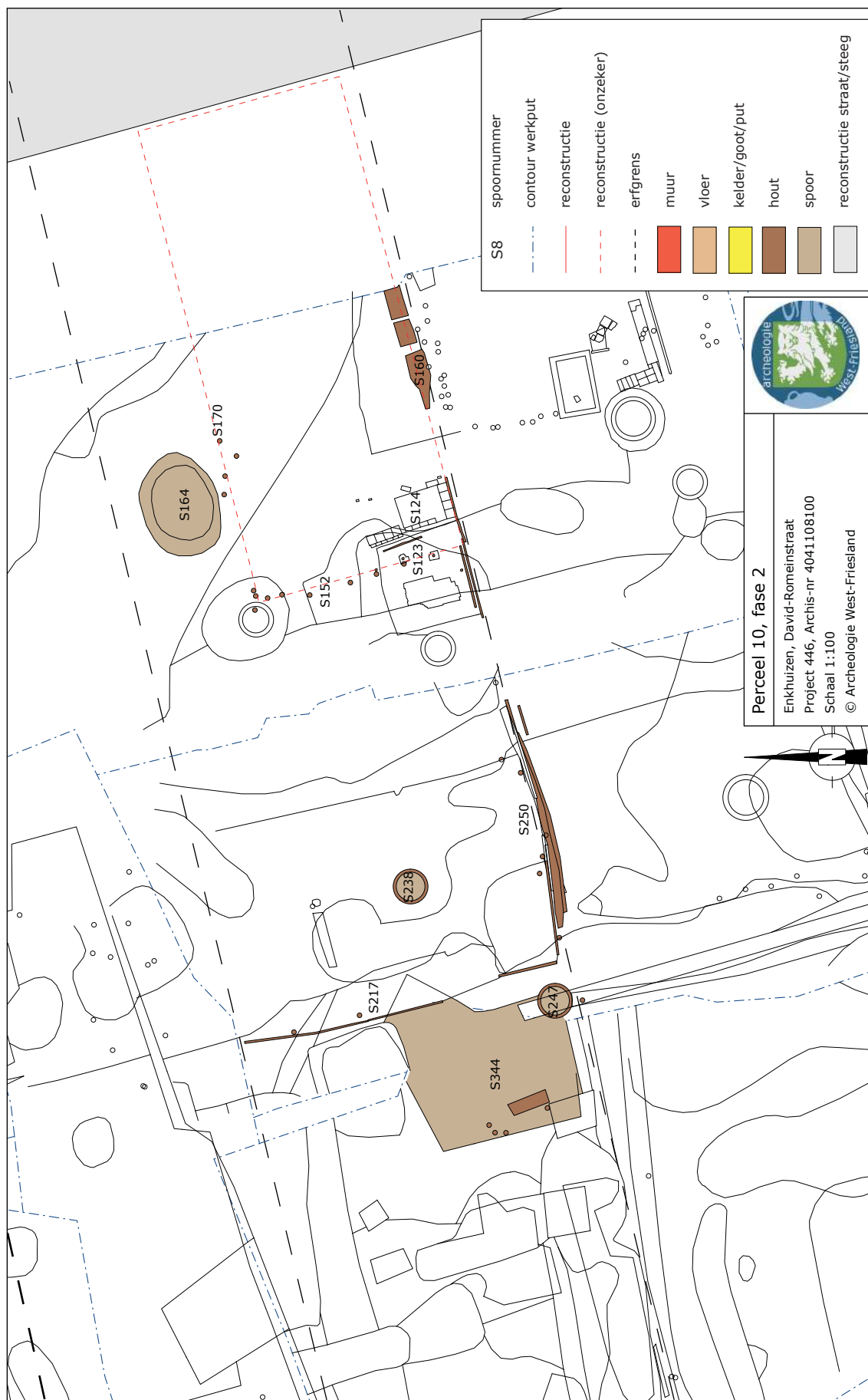
In de loop van de 17de eeuw heeft men het bestaande pand buiten gebruik gesteld en een nieuw pand neergezet. De noordelijke zijgevel lijkt hierbij iets verplaatst aangezien de slieten door S166 heen waren geslagen. Tevens werd de achtergevel van het pand meer naar het oosten toe verlegd, zodat een korter en (iets) breder pand ontstond (afb. 5.12.10).

²⁵⁷ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

²⁵⁸ 136-C01.

²⁵⁹ Bartels 1999, 206-207.

²⁶⁰ V136.

Afb. 5.12.10. Overzicht van de sporen uit fase 2 op perceel 10.

5.12.3.1 Funderingen

Achtergevel

Van vloer S123 waren op enkele locaties bakstenen verwijderd. In deze gaten waren naaldhouten palen zichtbaar. Een van deze palen werd bemonsterd (S152).²⁶¹ Het betrof een rechthoekige naaldhouten paal van 115 cm lang die aan vier zijden was gekantrecht en grof was bekapt. De houten paal was onderdeel van een palenrij die niet alleen door de bakstenen vloer was heengeslagen, maar ook door tonput S166. Dit betekent dat het pand uit de tweede fase naar het westen toe werd verlengd en dat men tonput S166 buiten gebruik stelde.

Noordelijke zijgevel

Van de noordelijke zijgevel werd slechts een zestal naaldhouten palen aangetroffen in oost-west richting op een hoogte van -1,80 NAP (S170). De palen hadden een diameter tussen de 12 en 24 cm.

5.12.4 Overige sporen perceel 10

Schuttingen

Op het erf werden houten constructies aangetroffen (S217 en S250, afb. 5.12.11).²⁶² Het betrof naaldhouten palen met een diameter tussen de 4 en 10 cm op een hoogte tussen de -1,50 en -1,70 NAP. Van twee palen zijn de afmetingen bepaald. De eerste paal was een aan vier zijden gekantrechte naaldhouten paal van 8x10x145 cm.²⁶³ De tweede paal was rechthoekig en had een afmeting van 10x13x100 cm en had een vierkante punt.²⁶⁴ Langs de palen waren dunne naaldhouten planken geplaatst die tot -2 NAP konden worden gevolgd. De constructies moeten worden geïnterpreteerd als houten schuttingen, die op de perceelsgrenzen werden geplaatst. Aanwijzingen voor de locatie van de noordelijke perceelsgrens werden in het veld niet aangetroffen. Bij het vrijleggen van het hout werd een leren schoen aangetroffen, versierd met zigzaglijnen. Opvallend was dat de lijnen in een vreemde rechte, en niet regelmatige vorm waren aangebracht. De schoen hoort vermoedelijk tot het type Goubitz 105 en dateert tussen 1500 en 1700.²⁶⁵

Afb. 5.12.11. Een deel van de schuttingen die op perceel 10 werden aangetroffen.

261 M34.

262 S201, S202, S214, S217, S240, S250,

263 M58.

264 M59.

265 V236.

Tonputten

Op het achterterrein van perceel 10 werden nog twee tonnen aangetroffen. Tonput S238 werd aangetroffen op een hoogte van -2,15 NAP en was opgevuld met een pakket bruine klei. Op een diepte van -2,50 werd de geperforeerde bodem van de ton aangetroffen. Dit betekent dat de tonput in de natuurlijke klei was ingegraven en als waterput in gebruik was (afb. 5.12.12). Enkele duigen van de ton werden dendrochronologisch onderzocht, maar hier kwam geen datering uit.²⁶⁶ De vulling van deze tonput bevatte drie keramiekfragmenten van respectievelijk majolica, roodbakkend en witbakkend aardewerk. De majolica scherf is van een blauw beschilderd bord (m-bor-5) en het fragment van roodbakkend aardewerk betreft een papkop (r-kop-2). Het majolica bord is op basis van een karakteristieke geschilderde kabelrand in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren. De put zal ergens in deze periode gedempt zijn.

Afb. 5.12.12. Foto van de bodem van tonput S238.

De andere ton werd aangetroffen op een hoogte van -2,11 NAP, had een diameter van 50 cm en was ingegraven tot in de natuurlijke klei, zodat een functie als waterput aannemelijk lijkt (S247, afb. 5.12.13). Opvallend is echter dat de duigen van de ton aan de binnenkant een harde aanslag hebben van bros zwart tot bruin materiaal (zie ook H9). In dit materiaal waren enkele zaden van vijg en graanvliesfragmenten aangekoekt. Het is tijdens het archeobotanische onderzoek niet geheel duidelijk geworden wat voor aanslag het exact betreft en hoe de aanslag op de duigen terecht is gekomen.²⁶⁷ Dendrochronologisch onderzoek naar enkele duigen van de ton heeft geen datering opgeleverd.²⁶⁸

De ton was opgevuld met een sterk organische en zeer humeuze donkerbruine vulling. Deze vulling werd bemonsterd en macrobotanisch onderzocht. Het monster rook licht naar beer en bevatte onverkoolde en goed geconserveerde botanische resten. De soortensamenstelling

²⁶⁶ M62.

²⁶⁷ M63 t/m M65.

²⁶⁸ M64.

bestaat uit cultuurgewassen en wilde planten die voornamelijk gerelateerd zijn aan graanakkers. Opvallend is het grote aantal pitten en zaden van vruchten zoals kersen, appels, moerbeï, druiven en aalbessen. Daarnaast zijn veel graanvliesfragmenten, maar ook brokjes graankorrels aanwezig. Tot slot bevatte de vulling nog zeer kleine visfragmenten, schillen van hazelnoot en walnoot, bot van een rund, eierschaalfragmenten, houtskoofragmenten en schelpen. Dit doet vermoeden dat de ton (mogelijk secundair) in gebruik was als afvalton. De tonput lag direct ten westen van de houten schutting. Het is dus zeer goed mogelijk dat deze tonput niet bij perceel 9, maar juist bij perceel 5 gerekend moet worden. In dat geval zou perceel 5 aan de Romeinstraat maar liefst ruim 33 meter lang zijn.

Afb. 5.12.13. Tonput S247 zoals deze in het vlak werd aangetroffen.

In deze tonput zijn tien scherven van aardewerk aangetroffen.²⁶⁹ Eén van de vondsten is een voor driekwart bewaard gebleven majolica bord (m-bor-5) uit de eerste helft van de 17de eeuw (afb. 5.12.14).²⁷⁰ Het bord is in blauw beschilderd met een rozet-bloem binnen concentrische cirkels op de spiegel en een kabel-motief op de rand. De overige vondsten bestaan uit scherven van een pispot (r-pis-48) met afgeronde buikknik en een fragment van een pot van roodbakkend aardewerk evenals scherven van een kop, een pispot en een spaarpot van witbakkend aardewerk bedekt met groen glazuur. Verder kunnen een dubbelconische pijpenkop en een steelfragment van een tabakspijp uit het derde kwart van de 17de eeuw opgemerkt worden. De pijpensteel is versierd met ruitstempels met Franse lelies. Op basis van de vondst van deze pijpfragmenten kan de datering van de demping van de put tussen 1650-1675 geplaatst worden.

²⁶⁹ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

²⁷⁰ 239-C01.

Afb. 5.12.14. Blauw beschilderd majolica bord met rozet-bloem binnen concentrische cirkels op de spiegel en een kabel-motief op de rand.

Grote kuil

Direct ten noorden van de vermoedelijke noordelijke zijgevel van het pand op perceel 10 werd een ovaal spoor aangetroffen op een hoogte van -1,85 NAP (S164). Het spoor had in het vlak een afmeting van 1,30 bij 1,70 m en was 70 cm diep (afb. 5.12.15).

Afb. 5.12.15. Doorsnede door de grote kuil S164.

De onderste vulling bestond uit een 30 cm dik pakket humeuze bruine klei. Deze laag werd archeobotanisch onderzocht. In het monster werden resten teruggevonden van wilde planten, cultuurgewassen (druif en appel), kleine botfragmenten en visresten waaronder een

schubfragment van een karperachtige. Ook waren fragmenten aanwezig van een pissebed, larven en een mug.²⁷¹ Hierboven was een 20 cm dik pakket grijze klei aanwezig dat werd afgedekt door een laag oranje as met houtskool.

In dit spoor bevonden zich vijftig keramiekscherven die hebben toebehoord aan minimaal zestien voorwerpen.²⁷² Zoals gebruikelijk is roodbakkerd aardewerk de meest omvangrijke vondstgroep (MAE = 10). Het vormenspectrum binnen dit baksel bestaat uit bakpannen, grappen, borden (r-bor-6), koppen (r-kop-2), pispotten (r-pis-5) en vuurstolpen. Bij de fragmenten van witbakkerd aardewerk kunnen ook een kop (w-kop-2) en een vuurstolp worden herkend. Verder zijn twee borden (i-bor-2, i-bor-3) van berrettino faience uit Ligurië, een fragment van een steengoed kan en een majolica bord op te merken. Tevens was een keurlood aanwezig (H8).²⁷³ Alle vondsten zijn te dateren in de periode rond 1600, meest bepalend voor die datering is het Italiaanse tinglazuuraardewerk.²⁷⁴

Aangezien het spoor ten noorden van de zijgevel ligt, is het zeer goed mogelijk dat de kuil bij perceel 9 hoort. Omdat hier echter amper resten van zijn aangetroffen, is het spoor bij perceel 10 gerekend.

Rechthoekig spoor

Aan de westzijde van sloot S234 (zie ook H4) werd een rechthoekig spoor aangetroffen met een afmeting van 1,5 bij minstens 2,6 m en 40 cm diepte (S344). Het spoor was opgevuld met donkergrijsbruine klei met daarin rood baksteenpuin. In deze kuil bevonden zich 25 aardewerkscherven, waarbij onderscheid kan worden gemaakt in tien verschillende voorwerpen.²⁷⁵ Roodbakkerd aardewerk is vertegenwoordigd met zes objecten. Het gaat om scherven van typisch vroeg 17de-eeuwse objecten, zoals een bord (r-bor-6) versierd met een groene sliplaag, een papkop op standring met scherpe knik tussen bodem en wand (r-kop-2) en een grape met scherpe buikknik en kraagrand (r-gra-54). Bij het witbakkerd aardewerk is ook een fragment van een kop (w-kop-2) op te merken. De overige vondsten bestaan uit tinglazuuraardewerk, het gaat om fragmenten van borden van respectievelijk Hollandse majolica, faience en Italiaans berrettino aardewerk. De aanwezigheid van Hollandse faience tussen het vondstmateriaal is een indicatie dat de kuil na circa 1615 gevuld is met afval, aangezien bekend is dat vanaf die tijd faience in Holland werd geproduceerd.²⁷⁶ Het kleine aantal scherven en onsamenhangende karakter kan erop wijzen dat de scherven met grond zijn meegekomen en dat de kuil uit later tijd dateert.

Aan de randen van het spoor waren enkele houten resten aanwezig op een hoogte van -1,80 NAP. Het betrof een naaldhouten plank met een afmeting van 21x65x2 cm en enkele naaldhouten palen met een diameter van 12 cm (afb. 5.12.16).²⁷⁷ Uit het dendrochronologische onderzoek naar de plank kwam naar voren dat het hout een kapinterval heeft van na 1540. Een exacte datering van het spoor kan op basis van deze datering niet worden gegeven. De functie van het spoor is onduidelijk.

271 Lies de Sitter-Lomans, M41.

272 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

273 V134.

274 V122, V134, V137.

275 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

276 V301, V310.

277 M72.

De kuil ligt achter de houten schutting en perceelsgrens van perceel 10. Het is derhalve zeer goed mogelijk dat de kuil op het achterterrein van perceel 5 lag. Dit zou betekenen dat perceel 5 een lengte van ruim 33 m heeft gehad en perceel 10 een lengte van 15 m.

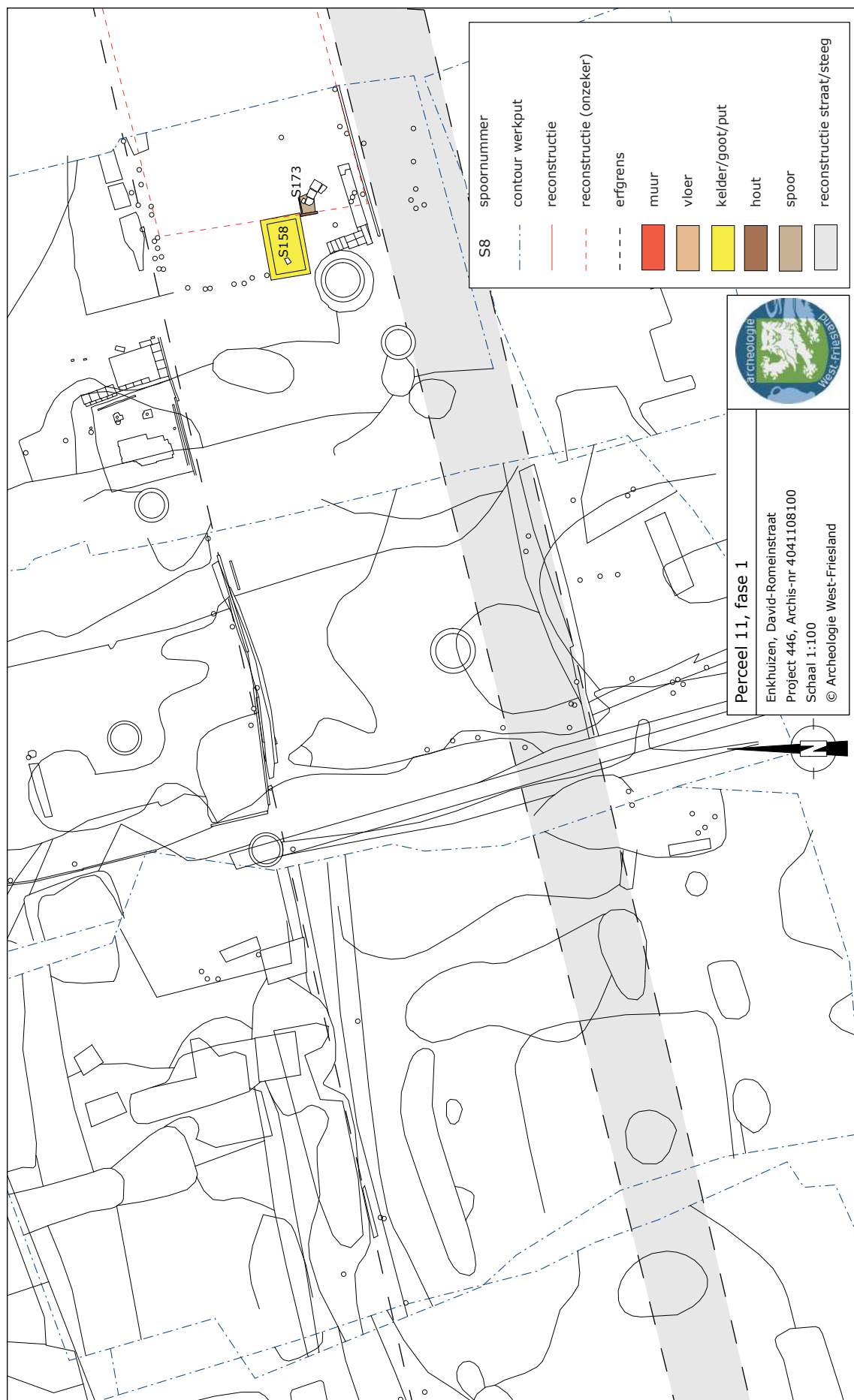
Afb. 5.12.16. Aan de randen van een groot rechthoekig spoor werden enkele houtresten aangetroffen.

5.12.5 Deelconclusie perceel 10

Op perceel 10 was een pand aanwezig dat twee fasen heeft gekend. Het oudste pand was 3,4 meter breed en ongeveer 9 meter lang, het pand van fase 2 was iets breder maar 7,5 meter lang. Voor de fundering van de gevels werden naalddhouten palen gebruikt met daar bovenop naalddhouten planken. Op deze naalddhouten planken heeft een bakstenen muur gestaan. De grenzen van het perceel waren goed te volgen aan de hand van de resten van de houten schuttingen. Hieruit bleek dat perceel 10 een lengte van 15 m en een breedte van 5,8 m heeft gehad. Het dendrochronologische onderzoek van de tonputten en funderingsresten heeft geen duidelijke dateringen opgeleverd. Van twee tonputten kon een kapinterval worden achterhaald; na 1594 en na 1618. De kapintervallen wijzen er op dat bij de verbouwing van het pand ook een nieuwe tonput in gebruik werd genomen. Dit verklaart ook dat de achtergevel van de tweede fase door een van de tonputten was heengeslagen.

Het pand heeft minstens twee vertrekken gekend waarvan het meest westelijke deel 2,5 m lang was. Dit vertrek was met een houten wand weer onderverdeeld in twee verschillende ruimtes; een bedstede aan de oostzijde van het vertrek en een onduidelijke ruimte aan de westzijde. Mogelijk is de gehele ruimte in gebruik geweest als achterkamer. Dit lijkt op basis van de geringe afmeting echter niet waarschijnlijk (2,5 m lang).

Direct tegen de vermoedelijke achtergevel stond een tonput die hoogstwaarschijnlijk heeft gediend om regenwater op te vangen. Aan de noordwestzijde van het pand was een waterput aanwezig. In de loop van de 17de eeuw werd het oudste pand gesloopt en een nieuw pand op het perceel gezet. De waterput werd gedempt en hier kwam de hoek van het nieuwe pand. De achtergevel kwam op de locatie van de bakstenen vloer te liggen zodat een korter en breder pand ontstond.

Afb. 5.13.1. Overzicht van de sporen uit fase 1 op perceel 11.

Afb. 5.13.2. Overzicht van de sporen uit fase 2 op perceel 11.

5.13 Perceel 11: een huis en werkplaats

Rond 1667, maar zeker niet voor 1662, werd op perceel 11 een pand gebouwd van 3,5 m breed en 5,5 m lang. Funderingsresten van een ouder pand werden niet teruggevonden, maar in deze fase waren wel meerdere structuren op het perceel aanwezig die wijzen op de aanwezigheid van een pand (afb. 5.13.1 en 5.13.2). De breedte en lengte van het perceel konden worden bepaald op basis van de resten van houten schuttingen (zie onder).

5.13.1 Ophoging voorafgaand aan bewoning

Op de natuurlijke bodem van perceel 11 lag een pakket donkergrijze klei met brokken lichtgrijze zavel en klei met de top op een hoogte van -1,70 NAP. Hier bovenop lag een dunne laag homogene grijze klei met de top op een hoogte van -1,66 NAP. De laag werd afgedekt door een 15 cm dik pakket donkergrijze klei met daarin brokken grijze klei en meerdere dunne lagen oranje baksteenpuin met de top op een hoogte van -1,50 NAP. Waarschijnlijk betreft het meerdere vloerniveau's op elkaar (afb. 5.13.3). De plavuizenvloer die werd aangetroffen op dit perceel lag op een hoogte van -1,25 NAP.

Afb. 5.13.3. De ophogingslagen van perceel 11.

5.13.2 Fase 1

Funderingsresten van een pand uit de eerste helft van de 17de eeuw werden niet teruggevonden. Op basis van een waterkelder en houten bak heeft er in deze fase wel een pand gestaan. Het is aannemelijk dat de achtergevel van dit pand zich direct ten oosten van de waterkelder bevond. In dat geval zal het pand een afmeting van ongeveer 3,5 bij 5 m hebben gehad.

5.13.2.1 Houten bak

Op een diepte van -2,1 NAP werd een rechthoekig spoor aangetroffen van 30 bij 40 cm, waarvan nog 56 cm resteerde (S173). Het spoor was opgevuld met een heterogeen pakket

donkergrijze klei met veen- en lichtgrijze kleibrokken. Aan de west- en noordzijde waren twee rechtopstaande naaldhouten planken aanwezig (afb. 5.13.4). De planken waren 29 cm breed en 2,5 cm dik en nog 56 cm lang.²⁷⁸ Aan de zuid- en oostzijde werden geen planken aangetroffen, maar het is aannemelijk dat ook hier houten planken hebben gestaan, zodat een kleine rechthoekige bak ontstaat. De houten bak was gegraven tot in de natuurlijke bodem wat er op wijst dat in de houten structuur water heeft gestaan. De koker diende dus als waterput en heeft waarschijnlijk te maken met ambachtelijke werkzaamheden in het pand. Hoewel met een groter formaat, kennen we dergelijke vierkante houten bakken van meerdere opgravingen in Enkhuizen.²⁷⁹

Afb. 5.13.4. De houten bak S173 in het vlak.

5.13.2.2 Waterkelder

Direct ten noordwesten van de hierboven beschreven houten bak S173 was een waterkelder aanwezig met een afmeting van 0,7 bij 1 m (S158). De halfsteens brede wanden waren gebouwd met gele en oranje bakstenen (afb. 5.13.5).²⁸⁰ De vloer bestond uit gele bakstenen en bevond zich op een diepte van 35 cm ten opzichte van de bovenzijde van de resterende wanden. De kelder was opgevuld met bruinigrijze klei met daarin oranje baksteenbrokken en puin. In de vulling werden meerdere metaalvondsten aangetroffen. Hieronder waren twee keurloden, een haak, knoop en kledinggoeg van messing, een tinnen lepel en loden dop (zie H8). De waterkelder bevatte verder een paar scherven van roodbakkend aardewerk en een fragment van een kom van Weser-aardewerk. De meeste roodbakkende scherven zijn afkomstig van grappen. Verder is mogelijk een fragment van een zalfpot op te merken. De aanwezigheid van het Weser-aardewerk maakt aannemelijk dat de kelder in het begin van de

²⁷⁸ M48.

²⁷⁹ Paktuinen (Project 372), Lange Tuinstraat (Project 433), Rioolbegeleiding Davidstraat, Romeinstraat, Kruislaan (project 391).

²⁸⁰ Van de kelder zijn in het veld helaas geen baksteenmaten genomen.

17de eeuw is dichtgestort. Maar het is ook mogelijk dat dit materiaal uit een ophogingslaag afkomstig is en derhalve geen sluitende datering voor het in onbruik raken van de kelder geeft.

Aan de westelijke zijde van de kelder, exact in het midden van de inpandige breedte, bleek een rommelig gat te zitten. Dit gat lag precies in lijn met de slietenfundering van het pand uit de tweede helft van de 17de eeuw. Mogelijk heeft men een gat in de waterkelder gemaakt om hier nog een paal te kunnen slaan voor de fundering van de nieuw te bouwen achtergevel.

Afb. 5.13.5. Waterkelder S158. In de bodem is een klein gat zichtbaar.

5.13.3 Fase 2

5.13.3.1 Funderingen

Noordelijke zijgevel

De noordelijke zijgevel van het pand op perceel 11 lag direct tegen de zuidelijke zijgevel van het pand op perceel 10 aan. Van de gevel werden houten funderingsresten aangetroffen in de vorm van naaldhouten slieten op een hoogte van -1,70 NAP (S159). Grotendeels in het oostprofiel was een liggend stuk hout aanwezig (S153). Het bleek een 53 cm lange en maximaal 24 cm brede vervormde bonk naaldhout te zijn met knoesten.²⁸¹ De bonk bleek niet geschikt voor nader dendrochronologisch onderzoek. Op basis van de ligging van het hout is het aannemelijk dat het een balk betreft die op de slieten heeft gelegen.

Zuidelijke zijgevel

Van de zuidelijke zijgevel werden meerdere naaldhouten paaltjes aangetroffen op een hoogte tussen -1,50 en -1,60 NAP (S156). Op de slieten was een klein deel van de bakstenen muurfundering aanwezig met de top op een hoogte van -1,18 NAP (S125). De muur kon over slechts 1,5 m worden gevolgd, was steens breed en gebouwd van oranje en gele bakstenen

281 M83.

met een formaat van 20x10x5 cm (afb. 5.13.6). De bakstenen hadden aan alle zijden zachte kalkmortel wat er op wijst dat ze zijn hergebruikt. Aan de westzijde knikte de muur naar het noorden toe. Direct ten westen van deze hoek was een verstoring aanwezig van 50 cm breed. Ten westen van de verstoring lag een verrommelde laag van oranje en gele brokken baksteen op een hoogte van -1,34 NAP (S126, afb. 5.13.7).

Afb. 5.13.6. Muurfundering (S125) van de zuidelijke zijgevel en een deel van een plavuizenvloer (S127).

Afb. 5.13.7. Verrommelde laag van oranje en gele bakstenen (S126).

Aangezien verder geen funderingsresten zijn aangetroffen is het onduidelijk of het hier een aanbouw betreft met een bakstenen vloer of dat een deel van het terrein achter het pand een versteviging heeft gehad.

Achtergevel

Van de achtergevel werden zeven naaldhouten slieten teruggevonden met een diameter tussen de 8 en 10 cm. De top van de slieten lag op een hoogte van -1,80 NAP (S161). Ook werd een klein deel van de bakstenen fundering aangetroffen. Deze kon slechts over 0,75 m worden gevolgd. Het muurwerk lag op een hoogte van -1,25 NAP (S125). Het betrof een steens brede muur waar nog één baksteenlaag van resteerde met een formaat van 19x10x4 cm. De stenen bevatten aan alle zijden kalkmortel wat er op wijst dat ze zijn hergebruikt.

5.13.3.2 Vloer

Tussen het hierboven beschreven muurwerk was een pakket mortel, schelp en grijze klei aanwezig op een hoogte van -1,28 NAP. Bovenop dit pakket werd een klein deel van een plavuizen vloer aangetroffen (S127). De rode en iets geglaazuurde plavuizen hadden een afmeting van 15x15x2,5 cm (zie afb. 5.13.6). De aanwezigheid van een plavuizen vloer doet vermoeden dat het pand in deze fase een woonfunctie heeft gehad. Onder de vloer werden enkele vondsten aangetroffen waaronder een mogelijke scherf van een laat 16de tot vroeg 17de eeuwse pot (r-pot-57?) van Enkhuizer makelij en een fragment van een roodbakkende grape. Onder de overige vondsten was een rubberen zool en de bodem van een blik. Deze zijn hoogstwaarschijnlijk afkomstig van de versterking iets ten westen van de vloer.²⁸²

Afb. 5.13.8. In tonput S162 zijn vijf tamelijk intacte zalfpotten gevonden.

5.13.3.3 Tonputten

Op ongeveer 1,5 m ten westen van de zuidelijke zijgevel en achtergevel werd op een hoogte van -1,76 NAP een ton aangetroffen met een diameter van 60 cm (S162). Van de duigen resteerde nog maximaal 31 cm. De ton was tot in het veen ingegraven en opgevuld met een pakket grijze klei met baksteenpuin, mortelresten en wat oranje as. De ton was niet ingegraven tot de natuurlijke bodem en zat vol met vondsten. Dit wijst er op dat de ton in gebruik was als afvalput.

De afvalput was gevuld met 111 keramiekscherven waaruit minimaal 26 objecten zijn te

282 V112.

onderscheiden.²⁸³ Roodbakkend aardewerk (MAE = 16) en witbakkend aardewerk (MAE = 5) vormen de grootste vondstgroepen. Opmerkelijk is het feit dat in dit spoor vijf 17de-eeuwse zalfpotten van hetzelfde type (r-zal-3) zijn gevonden (afb. 5.13.8).²⁸⁴ Dit type zalfpotjes wordt vaak in huishoudelijke context aangetroffen. Eén van de zalfpotten heeft een gat in de bodem dat al tijdens het bakproces bij de pottenbakkerij is ontstaan. Blijkbaar is het object ondanks dit mankement wel op de markt terechtgekomen.

Het roodbakkend aardewerk bestaat verder uit een grotendeels complete grape (r-gra-33), scherven van diverse borden (r-bor-6, r-bor-23) met slibversiering, een bakpan (r-bak-4), een beker (r-bek-1), een papkop (r-kop-2), een steelkom (r-stk-1), een vuurstolp en een vuurtest. De grape is misvormd en vermoedelijk als tweede keus-product aangekocht (afb. 5.13.9).²⁸⁵ Een grape (w-gra-57) van witbakkend aardewerk staat eveneens scheef en was mogelijk ook voor een lager tarief bij de pottenbakker gekocht (afb. 5.13.10).²⁸⁶ Naast twee grappen bestaat het vondstmateriaal van witbakkend aardewerk uit drie papkoppen (w-kop-2, w-kop-14, w-kop-52) (afb. 5.13.11).²⁸⁷ Het meeste witbakkend aardewerk is behandeld met mangaanoxide aan de binnenzijde en koperoxide aan de buitenzijde om de voorwerpen een bruin en groen glazuur te geven. De put bevatte verder scherven van minstens twee majolica borden (m-bor-6) uit de eerste helft van de 17de eeuw, een fragment van een bord in Italiaanse faience beschilderd in compendiaro-stijl, een scherf van een ploischotel van Hollandse faience in blauw beschilderd met een putto en een bord van kraakporselein. De Hollandse faience is goed te dateren in de periode 1625-1675.

Afb. 5.13.9. De tweede keus product grape van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.13.10. Een tweede keus product grape van witbakkend aardewerk.

Afb. 5.13.11. Papkop van witbakkend aardewerk.

283 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

284 133-C02; 133-C03.

285 133-C01.

286 133-C04.

287 133-C05.

Tot slot zijn fragmenten van minstens vier kleipijpen met een dubbelconische ketel uit het midden van de 17de eeuw in de tonput gevonden. In het spoor werd verder een miniatures speelgoedbord van lood-tin met een diameter van 35 mm aangetroffen.²⁸⁸

Drie van de duigen van de tonput werden dendrochronologisch onderzocht. In eerste instantie kwam hier een kapinterval uit van na 1591. Nader onderzoek wees uit dat de kap van het hout rond 1675 heeft plaatsgevonden.²⁸⁹ De datering van het materiaal in de tonput en de dendrochronologie zijn niet met elkaar te rijmen. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het materiaal afkomstig is uit de ophogingslagen en dat deze grond gebruikt is bij het dempen van de put. Het betreft echter wel erg veel materiaal waarvan ook een deel vrij compleet is teruggevonden (zalfpotjes, grappen). Mogelijk is tijdens het veldwerk een administratieve fout gemaakt bij de bemonstering van de duigen en is een duig van een van de naastgelegen tonnen (S163) in de verkeerde vondstzak terechtgekomen. De duigen van de tonnen zijn echter in het geheel niet vergelijkbaar, zodat ook deze verklaring als niet bevredigend moeten worden beschouwd.

Afb. 5.13.12. Tonput S163 is vrijgelegd en schoongemaakt.

Direct tegen de achtergevel van het pand werd een ton aangetroffen op een hoogte van -1,83 NAP (S163, afb. 5.13.12). De put had een diameter van 76 cm. Bij het verdiepen bleek een tweede ton aanwezig waarvan de onderkant op een hoogte van -3,79 lag. Op basis van de diepte van het spoor kan worden aangenomen dat het een waterput betreft. De opvulling hiervan bestond geheel uit een laag bruine klei met daarin afbraakpuin van rode en gele baksteenbrokken. Het archeobotanische onderzoek naar de vulling van de ton toonde de

288 127, V133.
289 M43.

aanwezigheid aan van graan, boekweit, druif, appel/peer, vlier, aardbei, hazelnoot en buxus.²⁹⁰ Beide tonnen zijn bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Hieruit bleek dat het hout van de onderste tonput gekapt moet zijn na 1662 en dat het hout van de bovenste tonput gekapt is rond 1667.²⁹¹

In de bovenste ton bevonden zich een scherf van een bord (r-bor-6) van Noord-Hollands slibaardewerk en een vermoedelijk Enkhuizer pot (w-pot-21) van witbakkend aardewerk. Deze objecten dateren in de eerste helft van de 17de eeuw. Beide scherven zijn waarschijnlijk met grond waarmee de put is dichtgestort meegekomen. De bovenste dempingslaag van de tonput bevatte scherven van een 18de-eeuwse steengoed kan (s2-kan-32) uit Frechen en fragmenten van minstens drie groenglazen flessen van het model 'paardenhoef' (gl-fle-132) uit de tweede helft van de 18de eeuw. De put is waarschijnlijk 125 jaar in gebruik geweest voordat deze gedempt is.²⁹²

Ongeveer 7 m ten westen van de achtergevel was nog een tonput aanwezig op een hoogte van -1,87 NAP (S254). De put had een diameter van 60 cm en was opgevuld met donkerbruine en humeuze klei met mosselschelpen. In de vulling werden geen vondsten aangetroffen. De tonput kon door de beperking van de ontgravingsdiepte (niet dieper dan 1 m, zie H3), niet uitvoerig onderzocht worden.

5.13.5 Schuttingen

Ook op perceel 11 werden de resten teruggevonden van schuttingen die exact op de perceelsgrenzen waren aangebracht (S202, S250, S490). Van de zuidelijke grens van de houten schutting resteerde nog een naaldhouten plank met daarlangs enkele naaldhouten palen op een hoogte van -1,51 NAP. Ten noorden van deze plank was een homogene grijze kleilaag aanwezig van 30 cm breed die sterk deed denken aan een insteek voor het plaatsen van de schutting (S205). In deze laag werden 58 scherven keramiek aangetroffen. De grootste vondstcategorie was roodbakkend aardewerk, bestaande uit grappen (r-gra-10, r-gra-54), borden (r-bor-6), een zalfpot (r-zal-3), een test (r-tes-12), een pot (r-pot-57), een kop, een lekschaal, een kan en een bakpan. Verder waren scherven aanwezig van Weser-aardewerk, Ligurische faience; berrettino en Ligurisch wit en Italiaans tinglazuuraardewerk. Het vondstmateriaal wijst erop dat de schutting in het eerste kwart van de 17de eeuw is geplaatst.

De westelijke grens van het perceel werd aangetroffen in de vorm van een zestal naaldhouten palen op een hoogte van -1,60 en een gemiddelde diameter van 6 cm (S490). De noordelijke grens (S250) is bij perceel 10 reeds besproken.

5.13.6 Steeg

Tussen de zuidelijke perceelsgrens en de zuidelijke zijgevel van de panden op perceel 11 was een strook van 1,5 m breed aanwezig (S150). Aan de noordzijde van deze strook was een verticaal geplaatste plank van enkele centimeters dikte aanwezig (afb. 5.13.13). Ten zuiden hiervan bestond de grond uit donkerbruine klei met daarin baksteenpuin en wat oranje as. Hieruit werden twee keramiekscherven verzameld. Het betreft een randfragment van een bord van Noord-Hollands slibaardewerk (r-bor-6) met florale motieven en dierfiguur van witte kleislib met groene accenten. Het is een typisch product uit Enkhuizen. Ook werd een kom van Italiaans tinglazuuraardewerk aangetroffen. De kom is polychroom beschilderd in

290 M50, waarderingsresultaten BIAx.

291 M39/M49.

292 V131, V140 tot en met V142.

compendiario-stijl met een christelijke afbeelding van het doek van Veronica (i-kom-7). Tot slot werd nog een fragment van een afkolfglas aangetroffen.²⁹³ De laag is uiterlijk in het eerste kwart van de 17de eeuw opgebracht. Hoewel geen duidelijke resten van een steeg zijn aangetroffen in de vorm van bijvoorbeeld kiezelstenen, is het aannemelijk dat hier een steeg langs het huis aanwezig was, waarmee het achterterrein kon worden bereikt.

Afb. 5.13.13. De houten plank en mogelijke begrenzing van een steeg ten zuiden van het pand op perceel 11 (S150).

5.13.7 Deelconclusie perceel 11

Van het oudste pand dat op perceel 11 heeft gestaan werden in het veld geen funderingsresten teruggevonden. Op basis van een waterkelder en een houten bak wordt verondersteld dat in de eerste helft van de 17de eeuw een pand op het perceel heeft gestaan. Er van uitgaande dat de waterkelder uitpandig lag moet het pand een afmeting van 3,5 bij 4,5 m hebben gehad.

In het pand was een kleine rechthoekige houten bak aanwezig dat wijst op ambachtelijke werkzaamheden en dus op een werkplaats. Dergelijke houten bakken kennen we van eerder onderzoek in Enkhuizen en worden regelmatig binnen werkplaatsen aangetroffen.

In de loop van de tweede helft van de 17de eeuw werd dit pand gesloopt en een nieuw pand op het perceel gebouwd met een afmeting van 3,5 bij 5,5 m. Het pand had een houten fundering van slieten, waarvan er ook één door de bodem van de waterkelder was geslagen. Enkele houten funderingsresten zijn bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek, maar hier kwam geen datering uit.

Op het perceel werden twee tonputten en een waterput aangetroffen, waarvan één tonput en de waterput dicht achter het huis. De twee houten structuren zijn, op basis van dendrochronologisch onderzoek rond 1675 en 1667 geplaatst.

Ten zuiden van het pand was een steeg aanwezig van ongeveer 1,5 m breedte. Van de steeg werd de noordelijke begrenzing aangetroffen in de vorm van een verticaal geplaatste naaldhouten plank.

293 V115, V132.

Afb. 5.14.1. Overzicht van de sporen op perceel 12.

5.14 Perceel 12: bewoningsresten

De enige sporen op perceel 12 die wijzen op bewoning zijn enkele rechthoekige kuilen met puin. Op het achterterrein waren de resten van de noordelijke en westelijke houten schutting aanwezig (S201, S202, zie hierboven). De westelijke schutting bestond uit een naaldhouten plank met daar tegenaan een vijftal naaldhouten palen op een hoogte van -1,50 NAP. De schutting lag in lijn met de westelijke perceelsgrenzen van de percelen 10 en 11 (afb. 5.14.1). Van de funderingen van een pand werden geen resten teruggevonden. Van werkput 16 zijn geen profielen aangelegd.

5.14.1 Kuilen

Aan de zuidzijde van werkput 16 werd op een hoogte van -1,64 NAP een grote kuil waargenomen met scherpe rechte hoeken van minstens 1,4 bij 4 m breed (S441, afb. 5.14.2). De vulling van het spoor bestond uit een homogeen pakket zwartgrijze klei met rood baksteenpuin en houtskool. Bij het verdiepen bleef een kleiner en rechthoekig spoor over met een afmeting van 1,2 bij minstens 1,5 m. In dit spoor werd een grote hoeveelheid vondsten geborgen.²⁹⁴ Onder de vondsten waren vier houten voorwerpen. Het betreft een mogelijke worstpen en indetermineerbaar voorwerp van naaldhout, een zool van zacht loofhout met spijkers en gaten en een schijfje van mogelijk eikenhout. Ook was een stuk berkenschors aanwezig. Naast houten objecten werd een voorblad en hielstuk aangetroffen van runderleer met versieringen in de vorm van streepjes en lijntjes. De schoenen behoren tot type 130 en dateren in de 17de eeuw.

Afb. 5.14.2. Op perceel 12 werden enkele grote kuilen aangetroffen.

De kuil bevatte 332 fragmenten van keramiek waarbij 67 verschillende voorwerpen onderscheiden kunnen worden en vijftien glasscherven die behoren tot minimaal vier

294 V370.

objecten.²⁹⁵ In deze kuil bevonden zich opvallend veel scherven van geïmporteerde keramiek uit Duitsland, het Middellandse Zeegebied en China. Hoewel roodbakkend aardewerk verreweg de grootste vondstcategorie is (MAE = 39), zijn bijna alle andere voorwerpen importwaar.

Afb. 5.14.3. Twee grapen van roodbakkend aardewerk. Niet op schaal.

Het roodbakkend aardewerk bestaat vooral uit keukengoed, waarbij bakpannen (r-bak-4, r-bak-12) en grapen (r-gra-10, r-gra-33, r-gra-43, r-gra-54) de meest algemene voorkomende vormen zijn. Drie grapen met verschillende modellen konden tot archeologisch complete exemplaren worden gereconstrueerd (afb. 5.14.3).²⁹⁶ Een lekschaal (r-lek-8) is ook bijna compleet aangetroffen (afb. 5.14.4).²⁹⁷ Borden op standlobben (r-bor-6) zijn viermaal vertegenwoordigd en koppen op standring (r-kop-2) komen twee keer voor. Een ongeglazuurde deksel (r-dek-1) is vermoedelijk op een doofpot gebruikt, gezien de sterke roetaanslag (afb. 5.14.5).²⁹⁸

Verder kunnen een kom (r-kom-58), een olielamp (r-oli-2), een pot (r-pot-57), vier pispotten (r-pis-5), twee steelkommen (r-stk-1), een vuurtest en een vuurstolp als vormen opgemerkt worden. Witbakkend aardewerk is enkel vertegenwoordigd met een fragment van een Enkhuizer vuurstolp (w-vst-2) uit de vroege 17de eeuw. Deze vuurstolp is versierd met de voor Enkhuizen karakteristieke vele noppen. Het fragment toont ook een medaillon-applique met het portret

Afb. 5.14.4. Een vrijwel complete lekschaal van roodbakkend aardewerk.

²⁹⁵ Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

²⁹⁶ 370-C14; 370-C15.

²⁹⁷ 370-C08.

²⁹⁸ 370-C09.

Afb. 5.14.5. De ongeglazuurde deksel van, vermoedelijk, een doofpot.

Afb. 5.14.7. Fragment van een halffabricaat kom van Werra-aardewerk uit Enkhuizen.

Afb. 5.14.6. Fragment van een Enkhuizer vuurstolp met een applique van een edelman die een keten van de Orde van het Gulden Vlies draagt.

van een edelman die een keten van het Gulden Vlies draagt (afb. 5.14.6).²⁹⁹ Rondom het portret staan de letters "DP". De letters staan waarschijnlijk voor de initialen van de maker van de vuurstolp of stempelsnijder en niet voor de afgebeelde persoon, aangezien afwijkende lettercombinaties ook bij hetzelfde portret-applique voorkomen op andere vuurstolpen. De Orde van het Gulden Vlies was in de 16de en 17de eeuw een expliciet katholieke orde die leden kende uit de Bourgondische en Habsburgse vorstenhuizen. Willem van Oranje was als katholiek in eerste instantie ook aangesloten bij deze orde. Aangezien de vuurstolp uit het eerste kwart van de 17de eeuw dateert, is het aannemelijk dat de afgebeelde persoon een telg uit het Huis Habsburg is. Dit soort vuurstolpen zal dan ook met name in katholieke huiselijke sferen gebruikt zijn, waar het tevens een politieke betekenis had.

Eveneens van Enkhuizer origine is een fragment van een kom (wa-kom-1) van ongeglazuurd Werra-type aardewerk met witte slibversiering (afb. 5.14.7).³⁰⁰ Omdat historisch bekend is dat de Werra-pottenbakkerij van Dierck Claesz Spiegel in Enkhuizen van 1602 tot 1613 actief was, moet dit halffabricaat in die periode dateren. De kuil bevatte ook minstens vier producten van Werra-aardewerk met een vermoedelijk Noord-Duitse herkomst. Bij de scherven van een bord (wa-bor-1) is het duidelijk dat ze niet uit Enkhuizen afkomstig zijn. Naast de afbeelding van een engel is een jaartal in kleislib aangebracht, waarvan enkel "15.." resteert (afb. 5.14.8).³⁰¹ Dit bord dateert uit de laatste decennia van de 16de eeuw. Een ander bord (wa-bor-1) versiert

299 370-C01.

300 370-C03.

301 370-C07.

met een engel met vissenstaart, is "1606" gedateerd (afb. 5.14.9).³⁰² Naast Werra-aardewerk zijn tevens scherven van een bord (we-bor-1) en een kom (we-kom-1) van Weser-aardewerk in de kuil gevonden.

Afb. 5.14.8. Scherven van een bord van Werra-aardewerk, versierd met een engel en een deel van een jaartal uit de late 16de eeuw.

Afb. 5.14.9. Een bord van Werra-aardewerk versierd met een engel met vissenstaart, gedateerd 1606.

De overige uit Duitsland afkomstige producten zijn scherven van minimaal zes kannen van steengoed uit het Rijnland, veelal versierd met appliques, stempels of kerfsnee-motieven. Minimaal drie borden (i-bor-1, i-bor-3) en drie kommen (i-kom-1, i-kom-7) zijn uit Noord-Italië afkomstig. Vijf van de zes objecten zijn in berrettino-stijl beschilderd, één kommetje is uit Montelupo afkomstig.

302 370-C04. Eén scherv uit V37 (stortvondst).

Bijzonder is een Ligurisch bordje waarop een vrouwenportret is geschilderd (afb. 5.14.10).³⁰³ Een ander berrettino product is druk versierd met bladmotieven en witte hoogsels, vermoedelijk is dit exemplaar uit de regio Veneto afkomstig (afb. 5.14.11).³⁰⁴

Afb. 5.14.10. Een bord van Ligurische faience in berrettino-stijl, beschilderd met vrouwenportret.

Afb. 5.14.11. Een bord van Italiaanse faience in berrettino-stijl met witte hoogsels, vermoedelijk uit Veneto.

Naast deze Italiaanse importen is slechts één fragment van een Hollands majolica bord aangetroffen. Een opmerkelijke vondst is een kan van Spaans tinglazuuraardewerk uit het eerste kwart van de 17de eeuw (afb. 5.14.12).³⁰⁵ Het gaat om een product uit Sevilla dat bekend staat als "Morisco ware", herkenbaar aan het beige baksel, de gedeeltelijk geglazuurde buitenzijde en de grove blauwe beschildering.

Het zogenoemde *Tortugas* scheepswrak, in 1622 gezonken voor de kust van Florida, bevatte een grote lading van dezelfde soort "Morisco ware" kannen (afb. 5.14.13).³⁰⁶

303 370-C05.

304 370-C02; Jaspers 2007a, 186-187.

305 370-C10.

306 Kingsley 2014, 54.

Afb. 5.14.12. Een kan van Spaans tinglazuuraardewerk, zogenaamde "Morisco ware".

Afb. 5.14.13. Een kan van "Morisco ware" uit het Tortugas scheepswrak, gezonken in 1622 (uit: Kingsley 2014, 54).

Verder bevonden zich tussen de vondsten ook fragmenten van twee kruiken van Portugees roodbakend aardewerk met karakteristieke mica schilfers in het baksel. Een scherf van een bord (wf-bor-1) van Beauvais aardewerk met typische sgraffito-versiering behoort tot de Franse importen. Verder bevatte de kuil een fragment van een tabakspijp en fragmenten van minimaal drie voorwerpen van Chinees porselein. Het vormenspectrum van het porselein bestaat uit een bord van Swatow-waar, een bord met typisch kraak-decor en een kop in blauw beschilderd met een figuur die een vlag draagt (afb. 5.14.14).³⁰⁷

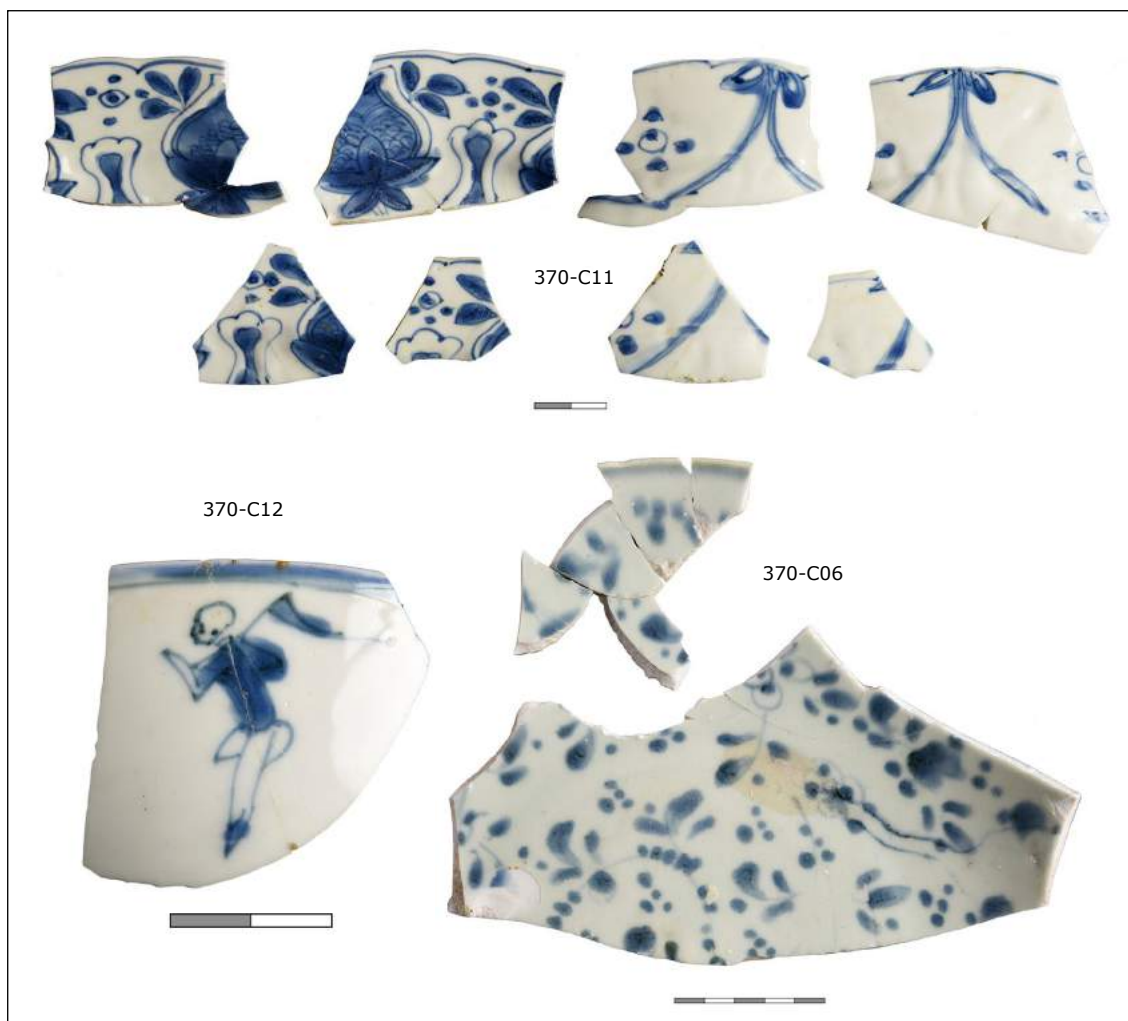
De glasvondsten uit de kuil bestaan uit vensterglas, diverse fragmenten van kelderflessen (gl-fle-7), een roemer en twee bekers, waaronder delen van een wafelbeker (gl-bek-19) en een fragment met emaille-beschildering.

Een laatste opmerkelijke vondstcategorie uit de beerkuil is een zevental fragmenten van de rugschilden van ten minste twee zeekatten (*Sepia officinalis*).³⁰⁸ Dit 'zeeschuim' is wel gevonden in middeleeuwse lagen in Hoorn, maar uit 16de- en 17de-eeuwse contexten in de regio zijn ze nauwelijks bekend. De sepia werd gevangen voor de productie van inkt, maar dit dier is ook eetbaar. Mogelijk was het bijvangst van vissers en kwam het in armere huishoudens als voedsel terecht. Bovendien worden in onze tijd de sepiaschilden geregeld in vogelkooien gehangen om parkieten en kanaries te voorzien van kalk, mogelijk werd dit eeuwen geleden ook al gedaan. Op basis van de vele vondsten van Werra-aardewerk en Italiaans berrettino-aardewerk is de datering van de kuil tussen 1575-1625 geplaatst. Het ontbreken van Hollandse faience en latere majolica producten evenals het nauwelijks voorkomen van fragmenten van tabakspijpen maakt aannemelijk dat de kuil voor circa 1625 is dichtgestort. De kuil dateert zeker na 1606 gezien het voorkomen van dit jaartal op een van de Werra-borden.

Iets noordelijker en grotendeels in de westelijke putwand werd een rechthoekig spoor gevonden (S443). In de naastgelegen werkput werd het spoor niet waargenomen, maar wel was hier een zestal naaldhouten palen aanwezig op een diepte tussen -1,63 en -1,80 NAP. Mogelijk hebben deze palen met een diameter van 10 tot 16 cm onderdeel van het rechthoekige spoor uitgemaakt. Circa 4 meter meer naar het westen werd een grote kuil aangetroffen. Het spoor had een afmeting van minstens 1,3 bij 1,8 m (S350). Het spoor lag direct ten westen van de houten schutting van perceel 12 en kan derhalve goed tot perceel 7 hebben behoord.

307 370-C06; 370-C11; 370-C12.

308 370-001.

Afb. 5.14.14. Fragmenten van een bord en een kop van kraakporselein en een bord van Swatow-porselein.

Op een dieper niveau bleek dat aan de randen van de kuil enkele naaldhouten planken en palen aanwezig waren. Twee van de palen werden bemonsterd. Het eerste monster betrof een rechthoekige naaldhouten paal van 9x15x70 cm die aan twee zijden was aangepunt.³⁰⁹ Uit het dendrochronologische onderzoek naar de paal kwam geen datering naar voren. Het tweede monster betrof een ronde naaldhoutenpaal met een diameter van 15 cm en een lengte van 65 cm.³¹⁰ Tevens werd één van de planken bemonsterd.³¹¹ De naaldhouten plank had een afmeting van 24 cm breed, 75 cm lang en 2,5 cm dik. Beide kanten van de plank bleken afgebroken. Onderin was het spoor opgevuld met een heterogeen pakket groene klei dat sterk fosfaathoudend aandeed. De vulling hierboven bestond uit grijze klei met oranje as, gele en rode baksteenbrokken, houtskoolbrokken, mosselen en schelpgruis.

De kuil was gevuld met een grote hoeveelheid huishoudelijk afval dat bestaat uit 151 keramiekfragmenten (MAE = 51) en 37 glasscherven (MAE = 4) (afb. 5.14.15).³¹² De meeste vondsten dateren uit de tweede helft van de 17de eeuw, maar ook is een component van vroegere scherven uit de periode rond 1600 op te merken. De put is op basis van de jongste vondsten

309 M68.

310 M71.

311 M69.

312 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

waarschijnlijk aan het eind van de 17de eeuw gevuld. De oudere scherven zijn vermoedelijk samen met grond uit lokaal opgebrachte ophogingslagen tijdens de opvulling in de kuil terecht gekomen.

Afb. 5.14.15. In S350 werd een grote hoeveelheid vondsten aangetroffen.

Ongeveer de helft van de keramiekvondsten bestaat uit roodbakkend aardewerk (MAE = 24) en een kwart betreft witbakkend aardewerk (MAE = 12). Bakpannen en grappen zijn de meest algemeen voorkomende vormen binnen deze bakselgroepen. Daarbij is onderscheid te maken tussen fragmenten van vormen die meer passen in de eerste helft van de 17de eeuw (r-bak-4, r-gra-54, w-bak-3) en vormen die in de latere 17de eeuw hun intrede deden (r-bak-6, r-gra-11, r-gra-52, r-gra-119). Typische latere modellen zijn de platte, cilindrische grappen met uitstaande rand (r-gra-52) en de opvallende biconische vormen zonder hals (r-gra-119) (afb. 5.14.16).³¹³

Afb. 5.14.16. Typisch laat-17de-eeuwse cilindrische grappe met uitstaande rand.

313 290-C02.

Twee steelkommen (r-stk-2) en een lekschaal (r-lek-8) behoren ook tot het keukengoed. Opvallend is de aanwezigheid van minstens vier olielampen (r-oli-2) en drie kandelaren (w-kdl-1) tussen het vondstmateriaal. Diverse van deze verlichtingsvormen zijn ook tamelijk compleet aangetroffen (afb. 5.14.17).³¹⁴

Afb. 5.14.17. Een selectie van kandelaren en olielampen van witbakkend en roodbakkend aardewerk uit S350. Niet op schaal.

Verder kunnen vier vuurtesten (r-tes-3, r-tes-22) opgemerkt worden (afb. 5.14.18).³¹⁵ Het tafelhoed is vertegenwoordigd met scherven van twee borden (r-bor-6), een kom (r-kom-58) en vijf papkoppen (r-kop-2, w-kop-3, w-kop-52?). De w-kop-3 – een conisch model op standvlak – past qua datering goed in de tweede helft van de 17de eeuw (afb. 5.14.19).³¹⁶ De overige vormen zijn fragmentarisch aangetroffen en behoren tot het oudere materiaal dat vermoedelijk uit de ophogingslagen afkomstig is. Dit geldt ook voor een fragment van een bord van Werra-aardewerk.

Twee oliekanntjes (s2-kan-32) van steengoed uit Frechen zijn ongebroken bij het afval terechtgekomen (afb. 5.14.20).³¹⁷ Waarschijnlijk hechtten de vroegere eigenaars weinig waarde aan deze voorwerpen en hebben ze uitsluitend als verpakkingsmateriaal gediend.

Afb. 5.14.18. Een van de vier vuurtesten van roodbakkend aardewerk.

Afb. 5.14.19. Een kop van witbakkend aardewerk.

314 307-C06; 307-C07; 307-C08; 307-C12.

315 307-C14.

316 307-C13.

317 307-C04; 307-C05.

Afb. 5.14.20. Twee oliekanntjes van Frechens steengoed. Niet op schaal.

Het afval bestaat daarnaast uit minimaal zes kleipijpen met een dubbelconische ketel en diverse vormen van tinglazuuraardewerk en Chinees porselein. Het rookgerei dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw, bij enkele pijpenkoppen is de overgang van het dubbelconische model naar de trechtervorm al zichtbaar. Het tinglazuuraardewerk bestaat uit fragmenten van minimaal vier majolica borden, serviesgoed van Delftse faience, een Frans altaarvaasje en een lekschaal uit Italië. Eén majolica bord (m-bor-3) is polychroom beschilderd met een landschapje op de

Afb. 5.14.21. Bord van majolica in blauw beschilderd met Chinees decor.

spiegel omgeven door een dubbele zigzag op de vlag. Waarschijnlijk is het een product uit Harlingen uit het midden van de 17de eeuw.³¹⁸ Een ander bord (m-bor-5) van majolica uit

³¹⁸ Vergelijk: Van den Akker 2007, 17.

dezelfde periode is grotendeels compleet teruggevonden (afb. 5.14.21).³¹⁹ De decoratie is geïnspireerd op Chinees porselein en bestaat uit een in blauw geschilderd Chinees landschapje met figuren die een vlag dragen. Op de vlag staan zes gezichten afgebeeld. De betekenis van deze opmerkelijke voorstelling is onbekend.

Een bijzondere vondst uit de kuil is een in de tweede helft van de 17de eeuw vervaardigd Delfts bord (f-bor-2) met daarop in blauw geschilderd een gevierendeeld wapen met I een burcht, II een zigzagbalk, III een rood en IV een zittende hond (afb. 5.14.22).³²⁰ Dit is het wapen van de familie Vrijburg.³²¹ Dit wapenschild is bijvoorbeeld te zien op een van de twee natuurstenen hekpijlers van de Schermerpoort in Alkmaar, die in 1712 zijn gebouwd en zijn voorzien van de wapens van de toenmalige burgemeesters van Alkmaar (in de Franse tijd weggehakt en nu geschilderd) (afb. 5.14.23). Eén van hen was Nicolaas Vrijburg. Het bord behoort tot een zeldzame categorie van in opdracht vervaardigd aardewerk uit Delft. Uit museale collecties zijn borden met familiewapens bekend, zoals van het Rijksmuseum en het Prinsenhof in Delft.

Afb. 5.14.22. Een Delfts bord met het wapen van de familie Vrijburg.

Afb. 5.14.23. Het wapenschild van de familie Vrijburg op een van de twee natuurstenen pijlers van de Schermerpoort in Alkmaar.

319 307-C01.

320 307-C09.

321 Determinatie en tekst: Christaan Schrickx.

In de collectie van Museum Arnhem bevindt zich een bord met op de brede platte vlag het familiewapen van de Enkhuizer regentenfamilie Van Loosen, dat wordt gedateerd tussen 1675 en 1700. Het zijn zeldzame stukken, waar de eigenaren zuinig op waren en die generaties hebben overleefd. Als bodemvondst komen ze zelden voor. Onder de vondsten van De Porceleyne Fles, een van de fabrikanten in Delft actief vanaf circa 1653, bevinden zich enkele van deze gelegenheidsstukken.³²² Een van de borden is op de achterzijde voorzien van jaartal 1665. Een vondst is ook bekend uit een beerput in Alkmaar met daarop het wapen van de familie Ras, die daar tussen 1648 en 1677 woonde.³²³ De vraag is nu of historisch is te achterhalen hoe een bord met het familiewapen van Vrijburg in Enkhuizen terecht is gekomen. In de doop-, trouw- en begraafregisters van Enkhuizen komt deze naam rond 1700 niet voor. Een mogelijkheid is dat een dochter uit de familie Vrijburg uit Alkmaar is getrouwd met iemand uit Enkhuizen en dat zij niet onder haar achternaam staat vermeld. Vooralsnog komen we hier niet achter. De overige vondsten van faience betreffen een kop (f-kop-13) beschilderd met schepjes en een kommetje (f-kom-13) met floraal decor (afb. 5.14.24).³²⁴

Afb. 5.14.24. Een kop en kom van Delftse faience. Niet op schaal.

Een duidelijke indicatie dat het huishouden waarvan dit afval afkomstig is katholiek was, is het altaarvaasje (fr-vaa-1) van Franse faience (afb. 5.14.25).³²⁵ Het object is in compendiaris-stijl beschilderd met het IHS-monogram met daaronder drie pijlen en erboven een gevoet kruis. Vaak wordt de lettercombinatie IHS geïnterpreteerd als *In Hoc Signo vinces*, een Latijnse zinspreuk die "In dit teken zult u overwinnen" betekent. Andere interpretaties zijn: *Iesus Hominum Salvator* (Jezus de redder der mensen) en: *In Hoc Salus* (in deze is het heil).³²⁶

322 Schledorn 2003, 28.

323 Ibidem.

324 307-C02; 307-C03.

325 307-C11.

326 Bartels 1999, 235 (noot 92); Korf 1981, 210.

Uit archeologisch onderzocht pottenbakkers-afval van het atelier Les Trois Mores in Nevers is bekend dat dit type vaas onder andere daar werd geproduceerd in de periode 1620-1640.³²⁷ Deze vorm stond bekend als een *vase à chimères* ("chimaera-vaas") en deed veelal dienst als altaarvaas gevuld met bloemen.³²⁸ Bij een archeologische opgraving in de Vijzeltuin in Enkhuizen is een fragment van een zelfde soort vaasje gevonden.³²⁹ Onderzoek aan de Zesstedenweg in Grootebroek leverde ook een grotendeels compleet exemplaar op dat tevens van een groter formaat is dan de vondsten uit Enkhuizen.³³⁰ Een Italiaanse lekschaal (i-lek-1) is op de spiegel in compendiaripalet (blauw-oranje-geel) beschilderd met

Afb. 5.14.25. Altaarvaasje van Franse faience beschilderd in compendario-stijl.

een boeket van rozenbottels binnen concentrische cirkels (afb. 5.14.26).³³¹ De voorstelling is echter niet gebruikelijk bij het standaard Italiaanse compendario aardewerk dat doorgaans uit Ligurië afkomstig is. De grillige bladmotieven neigen qua stijl eerder naar het calligrafico naturalistico dat uit Turijn afkomstig is, hoewel tot op heden enkel blauw geschilderde decors in die stijl uit Turijn bekend zijn.³³² Zowel deze lekschaal als de Franse altaarvaas dateren voor 1650. Dergelijke voorwerpen worden echter vaker in jongere contexten aangetroffen, omdat ze als sierstukken soms generaties lang werden gekoesterd.

Afb. 5.14.26. Lekschaal van Italiaanse faience beschilderd in compendario-stijl.

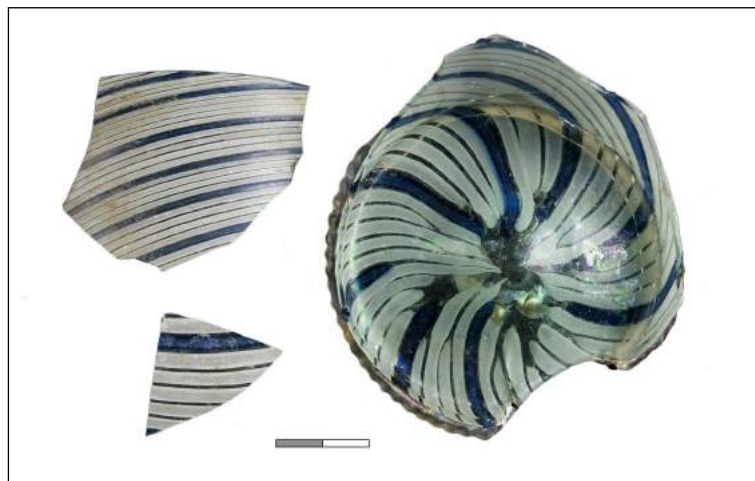
327 Jaspers 2007b, 9-10.
 328 Jaspers 2007b, 10.
 329 Schrickx 2012, 93, 122.
 330 Gerritsen 2018, 118-119.
 331 307-C10.
 332 Vergelijk Jaspers 2007a, 198-199.

Het porselein bestaat uit een scherv van een bord van Chinees kraakporselein en een grotendeels compleet achthoekig kommetje uit de transitie-periode (ca. 1625-1650), een roerige tijd waarin de Ming-dynastie in de Qing-dynastie overging. De kom is in blauw beschilderd met voorstellingen van Chinese figuurtjes in landschappen binnen rechthoekige panelen (afb. 5.14.27).³³³ In een afvalput van de welgestelde familie De Jager aan de Torenstraat in Enkhuizen zijn twee bijna identieke kommetjes gevonden.³³⁴ De put is tussen 1625-1675 met afval gevuld.

Afb. 5.14.27. Kom van Chinees porselein uit de transitie-periode (ca. 1625-1650).

In de kuil bevonden zich tevens diverse scherven van glaswerk uit de vroege 17de eeuw. Tussen de glasvondsten zijn een fragment van een melkglazen vaasje op standvoet en scherven van twee verschillende bekers op te merken. De bekers bestaan uit een vlechtwerkbeker (gl-bek-19) en een fraaie vetro a fili beker in Venetiaanse stijl met diagonaal ingesmolten witte en blauwe glasstaafjes (afb. 5.14.28).³³⁵

Afb. 5.14.28. Vetro a fili beker in Venetiaanse stijl.

Tot slot werden in het spoor twee messing voorwerpen aangetroffen, namelijk een boekbeslag en boetnaald met afmetingen van respectievelijk 44 mm en 10,5 cm.³³⁶ De boetnaald is interessant omdat deze in direct verband staat met de visserij, namelijk voor het boeten van visnetten. Deze vondst past niet bij het beeld van de keramiek, want daar zien we juist enkele voorwerpen die op luxe wijzen.

333 290-C01.

334 Duijn, Beerenhout, Van Leeuwen & De Sitter-Homans 2018, 90, cat. 54.

335 307-G02.

336 V307.

5.14.2 Vondsten op het erf

Op perceel 12 werd een ophogingslaag aangetroffen die was gevuld met scherven van regionaal vervaardigd roodbakkend en witbakkend aardewerk uit de vroege 17de eeuw (S203).³³⁷ Verder komen enkele scherven van Werra- en Weser-aardewerk, steengoed, majolica, Italiaanse faience en Chinees porselein voor. Een Werra scherf versierd met een dier, mogelijk een vis, in sgraffito bevat het nummer 13, waarschijnlijk deel van het jaartal 1613. Naast dit vroeg 17de-eeuwse stuk Werra-aardewerk kunnen ook fragmenten van minimaal drie borden van Ligurisch wit aardewerk na 1600 gedateerd worden. Opvallend is het feit dat meer Italiaans dan Nederlands tinglazuuraardewerk voorkomt. Desondanks is wel een groot deel van een majolica bord (m-bor-5) bewaard gebleven (afb. 5.14.29).³³⁸ De spiegel van het bord is versierd met een polychroom geschilderde rozet met bladmotieven, de vlag draagt een beschildering van zigzaglijnen en een kabelrand in blauw en oranje. Dit decor is vrij karakteristiek voor de eerste helft van de 17de eeuw. Verder is een klappmuts van kraakporselein bij het Chinees porselein (p-kom-9) te herkennen.

Afb. 5.14.29. Majolica bord, veelkleurig beschilderd met een rozet en kabelrand.

5.14.3 Deelconclusie perceel 12

Op perceel 12 zijn geen funderingsresten teruggevonden. Of op perceel 12 een pand heeft gestaan blijft derhalve onduidelijk. Op basis van de houten schuttingen die zijn aangetroffen kan worden geconcludeerd dat het perceel een lengte van 15 m heeft gehad. De breedte van het perceel kon niet worden bepaald, omdat het perceel verder naar het zuiden doorliep dan de grens van het plangebied. Opmerkelijk is het voorkomen van enkele grote kuilen op dit perceel. Eén van deze bevatte afval uit het begin van de 17de eeuw en een andere juist materiaal uit de tweede helft van de 17de eeuw. Deze tweede kuil bevatte een zeldzaam in opdracht vervaardigd stuk Delfts aardewerk. Opnieuw rijst de vraag hoe dit materiaal hier terecht is gekomen. Het lijkt erop dat delen van het gebied tussen de Romeinstraat en Davidstraat zijn gebruikt voor het dumpen van afval elders uit de stad.

337 Determinatie en tekst: W. Stellingwerf.

338 209-C01.

6. De 'porseleinkuil'

6.1 Inleiding

Midden op het terrein, achterop het in dit rapport onderscheiden perceel 3, zijn twee schervendumpen aangetroffen waarbij direct de samenstelling opviel: heel veel Chinees porselein met enkele voorwerpen van tinglazuuraardewerk. De scherven van beide sporen horen duidelijk bij elkaar.³³⁹ Ingegraven kuilen zijn niet waargenomen, maar toch wordt het materiaal als één vondstcomplex beschouwd dat al snel de 'porseleinkuil' is genoemd. De inhoud is met grond en al geborgen in twee grote plastic bakken en uitgezeefd. Dit heeft geresulteerd in duizenden scherven, waarbij opvalt dat het materiaal zeer gefragmenteerd is. Met veel geduld zijn de scherven door Owen Ooievaar gesorteerd en gepuzzeld (afb. 6.1). Slechts enkele voorwerpen konden min of meer compleet worden samengesteld; de overgrote meerderheid is zeer incompleet. Waarschijnlijk zijn op het terrein meer kuilen met scherven porselein aanwezig geweest, want bij de aanleg van werkput 17 (ten zuiden van en grenzend aan werkput 15) zijn scherven gevonden die horen bij dit vondstcomplex.³⁴⁰ Ondanks de incompleetheit van het materiaal betreft het een zeer interessant vondstcomplex vanwege de grote hoeveelheid voorwerpen, de opvallende samenstelling en de aanwezigheid van enkele bijzondere stukken. Dank gaat uit naar Sebastiaan Ostkamp en Christiaan Jörg, die hun kennersblik op de vondsten hebben geworpen.

Afb. 6.1. Owen Ooievaar sorteert en puzzelt de enorme hoeveelheid kleine porseleinscherven.

339 De inhoud van de kuil is geboekt onder twee vondstnummers (V362 en V363). Bij de uitwerking zijn beide nummers gescheiden gehouden, maar scherven uit beide blijken aan elkaar te passen. De individuele voorwerpen zijn geboekt onder het Vnr waaruit de meeste scherven komen.

340 Scherven uit V479, aanleg werkput 17, passen aan V362/V363. Ook bij het uitgraven van de bouwput is porselein gevonden dat mogelijk bij dit vondstcomplex hoort, namelijk V484.

6.2 Samenstelling

De kuil bevatte vrijwel uitsluitend keramiek. Overige vondsten zijn een ijzeren sleutel³⁴¹ en een glazen kopje.

Voor een goede interpretatie van dit vondstcomplex is het noodzakelijk een indicatie te krijgen van het aantal voorwerpen van keramiek. De zeer grote hoeveelheid scherven en de hoge mate van incompleetheid maakt een goede telling van het minimum aantal exemplaren (MAE), de gebruikelijke methode bij beerputten en afvalkuilen, bijna onmogelijk. Toch is geprobeerd een telling van het MAE te maken aan de hand van zoveel mogelijk kenmerken (baksel, randen, bodems en beschildering). De tellijst omvat in totaal een minimum van 251 exemplaren.³⁴² Waarschijnlijk ligt het werkelijke aantal nog een stuk hoger (het is immers een minimum).

Vanwege de hoge mate van fragmentatie is gekozen om bij de randscherven ook het *Estimated Vessel Equivalents* (EVE) vast te stellen. Deze methode is zeer geschikt voor vondstcomplexen met veel gefragmenteerde voorwerpen, zoals ophogingslagen. In Enkhuizen zijn de afgelopen jaren meerdere vondstcomplexen op die manier uitgewerkt. Een voorbeeld is een aslaag bij een opgraving aan de Paktuinen met materiaal uit de periode circa 1610-1630.³⁴³ Hierbij wordt van iedere randscherf het aandeel ten opzichte van een complete rand (360 graden = 1 EVE) bepaald. De methode van het EVE is niet bedoeld om het aantal exemplaren te achterhalen, maar om het aandeel van een bakselgroep, vorm of aardewerktype binnen het vondstcomplex te achterhalen. Toch geven de uitkomsten wel een indicatie van het aantal aanwezige exemplaren, wat nuttig kan zijn indien het MAE niet is te bepalen. Tevens kan aan de hand van het EVE de mate van compleetheid (EVE's/MAE) en breukfactor (aantal scherven/EVE's) worden bepaald. Voor het berekenen van de mate van compleetheid is een betrouwbare telling van het MAE nodig. Bij de porseleinkuil is de compleetheidsfactor 0,22. Indien alle objecten (randen) compleet aanwezig zijn, komt de compleetheid op 1 uit. Dit geeft aan dat een groot deel van de scherven ontbreekt.

Keramieksoort	MAE	%	EVE	%
steengoed 2	1	0,4	0	0
roodbakkend aardewerk	1	0,4	0,17	0,3
witbakkend aardewerk	1	0,4	0	0
Nederlandse faience	10	4	2,03	3,7
Italiaans tinglazuuraardewerk	18	7,2	2,59	4,7
Frans tinglazuuraardewerk	1	0,4	0	0
Portugees tinglazuuraardewerk	2	0,8	0,03	0,1
Aziatisch porselein	217	86,5	49,91	91,2
Totaal	251	100	54,73	100

Tabel 1. Verhouding van de bakselsoorten op basis van MAE en EVE.

De samenstelling van het vondstcomplex is geheel afwijkend van wat gangbaar is. Normaal vormen roodbakkend en witbakkend aardewerk verreweg de meerderheid. In dit geval ontbreken deze aardewerksoorten nagenoeg. Slechts enkele kleine scherven zijn aanwezig, waarbij we ons kunnen afvragen of deze wel tot dit complex behoren of dat zij uit de ophogingslagen rondom de kuil komen. Bij deze 'porseleinkuil' vormt Aziatisch porselein verreweg de grootste

341 363-M01.

342 Exclusief één tabakspijp.

343 Schrickx en Duijn 2016, 383.

materiaalcategorie met 86,5% van het MAE en 91,2% van het EVE. Daarna volgen Italiaans tinglazuuraardewerk (7,6% MAE, 4,7% EVE) en Nederlands tinglazuuraardewerk (4,0% MAE, 3,7% EVE; tabel 1).

Ook als we de verhouding van de aangetroffen potvormen bekijken, valt de afwijkende samenstelling op (tabel 2). De meest voorkomende vormen zijn kommen/koppen en borden, die tot eet- en drinkgerei of sierstukken kunnen worden gerekend; kookgerei ontbreekt.

6.3 Aziatisch porselein

De telling omvat een minimum van 217 voorwerpen van Aziatisch porselein. Hierbinnen kan een onderscheid worden gemaakt in drie hoofdgroepen: porselein uit Jingdezhen (kraakporselein), porselein uit Zhangzhou (Swatow) en porselein uit Dehua (Blanc de Chine). Deze indeling is op kunsthistorische gronden; of de producten daadwerkelijk in de betreffende plaatsen zijn gemaakt, is hier niet van belang. Het porselein uit Jingdezhen is verreweg in de meerderheid (94,7% MAE porselein). Het Swatow-porselein (2,6%) en Blanc de Chine (2,6%) vormen kleine groepen. Japans porselein, dat we rond 1650 voor het eerst zien verschijnen, ontbreekt. In de afvalput van Zacheus de Jager, waarnaar nog vaker in deze bijdrage zal worden gerefereerd, bevindt zich bijvoorbeeld een kopje dat tot dit vroege Japans porselein behoort.

Hoewel als materiaalsoort met een klein percentage aanwezig, vormen de voorwerpen van Blanc de Chine een opmerkelijke categorie omdat deze archeologisch zelden voorkomen. Uit 17de-eeuwse context zijn uit Enkhuizen nauwelijks voorbeelden bekend.

6.3.1 Vroeg Kraakporselein

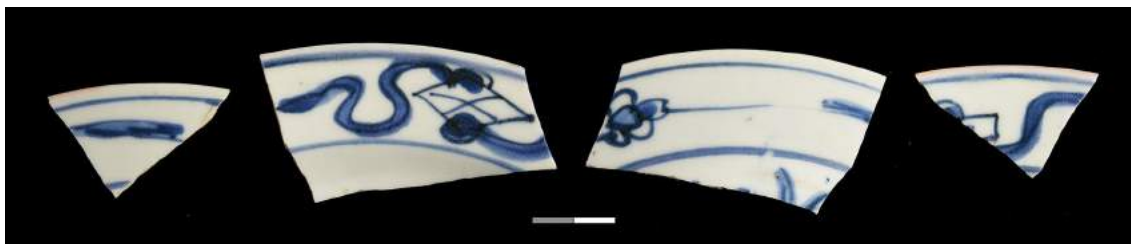
De oudste scherf binnen het vondstcomplex is een rand van een bord (diameter ca 20 cm) met een motief met afwisselend kostbaarheden en bloemen (afb. 6.2).³⁴⁴ Dit type rand is een

Materiaal	bord	deksel	deksel- doos	fles	grape	kendi	kom (klapnuts)	kom	kop	lekschaal	miniatuur	plooi- schotel	vaas	voetkom	indet	Totaal
steengoed 2															1	1
roodbakkerd aardewerk					1										1	1
witbakkerd aardewerk															1	1
Nederlandse falence	3											4		2	1	10
Italiaans tinglazuur- aardewerk	3							2		1		10			2	18
Frans tinglazuur- aardewerk													1			1
Portugees tinglazuur- aardewerk	1														1	2
Aziatisch porselein (Jingdezhen)	71	2		1		3	19	14	78		3			2	8	201
Aziatisch porselein (Blanc de Chine)			3					1	1					1	2	8
Aziatisch porselein (Swatow)								1	6						1	8
Totaal	78	2	3	1	1	3	19	18	85	1	3	14	1	5	17	251

Tabel 2. Verhouding van de vormen per bakselsoort.

344 362-C25.

voorloper van kraakporseleinrand Rinaldi type II. Kenmerkend is dat de rand niet golft. Borden met vergelijkbare rand komen voor tussen het vondstmateriaal van de Spaanse vestiging Santa Elena in huidig Florida, waarvan de bewoning ligt tussen 1566 en 1587.³⁴⁵ Door de auteurs die het porselein van deze vindplaats hebben gepubliceerd wordt dit type bord gedateerd tussen 1560 en 1587 en waarschijnlijk is dit type bord ook nog enige jaren daarna gemaakt. We hebben hier vrijwel zeker met een stuk porselein te maken dat dateert uit de tijd voordat de VOC (1602) of de Voorcompagnieën (1594) actief waren en dat dus via een andere weg in Enkhuizen moet zijn beland. Mogelijk zijn nog enkele stukken porselein aanwezig die aangeduid kunnen worden als pre-VOC.³⁴⁶

Afb. 6.2. Randscherf van een bord van porselein, circa 1570-1590 (362-C25).

6.3.2 Kraakporselein

Borden

De telling omvat minimaal 71 borden. De meeste borden hebben de karakteristieke vorm met platte naar buiten geknikte vlag en standing (p-bor-4), waarbij soms de rand golvend is. Kleine borden met randtype VIII hebben een vloeiende overgang van spiegel naar wand en een iets uitgebogen rand (p-bor-7). Een enkele maal komt een bord voor met vloeiende vorm en rechte rand (p-bor-6).

Binnen de borden van kraakporselein heeft Rinaldi een indeling gemaakt in negen typen op basis van randdecors en vier modellen op basis van de vormen. Deze indeling kunnen we als uitgangspunt bij de beschrijving nemen. Randtype III, met granaatappels, ontbreekt onder de vondsten. Dit randtype komt ook in kunsthistorische collecties weinig voor. Ook randtype IV is niet onder de vondsten herkend; ook deze rand komt over het algemeen weinig voor.

Randtype I

Randtype I is een onbeschilderde rand met reliëfdecoratie (p-bor-9), door Rinaldi geplaatst in de periode 1570-1625. Hiertoe behoren minimaal twee kleine borden (diameter ca 13,5 cm), waarbij opvalt dat beide borden een secundair doorboorde standing hebben.³⁴⁷ Enkele scherfjes zijn mogelijk van een derde exemplaar (afb. 6.3).³⁴⁸

Randtype II

Kenmerkend is een doorlopende randversiering met een witruimte tussen het randmotief en de beschildering op de spiegel (afb. 6.4). Van een hertenbordje (herten op spiegel) met een rand met watervogels en waterplanten is een grote scherv aanwezig.³⁴⁹ Rinaldi plaatst dit type rand (border II type b) in de periode 1570-1600, maar volgens Ostkamp is dit te vroeg en dateren deze borden uit de periode tussen circa 1590 en 1610/1615. Hij verwijst naar de talloze

³⁴⁵ Pomper et al., 2011.

³⁴⁶ 362-C102, 362-C103.

³⁴⁷ 363-C56, 363-C57.

³⁴⁸ 363-C40.

³⁴⁹ 362-C21.

voorbeelden uit Nederlandse bodem, zoals een bord uit de ophogingslaag van het Waterlooplein in Amsterdam uit 1592-1596. Ook uit Enkhuizen kennen we vergelijkbare bordjes, zoals van een opgraving aan de Molenweg. Dit bord is toegeschreven aan de stadsafvallaag die hier kort na 1591 is opgeworpen.³⁵⁰

Op basis van de randscherven valt te zeggen dat nog minimaal zes borden met randtype II aanwezig zijn.³⁵¹ Op de randen zijn eenden en waterplanten³⁵² of bloemen en insecten³⁵³ of chilongs (waterdraken)³⁵⁴ geschilderd. Een van de borden is van een zeer klein model (ca 14 cm).³⁵⁵

Afb. 6.3. Borden van kraakporselein, randtype I.

Randtype V

Dit randtype heeft grote panelen met afwisselend bloemen en perziken, gescheiden door smalle panelen met stippen (afb. 6.5). Rinaldi plaatst deze rand in de periode 1575-1615, maar de talloze voorbeelden uit bijvoorbeeld het Wanli-wrak (Portugees schip, ca 1625) tonen aan dat dit randtype later moet worden geplaatst (afb. 6.6). Rinaldi verwijst overigens zelf ook naar de Hatcher-cargo uit circa 1643-1646 waar dit type bord ook in zit. Bij beide scheepswrakken zijn de borden overwegend beschilderd met twee herten in een landschap. Onder de vondsten bevinden zich diverse van deze hertenbordjes (diameter ca 21 / 22 cm).³⁵⁶ Het precieze aantal is op basis van de randscherven lastig te schatten.³⁵⁷

350 Duijn 2011, 64 en 68.

351 362-C28, 362-C51, 362-C95, 362-C96, 362-C97, 362-C101, 362-C106.

352 362-C95, 362-C96.

353 362-C51.

354 362-C101.

355 362-C28.

356 362-C57, 363-C43, 363-C46, 363-C59.

357 362-C52, 362-C55, 362-C56, 362-C58, 363-C72.

Afb. 6.4. Borden van kraakporselein, randtype II.

In totaal gaat het naar schatting om zeker acht exemplaren. Ze zijn vaak grof en vlot geschilderd en behoorden tot het massagoed. Twee afwijkende exemplaren betreffen kleine borden met

Afb. 6.5. Borden van kraakporselein, randtype V.

een vogel in een tuin.³⁵⁸ De standring van een van beide is secundair doorboord.

Randtype VI

Deze rand kan als overgang tussen type V en type VII worden beschouwd. Een klein aantal exemplaren kan bij dit type worden ingedeeld.³⁵⁹ Een van de borden is een klassiek bord met herten op de spiegel en op de achterzijde van de wand takken met vogels.³⁶⁰ Een identiek exemplaar wordt door Rinaldi afgebeeld en geplaatst tussen 1575 en 1605, maar een latere datering is goed mogelijk.³⁶¹

Afb. 6.6. Bord met twee herten, randtype V, uit het Wanli-wrak, circa 1625.

Randtype VII

Dit is de typische kraakporseleinrand met panelen zonnebloemen en Chinese symbolen, geplaatst in de periode circa 1595-1645. Onder de scherven bevinden zich diverse exemplaren, zowel van groot formaat³⁶² als klein formaat.³⁶³ Het precieze aantal is lastig te bepalen.³⁶⁴ Als centrale voorstellingen zien we een vogel op een rots, bloemenmand op tafel en Chinese gelukssymbolen. Het exemplaar met de bloemenmand op tafel is fraai gedetailleerd geschilderd.³⁶⁵ Een ander bord is juist weer zeer grof geschilderd.³⁶⁶ Een minder vaak voorkomend decor is een vliegende draak, dat op een van de kleine borden staat.³⁶⁷ Een secundair doorboorde standring komt incidenteel voor (afb. 6.7).³⁶⁸

Randtype VIII

Deze rand kenmerkt zich door ovale panelen (afb. 6.8). Dit randmotief komt vooral bij kleine borden voor en onder de vondsten bevinden zich diverse exemplaren.³⁶⁹ Een van de borden is van een zeer klein model (ca 15 cm) en heeft een afwijkend decor met strikken tussen de ovale panelen.³⁷⁰ Op de achterzijde van de wand zijn bloemen geschilderd. Als centrale decors zien we de typische kraakporseleinsmotieven zoals een tuin, Chinese gelukssymbolen. Drie van de borden hebben een secundair doorboorde standring.³⁷¹

Randtype IX

Minimaal drie borden hebben een beschildering met panelen met Chinese figuren (afb. 6.9).³⁷² Rinaldi deelt deze rand in bij het kraakporselein als randtype IX, circa 1635-1650. Borden met dit decor worden wel als overgangsporselein aangeduid.

358 363-C24.

359 362-C23, 362-C60.

360 363-C60.

361 Rinaldi 1989, 93.

362 362-C54, 362-C59, 363-C44, 363-C50, 363-C53, 363-C54, 363-C55.

363 362-C22, 363-C45, 363-C47, 363-C48, 363-C49, 363-C52.

364 363-C71, V362, V363.

365 363-C53.

366 363-C50.

367 363-C48.

368 363-C49.

369 362-C84, 363-C26, 363-C63, 363-C73, 363-C74, 363-C75, 363-C76.

370 362-C26.

371 362-C84, 363-C63, 363-C75.

372 362-C24, 362-C93, 363-C99.

Afb. 6.7. Borden van kraakporselein, randtype VI en VII.

Afb. 6.8. Borden van kraakporselein, randtype VIII.

Afb. 6.9. Borden van kraakporselein, randtype IX.

Afwijkende randtypen

Een bord met afwijkend decor heeft een centrale voorstelling van een hert in een landschap met op de wand twee rijen strepen (afb. 6.10).³⁷³ Op de achterzijde is langs de standring een klein motief aangebracht. Rinaldi beschrijft twee borden met dit decor en zegt dat ze zo

³⁷³ 363-C51.

zeldzaam zijn dat het niet nodig is ze een apart randtypenummer te geven.³⁷⁴ Een compleet exemplaar bevindt zich in de collectie van het Groninger Museum.

Afb. 6.10. Borden van kraakporselein, afwijkende randtypen en vormen.

Van een tweede afwijkend exemplaar zijn vijf scherven teruggevonden.³⁷⁵ Het object heeft de diameter en hoogte van een bord, maar een vloeiende overgang van spiegel naar wand en rechte van boven golvende rand als van een kom. Het decor op de spiegel is onbekend. Inwendig staan op de wand panelen met bloemen en vogels. De achterzijde van de wand heeft de voor de borden typische eenvoudige motieven.

Afwijkend is ook een klein bord met landschap op de spiegel, een witte wand en een randmotief

³⁷⁴ Rinaldi 1989, 116-117.

³⁷⁵ 362-C27.

met een soort boogje (diameter ca 14 cm).³⁷⁶ Uit de randscherven blijkt dat nog minimaal drie andere exemplaren aanwezig zijn geweest, met kleine verschillen in het randmotief.³⁷⁷ We kunnen deze kleine bordjes tot het overgangsporselein rekenen. Een randscherf is afkomstig van een klein bord met aan beide zijden een visnetmotief.³⁷⁸ Identieke borden bevinden zich in de Hatcher-cargo.³⁷⁹

Een van de borden is achtkantig van vorm en heeft een beschildering met Chinese figuren.³⁸⁰ Het valt te rekenen tot het overgangsporselein. Vergelijkbare borden met deze opvallende vorm zijn bekend uit kunsthistorische collecties (afb. 6.11).

Tot slot zijn enkele scherven gevonden van een bord waarvan de rand onbeschilderd is, dus volledig wit van kleur (diameter ca 21 cm).³⁸¹ Of een beschildering op de spiegel aanwezig is geweest, valt niet te zeggen.

Afb. 6.11. Achtkantig bord met Chinese figuren, overgangsporselein (bron: Oriental Ceramics).

Klapmutsen

Klapmuts is de benaming voor een kom met naar buiten geknikte rand (p-kom-6). Minimaal achttien exemplaren zijn aanwezig (afb. 6.13). Rinaldi onderscheidt op basis van de decors op de wand en rand zes groepen.

Eén van de klapmutsen heeft een groot model en is fraai gedetailleerd geschilderd met uitwendig draken die op jacht zijn naar vlamme parels (een bekend Chinees decor) en inwendig op de rand een vlinder.³⁸² De volledige beschildering is niet te achterhalen. Het product hoort tot de hoogste kwaliteit porselein dat verkrijgbaar was. Het doet denken aan een van de topstukken van Chinees porselein in het Rijksmuseum, namelijk een grote klapmuts (diameter 37 cm) met een gedetailleerd geschilderd landschap (afb. 6.12). Het wordt geplaatst in de periode 1620-1630.³⁸³

Afb. 6.12. Grote klapmuts, collectie Rijksmuseum.

376 363-C58.

377 362-C48.

378 362-C74.

379 Sheaf & Kilburn 2008, 45.

380 362-C98.

381 362-C53.

382 362-C20.

383 Rijksmuseum, inv.nr. AK-RAK-1996-3.

Afb. 6.13. Klapmutsen.

Diverse kleine klapmutsen hebben standaard kraakdecors. Het precieze aantal is lastig te bepalen. De meeste behoren tot de door Rinaldi onderscheiden groep IV.³⁸⁴ Een kleine klapmuts met krekkel op de spiegel is tot groep I te rekenen.³⁸⁵ Daarnaast zijn enkele scherven aanwezig van een klapmuts met reliëfwand.³⁸⁶ Het centrale decor ontbreekt. Beide typen behoren tot de vroegste klapmutsen (Rinaldi: 1595-1610). Verder zijn twee klapmutsen van groep II aanwezig.³⁸⁷ Zowel groep I als groep II kenmerkt zich door een doorlopende versiering met bladeren en bloemen op de rand. Uit acht randscherven blijkt dat minimaal drie klapmutsen met rand met monsterkoppen aanwezig zijn (groep V).³⁸⁸ Een randscherf van een klapmuts heeft een afwijkend decor met landschap en behoort tot het overgangsporselein.³⁸⁹ Bij twee exemplaren is te zien dat de standing secundair is doorboord.³⁹⁰

Tot slot is een kleine klapmuts (diameter 11 cm, hoogte 5,5 cm) aanwezig met een onbeschilderde wand met reliëfwerk (6.14).³⁹¹ Op de bodem is een eenvoudig bloemmotief geschilderd. Enkele fragmenten zijn afkomstig van een tweede exemplaar.³⁹² Dit soort klapmutsen behoort tot het vroege kraakporselein, circa 1590-1610.

Afb. 6.14. Klapmutsen met reliëfwand.

Kommen

Het onderscheid tussen kommen en koppen is bij het porselein niet altijd duidelijk. Uitgangspunt is dat koppen kunnen worden gebruikt om uit te drinken en dat kommen ook andere functies hebben (afb. 6.15). Bij veel aardewerksoorten wordt een diameter van 14 cm als grens gehanteerd. Het lastige bij porselein is dat dezelfde typen in uiteenlopende diameters kunnen voorkomen. Daarom is de bekende kraaikop (zie koppen) ingedeeld bij de kommen, ook al is de diameter vaak kleiner dan 14 cm. Onder de scherven bevinden zich minimaal tien kommen (exclusief klapmutsen, kraaikoppen en meerkantige kommen). Een aantal exemplaren heeft een diameter rond 20 cm en kan bijvoorbeeld als kastkom zijn gebruikt.

Een aantal scherven is afkomstig van een kom die ook wel als 'paardenkom' wordt aangeduid.³⁹³ Deze kommen hebben doorgaans een doorsnede van zo'n 20 centimeter. De kom toont op de buitenzijde een band met mythische paarden boven een woeste zee, en aan de binnenzijde vlamme wielen met daarboven een band met zeelandschappen (afb. 6.16).

384 362-C19, 362-C29, 362-C64, 362-C83, 363-C23, 363-C27, 363-C28, 363-C97.

385 363-C42.

386 363-C17.

387 363-C95, 363-C96.

388 362-C86, 362-C87, 363-C94, 362-C110.

389 362-C99.

390 362-C83, 363-C23.

391 363-C30.

392 363-C17.

393 363-C32.

Afb. 6.15. Kommen.

De paardenkommen waren vanaf het laatste decennium van de 16de eeuw populair en zijn gedurende een lange periode geproduceerd. Ze komen ook voor in de Hatcher-cargo (ca 1643-1646).

Een andere opvallende kom waarvan in ieder geval één exemplaar aanwezig is, is gedecoreerd met twee grote panelen met een boot met figuren op een rivier, en een veertienregelig Chinees gedicht (diameter groter dan 20 cm).³⁹⁴ Identieke kommen zijn afkomstig uit de Hatcher-cargo, circa 1643-1646 (afb. 6.17).

Mimimaal twee kommen zijn beschilderd met medaillons met chilongs (waterdraken), draken die nog niet volwassen zijn en in het water leven.³⁹⁵ Kommen met dit decor werden al in de 16de eeuw gemaakt, maar komen ook nog voor in het Wanli-wrak en de Hatcher-cargo.

Twee kommen hebben een beschildering met een soort bloemenrankenornament (diameter ca 15 cm).³⁹⁶ Kommen met vergelijkbaar decor bevinden zich in de inventaris van het Wanli-wrak (afb. 6.18).

Twee kommen zijn mogelijk beschilderd met phoenixen en draken.³⁹⁷

Bij een van deze kan de diameter worden bepaald op ongeveer 20 cm. Ook dit type kom bevindt zich in de inventaris van het Wanli-wrak (afb. 6.19).

Afb. 6.16. Paardenkom, collectie Victoria & Albert Museum.

Afb. 6.17. Kommen met panelen met Chinese boten en Chinese tekst, Hatcher-cargo, circa 1643-1646 (bron: Christie's).

Afb. 6.18. Kom met ranken en bloemen, Wanli-wrak, circa 1625.

Afb. 6.19. Kom met vliegende draak, Wanli-wrak, circa 1625.

394 362-C30.

395 362-C39. Bij de opgraving is overigens in een ander spoor (S392), met materiaal uit ca 1675-1725, ook een kom met dit decor gevonden. Deze kom is voorzien van een merk, namelijk het Chenghua keizermerk.

396 362-C69, 363-C33.

397 363-C31, 363-C37.

Van een andere kom is slechts een randscherf aanwezig, met daarop een vlinder geschilderd (diameter ca 23 cm).³⁹⁸ Het baksel is niet door en door hard en het glazuur vertoont craquelé waardoor het mogelijk om een Swatow-product gaat.

Eén kom heeft een afwijkend decor, maar helaas is slechts een kleine randscherf aanwezig (diameter ca 20 cm).³⁹⁹ Uitwendig is langs de rand een brede band met grote en kleine stippen aanwezig, met daaronder een motief dat nog het meest doet denken aan Arabisch schrift. Porselein met Arabische teksten komt voor en werd speciaal voor de Islamitische markt gemaakt. Of dat hier het geval is, met wellicht een gedegenereerd Arabisch schrift, valt vooralsnog niet te zeggen.

Verder zijn twee scherven van een kleine kom (diameter ca 15 cm) aanwezig waarvan het decor als overgangsporselein kan worden beschreven.⁴⁰⁰ We zien motieven met kostbaarheden en bloemen in 'Inzik-stijl'. Inwendig is de kom onbeschilderd.

Tot slot zijn scherven van meerdere kommen gevonden, waarvan de decors niet altijd meer precies zijn te achterhalen.⁴⁰¹

Koppen

Kopjes vormen de grootste groep met minimaal 78 exemplaren. De meeste kopjes zijn niet door Rinaldi beschreven, maar we kennen ze wel uit diverse scheepsinventarissen. De variatie in decors is groot. Typologisch zijn ze vooral in te delen bij p-kop-1 en p-kop-4.

Diverse koppen behoren tot de kraaikoppen (p-kom-9), genoemd naar de vogel op de bodem (afb. 6.20). Het precieze aantal is lastig vast te stellen. De telling omvat minimaal zeventien exemplaren, maar de hoeveelheid scherven wijst op een hoger aantal.

De meest complete kraaikop heeft zowel inwendig als uitwendig de karakteristieke panelen.⁴⁰² Uit de scherven blijkt dat nog minimaal drie (en waarschijnlijk meer) van deze koppen aanwezig zijn. De andere koppen hebben inwendig alleen enkele losse bloemmotieven en uitwendig een doorlopend landschap, waarschijnlijk met vogels op rotsen. Twee van deze kraaikoppen hebben een groot model, wat blijkt uit de grote diameter van de standing (7 cm).⁴⁰³ De overige zeven koppen hebben standringen met diameters van 4 tot 6,5 cm.⁴⁰⁴

Sommige randscherven zijn afkomstig van koppen met het model van een kraaikop (uitstaand randje) maar met aan de buitenzijde afwijkende beschilderingen van de standaard kraaikop. Het aantal exemplaren valt niet precies vast te stellen. Als decors zien we bijvoorbeeld Chinese figuren⁴⁰⁵ en een vaas.⁴⁰⁶ Ook een randscherf met volledig witte wand is afkomstig van een kop van dit model.

De achtkantige kop (p-kom-5) met panelen met Chinese figuren is een voorwerp dat in grote hoeveelheden door de VOC moet zijn verscheept, gezien de vele archeologische vondsten. In dit vondstcomplex bevinden zich veel scherven, die afkomstig zijn van minimaal vier (en waarschijnlijk meer) koppen (afb. 6.21).⁴⁰⁷ Ze kunnen tot het overgangsporselein worden gerekend en dateren omstreeks 1625-1650. Er is een randscherf van nog een achtkantige kop aanwezig, met eveneens uitwendig panelen en inwendig een randmotief.⁴⁰⁸

398 362-C66.

399 362-C73.

400 363-C41.

401 362-C75, 362-C78.

402 363-C21.

403 363-C64, 363-C65.

404 363-86 t/m 363-C92.

405 362-C92, 362-C109.

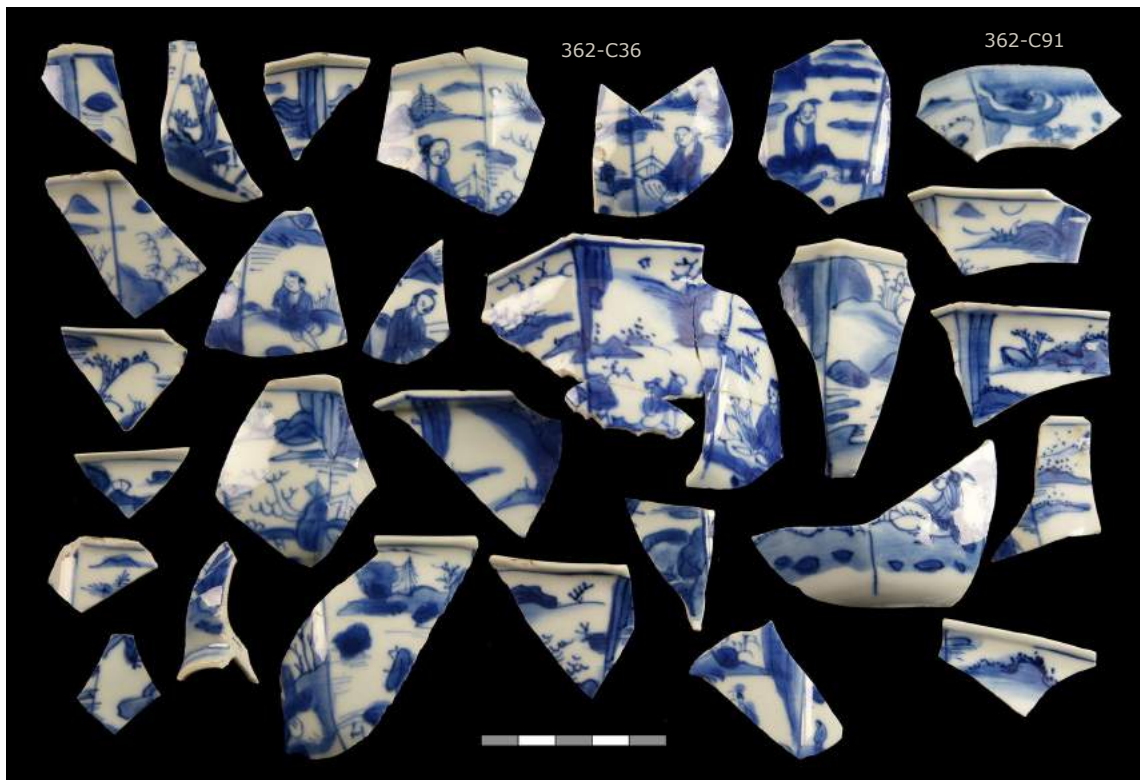
406 362-C108.

407 362-C36.

408 362-C91.

Afb. 6.20. Kraaikoppen.

Afb. 6.21. Scherven van meerkantige koppen.

Afb. 6.22. Koppen met hoog model.

Minimaal vier koppen hebben een hoog model (ca 9 cm, p-kop-21) en zijn beschilderd met een landschap (afb. 6.22).⁴⁰⁹ Inwendig is een eenvoudig motief langs de rand aanwezig. Nog net zichtbaar is dat op een van de koppen een merk op de bodem staat. Vergelijkbare koppen komen voor in het Wanli-wrak en ook hier komen merken (Chenghua keizermerk) voor.⁴¹⁰ Bij een van de randscherven is op de wand

Afb. 6.23. Kop met hoog model en twee oren, Wanli-wrak, circa 1625.

409 362-C36, 363-C85.

410 Sjostrand 2007, 154.

een aanhechting van een oor aanwezig. Onder de hoge koppen uit het Wanli-wrak bevinden zich ook exemplaren met twee oren (afb. 6.23).

Een typerend model is het pimpeltje: een smalle hoge kop met eenvoudige beschildering (p-kop-3). Minimaal twee van deze kleine koppen zijn aanwezig.⁴¹¹

Een andere kop is vrijwel volledig wit, met een enkele blauwe slingerende plant (mogelijk orchidee).⁴¹² Identieke koppen bevinden zich in de Hatcher-cargo (afb. 6.24). Verwant hieraan is een kop die

Afb. 6.24. Kop met slingerende plant, Hatcher-cargo, circa 1643-1646.

eveneens grotendeels wit is en waarop een hert is geschilderd.⁴¹³ Vermeldenswaard zijn verder een kop met een afbeelding van een ruiter⁴¹⁴ en een vliegende kraanvogel.⁴¹⁵ Een randscherf met kleine diameter (ca 7 cm) heeft een beschildering met een zittend Chinees figuurtje.⁴¹⁶ Dit soort kleine kopjes is ook gevonden in de Hatcher-cargo.

Verder zijn veel kleine koppen met rechte rand aanwezig met een grote variatie aan decors (afb. 6.25).⁴¹⁷ Het is lastig om basis van de grote hoeveelheid scherven een precieze telling van het aantal exemplaren te maken. Dit soort koppen komt in kunsthistorische collecties niet veel voor, maar uit scheepswrakken en bij opgravingen juist wel veel. Een mooi voorbeeld is een kleine kop met vlot geschilderde bloemen en vliegende vogels.⁴¹⁸ Op basis van de scherven valt te zeggen dat minimaal nog drie van deze koppen aanwezig zijn.⁴¹⁹ Verder zijn veel koppen aanwezig met uitwendig langs de rand een band met een eenvoudig motief en daaronder vlot geschilderde bloemen en ranken.⁴²⁰ Op basis van de randscherven zijn zeker tien exemplaren aanwezig.

Een aantal scherven is afkomstig van minimaal vier koppen met deels opengewerkte wand (ajour) (afb. 6.26).⁴²¹ Dit soort kopjes wordt tot het overgangsporselein gerekend. Soortgelijke kopjes bevinden zich onder andere in de Hatcher cargo, de lading van een schip dat rond 1643 is gezonken voor de Chinese kust (afb. 6.27). Ze dienden als siervoorwerpen.

Voetkommen (stemcups)

Bijzonder is de vondst van twee identieke voetkommen, beter bekend als stemcups (afb. 6.28).⁴²² Niet uit te sluiten valt dat zich tussen de randscherven van de koppen ook enkele randscherven van stemcups bevinden. Ze zijn beide beschilderd met een landschap met Chinese figuurtjes en kunnen als overgangsporselein worden beschouwd. Als archeologische vondst komen deze voorwerpen weinig voor.

411 362-C35.

412 362-C37.

413 363-C84.

414 362-C72.

415 363-C81.

416 362-C68.

417 362-C62, 362-C67, 362-C76, 362-C81, 363-C78.

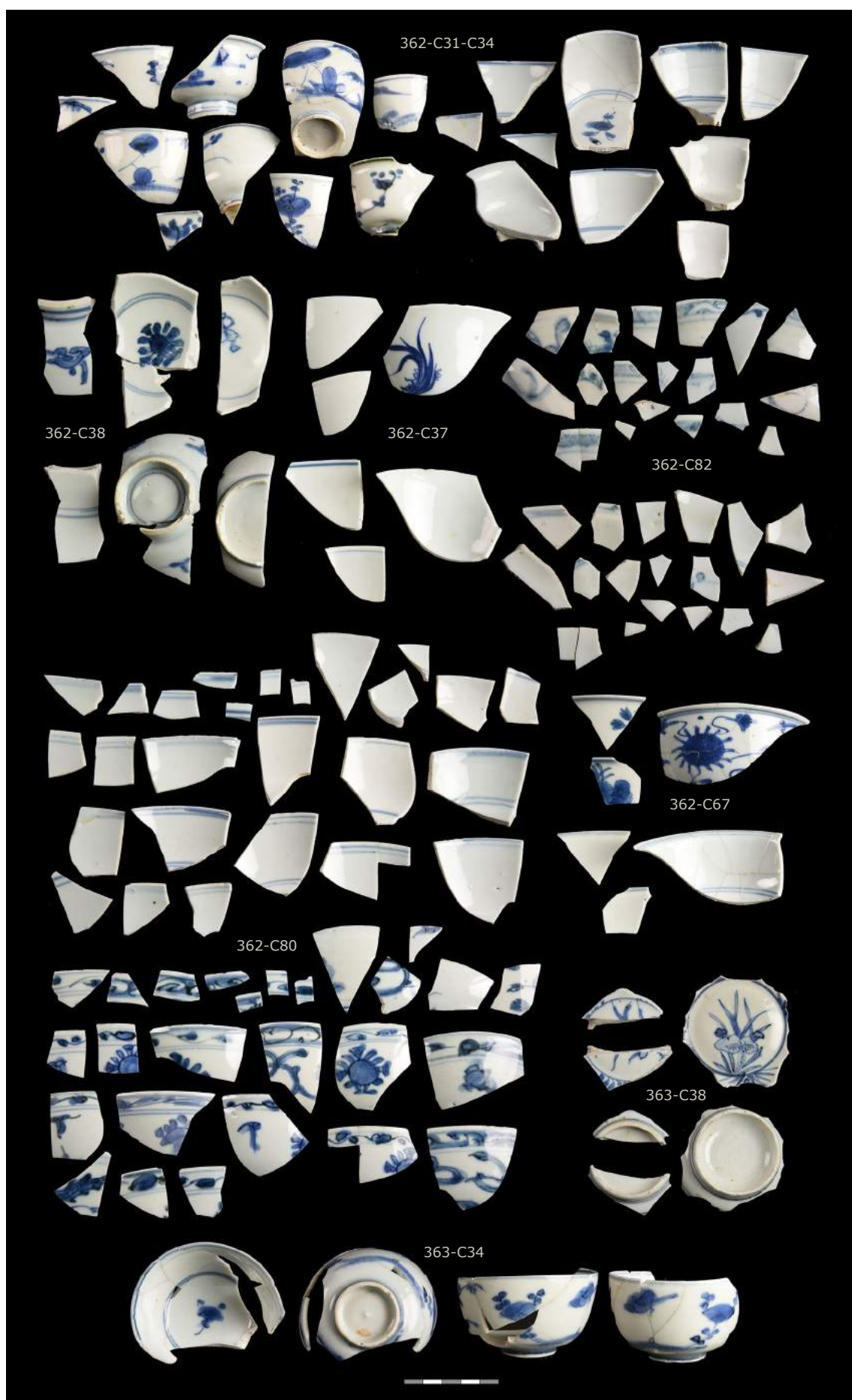
418 363-C34.

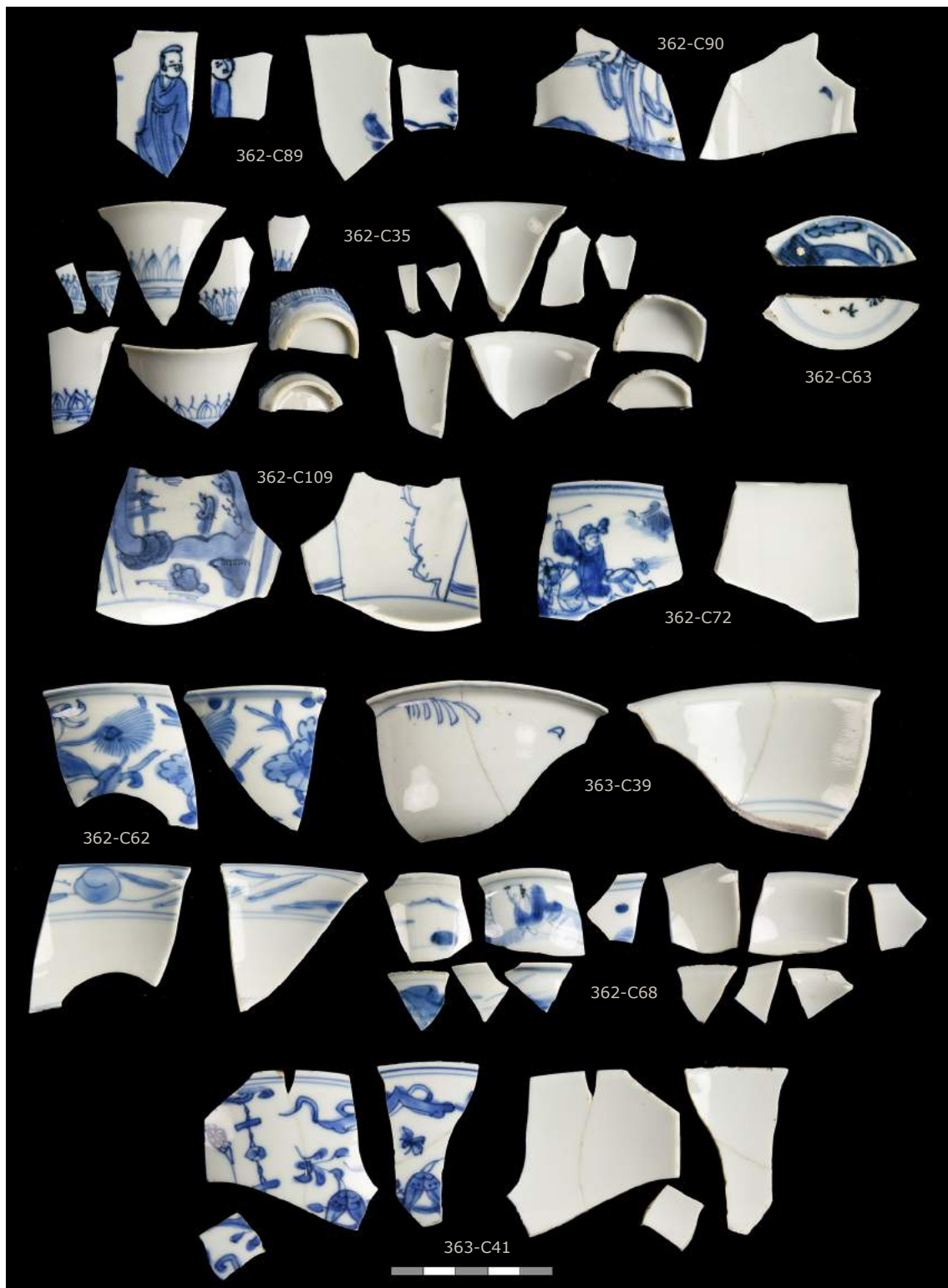
419 362-C31 en V363.

420 362-C80, 363-C82.

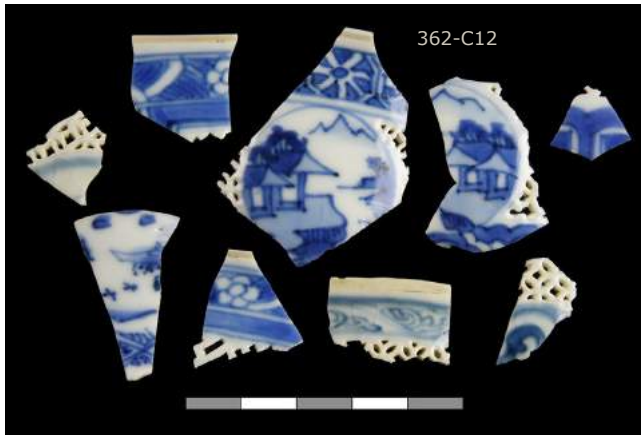
421 362-C12.

422 362-C13, 362-C14.

Afb. 6.25. Diverse koppen.

Afb. 6.26. Scherven van koppen met ronde panelen en deels opengewerkte wand.

Afb. 6.27. Kop met deels opengewerkte wand en zilveren binnenkopje, circa 1635-1650 (collectie Rijksmuseum).

Afb. 6.28. Twee voetkommen (stemcups).

Deksels en dozen

Enkele kleine scherven zijn afkomstig van een deksel behorend bij een kop, beschilderd met typische kraakporseleinmotieven (afb. 6.29).⁴²³ Vergelijkbare exemplaren staan afgebeeld in het kraakporseleinboek van Rinaldi.⁴²⁴ Ook in het Wanli-wrak bevinden zich exemplaren (afb. 6.30).⁴²⁵

Een randscherf is waarschijnlijk afkomstig van een ovale doos met twee compartimenten en deksel.⁴²⁶ Mogelijk is een randscherf afkomstig van een bijbehorend deksel (afb. 6.31).⁴²⁷

⁴²³ 362-C49.

⁴²⁴ Rinaldi 1989, 185-186

⁴²⁵ Sjostrand 2007, 78-81.

⁴²⁶ V362.

⁴²⁷ 363-C20.

Afb. 6.29. Scherven van een deksel van een dekselkop (362-C49).

Afb. 6.30. Dekselkop, Wanli-wrak, circa 1625.

Afb. 6.31. Randscherf van een ovale doos, en randscherf van een deksel.

Kendi's en flessen

Een scherf met een deel van de schouder en hals is afkomstig van een kendi.⁴²⁸ Op basis van de stijl van beschildering kan de kendi worden geplaatst rond 1590-1610. Een wandscherf met panelen met Chinese figuren is afkomstig van een tweede kendi.⁴²⁹ Nog net is de aanzet van de tuit (waarschijnlijk een lange smalle gebogen tuit) zichtbaar. Een bolle tuit toont aan dat nog een derde kendi aanwezig is (afb. 6.32).⁴³⁰

Een wandscherf van een bolle vorm, met een opvallende ribbel aan de binnenzijde, is mogelijk van een kendi afkomstig.⁴³¹ Het voorwerp is beschilderd met een landschap met rotsen en bomen. De beschildering doet sterk denken aan kendi's die worden toegeschreven aan Japan (Arita) en kunsthistorisch worden geplaatst rond 1680-1700. Het onderscheid tussen Chinees en Japans porselein is soms moeilijk te maken. We mogen aannemen dat het voorwerp rond 1640-1650 dateert, in overeenstemming met de rest van het vondstmateriaal.

428 363-C12.

429 363-C13.

430 362-C16.

431 363-C15.

Een wandscherf is afkomstig van een kleine peervormige fles met panelen.⁴³² Tot slot is een dikwandige scherf van een cilindrische potvorm aanwezig, beschilderd met panelen met Chinese motieven.⁴³³ Mogelijk is de scherf van een wijnpot (bolle pot met tuit en hengsel) afkomstig.

Afb. 6.29. Scherven van kannen en potten.

Afb. 6.33. Miniatuurvoorwerpen.

Miniaturen

Enkele voorwerpen zijn dusdanig klein dat ze als miniatuur kunnen worden aangeduid (afb. 6.33). Een kopje heeft een standing met een diameter van slechts 2,5 cm.⁴³⁴ Een kommetje

432 362-C107.

433 363-C14.

434 362-C79.

heeft een diameter van 6,5 cm.⁴³⁵ Verder is een wandscherf van een bolle vorm aanwezig, mogelijk een miniatuurflesje.⁴³⁶

Afb. 6.34. Scherven van een kom met in onderglazuur blauw en rood en bovenglazuur groen (362-C11).

6.3.3 Kraakporselein met onderglazuur rood

Een van de meest bijzondere vondsten tussen het porselein is een kom met beschildering in blauw en rood in onderglazuur en groen in bovenglazuur (afb. 6.34).⁴³⁷ De kom is fragmentarisch teruggevonden; de diameter kan worden bepaald op 9,5 cm. De beschildering bestaat uit takken met bloemen met accenten in rood en groen. Een nagenoeg identieke kop, zonder accenten in groen, is afkomstig uit het Wanli-wrak dat rond 1625 wordt geplaatst (afb. 6.35).⁴³⁸

Afb. 6.35. Kom, Wanli-wrak, circa 1625.

De auteurs verwijzen naar scherven van identieke kommen uit de Guanyinge oven in Jingdezhen. Porselein in meerdere kleuren uit deze periode is zeer zeldzaam. Bij de Paktuinen komen enkele kleine scherfjes van een kop (decor Wucai) uit een afval laag die omstreeks 1620 dateert.⁴³⁹ Vooral nog is dit de tweede vondst van deze bijzondere porseleinsoort. De vondsten tonen aan dat al in de eerste helft van de 17de eeuw gekleurd porselein op de markt kwam. Buiten de genoemde exemplaren zijn ook internationaal vondsten schaars. Een voorbeeld is een kop uit de Burcht van Boeda (Boedapest) in Hongarije, die de luxestatus van dit soort voorwerpen aangeeft.⁴⁴⁰

6.3.4 Swatow-porselein

Swatow-porselein is een grove porseleinsoort die in Zhangzhou in Zuid-China werd geproduceerd (afb. 6.36).⁴⁴¹ Bij vrijwel alle opgravingen in Enkhuizen worden wel scherven van deze porseleinsoort gevonden, maar deze zijn duidelijk ver in de minderheid ten opzichte van het betere porselein uit Jingdezhen. Ook in dit vondstcomplex vormt Swatow-porselein een

435 362-C15.

436 363-C16.

437 362-C11.

438 Sjostrand 2007, 67.

439 Schrickx & Duijn 2016, 219.

440 Komori 2017.

441 Ostkamp 2009.

kleine groep, namelijk slechts acht voorwerpen. Het eerste voorwerp is een kom (diameter ca 18 cm) met uitwendig een bloemversiering en inwendig langs de rand een golfbandje.⁴⁴² Twee meerkantige kopjes behoren ook tot het Swatow-porselein. Van beide is alleen de bodem teruggevonden.⁴⁴³ Op de onderzijde van de bodems staat een karaktermerk: het Chenghua keizermerk.

Een aantal kleine scherven van minimaal vier koppen kunnen eveneens tot het Swatowgoed worden gerekend.⁴⁴⁴ De baksels zijn van mindere kwaliteit dan het porselein uit Jingdezhen en de beschildering is waterig lichtblauw.

Van een ander object is slechts het oor teruggevonden, mogelijk afkomstig van een wijnkan.⁴⁴⁵ Het oor heeft een hoekige vorm en is beschilderd met blauwe en bruine verf. De toepassing van andere kleuren dan blauw komt zo nu en dan bij Swatow-porselein voor.

Afb. 6.36. Diverse voorwerpen van Swatow-porselein.

6.3.5 Blanc de Chine

Als bodemvondst een uniek voorwerp is een geplooid kom met steeltje (lotusbloem) en binnenin een krab (afb. 6.37).⁴⁴⁶ De pootjes van de krab zijn afgebroken. Het voorwerp is waarschijnlijk gemaakt als penseelkom, maar zal in Nederland een functie als siervoorwerp hebben gehad. Identieke voorwerpen zijn uit de kunsthistorische literatuur bekend.⁴⁴⁷ Ze bevinden zich bijvoorbeeld in de collectie van het Asian Civilisations Museum in Singapore (afb. 6.38). Ze worden veelal gedateerd in de late 17de of 18de eeuw, maar deze vondst toont aan dat dit model al halverwege de 17de eeuw werd gemaakt. Soms is de steel van de bloem hol en is onder de krab een gaatje aanwezig waardoor water de steel in kon stromen. Deze voorwerpen werden gebruikt als waterdruppelaar. In dit geval is de steel niet hol, waardoor deze functie kan worden uitgesloten.

442 363-C35.

443 362-C17, 363-C22.

444 362-C82.

445 363-C19.

446 362-C07.

447 Donnelly 1969, nr 52.

Drie voorwerpen zijn onderdelen van dekseldozen (afb. 6.39): één bodem en twee deksels. Waarschijnlijk horen de bodem en een van de deksels bij elkaar. De bodem heeft een geribbelde wand; de diameter is 10,5 cm.⁴⁴⁸ Het mogelijke bijbehorende deksel heeft eveneens een geribbelde wand en bovenop een pioenroos in reliëf.⁴⁴⁹ Een identieke dekseldoos is afkomstig uit het Wanli-wrak dat rond 1625 wordt gedateerd.⁴⁵⁰ Het tweede deksel heeft eveneens een geribbelde wand en reliëfversiering, en heeft een diameter van 7 cm.⁴⁵¹ Dekselendozen zijn uit diverse kunsthistorische collecties bekend, maar als archeologische vondst komen ze zelden voor.

Van een vijfde voorwerp van Blanc de Chine is de vorm niet direct duidelijk.⁴⁵² De buitenzijde is voorzien van kleine pukkeltjes. Verder is een knobbeltje en een opgelegd bandje aanwezig. Het is een onderdeel van een kop in de vorm van een lychee (tropische vrucht).⁴⁵³ Donnelly beschrijft in zijn standaardwerk over Blanc de Chine een kop bestaande uit twee bakjes met een identiek uiterlijk van een lychee.⁴⁵⁴ Dit voorwerp zou in China bestemd zijn voor een zoet vleesgerecht. Daarnaast zouden ook andere voorwerpen met het uiterlijk van een lychee voorkomen. Enkele jaren geleden is bij Sotheby's een doos met deksel in de vorm van drie aaneengesloten lychees geveild (afb. 6.40).⁴⁵⁵ Deze voorwerpen zijn zeer zeldzaam. Opmerkelijk is dat Donnelly de objecten in naturalistische stijl dateert in de 18de eeuw (Qianlong-periode). Ook het bij Sotheby's geveilde exemplaar wordt in de 18de eeuw geplaatst. De vondst in Enkhuizen toont aan dat voorwerpen met het uiterlijk van een lychee al eerder in de 17de eeuw zijn gemaakt.

Afb. 6.37. Geplooiide kom met krab, Blanc de Chine (362-C07).

Afb. 6.38. Twee kommen uit de collectie van het Asian Civilisations Museum in Singapore.

448 363-C08.

449 362-C08.

450 Sjostrand 2007, 249.

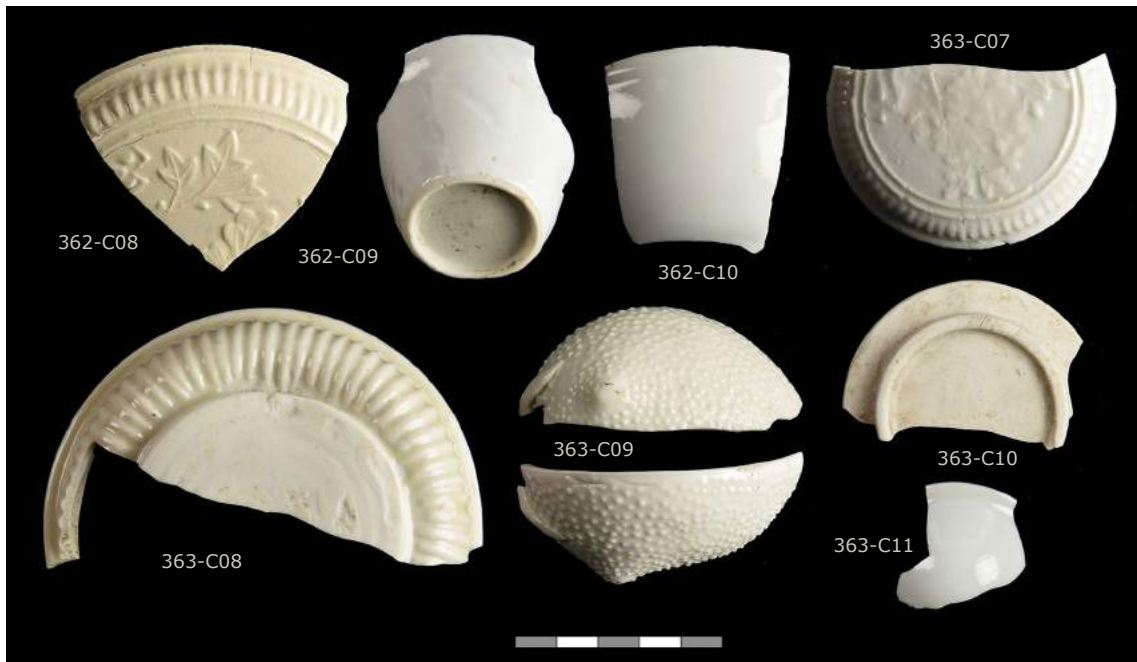
451 363-C07.

452 363-C09.

453 Met dank aan Owen Ooievaar voor de hulp.

454 Donnelly 1969, 105 en afb. 44B.

455 <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.312.html/2016/important-chinese-art-n09541>.

Afb. 6.39. Diverse voorwerpen van Blanc de Chine.

Bij een ander voorwerp is ook de vorm niet geheel duidelijk. Het heeft een kleine standring en is zowel aan de onderzijde als inwendig ongeglazuurd.⁴⁵⁶

Verder zijn een kopje en een stemcup (voetkom) van wit porselein gevonden. Het kopje heeft verticale groeven over het oppervlak.⁴⁵⁷ Volledig witte stemcups van klein model bevinden zich ook in de afvalput van Zacheus de Jager.

Afb. 6.40. Een doos met deksel in de vorm van drie aaneengesloten lychees (Sotheby's).

6.4 Italiaans tinglazuuraardewerk

Het Italiaans tinglazuuraardewerk (MAE=19) vertoont een opmerkelijke samenstelling in vormen en decors. De vormen die normaal veel voorkomen, zoals kleine bordjes en kommen, zijn hier in de minderheid, terwijl plooischotels (10 exemplaren) juist domineren. Bij de decors valt op dat de meeste voorwerpen tot de 'alla raffaellesca' zijn te rekenen en dat compendario een minderheid vormt en berrettino zelfs helemaal niet aanwezig is. We zien dus vooral sierstukken en niet zozeer gebruiksgoed.

Net als bij de andere materiaalsoorten is ook hier het aardewerk fragmentarisch teruggevonden. Van de meeste voorwerpen resteren slechts enkele (kleine) scherven. Drie objecten vormen een uitzondering want die zijn juist grotendeels compleet aanwezig, alle drie behorend bij de decorgroep compendario.

456 363-C10.

457 362-C09.

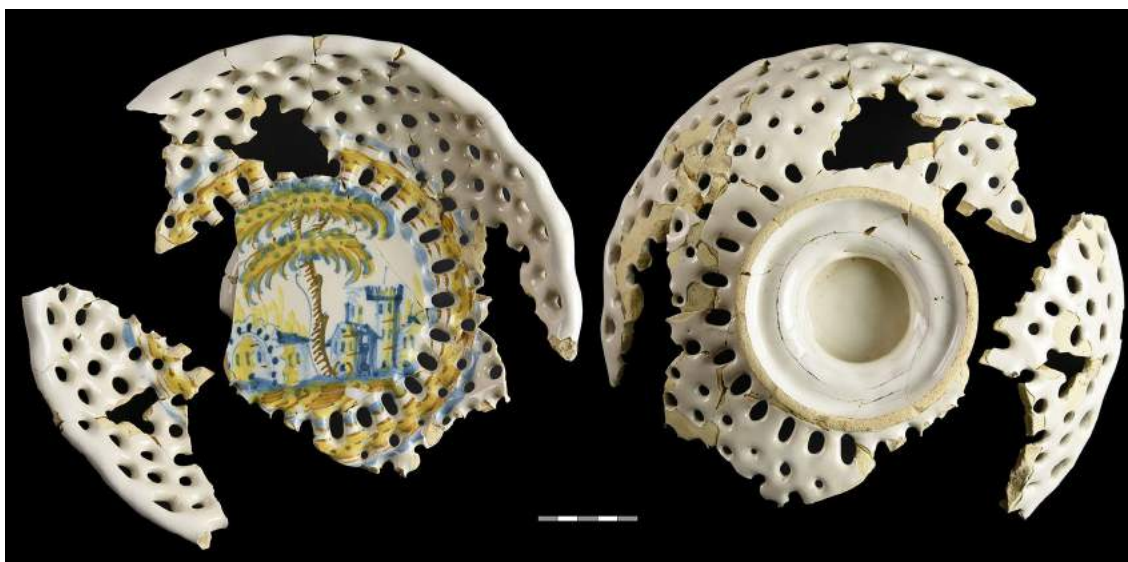
6.4.1 *Compendiario*

Het eerste voorwerp is een grotendeels compleet bord (diameter ca 35 cm) dat wordt gerekend tot de decorgroep compendiario.⁴⁵⁸ Het bord heeft echter niet een gebruikelijke aigretterand in blauw, oker en geel, maar een aigretterand in de kleuren oker en geel (dus zonder blauwe verf). Centraal op het bord is St Franciscus die de stigmata ontvangt afgebeeld (afb. 6.41).

Afb. 6.41. Bord met afbeelding van St Franciscus die de stigmata ontvangt, diameter 35 cm, Zuid-Italië (foto: Restauro, 363-C03).

Het bord heeft een rozekleurige scherf en een dun glazuur met craquelé, dat deels van de scherf afbladdert. De herkomst van het bord is waarschijnlijk Zuid-Italiaans. Dit is een zeldzame groep onder de Italiaanse importstukken. De afbeelding van St Franciscus is interessant omdat dit een katholieke voorstelling is in een periode waarin het openbaar belijden van het katholieke geloof verboden was.

Afb. 6.42. Lekschaal met landschap met huizen en palmboom, Ligurië, Italië (363-C01).

Het tweede min of meer complete voorwerp is een lekschaal op standvoet die tot de

458 363-C03.

compendiario wordt gerekend (afb. 6.42).⁴⁵⁹ Dit model komt zo af en toe als bodemvondst voor en de herkomst is waarschijnlijk de regio Ligurië. De voorstelling op het centrum van de lekschaal is in dit geval opvallend: een landschap met huizen en toren en een grote boom.

Afb. 6.43. Plooischotel met putto, Ligurië, Italië (363-C02).

Het derde voorwerp is een plooischotel, die eveneens tot de compendiario behoort (afb. 6.43).⁴⁶⁰ Op het centrum is een putto geschilderd en op de geplooid wand een aigretterand. Het randmotief is afwijkend van de gangbare aigretteranden. Verder valt het brokkelige baksel van het voorwerp op. Meest waarschijnlijk is dat de herkomst in Ligurië moet worden gezocht. Tot de compendiario behoort verder de scherf van nog een crespina⁴⁶¹ en een kom⁴⁶², beide met een gebruikelijke aigretterand. Waarschijnlijk zijn beide in Ligurië vervaardigd. Tot slot zijn aanwezig: een fragment van een getordeerd oor met blauwe beschildering, meest waarschijnlijk van een Italiaanse vaas⁴⁶³, en een randscherf van een klein geplooid voorwerp waarop geen beschildering is te zien.⁴⁶⁴ Beide kunnen een beschildering hebben gehad in compendiario-stijl. Hiermee komt het totaal aantal voorwerpen van deze decorgroep op zeven (afb. 6.44).

6.4.2 Alla raffaellesca

Een uitzonderlijk groot aantal fragmenten behoort tot de decorgroep die in Italië 'alla raffaellesca' wordt genoemd. Kenmerkend zijn de fraaie veelkleurige beschilderingen met vaak grotesken en fabeldieren. Dit is een zeldzame groep onder de Nederlandse bodemvondsten, maar hier zijn scherven van diverse voorwerpen aanwezig.

Twee scherven zijn afkomstig van borden met een kabelrand en grotesken.⁴⁶⁵ Kenmerkend voor dit type bord is de beschildering met grote gestileerde bladeren op de achterzijde van de wand. Uit Enkhuizen kennen we diverse voorbeelden van dit type bord. De herkomst binnen Italië is onzeker.

459 363-C01.

460 363-C02.

461 362-C43.

462 362-C44.

463 362-C46.

464 362-C42.

465 362-C41 en 363-C66.

Afb. 6.44. Scherven van ploischotels en andere voorwerpen, Italië.

Naast deze twee (kleine) borden zijn de scherven van minimaal zeven ploischotels aanwezig, waarvan zes als crespina kunnen worden aangeduid (i-plo-3) en één als klassiek model ploischotel (i-plo-1). Vijf crespina's hebben de typische kabelrand. De zesde crespina heeft een rand met boogjes; deze wijkt ook af door de vakkenindeling op de wand.⁴⁶⁶

De centrale voorstelling ontbreekt bij alle exemplaren. Bij één van de crespina's is nog net het onderste puntje van een wapenschild te zien (afb. 6.45).⁴⁶⁷ Bij een ander exemplaar is een klein stukje van de spiegel aanwezig en daarop zijn in blauw een stukje lucht en in paarsbruin enkele plantenstengels te zien.⁴⁶⁸

Mogelijk stond centraal een heilige afgebeeld; een dergelijke ploischotel is in 2008 bij Christie's geveild (afb. 6.46). De ploischotel van 'klassiek' model wijkt niet alleen in model af van de crespina's, maar ook door de dikkere scherf en de toepassing van groene verf.⁴⁶⁹ Mogelijk is het voorwerp afkomstig uit Deruta. Bij elkaar opgeteld komen we op negen voorwerpen van de decorgroep 'alla raffaellesca'.

Afb. 6.45. Bord in alla raffaellesca met wapenschild, 1624, Urbino, Italië.

Afb. 6.46. Ploischotel in alla raffaellesca met heilige (bron: Christie's).

Afb. 6.47. Ploischotel in alla raffaellesca met cupido.

6.5 Frans tinglazuuraardewerk

Het enige voorwerp dat aan Franse productie kan worden toegeschreven is een vaas, waarvan alleen het versierde oor is gevonden (afb. 6.48).⁴⁷⁰ De vorm van het oor is identiek aan die

466 362-C06.

467 362-C05.

468 363-C06.

469 363-C04.

470 362-C45.

van zogenoemde altaarvazen uit Frankrijk, die tot de compendiario kunnen worden gerekend (afb. 6.49). De naam is ontleend aan de vermeende functie om bloemen op een altaar te plaatsen. Deze vazen worden zo nu en dan in West-Friesland gevonden en ook uit Enkhuizen zijn exemplaren bekend. Waarschijnlijk werden ze als siervoorwerpen gebruikt.

6.6 Portugees tinglazuur-aardewerk

Enkele kleine scherven zijn afkomstig van twee voorwerpen van Portugees tinglazuuraardewerk. Een van beide is een bord met een kraakdecor in Chinese stijl.

6.7 Nederlands tinglazuur-aardewerk

Het Nederlandse tinglazuuraardewerk is met een klein aantal voorwerpen aanwezig (MAE=10), minder dan het tinglazuuraardewerk van Italiaanse oorsprong. Daarnaast valt op dat de meeste voorwerpen zijn te rekenen tot de decorgroep 'alla raffaelesca', een imitatie van Italiaans aardewerk. Verder moet worden opgemerkt dat majolica, in de eerste helft van de 17de eeuw een veelvoorkomende beschilderde aardewerksoort, geheel ontbreekt.

6.7.1 Italiaanse stijl

Eén bord is compleet: een groot bord met centraal een putto met kruisstaf en een dubbele aigretterand en kabelrand (afb. 6.50).⁴⁷¹ De herkomst van dit stuk is niet zeker. Vergelijkbare borden worden vaak toegeschreven aan het atelier van Verstraeten in Haarlem en worden geplaatst rond 1645-1655. Uit Enkhuizen kennen we diverse voorbeelden en vooralsnog is er geen aanwijzing dat in Enkhuizen tinglazuuraardewerk (faience) is gemaakt. Historisch is bekend dat aardewerk van Verstraeten in Enkhuizen werd verkocht. De afbeelding van putto met kruisstaf moeten we waarschijnlijk in katholieke sfeer interpreteren.

Een tweede voorwerp dat volledig in de stijl van Verstraeten past, is een voetkom (stemcup) versierd met grotesken (afb. 6.51).⁴⁷² Het is voor het eerst dat een nagenoeg compleet

Afb. 6.48. Oor van een vaas, waarschijnlijk Frankrijk (Rouen of Nevers).

Afb. 6.49. Altaarvaas, Frankrijk (Rouen of Nevers), bodenvondst Graft (collectie Museum Boijmans van Beuningen).

471 362-C02.

472 362-C01.

exemplaar van deze vorm is gevonden. Uit de kuil komen enkele kleine scherven van nog een tweede voetkom.⁴⁷³

Afb. 6.50. Bord in Italiaanse stijl (compendiario) met putto met kruis, waarschijnlijk atelier Verstraeten in Haarlem.

Afb. 6.51. Voetkom in Italiaanse stijl (alla raffaellesca), atelier Verstraeten in Haarlem.

Aan Verstraeten kunnen verder twee plooschotels, model crespina, worden toegeschreven, beide versierd met grotesken (afb. 6.52).⁴⁷⁴

Afwijkend is een plooschotel met aigrettemotieven en stralenkrans, waarvan de productieplaats onbekend is.⁴⁷⁵ Bij een vergelijkbaar voorwerp wordt gedacht aan Verstraeten.⁴⁷⁶

473 362-C47.

474 363-C05, 363-C68. Mogelijk hoort ook een klein bord tot dit vondstcomplex (484-C06, diameter ca 18 cm), gevonden bij de aanleg van de bouwput.

475 363-C69.

476 Jaspers 2007, 235, cat.nr. 186.

Afb. 6.52. Scherven van plooischotels, atelier Verstraeten in Haarlem.

6.7.2 Chinese stijl

Naast faïence in Italiaanse stijl, zijn ook scherven aanwezig van faïence in Chinese stijl. Twee scherven zijn afkomstig van een bord met panelen die zijn nageschilderd van kraakporselein. Het decor op een tweede bord is onduidelijk. Verder is een wandscherf van een kom of andere open vorm aanwezig, beschilderd met Chinees landschap.

6.8 Overige keramiek

De overige vondsten omvatten enkele scherfjes van roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk, steengoed en een tabakspijp. Bij al deze vondsten kunnen we ons afvragen of ze wel tot dit vondstcomplex behoren of dat ze afkomstig zijn uit grond rondom de kuil of als opspit in de kuil zijn beland.

6.9 Glas

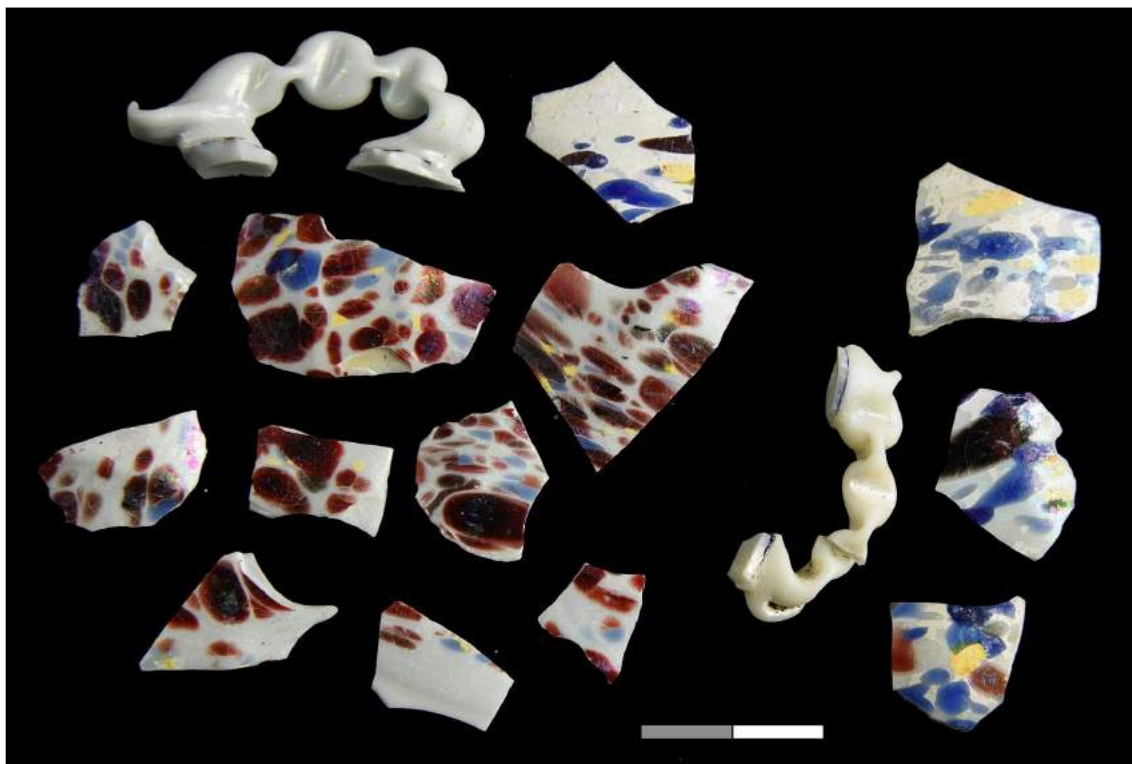
De glasscherven uit de kuil zijn afkomstig van een siervoorwerp, namelijk een kom van opaalglas met geribbelde wand en twee sierlijke oren (6.54). Het oppervlak is voorzien van rode, blauwe en gele spetters. Een identieke kom is gevonden in Delft (collectie Museum Boijmans van Beuningen) en staat beschreven in het standaardwerk over glas van Henkes (afb. 6.53).⁴⁷⁷ Deze komt heeft een diameter van 10 cm en een hoogte van 4,3 cm. Vanwege de hoge kwaliteit van het product veronderstelt

Afb. 6.53. Kom van opaalglas met rode en blauwe spetters, bodemvondst Delft (collectie Museum Boijmans van Beuningen).

⁴⁷⁷ Henkes 1994, 236.

Henkes dat het om een Venetiaans product gaat. Inderdaad zijn dit soort kommen met spetters in verschillende kleuren in Venetië gemaakt.⁴⁷⁸ Niet uit te sluiten valt dat het toch om een product uit de Nederlanden gaat. Uit het productieafval van de glasblazerij De Twee Rozen in Amsterdam blijkt dat daar kopjes van wit glas met blauwe vlekken zijn gemaakt.⁴⁷⁹ Deze glasblazerij maakt hoogwaardige producten in Venetiaanse stijl. Feit is dat het om een luxueus siervoorwerp gaat.

Afb. 6.54. Glasscherven van een sierkom van opaal glas met geribbelde wand en sierlijke oren.

6.10 Conclusie

De kuil bevat de scherven van een zeer groot aantal voorwerpen van porselein, aangevuld met voorwerpen van Italiaans tinglazuuraardewerk en een klein aantal voorwerpen van Nederlands tinglazuuraardewerk uit het atelier van Verstraeten in Haarlem. De andere materiaalsoorten zijn verwaarloosbaar. Gebruikelijke aardewerksoorten als roodbakkend en witbakkend aardewerk en majolica ontbreken nagenoeg volledig. Het gaat dus om een dump van voornamelijk porselein.

Het materiaal dateert tussen circa 1590 en 1650. Het is lastig om de einddatering van het vondstmateriaal precies te bepalen. Van veel porseleinen voorwerpen is de datering van de productie niet precies bekend en ze worden daarom geplaatst in de volledige productie- en exportperiode van kraakporselein. Onder de vondsten bevinden zich diverse voorwerpen die als overgangsporselein kunnen worden aangeduid en kunsthistorisch gedateerd worden tot 1661. Een aanwijzing dat de einddatering van het materiaal iets eerder ligt, is het ontbreken van Japans porselein dat vanaf midden 17de eeuw door de VOC in Japan werd besteld. De

478 Moretti 2010.

479 Hulst 2010, 42 en 106.

voorwerpen van het atelier van Verstraeten zijn wel precies te dateren, namelijk tussen 1645 en 1655. Vandaar dat 1650 als einddatering wordt aangehouden.

Allereerst valt op dat verreweg de meeste voorwerpen zeer gefragmenteerd en incompleet zijn. Het lijkt erop dat de scherven deel hebben uitgemaakt van een nog grotere schervenhoop en dat deze scherven bijvoorbeeld in meerdere kuilen terecht zijn gekomen, waarbij slechts één van deze kuilen is opgegraven. Merkwaardig is dan wel dat zich onder de vondsten enkele objecten bevinden die wel nagenoeg compleet zijn teruggevonden.

De voorwerpen zijn daadwerkelijk gebruikt en het betreft dus geen gebroken of uitgesorteerd nieuw handelsgoed. Dit blijkt uit het voorkomen van secundair doorboorde standringen: deze hebben als sierstukken aan de wand gehangen. Deze doorboringen komen uitsluitend voor bij kleine borden (zes maal) en klappmutsen (eenmaal). Secundair doorboorde standringen komen regelmatig bij porseleinvondsten voor, maar niet altijd is duidelijk wanneer dit is gedaan. Kraakporselein wordt namelijk vaak in jongere context (bijvoorbeeld 18de eeuw) gevonden. Deze porseleinkuil toont aan dat dit al direct in de eerste helft van de 17de eeuw, toen het porselein nog nieuw was, gebeurde.

Het meeste porselein behoort tot het standaard spectrum aan kraakporselein en overgangsporselein zoals dat in de eerste helft van de 17de eeuw door de VOC werd verscheept. Uitzonderlijke decors of formaten (bijvoorbeeld allergrootste model bord) lijken te ontbreken.

Onder de vondsten bevinden zich enkele exclusieve producten, zoals sierstukken van Blanc de Chine, een meerkleurige kop van kraakporselein en diverse ploischotels in alla raffaellesca-stijl, zowel Italiaans als Haarlemse imitatie. Deze voorwerpen waren uitsluitend beschikbaar voor de allerrijksten in de stad (afb. 6.55).

Tot slot wijzen enkele voorwerpen op een katholieke eigenaar, wat geen vanzelfsprekendheid in de eerste helft van de 17de eeuw is. Vooral het Italiaanse bord met afbeelding van St Franciscus is opvallend. Franciscus was de grondlegger van de Franciscaanse beweging waaruit vrijwel alle kloosters in de Hollandse steden vanaf eind 14de eeuw waren voortgekomen. Deze kloosters waren verboden, maar het geloof en de kloosteridealen zetten zich voort.

De porseleinkuil stelt ons voor een archeologisch raadsel. Wie was de eigenaar, waarom zijn alle voorwerpen gebroken en waarom zijn ze hier incompleet en gefragmenteerd in een kuil beland? We kunnen ons voorstellen dat een keer een ongelukje gebeurt en een kast met serviesgoed sneuvelt, maar honderden stuks tegelijk is wel erg veel. Onwaarschijnlijk is ook dat de voorwerpen zijn afgedankt en bewust kapot gegooit.

Interessant in dit verband is de link met het Enkhuizer echtpaar Zacheus de Jager en Margaretha van Beresteyn, over wie in 2018 een boek is verschenen.⁴⁸⁰ Zij hoorden tot de hoogste sociale laag in de stad en bezaten veel porselein. De eigenaar van de voorwerpen uit de hier besproken porseleinkuil leefde in dezelfde tijd, behoorde net als dit echtpaar tot de hoogste sociale klasse en was, net als hoogstwaarschijnlijk Margaretha van Beresteyn, katholiek. Ze moeten elkaar goed hebben gekend. Het getelde aantal van 217 stuks porselein (het werkelijke aantal ligt

480 Duijn, Schrickx, Kuijvenhoven-Groeneweg & Bartels 2018.

hoger) lijkt heel hoog, maar komt nog niet in de buurt van de ruim 500 stuks porselein die Margaretha in 1649 bezat (en dat is nog exclusief het bezit van Zacheus). De verhouding tussen kommen/koppen, borden en overige vormen in de boedel en in de porseleinkuil komen goed met elkaar overeen.⁴⁸¹ Diverse in de boedel genoemde voorwerpen vinden we terug in de porseleinkuil, zoals klappmutsen, pimpeltjes, kopjes met voeten (stemcups), papegaai kopjes (kraaikoppen) en 'tralijde copjens' (koppen met traliewerk). Margaretha bezat ook 'bonte sausierties', oftewel kommetjes met meerkleurige beschildering. In de porseleinkuil bevindt zich een meerkleurig beschilderde kom. In de boedel staan 'over deckte witte doosies' genoemd, mogelijk de ronde dekseldozen van Blanc de Chine die we in de kuil tegenkomen. Verder had zij een beeld van een 'witte ooievaar', zoals de notaris die beschreef. Waarschijnlijk gaat het om een beeld van een kraanvogel van Blanc de Chine. In de porseleinkuil bevinden zich diverse voorwerpen van dit exclusieve porselein. En zelfs de in de boedel genoemde 'Haerlemme betielen' vinden we terug onder de vondsten in de kuil, namelijk de schotels van het atelier van Verstraeten uit Haarlem.⁴⁸² Je zou bijna denken dat het porselein van haar afkomstig is, maar meer aannemelijk is dat de boedel en de porseleinkuil het algemene beeld van porseleinbezit in een rijk huishouden in Enkhuizen rond 1650 geven. Beide bronnen vullen elkaar mooi aan.

Afb. 6.55. *Interieur met welgestelde familie in Noordelijke Nederlanden, toegeschreven aan Gonzalès Coques, 1630-1635. Op de houten rand staan vijftien borden en twintig kopjes van Chinees porselein.*

481 In de boedel uit 1649 worden 190 borden, 294 kommen/kopjes en 38 flessen, potjes en overige vormen genoemd (verhouding 5 : 8 : 1). In de porseleinkuil zijn 71 borden, 123 kommen/kopjes en 18 overig (verhouding 4 : 7 : 1).

482 Italiaanse schotels zien we opvallend genoeg in de boedel van Margaretha niet. Wel worden Spaanse schalen, Spaanse schoteltjes en een Spaanse kan genoemd, mogelijk worden daarmee Portugees aardewerk bedoeld.

7. Overig vondstmateriaal

De vondsten zijn zoveel mogelijk per spoor en per perceel beschreven. Dit blijkt niet altijd mogelijk omdat tijdens de aanleg van de werkputten de oude perceelsgrenzen nog onbekend zijn. De vondsten die bij de aanleg en het verdiepen van de werkputten worden verzameld liggen derhalve met grote regelmaat op meerdere percelen. In dit hoofdstuk wordt aandacht geschonken aan de vondsten die niet aan specifieke percelen konden worden gekoppeld. Ook wordt in dit hoofdstuk het aardewerk beschreven dat tot een bijzondere keramiegroep hoort. Deze vondsten worden hier gegroepeerd en uitgebreid beschreven.

7.1 Ophogingslagen

7.1.1 Vondstmateriaal in de ophogingslagen langs de Romeinstraat

De ophogingslagen bevatten vooral scherven van kookgerei en eetgerei van roodbakkerd en witbakkerd aardewerk (r-bak-4, r-gra-10, r-gra-33, r-gra-54, r-bor-6, r-kop-2, w-bak-3, w-bak-5) uit de eerste helft van de 17de eeuw.⁴⁸³ Een kop (r-kop-2) van roodbakkerd klei is grotendeels compleet aangetroffen (afb. 7.1.1).⁴⁸⁴ Een van de vondsten betreft een randfragment van een vuurstolp (r-vst-3) versierd met bladmotieven van witte kleislib met groene accenten.⁴⁸⁵ Dit type vuurstolp van Noord-Hollands slibaardewerk wijkt sterk af van de standaard groen geglazuurde en met appliques versierde Enkhuizer vuurstolp. Naast de vele scherven van regionaal geproduceerd aardewerk is Italiaans tinglazuuraardewerk een algemene vondstcategorie in de ophogingslagen. In verhouding komt minder Hollands geproduceerde majolica voor. De meeste Italiaanse producten behoren tot het blauw gekleurde berrettino aardewerk uit Ligurië dat zowel in de late 16de als in de vroege 17de eeuw dateert. Ligurisch wit aardewerk met een blauwe beschildering op een wit fond komt ook voor. Dit materiaal komt vooral in de eerste helft van de 17de eeuw in Nederlandse vondstcomplexen voor. Verder zijn enkele polychroom beschilderde stukken van Ligurische compendario en aardewerk uit Montelupo tussen de vondsten op te merken.

Afb. 7.1.1. Kop van roodbakkerd aardewerk.

Afb. 7.1.2. Spaanse olijfolie-amfoor.

483 Tekst en determinatie: W. Stellingwerf.

484 294-C03.

485 98-C01.

Eén van de fragmenten van Italiaanse faience is aan beide zijden opvallend donkerblauw geglaazuurd (i-bor-2).⁴⁸⁶ Dit bord wordt apart besproken (zie kadertekst).

Interessant is ook de aanwezigheid van een driekwart complete Spaanse olijfolie-amfoor (ib-amf-1) (afb. 7.1.2).⁴⁸⁷ Dit type amfoor werd algemeen naar Nederland verscheept tussen het midden van de 16de eeuw en de late 17de eeuw. Aangezien dit ongeglaazuurde verpakkingsmateriaal niet gemakkelijk hergebruikt kon worden, kwam het geregeld in zijn geheel bij het afval terecht. Van daaruit is het vermoedelijk in de ophogingen binnen dit perceel geëindigd. Een laatste opmerkelijke vondst is een kannetje van Weser-aardewerk uit de periode rond 1600 bedekt met loodglazuur waaraan mangaanoxide is toegevoegd (afb. 7.1.3).⁴⁸⁸ Dit geheel bruin geglaazuurde

Afb. 7.1.3. Kannetje van Weser-aardewerk met mangaanbruin glazuur.

aardewerk is als import zeldzamer dan het met kleurrijk slib versierde aardewerk uit het Weser-gebied. Uit het Duitse productieplaatsje Völkse zijn vergelijkbare kannen bekend.⁴⁸⁹

Italiaans tinglazuuraardewerk uit Castelli

C.P. Schrickx

Eén van de borden van Italiaans tinglazuuraardewerk is van een zeldzame groep.⁴⁹⁰ Het bord is aan beide zijden voorzien van een donkerblauw glazuur.

Het bord van Italiaanse faience met donkerblauw glazuur, vermoedelijk uit Castelli.

486 295-C01; Tekst en determinatie: C.P. Schrickx.

487 294-C01.

488 294-C02.

489 Thiele 2012, 131.

490 295-C01.

Op de platte vlag is in wit een randmotief geschilderd; de centrale voorstelling ontbreekt. De onderzijde van het bord is onbeschilderd. De kleur blauw wijkt duidelijk af van het algemene Ligurisch blauw en ook de beschildering (witte kleur en motief) komt niet voor bij het Ligurische aardewerk. Verder valt op dat het glazuur deels afbladdert. Dit is een fenomeen dat bij deze decorgroep vaak voorkomt.

Het bord kan worden toegeschreven aan Castelli in de regio Abruzzo, een kleine plaats midden in Italië die bekend stond om de aardewerkproductie. Hier werden onder andere producten gemaakt met een donkerblauw fond (Lapis Lazuli) en een vlotte beschildering in wit en soms ook geel, die worden geplaatst in de periode 1575-1625. Een voorbeeld van een dergelijk bord is te vinden in het Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza. Een ander bord (diameter 33 cm) is geveild bij Meeting Art Casa D'Aste. Italiaans aardewerk uit de 16de en 17de eeuw wordt nog altijd verzameld. De scherf van de Davidstraat/Romeinstraat is van een dergelijk bord afkomstig.

Voorbeelden van dergelijke borden. Links een bord dat bij Meeting Art Casa D'Aste is geveild, rechts een bord uit het Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza.

De laatste jaren zijn bij archeologisch onderzoek meerdere scherven van deze bijzondere decorgroep gevonden, namelijk in het Verlaat⁴⁹¹ en aan de Raamstraat⁴⁹² in Enkhuizen en het Gedempt Achterom in Medemblik.⁴⁹³ Tevens zijn vondsten bekend van opgravingen die niet zijn gepubliceerd, zoals de Karperkuil in Hoorn.⁴⁹⁴ De scherven zijn afkomstig van borden en ploischotels.

7.1.2 Vondstmateriaal in de ophogingslagen aan de Davidstraat

De percelen 9 tot en met 11 werden in één werkput aangelegd. Bij de aanleg van de vlakken werd een grote hoeveelheid keramiek aangetroffen, dat niet aan de individuele percelen te koppelen valt.⁴⁹⁵ In deze paragraaf worden de bijzondere stukken onder dit aardewerk nader uitgelicht.

491 Duijn 2012, 130.

492 Duijn 2016, 42-43.

493 Schrickx 2013, 55.

494 Duijn 2012, 130.

495 Tekst en determinatie: W. Stellingwerf.

In de egalisatielagen binnen deze percelen zijn 384 keramiekscherven aangetroffen, waarbij 108 objecten onderscheiden kunnen worden. De helft van de vondsten bestaat uit roodbakkerd aardewerk. Opmerkelijk is het feit dat bij diverse roodbakkerende scherven productiefouten, zoals scheuren, barsten en gaten, in het aardewerk zichtbaar zijn. We kunnen ervan uitgaan dat dit materiaal als tweede keus van de pottenbakker voor een lager tarief op de markt werd verkocht. Naast veel fragmenten van keukengoed en tafelgerei is een tamelijk complete olielamp (r-oli-2) op te merken (afb. 7.1.4).⁴⁹⁶ Een deel van het tafelwaar bestaat uit borden (r-bor-6) van Noord-Hollands slibaardewerk dat goed rond 1600 kan worden gedateerd. Ook importen uit de stroomgebieden van de Werra en Weser komen meerdere malen voor (wa-bor-1, wa-kom-1). Verder kan een importstuk uit Frankrijk worden opgemerkt: een scherv van een witbakkend bord uit Beauvais (wf-bor-1), versierd met geometrische patronen in de sgraffito-techniek (afb. 7.1.5).⁴⁹⁷ Eveneens afkomstig uit Frankrijk is een kommetje van tinglazuuraardewerk (fr-kom-1). Het kommetje is in compendario stijl beschilderd met een stervormige cartouche waarbinnen het "IHS"-monogram is afgebeeld (afb. 7.1.6).⁴⁹⁸

Afb. 7.1.4. Olielamp van roodbakkerd aardewerk.

Afb. 7.1.5. Randscherv van een witbakkend bord uit Beauvais met sgraffito-versiering.

Afb. 7.1.6. Een kommetje van Franse faience beschilderd in compendario-stijl.

Hoewel dit monogram op het fragment ontbreekt, is het decor identiek aan de altaarvaas uit de afvalkuil S350.⁴⁹⁹ Dit type aardewerk wordt vaak aan Nevers toegeschreven en dateert met name uit het tweede kwart van de 17de eeuw. Eveneens van jongere datum zijn drie scherven van faience borden. Bijzonder is de vondst van fragmenten van ongeglazuurd biscuit-aardewerk: een halffabricaat van een lokaal vervaardigd majolica product (afb. 7.1.7).⁵⁰⁰ De

496 123-C03.

497 123-C02.

498 167-C01.

499 307-C11.

500 208-C01.

vraag is of het hier om plateelbakkersafval uit Enkhuizen gaat, of dat het biscuit-aardewerk goedkoop op de markt werd aangeboden. Biscuit-aardewerk wordt wel vaker bij huishoudelijk afval aangetroffen. Tinglazuuraardewerk uit Italië is in deze egalisatielagen ook weer meerdere malen vertegenwoordigd. Meest algemeen zijn de borden (i-bor-1, i-bor-2, i-bor-3) van het berrettino blauwe aardewerk uit Ligurië, daterend van de late 16de eeuw tot in de eerste helft van de 17de eeuw. Verder zijn diverse stukken van Ligurisch wit aardewerk beschilderd met blauwe bladmotieven (i-bor-2) gevonden (afb. 7.1.8).⁵⁰¹ Dit materiaal komt vooral in de eerste helft van de 17de eeuw in Nederlandse vondstcomplexen voor. Daarnaast zijn ook fragmenten van Chinees kraakporselein gevonden, waaronder een scherf van een bord (p-bor-9) in blauw beschilderd met vruchten en bladmotieven (afb. 7.1.9).⁵⁰²

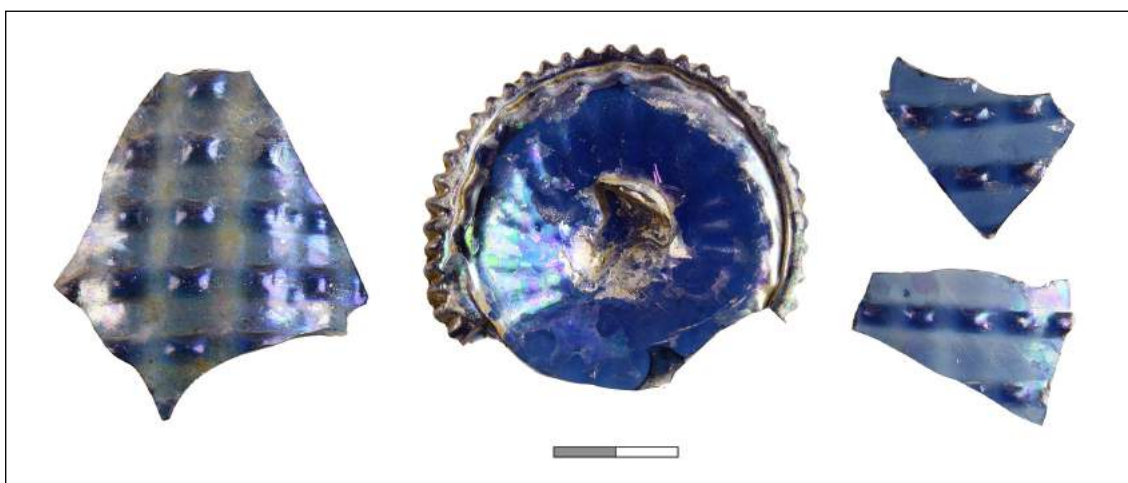

Afb. 7.1.7. Fragmenten van biscuit-aardewerk.

Afb. 7.1.8. Bord van Ligurisch wit aardewerk, beschilderd met blauwe bladmotieven.

Afb. 7.1.9 (links). Fragment van een bord van Chinees kraakporselein.

Afb. 7.1.10. Fragmenten van een wafelbeker van blauw glas.

501 23-C01.

502 67-C02.

Tot slot zijn enkele vondsten van glas in de egalisatielagen gedaan. Het gaat om scherven van een blauwe wafelbeker (gl-bek-19), een beker op standvoet en een vaasje van lichtblauwgroen melkglas uit de vroege 17de eeuw.

De wafelbeker van blauw glas is een interessante vondst, aangezien de meeste wafelbekers uit deze periode van groen of lichtgrijs glas werden geblazen (afb. 7.1.10).⁵⁰³

7.1.3 Vondstmateriaal in de ophogingslagen hoek Korte Davidstraat en Davidstraat

Het overgrote deel van de keramiek uit de ophogingslagen, aangetroffen in de hoek van de Korte Davidstraat en Davidstraat dateert in de late 16de eeuw. Er is daarom voor gekozen om de keramiek uit deze ophogingslagen in onderhavige paragraaf te groeperen en als één vondstcontext te beschrijven.⁵⁰⁴ Hierbij wordt een algemeen beeld geschetst van het materiaal. Op bijzondere fragmenten of voorwerpen wordt dieper ingegaan.

De ophogingslagen in het plangebied bevatten een aantal karakteristieke producten van keramiek uit de periode rond 1600, namelijk veel scherven van borden van Werra-aardewerk en borden, kommen, kannen en potten van Weser-aardewerk die nog goed in de late 16de eeuw te dateren zijn.⁵⁰⁵ Eén Werra bord versierd met een portret van sgraffito in witte en groene kleislib is gedateerd in het laatste decennium van de 16de eeuw. Op het fragment resteert de "9" van een jaartal dat ligt tussen 1590-1599 (afb. 7.1.11).⁵⁰⁶ Een ander exemplaar is versierd met een voorstelling van Adam en Eva met de slang in de boom (afb. 7.1.12).⁵⁰⁷ Een opvallende vondst is het fragment van een kan van Weser-aardewerk bedekt met een bruin glazuur en versierd met radstempels (afb. 7.1.13).⁵⁰⁸ Dit type aardewerk uit het Wesergebied is veel zeldzamer dan de kleurrijk met kleislib versierde kannen, potten en borden.

Afb. 7.1.11. Werra-bord versierd met een portret en een deel van een jaartal uit de late 16de eeuw.

Afb. 7.1.12. Werra-bord versierd met een voorstelling van Adam en Eva bij de boom van kennis van goed en kwaad.

503 229-G01; Henkes 1994, 132, 134.

504 72/V87/V164/V186/V189/V193.

505 Tekst en determinatie: W. Stellingwerf.

506 86-C02.

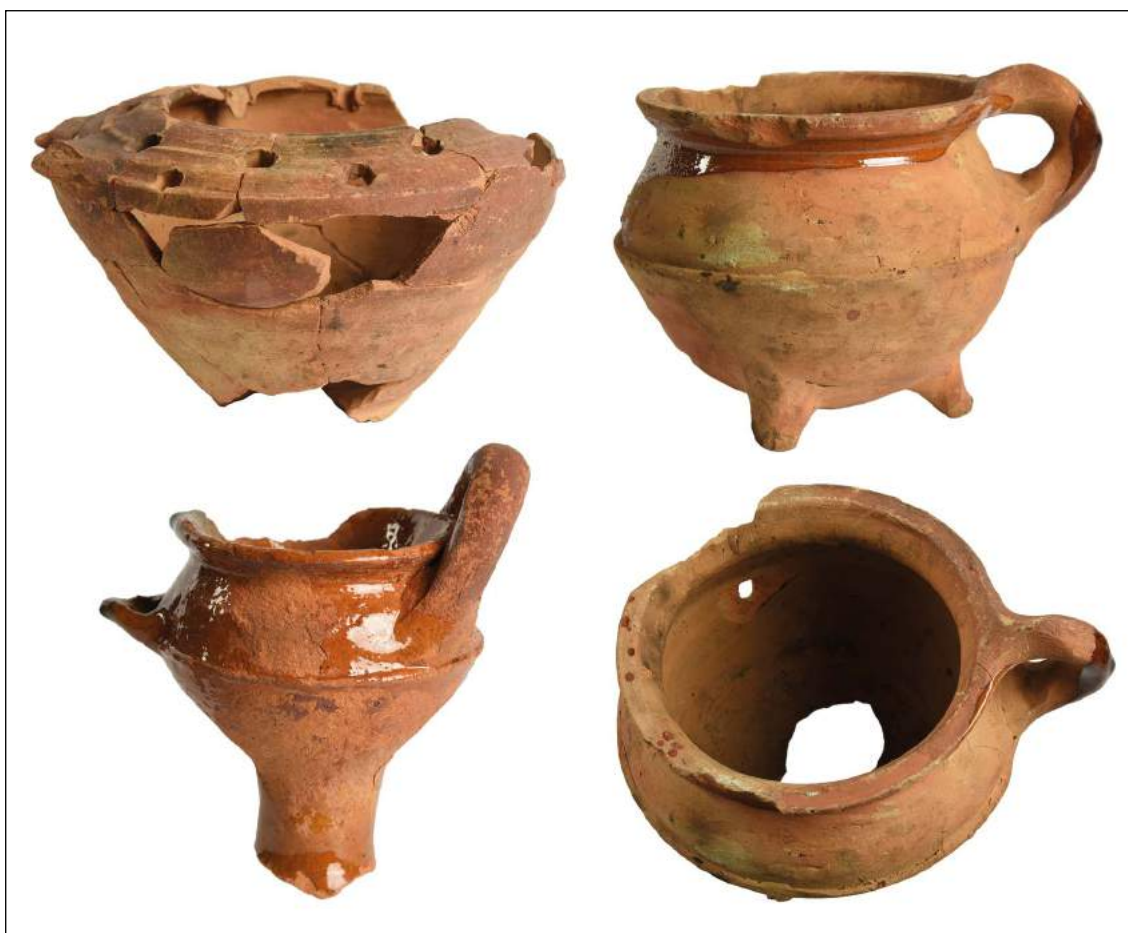
507 88-C01.

508 189-C02; Vergelijk Bartels 1999; 781, cat. 898.

Verder kunnen een fragment van een bord van aardewerk uit het Franse Beauvais en een scherv van een Iberische amfoor opgemerkt worden. Noord-Hollands slibaardewerk in de vorm van borden (r-bor-6) is een tamelijk algemene vondstcategorie in de ophoginglagen. Deze groep roodbakkend aardewerk past tevens goed in de laatste decennia van de 16de eeuw. Opmerkelijke vondsten van roodbakkend aardewerk zijn verder een olielamp, type "snotneus" (r-oli-6), een potvormige test met naar binnen gebogen schouder en gaten in de rand (r-tes-25) en een grotendeels ongeglazuurde grape (r-gra-NT) met een opzettelijk aangebracht gat in de wand en in de bodem, die mogelijk ook als test of komfoor heeft dienstgedaan (afb. 7.1.14).⁵⁰⁹ Deze grape heeft een uitstaande rand met afwijkende afgeplatte bovenkant en een buik met scherpe knik en uitstekende ribbel.

Afb. 7.1.13. Een fragment van een kan van Weser-aardewerk met mangaanbruin glazuur.

Afb. 7.1.14. Een snotneus-olielamp, een potvormige vuurtest met gaten in de rand en een ongeglazuurde grape met opzettelijk aangebracht gat in de wand van roodbakkend aardewerk. Niet op schaal.

509 186-C01; 186-C03; 189-C01.

Het tinglazuuraardewerk in de ophogingslagen bestaat voornamelijk uit fragmenten van majolica borden, waarbij een deel in een blauw dambord-patroon is beschilderd.⁵¹⁰ Scherven van borden van Italiaans berrettino aardewerk komen ook meerdere malen voor. Dit type Italiaanse import was zeer algemeen in West-Friesland eind 16de en begin 17de eeuw.⁵¹¹ De vondsten van steengoed bestaan vooral uit producten uit Raeren, Frechen en Siegburg en dateren in de tweede helft van de 16de eeuw. Eén van de vondsten betreft het fragment van een Frechense baardmankruik (s2-kan-32) versierd met drie medaillon-appliques op de buik met het portret van Nero (afb. 7.1.15).⁵¹² Westerwald steengoed ontbreekt. Dit sluit goed aan bij de laat 16de-eeuwse datering van de ophogingen, aangezien het belang van de steengoedproductie in het Westerwald pas in de loop van de vroege 17de eeuw toenam. De steengoedproductie in Raeren en Siegburg hield grotendeels stand tot en met het eerste kwart van de 17de eeuw. Maar als gevolg van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) trokken veel pottenbakkers in die periode uit deze plaatsen naar het Westerwald, waar de daaropvolgende eeuwen honderden pottenbakkerijen actief waren.⁵¹³ Een andere ontbrekende categorie zijn kleipijpen. Tabak was eind 16de eeuw nog grotendeels onbekend bij de Nederlanders, pas in de eerste decennia van de 17de eeuw nam het gebruik van dit exotische product toe.

Afb. 7.1.15. Steengoed baardmankruik uit Frechen, versierd met een applique van Nero.

Onder de houten voorwerpen waren de fragmenten van een houten kom, een zool (hoort bij V186-L02) en bodem van een mogelijk spanen doosje van zacht loofhout (afb. 7.1.16)⁵¹⁴, een stop of worstpen van naaldhout en een bodem en borstel van eikenhout.⁵¹⁵ De kom heeft een diameter van 10,5 cm (bodem 4,5 cm) en een dekselrand (afb. 7.1.17).⁵¹⁶ De stop of worstpen

510 Twee scherven van Hollandse faïence, in blauw beschilderd met een decor geïnspireerd op Chinees kraakporselein, moeten op zijn vroegst rond 1615 dateren. Waarschijnlijk zijn deze scherven als ruis in de ophogingslagen terechtgekomen, omdat ze niets met de laat 16de-eeuwse ophoging te maken kunnen hebben.

511 Schrickx & Duijn 2016, 402.

512 193-C01.

513 Bartels 1999, 70.

514 186-H01.

515 Determinatie: D.M. Duijn, tekst: B.C. ter Steege.

516 87-H01.

is 10 cm lang, heeft een diameter van 2 cm en een gaatje aan de onderzijde (afb. 7.1.18).⁵¹⁷
De eikenhouten borstel heeft een afmeting van 6x3,5x1 cm (afb. 7.1.19).⁵¹⁸

Afb. 7.1.16. Mogelijke bodem van een spanen doosje van zacht loofhout.

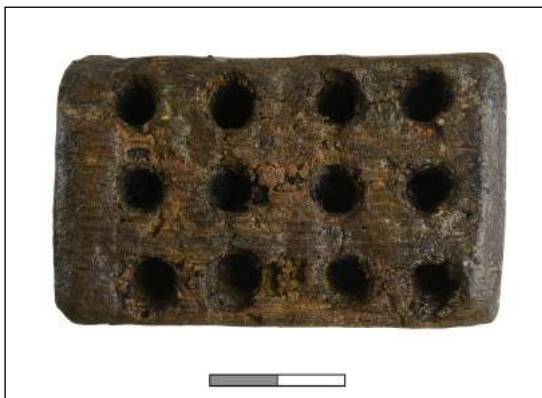

Afb. 7.1.17. Houten kom met dekselrand.

Afb. 7.1.18. Stop of worstpen.

Ook werden metalen voorwerpen in de bult ophogingsmateriaal gevonden, waaronder een vingerhoed, ring, knoop en tapkraan van messing, een onderdeel van een mesheft en een versierd beslagstukje van lood-tin en twee keurloden.⁵¹⁹ Opvallend waren drie miniatuurvoorwerpen; een bord van lood-tin met een diameter van 55 mm⁵²⁰, een tinnen bakje met twee oortjes op de rand met een diameter van 47 mm en een tinnen bakpan met ruitpatroon op de bodem en versiering op de steel met een diameter van 43 mm (zie H8).⁵²¹

Afb. 7.1.19. Onderdeel van een eikenhouten borstel.

517 87-H02; tekst en determinatie: C.P. Schrickx.

518 152-H01.

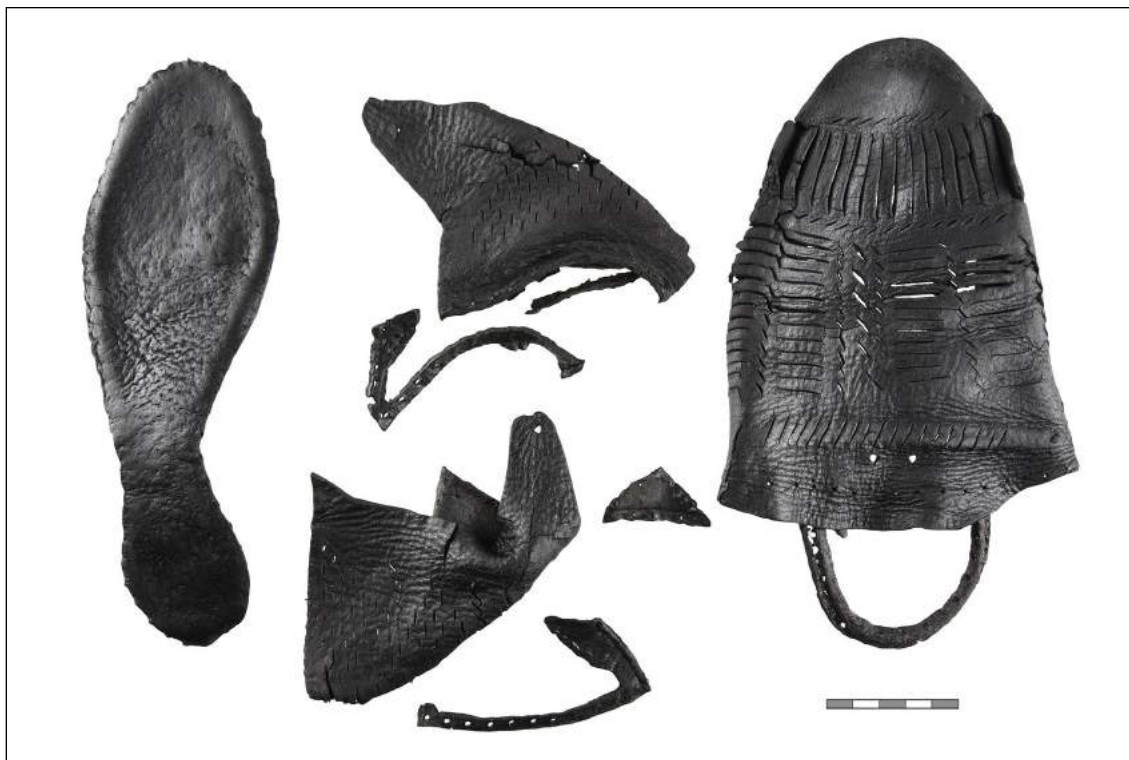
519 V186.

520 V186.

521 V189.

In totaal werden in de ophogingslagen in de hoek Korte Davidstraat en Davidstraat 60 hoornpitten aangetroffen.⁵²² Zonder uitzondering betreft het de hoornpitten van een rund. Op basis van de snijsporen die op de hoornpitten zijn aangetroffen kan worden geconcludeerd dat het afval van een hoornbewerker is geweest.⁵²³ Waar deze hoornbewerker zijn werkzaamheden heeft uitgevoerd is onduidelijk.

Tot slot werden 70 fragmenten leer aangetroffen, behorende bij minstens elf verschillende schoenen, waarvan er zes op type konden worden gedetermineerd; vier van het type 105, één type 130 en één type 135 (typologie Goubitz).⁵²⁴ Gebruikte versieringen op de schoenen waren lijnen, rondjes, zigzaglijnen, ruitpatronen en sterretjes (afb. 7.1.20).⁵²⁵

Afb. 7.1.20. Een selectie van de aangetroffen leren schoenen met verschillende soorten versiering.

7.2 Vondstmateriaal uit askuilen en aslagen

Tijdens het veldwerk werd verspreid over het plangebied een grote hoeveelheid aan askuilen en aslagen aangetroffen (bijlage 5). In de aslagen op het terrein bevond zich veel keramisch scherfmateriaal uit de eerste helft van de 17de eeuw, waarvan een kleine selectie is gedetermineerd (MAE = 105). Hieronder wordt nader ingegaan op bijzondere stukken.⁵²⁶ Een bord van roodbakkend aardewerk met een ophangoog en drie standlobben is inwendig versierd met gemarmerde kleislib (afb. 7.2.1).⁵²⁷ Het gaat om Fries slibaardewerk uit de 18de eeuw. De aslaag waarin zich dit bord bevond, moet in de 18de eeuw gevormd zijn. Deze vondst vormt een uitzondering want vrijwel alle vondsten dateren uit de eerste helft van de 17de eeuw.

522 V144, V164, V169, V232, V484.

523 Determinatie: Josje van Leeuwen.

524 Determinatie: A. Vissie-Hoogland & E. Winters-Ran, tekst: B.C. ter Steege.

525 V186.

526 Tekst en determinatie: W. Stellingwerf.

527 252-C01.

Verreweg de meeste 17de-eeuwse scherven zijn van keukengoed van grof roodbakkend en witbakkend aardewerk. Een steelkom (r-stk-5) van roodbakkend aardewerk is in complete staat aangetroffen (afb. 7.2.2).⁵²⁸ Bij een bakpan met kraagrand (r-gra-4) is de steel afgebroken en in de bodem zijn opzettelijk twee gaten geboord (afb. 7.2.3).⁵²⁹ Wellicht is het object secundair gebruikt als plantenbak. Opvallend is de vondst van het fragment van een grote vierkante bak van roodbakkend aardewerk (afb. 7.2.4).⁵³⁰ Het grove baksel en het groen gevlekte glazuur komen overeen met dat van plavuizen uit de 17de eeuw. De exacte functie van de bak is onbekend.

Bij het witbakkend aardewerk is eveneens een opmerkelijke vorm te vermelden, het betreft een groen geglaazuurd halfrond stuk met aan één zijde de rand van een bakpan (w-bak-NT) (afb. 7.2.5).⁵³¹ Dit type afwijkende bakpan werd gebruikt voor het poffen van appels, door het object met de open zijde bij het vuur te zetten.

Afb. 7.2.1. Groot bord van Fries roodbakkend aardewerk met ophangoog, versierd met gemarmerde kleislib.

Afb. 7.2.2. Steelkom van roodbakkend aardewerk.

Afb. 7.2.3. Bakpan van roodbakkend aardewerk, met twee geboorde gaten in de bodem.

Afb. 7.2.4. Fragment van een grote vierkante bak van roodbakkend aardewerk met onbekende functie.

528 210-C01.

529 66-C01.

530 210-C07.

531 50-C02.

Verder kunnen fragmenten van minstens vijf vuurstolpen (w-vst-2) uit de eerste helft van de 17de eeuw worden opgemerkt. In ieder geval drie exemplaren kunnen als Enkhuizer producten beschouwd worden, herkenbaar aan de vele noppen in combinatie met enkele grotere appliques, bedekt met een laag helder groen glazuur. Bij één fragment is bovendien de Enkhuizer stedemaagd met het wapen van de stad (drie gekroonde haringen) afgebeeld (afb. 7.2.6).⁵³²

Afb. 7.2.5. Een appelpofpan van witbakkend aardewerk.

Afb. 7.2.6. Fragmenten van een vuurstolp van witbakkend aardewerk met een afbeelding van de Enkhuizer stedemaagd met het wapen van de stad.

Een tweede exemplaar is naast de tientallen noppen versierd met een grote medaillon-vormige applique waarop een voorstelling van de schepping van Eva uit de rib van Adam is weergegeven (afb. 7.2.7).⁵³³ Een afwijkende vuurstolp is niet met de karakteristieke noppen versierd, enkel met vingerindrukken op de rand en grote appliques van onder andere een koeienkop en een tweekoppige adelaar (afb. 7.2.8).⁵³⁴ Dit exemplaar behoort tot de vroegere productie van Enkhuizen en dateert eind 16de of begin 17de eeuw.⁵³⁵

532 50-C03.

533 66-C02.

534 387-C01.

535 Vriendelijke mededeling: D.M. Duijn 2019.

Afb. 7.2.7. Fragment van een vuurstolp van witbakkend aardewerk met de afbeelding van de schepping van Eva uit de rib van Adam.

Afb. 7.2.8. Fragmenten van een vuurstolp van witbakkend aardewerk versierd met vingerafdrukken op de rand en grote appliques van onder andere een koeienkop en tweekoppige adelaar.

Naast voorbeelden van de reguliere vroeg 17de-eeuwse Enkhuizer aardewerk-productie bevonden zich in diverse aslagen ook fragmenten van Werra-aardewerk dat uit Enkhuizen afkomstig is. Eén ongeglazuurde scherv van een bord (wa-bor-1) versierd met witte kleislib en florale motieven in sgraffito is met zekerheid tot de Enkhuizer productie te rekenen (afb. 7.2.9).⁵³⁶ Een slecht geglazuurd bord (wa-bor-1) voorzien van een sgraffito-decor van eikels in witte en groene kleislib, met een onderbroken kabelrand, is op basis van bekend pottenbakkersafval uit het bedrijf van Dierck Claesz Spiegel (1602-1613) ook een Enkhuizer Werra-product (afb. 7.2.10).⁵³⁷

⁵³⁶ 366-C01.

⁵³⁷ 50-C04; Vergelijk Bruijn 1992, 266-271.

Afb. 7.2.9. Een halffabricaat bord van Enkhuizer Werra-aardewerk.

Afb. 7.2.10. Een bord van Enkhuizer Werra-aardewerk, versierd met eikels.

Afb. 7.2.10. Een bord van Enkhuizer Werra-aardewerk, versierd met eikels.

Bij een ander bord (wa-bor-1) versierd met een granaatappel en bij een kop (wa-kop-1) met stilistische tulpmotieven rond een kruis is niet met zekerheid te stellen of het om aardewerk uit het Werra-gebied of uit Enkhuizen gaat (afb. 7.2.11).⁵³⁸ Een interessante vondst is een scherf van een bruin geglazuurde pul of beker (we-bek-3) met bolle buik uit het Weser-gebied (afb.

538 210-C02; 387-C02.

7.2.12).⁵³⁹ De buik is versierd met radstempels en florale appliques, tevens is op het fragment een medaillon-applique met een wapen aangebracht waarboven het getal "9.5" is aangegeven. Dit getal staat mogelijk voor het jaartal 1595.

Afb. 7.2.12 (boven). Een scherv van een bruin geglaazuurde pul of beker uit het Weser-gebied, gedateerd 1595.

Afb. 7.2.13 (rechts). Een fragment van een peervormige steengoed kan uit Raeren versierd met medaillon-vormige appliques.

De in de aslagen gevonden scherven van steengoed kunnen zijn ook dikwijls voorzien van sierlijke appliques. Het meeste steengoed is in Raeren vervaardigd en dateert rond 1600. Een leuke vondst is een fragment van een peervormige kan met geribbelde hals (S2-kan-84) met op de buik drie ovale appliques waarop drie keer de letter M rond een tuitkan met daarin een kruis en een bloemtak staat afgebeeld (afb. 7.2.13).⁵⁴⁰ Naast de overwegend uit Raeren afkomstige steengoed scherven is ook een groot fragment van een laat 16de-eeuwse baardmankruik uit Siegburg (S2-kan-35) uit Siegburg op te

Afb. 7.2.14. Een groot fragment van een laat 16de-eeuwse baardmankruik uit Siegburg, versierd met grote appliques met onder andere de voorstelling van Adam en Eva bij de boom van kennis van goed en kwaad.

539 63-C01.

540 218-C01.

merken (afb. 7.2.14).⁵⁴¹ Naast een baardmanmasker op de hals is de buik voorzien met drie grote medaillon-appliques, waaronder een voorstelling van Adam en Eva in het paradijs is te herkennen. De kruik is tevens versierd met accenten van kobaltblauw, een kleurstof die rond 1575 haar intrede deed in de Duitse steengoed productie.

Afb. 7.2.15. Een bodemfragment van een bord van Frans witbakkend aardewerk uit Beauvais.

Afb. 7.2.16. Een gemarmerde kom van roodbakkend aardewerk uit Pisa.

Naast Duitse importen komen tussen de vondsten ook weer diverse import-stukken uit Noord-Frankrijk en het Middellandse Zeegebied voor. Een scherv van een bord van witbakkend aardewerk uit Beauvais versierd met bloemmotieven in sgraffito behoort tot de Franse importen en is tussen circa 1575-1625 te dateren (afb. 7.2.15).⁵⁴² Uit Italië zijn minimaal twee kommen van roodbakkend aardewerk op te merken. Het gaat om fragmenten van een gemarmerd product (ri-kom-1) en een scherv van sgraffito-aardewerk voorzien van een witte sliblaag met krulmotieven en concentrische cirkels met gele, groene en blauwe accenten uit Pisa in de streek Toscane (afb. 7.2.16).⁵⁴³ Naast het sgraffito-aardewerk uit Pisa, dat zo nu en dan bij opgravingen in West-Friesland wordt gevonden, komt incidenteel Italiaans sgraffito-aardewerk voor dat minder verfijnd gemaakt is dan het aardewerk uit Pisa. Bij de opgraving is de bodem van een bord van roodbakkend aardewerk gevonden (afb. 7.2.17).⁵⁴⁴ Het voorwerp

541 293-C01.

542 387-C03.

543 210-C05; 289-C01.

544 289-C02.

is dikwandig en staat op een dikke standring. De bovenzijde is voorzien van een witte sliblaag met beschildering in bruin, geel en groen en vlot ingekraste versiering. Waarschijnlijk is een vogel afgebeeld. De precieze herkomst is onzeker; mogelijk komt het stuk uit het achterland van Venetië.

Afb. 7.2.17. Sgraffito-aardewerk uit Italië.

Behalve het zeldzamere roodbakkend aardewerk uit Italië is in de aslagen ook tinglazuur-aardewerk uit Ligurië aangetroffen. Het gaat om twee borden (i-bor-1, i-bor-2) van Ligurisch wit beschilderd met blauwe bladmotieven en kruisende boogjes plus drie borden (i-bor-2, i-bor-3) en twee kommen (i-kom-1) beschilderd in de compendiario-stijl. Een bord van Ligurisch wit heeft een secundair doorboorde standring (afb. 7.2.18).⁵⁴⁵ De compendiario borden zijn veelal met polychrome aigrette-motieven beschilderd (afb. 7.2.19).⁵⁴⁶ Eén exemplaar is voorzien van een decor met putto (afb. 7.2.20).⁵⁴⁷ Een tweede exemplaar is vermoedelijk een tweede keus-product: de beschildering is vaal van kleur en uitgelopen (afb. 7.2.21).⁵⁴⁸

Afb. 7.2.18. Een bord van Ligurisch witte faience met een secundair doorboorde standring.

545 51-C03.

546 51-C01

547 50-C05.

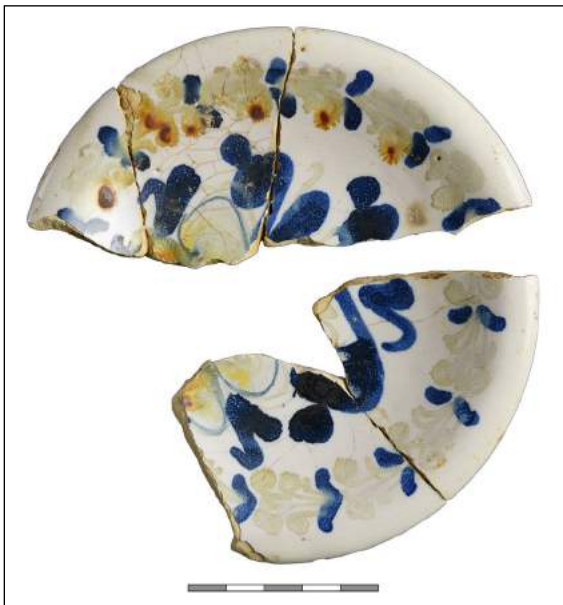
548 50-C06.

Afb. 7.2.19. Een bord van Ligurische faience, beschilderd in compendario-stijl.

Afb. 7.2.20. Een bord van Ligurische faience, beschilderd met een putto in compendario-stijl.

Afb. 7.2.22 (boven). Een scherv van een bord van faience, afkomstig uit Zuid-Italië (Napels en omgeving).

Afb. 7.2.21 (links). Een tweede keus product bord van Ligurische faience.

Tussen de scherven Italiaanse faience van de decorgroep compendario bevindt zich één scherv die is toe te schrijven aan Zuid-Italiaanse productie (Napels en omgeving).⁵⁴⁹ De aigretterand wijkt af van de gangbare Ligurische randen en typerend is ook het afbrokkelende glazuur, wat bij het Ligurische materiaal vrijwel nooit voorkomt (afb. 7.2.22). Stukken uit Zuid-Italië komen zo nu en dan als bodemvondst in Enkhuizen voor. Twee scherven behorend tot de decorgroep compendario met aigretterand zijn afkomstig van een afwijkende vorm.⁵⁵⁰ Deze vorm heeft een brede platte vlag met opstaand randje, waarschijnlijk een tazza (fruitschaal). Voor zover bekend zijn niet eerder scherven van deze vorm aangetroffen (afb. 7.2.23).

549 165-C01.

550 214-C01, 1 scherv afkomstig uit V37 (stort).

Afb. 7.2.23. Fragmenten van een tazza van Ligurische faience, beschilderd in compendario-stijl.

Naast Italiaanse faience producten bevonden in de aslagen ook fragmenten van een blauw beschilderd bord van Portugees aardewerk uit de eerste helft van de 17de eeuw en een kom (sp-kom-4?) van Spaanse goudlustermajolica uit de 16de eeuw (afb. 7.2.24).⁵⁵¹ Een eenvoudig beschilderd bord van Portugese faience is voor ongeveer de helft teruggevonden.⁵⁵² Het is centraal beschilderd met een rozet en langs de rand staat een repeterend motief. Op de achterzijde staan eenvoudige strepen.

Afb. 7.2.24. Een kom van Spaanse goudlustermajolica.

Een ander bord, waarvan een deel van de spiegel is gevonden, moet tot de allergeedkoopste producten uit Portugal hebben behoord.⁵⁵³ Het is zeer vlot beschilderd met een landschap. Het fond is gelig van kleur in plaats van wit en het glazuur is deels uitgelopen waardoor er kale plakken zijn ontstaan.

Verder kunnen een aantal producten van Hollandse majolica en faience opgemerkt worden. Drie majolica borden (m-bor-5, m-bor-12) zijn voor een groot deel compleet aangetroffen. Het gaat om vroeg 17de-eeuwse exemplaren met sterk variërende decors.

551 210-C04.

552 168-C02.

553 168-C05.

Eén bord is versierd met een veelkleurige voorstelling van een springende bok in een landschapje binnen concentrische cirkels (afb. 7.2.25).⁵⁵⁴ Het decor komt ook voor op wandtegels uit dezelfde periode. Verder komt een bord voor met een vrij algemeen voorkomende geschilderde polychrome rozet met stermotief en een kabelrand in blauw (afb. 7.2.26).⁵⁵⁵

Afb. 7.2.25. Een majolica bord, veelkleurig beschilderd met een springende bok.

Afb. 7.2.26. Een majolica bord met polychroom geschilderd rozet met stermotief en kabelrand.

Het laatste bord is beschilderd met het "IHS"-monogram in blauw en geel (afb. 7.2.27).⁵⁵⁶ Naast veel scherven van de gebruikelijke borden van majolica zijn ook enkele scherven van een

554 51-C02.

555 50-C01.

556 210-C03.

afwijkende vorm aanwezig (afb. 7.2.28).⁵⁵⁷ Het gaat om een bolle vorm, mogelijk een vaas, pot of kamerpot, veelkleurig beschilderd met een landschap met onder andere een hert. De aanwezigheid van scherven van faïence (f-bor-12, f-kom-3) in één van de aslagen is een aanwijzing dat deze laag na circa 1615 is gevormd.

Tot slot zijn in de aslagen enkele scherven van Chinees kraakporselein gevonden. In één aslaag bevonden zich scherven van twee borden uit de periode 1590-1625, herkenbaar aan de witte uitsparing tussen de blauwe beschildering van een landschap op de spiegel en het decor op de vlag. Een kop met grove florale motieven kan ook tot het kraakporselein worden gerekend (afb. 7.2.29).⁵⁵⁸

Afb. 7.2.27. Een majolica bord beschilderd met IHS-monogram in blauw en geel.

Afb. 7.2.28. Enkele scherven van een majolica pot of vaas, beschilderd met een hert.

Afb. 7.2.29. Scherven van borden en een kop van Chinees kraakporselein.

557 168-C04.
558 210-C06.

Afb. 7.2.30. Een grotendeels compleet porseleinen bord, beschilderd met karpers op de spiegel en vlinders en florale motieven op de vlag.

Afb. 7.2.31. Een uit overlevering bewaard bord van Chinees kraakporselein beschilderd met karpers (Rob Michiels Auctions, Brugge).

Een bijzondere vondst van porselein is een grotendeels compleet bord met een centraal decor met vier karpers en een randbeschildering met afwisselend bloemen en vlinders (diameter 22 cm, afb. 7.2.30).⁵⁵⁹ De achterzijde van de wand is voorzien van een beschildering met takken. Het bord is te dateren omstreeks 1590-1615 en behoort tot het vroege kraakporselein. Het decor met karpers komt weinig voor, maar er zijn exemplaren van dit type bord bekend. Enkele jaren geleden is een identiek bord gevonden in een beerput in Deventer, die wordt toegeschreven aan Gisbert Cuper (1644-1716), geleerde en burgemeester.⁵⁶⁰ Dit bord was in zijn tijd overigens al antiek, wat voor meer porselein uit de beerput geldt. Onlangs is een ander identiek exemplaar geveild.⁵⁶¹ De karper stond in China symbool voor overvloed (afb. 7.2.31).

559 50-C07, 1 scherf V67. Determinatie en tekst: C. Schrickx.

560 Mittendorff & Berends 2016.

561 Rob Michiels Auction herfst 2019.

Porselein rond 1600

Een andere vondst die zeker het vermelden waard is, is een scherf van een bord met een afwijkend model en beschildering van het gangbare kraakporselein.⁵⁶² De scherf is afkomstig van een bord met bolle bodem en een platte uitstaande rand (afb. 7.2.32).⁵⁶³ Dit model is nageemaakt naar Europese voorbeelden van zilver. Op de bovenzijde is een beschildering aanwezig en de onderzijde is onbeschilderd. Ostkamp beschrijft in een bijdrage aan het rapport van een opgraving in de binnenstad van Rotterdam een identiek bord en geeft aan dat er nog twee exemplaren uit Amsterdam en een exemplaar uit Enkhuizen bekend zijn.⁵⁶⁴ Hieraan kan nog een tweede exemplaar uit Enkhuizen worden toegevoegd, gevonden bij een opgraving aan de Paktuinen.⁵⁶⁵ De scherf aan de David-Romeinstraat

Afb. 7.2.32. Een scherf van een bord van kraakporselein met afwijkend model.

is de derde vondst uit Enkhuizen (en voor zover bekend de zesde uit Nederland). Ostkamp noemt het opvallend dat het decor op dit afwijkende model bord geheel afwijkt van de decors op het gebruikelijke kraakporselein. Verder vermeldt hij dat borden met dit decor uitsluitend bekend zijn van archeologische vondsten en dat geen kunsthistorische parallellen bestaan. Hij plaatst de borden in de periode 1590-1610.

Bij de opgraving zijn nog enkele scherven van porselein gevonden die mogelijk gerekend kunnen worden tot vroeg porselein. Een van deze is de bodem van een kleine kom met op de bodem een motief dat in de 16de eeuw regelmatig op komen voorkomt. Het decor op de buitenzijde van de wand is onduidelijk; nog net zijn enkele krullen zichtbaar mogelijk van pioenrozenranken of ander motief met veel krullen.

Randtegels van een kaarsnis

Een van de meest bijzondere stukken onder de wandtegels van de opgraving is de randtegels van een kaarsnis (afb. 7.2.33).⁵⁶⁶ De tegel is in twee stukken teruggevonden in een aslaag, maar is zo goed als compleet. De tegel (13,4x6,5x1,5 cm) is in blauw beschilderd met een bloemvaas met maskeron en een kandelaber met lelies langs de rand. Deze kandelabertegel, zoals dit type tegel wordt genoemd, met de afbeelding van bloemvaas met maskeron is een bekende verschijning onder de tegels uit de eerste helft van de 17de eeuw. Uit Hoorn kennen we diverse voorbeelden, bijvoorbeeld van een waarneming aan de Italiaanse Zeedijk in 2001 (afb. 7.2.34). We weten zeker dat dit type tegel ook in Hoorn is gemaakt aangezien tussen productieafval van de plateelbakkerij een halffabrikaat met dit decor is gevonden.⁵⁶⁷

Dat we hier met een randtegels van een kaarsnis van doen hebben, blijkt uit het feit dat de zijkant van de tegel geglazuurd is.

Kaarsnissen met speciaal daarvoor gebakken tegels (geschulpte nistoptegels, nisrandtegels en een nivloertegel) zijn een typisch Westfries fenomeen. Enkele jaren geleden is aangetoond

⁵⁶² Tekst en determinatie: C.P. Schrickx.

⁵⁶³ 232-C02.

⁵⁶⁴ Ostkamp 2015.

⁵⁶⁵ Schrickx & Duijn 2016, 441-442.

⁵⁶⁶ 281-BK01.

⁵⁶⁷ Schrickx 2016, 64.

dat deze in Hoorn zijn vervaardigd bij de plateelbakkerij aan de Wortelvesten (nu Gedempte Turfhaven) die tussen 1615 en circa 1650 heeft bestaan.⁵⁶⁸ Mogelijk zijn deze kaarsnissen ook door andere plateelbakkerijen gemaakt, maar vooralsnog blijkt dat nergens uit. De vondsten van nistegels zijn gepoogd in kaart te brengen en hieruit blijkt dat de meeste vondsten uit Hoorn komen. Daarnaast zijn vondsten uit Enkhuizen en uit dorpen in oostelijk West-Friesland bekend. Incidenteel worden vondsten elders in Noord-Holland gedaan. Deze verspreiding lijkt de productie in Hoorn te bevestigen. Overigens zijn buiten Noord-Holland wel nislvoertegels bekend. Deze zijn onder andere in Utrecht vervaardigd. Er zijn geen aanwijzingen dat daar ook nislrandtegels en geschulpte nisltoptegels zijn gemaakt.

Afb. 7.2.33. De randtegel van een kaarsnis.

Afb. 7.2.34. Een kandelabertegel uit een opgraving aan de Italiaanse Zeedijk te Hoorn.

Het decor op de hier gevonden nislrandtegel is ook van een andere vondst bekend, namelijk een nisltoptegel die is gevonden bij een stolpboerderij aan de Westeinderweg in Wognum.⁵⁶⁹ De vraag is of de nislrandtegel in Hoorn of toch in Enkhuizen is gemaakt, waar in de eerste helft van de 17de eeuw ook een plateelbakkerij stond. Vooralsnog is dit pas de vijfde vondst die uit Enkhuizen bekend is. Slechts eenmaal eerder is bij een opgraving een tegel van een kaarsnis gevonden, namelijk aan de Vijzelstraat in 2011 (geschulpte nisltoptegel met pompadourdecor). Verder zijn particuliere vondsten bekend, waaronder een tegel die is gevonden aan het Handvastwater (ook een geschulpte nisltoptegel met pompadourdecor).⁵⁷⁰ In verhouding tot het aantal vondsten uit Hoorn is dit een klein aantal exemplaren. Opvallend aan de nislrandtegel is dat een randmotief op de zijkant ontbreekt, terwijl dit de standaardwijze van decoreren van deze tegels is. Verder valt op dat het decor in details afwijkt van de tegels met bloemvaas met maskeron uit Hoorn. Wellicht zijn dit aanwijzingen voor Enkhuizer productie.

⁵⁶⁸ Schrickx 2016.

⁵⁶⁹ Particuliere collectie.

⁵⁷⁰ Collectie Archeologie Hoorn, inv.nr. 1214.

7.3 Diverse context

7.3.1 Steengoed

Een opmerkelijke vondst van steengoed betreft een tweetal fragmenten van een steengoed kan (S2-kan-60?) uit Raeren, vervaardigd in de periode rond 1600 (afb. 7.3.1).⁵⁷¹ De hals van de kan is versierd met een reliëf-fries met portretten van edele lieden in Renaissance-stijl kleding binnen cartouches met voluten en ster motieven. Op de buik van de kan is een medaillon-applique aangebracht met een wapen en daaronder de tekst; "IOHANS FREIHER HER ZO STATTIN IN POMMEREN G.E.". Van 1569 tot 1600 was Johan Frederik (1542-1600) hertog van Pommeren-Stettin. De portretten op de hals van de kan zullen die van hem en zijn vrouw Erdmuthe van Brandenburg (1561-1623) voorstellen.

Afb. 7.3.1. Fragmenten van een steengoed kan uit Raeren versierd met appliques van de portretten en het wapen van Johan Frederik van Pommeren-Stettin en Erdmuthe van Brandenburg.

7.3.2 Roodbakkend aardewerk

Algemeen is het voorkomen van scherven van vuurstolpen van zowel roodbakkende als witbakkende klei. De meest van deze vuurstolpen zijn ook in Enkhuizen vervaardigd, vooral aan het begin van de 17de eeuw. Karakteristiek voor de Enkhuizer producten zijn de vele noppen in combinatie met enkele grote appliques over het gehele oppervlak van de vuurstolpen.⁵⁷²

Een roodbakkend exemplaar (r-vst-3), bedekt met een laag witte kleislib en een groen gekleurd loodglazuur door de toevoeging van koperoxide, draagt een zelfde soort applique als een witbakkende vuurstolp uit de beerkuil S441 (afb. 7.3.2).⁵⁷³ Het medaillon-vormige applique toont het portret van een edelman met het keten van het Gulden Vlies om zijn nek.⁵⁷⁴

Afb. 7.3.2. Een Enkhuizer vuurstolp van roodbakkend aardewerk versierd met een applique van een edelman die een keten van de Orde van het Gulden Vlies draagt.

571 144-C05.

572 Bartels 2014, 237; Schrickx & Duijn 2016, 500.

573 332-C01.

574 370-C01.

In plaats van de letters "DP" op het eerdere vermelde exemplaar van witbakkend aardewerk uit de kuil S441 staan rond dit portret de letters "AB" (afb. 7.3.3). Waarschijnlijk zijn dit de initialen van een andere producent.

Afb. 7.3.3. Detail van de applique op de vuurstolp.

Bij de opgraving zijn veel fragmenten van Noord-Hollands slibaardewerk aangetroffen. De meeste objecten van dit type zijn versierd met florale en geometrische motieven in witte kleislib met groene accenten – de meest algemeen voorkomende vorm van decoratie. Eén bord (r-bor-6) springt in het oog vanwege de bijzondere voorstelling van twee mansfiguren in Renaissance-kostuum (afb. 7.3.4).⁵⁷⁵ Eén van de mannen bespeelt vermoedelijk een blaasinstrument. Ook is op een fragment een dolk te zien. Het gaat hier waarschijnlijk om militairen. Het kostuum dat zij dragen – de pofbroek, hoge plooi kraag en baret met veer – past goed in het laatste kwart van de 16de eeuw. Ook de krulmotieven van witte kleislib rond de voorstelling en de diagonale streepjes zonder onderbreking op de vlag van het bord zijn typerend voor Noord-Hollands slibaardewerk uit de periode 1580-1600.⁵⁷⁶

Afb. 7.3.4. Een bord van Noord-Hollands slibaardewerk een voorstelling van twee militairen.

⁵⁷⁵ 144-C02.

⁵⁷⁶ Van Gangelen, Kersloot & Venhuis 1997, 117, 153-157.

Een aparte vondst is een rechthoekige bak van ongeglazuurd roodbakkend aardewerk met een 10,5 cm hoge wand en een uitstekend handvat aan de zijkant (afb. 7.3.5).⁵⁷⁷ Dit handvat is versierd met een stempel van wat lijkt op een vrouwelijke figuur op een schelp – mogelijk een beeltenis van Venus (afb. 7.3.6). Het baksel van het voorwerp bevat veel grof zand en chamotte. De wanden en de rand van de bak zijn scherp afgesneden voordat de bak in de pottenbakkersoven werd gebakken. De exacte functie en herkomst van dit voorwerp zijn onbekend. Mogelijk is de bak afkomstig uit het Middellandse Zeegebied. Het baksel doet enigszins denken aan de grote 17de- een 18de-eeuwse olijfolie-potten uit Toscane, bekend uit onder andere opgravingen in Amsterdam en scheepswrakken in de Rede van Texel.⁵⁷⁸ Deze potten waren ook dikwijls voorzien van appliques.⁵⁷⁹

Afb. 7.3.5. Een rechthoekige bak van ongeglazuurd roodbakkend aardewerk met onbekende functie.
Inzet: detail van de applique op het handvat.

577 244-C01.

578 Gawronski 2012, 191, Cat. 436.

579 Coleman 2017.

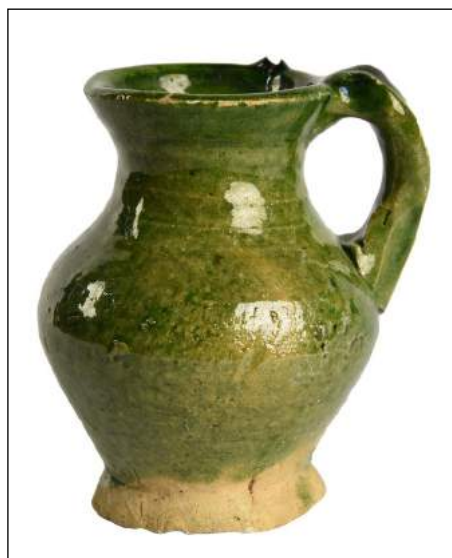

Afb. 7.3.6. Een voorstelling van de geboorte van Venus op het beroemde schilderij van Sandro Botticelli uit 1483 (collectie: Galleria degli Uffizi, Florence).

7.3.3 Witbakkend aardewerk

Bij het witbakkend aardewerk is een opmerkelijk gaaf gebleven kannetje (w-kan-15) met een hoogte van circa 8 cm het vermelden waard (afb. 7.3.7).⁵⁸⁰ Het kleine formaat kannetje, bedekt met een groen glazuur, heeft mogelijk olie bevat, of wellicht is het een miniatuur dat als speelgoed gediend heeft.

Verder kunnen fragmenten van drie verschillende vuurstolpen (w-vst-2) versierd met interessante appliques opgemerkt worden (7.3.8). Bij twee exemplaren is weer duidelijk de Enkhuizer stijl met de tientallen noppen te herkennen. Eén vuurstolp is versierd met het wapen van Holland.⁵⁸¹ Een tweede exemplaar is versierd met een applique met het portret van de apostel Andreas met kruis.⁵⁸² De verbeelding van deze heilige past in de katholieke sfeer. Tot slot is een fragment van een vuurstolp met een koningsportret aangetroffen.⁵⁸³ Mogelijk gaat het om een afbeelding van de Bijbelse koning David.

Afb. 7.3.7. Een intact kannetje van witbakkend aardewerk met groen glazuur.

580 69-C01.

581 86-C01.

582 475-C01.

583 344-C01.

Afb. 7.3.8. Fragmenten van drie verschillende Enkhuizer vuurstolpen van witbakkend aardewerk.

7.3.4 Werra-aardewerk

De opgraving leverde veel vondsten van Werra-aardewerk op, naast de kortstondige productie van dit type keramiek zijn er enorme partijen Werra-aardewerk vanuit Noord-Duitsland naar Enkhuizen verscheept. Eén van de vondsten – een spiegel van een bord versierd in de sgraffito-techniek met een dame die een drinkglas vasthoudt – is zeker uit het Werra-gebied afkomstig (afb. 7.3.9).⁵⁸⁴ Het bord is gedateerd "1620", en kan derhalve niet in Enkhuizen gemaakt zijn, aangezien de productie daar in 1613 staakte. Een ander stuk (wa-bor-1), versierd met een voorstelling van Eva, is 1611 gedateerd (afb. 7.3.10).⁵⁸⁵ Dit slibdecor, met Eva op de spiegel binnen concentrische cirkels en guirlandes van stilistische bladmotieven is ook bekend uit pottenbakkersafval van de Enkhuizer producent Dierck Claesz Spiegel (1602-1613).⁵⁸⁶ Mogelijk is dit bord eveneens in Enkhuizen vervaardigd.

584 243-C02.

585 255-C01.

586 Bruijn 1992, 192.

Afb. 7.3.9. Een bord van Werra-aardewerk versierd met een voorstelling van een dame met glazen beker, gedateerd 1620.

Afb. 7.3.10. Een bord van Werra-aardewerk versierd met een voorstelling van Eva, gedateerd 1611.

Tijdens de opgraving zijn nog meer scherven van Werra-aardewerk gevonden waarop Adam en Eva als decor staan afgebeeld (afb. 7.3.11).⁵⁸⁷ Een spiegel van een ander bord is versierd met een afbeelding van een heilige (afb. 7.3.12).⁵⁸⁸

587 216-C02.

588 230-C01.

Afb. 7.3.11. Bodemfragment van een bord van Werra-aardewerk versierd met een voorstelling van Adam en Eva.

Afb. 7.3.12. Bodemfragment van een bord van Werra-aardewerk versierd met een afbeelding van een heilige.

Afb. 7.3.13. De spiegel van een halffabricaat bord van Enkhuizer Werra-aardewerk.

Tevens komt een scherv van de spiegel van een bord voor waarop resten van een witte sliblaag zijn te zien (afb. 7.3.13).⁵⁸⁹ Het bord is verder onversierd, de typische sgraffito-decoratie ontbreekt. Mogelijk is het een afgedankt halffabricaat van de Enkhuizer Werra-productie.

Tot slot is een kop (wa-kop-1) versierd met een bloem binnen concentrische cirkels op te merken (afb. 7.3.14).⁵⁹⁰

7.3.5 Weser-aardewerk

Bijzonder is de vondst van een aantal fragmenten van een pot (we-pot-1) van Weser-aardewerk versierd met een applique van een dame met plooiakraag, bos op de wangen en gekruld haar (afb. 7.3.15).⁵⁹¹ Deze decoratiewijze is tamelijk zeldzaam bij aardewerk uit het Wesergebied.

7.3.6 Iberisch roodbakkend aardewerk

17de-eeuws Iberisch roodbakkend aardewerk is in verschillende verschijningen op het terrein aangetroffen. Een vondst wijkt af van de vrij algemene olijfoliekranken en amforen met een simpele brede kraagrand. Het betreft een randfragment van een kruik of veldfles met meerdere ribbels in de hals (afb. 7.3.16).⁵⁹²

7.3.7 Majolica

Onder de vondsten is een tamelijk compleet majolica bord (m-bor-3) uit de tweede helft van de 17de eeuw op te merken (afb. 7.3.17).⁵⁹³ Het bord is in blauw en geel beschilderd met een haan in een landschapje.

7.3.8 Faïence

Diverse borden (f-bor-2) van faïence zijn eveneens te dateren in de tweede helft van de 17de eeuw. Drie exemplaren uit Delft zijn in blauw beschilderd met zeer uiteenlopende decors. Eén exemplaar is op de spiegel voorzien van de tekst "5 IS.HY. QVAAT.SOO.MIJT.HEM" binnen een cartouche met kroon en twee pegasussen (afb. 7.3.18).⁵⁹⁴

Afb. 7.3.14. Een kop van Werra-aardewerk versierd met een bloem.

Afb. 7.3.15. Fragmenten van een pot van Weser-aardewerk versierd met een portret-applique.

Afb. 7.3.16. Randfragment van een kruik of veldfles van Iberisch roodbakkend aardewerk.

589 37-C08.

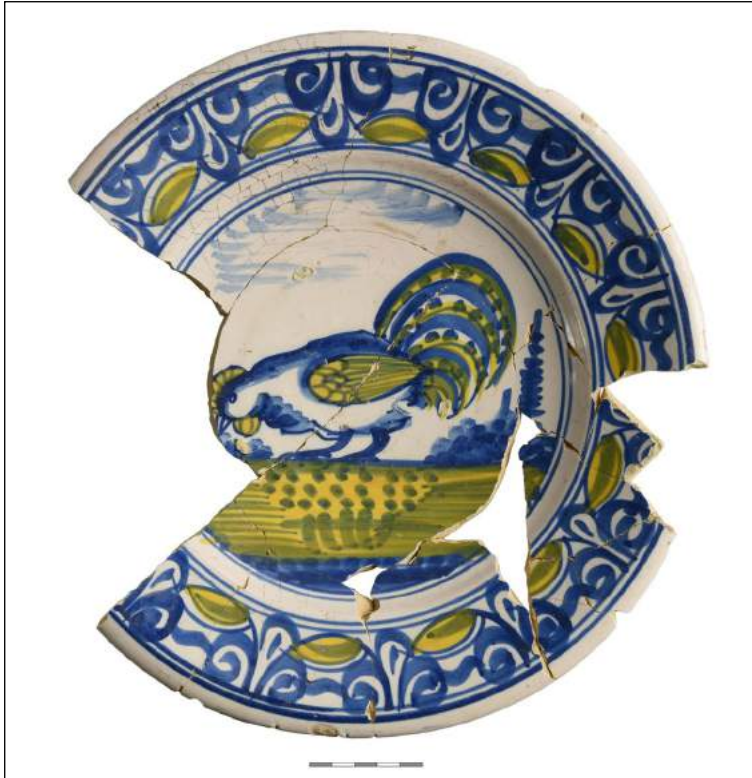
590 216-C01.

591 114-C01.

592 484-C04.

593 317-C01.

594 317-C03.

Afb. 7.3.17. Majolica bord in geel en blauw beschilderd met een haan.

Afb. 7.3.18. Delfts faience bord, beschilderd met de spreuk "5 IS HY QVAAT SOO MIJT HEM".

Dit bord heeft deel uitgemaakt van een serie van zes met verschillende delen van een gedicht. Bij een opgraving van een 17de-eeuwse herberg in Grootebroek zijn ook meerdere van dit soort borden gevonden.⁵⁹⁵ Een ander bord is beschilderd met een steigerend paard op de spiegel (afb. 7.3.19).⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ Gerritsen in prep.

⁵⁹⁶ 317-C02.

Afb. 7.3.19. Een bord van faïence, in blauw beschilderd met een steigerend paard.

Afb. 7.3.20. Een bord van faïence beschilderd met een voorstelling van de verzoeking van Christus.

Een laatste exemplaar is met een religieuze voorstelling versierd (afb. 7.3.20).⁵⁹⁷ Op de spiegel zijn twee figuren in een landschap geschilderd: rechts staat een man met een aureool boven zijn hoofd, rechts is een wezen met hoorns, een staart en voeten met scherpe nagels te zien. De afgebeelde scene toont waarschijnlijk de verzoeking van Christus door de duivel in de

⁵⁹⁷ 317-C04.

woestijn (Mattheüs 4:3 / Marcus 1:13 / Lucas 4:3).⁵⁹⁸

Een goed dateerbaar object is een fragment van een bord uit de plateelbakkerij van de Haarlemmer ondernemer Willem Verstraeten (afb. 7.3.21).⁵⁹⁹ Verstraeten was actief tussen 1645-1655. Het bord is polychroom beschilderd met grotesken, naar Italiaans voorbeeld. Tot slot zijn ook twee 18de-eeuwse Delftse borden (f-bor-5) op te merken (afb. 7.3.22).⁶⁰⁰ Het eerste bord is veelkleurig beschilderd met bloemen en een vogel. Het tweede bord dateert uit het midden van de 18de eeuw en is in blauw beschilderd met een bloempot op de spiegel en florale motieven en servetwerk op de vlag. Beide stukken behoren tot de weinige 18de eeuwse vondsten van de opgraving.

Afb. 7.3.21. Een fragment van een bord van Haarlemmer faience beschilderd met grotesken.

Afb. 7.3.22. Twee 18de-eeuwse faience borden uit Delft.

7.3.9 Italiaans tinglazuuraardewerk

Buiten de gesloten vondstcomplexen zijn ook diverse fragmenten van Italiaans tinglazuuraardewerk aangetroffen. Het gaat om laat 16de-eeuwse borden uit Montelupo, vroeg 17de-eeuws Ligurisch wit, berrettino en compendiaro, evenals enkele fragmenten calligrafico naturalistico uit de periode 1625-1675. Het Montelupo aardewerk (i-bor-9) bestaat uit polychroom beschilderd materiaal met respectievelijk florale motieven en geometrische patronen à l'Arabesque (afb. 7.3.23).⁶⁰¹ Het berrettino aardewerk (i-bor-1) is versierd met een donkerblauwe rozet op lichtblauwe ondergrond en het compendiaro (i-kom-1) met een putto en aigretterand in blauw-oranje-geel palet (afb. 7.3.24 & 7.3.25).⁶⁰² Het Ligurisch witte bord (i-bor-1) is in blauw beschilderd met een rozet en bladmotieven (afb. 7.3.26).⁶⁰³ De stukken

598 Vergelijk Pluis 1994, 420-421.

599 484-C06.

600 253-C01, 390-C01.

601 144-C07; 484-C05.

602 216-C03; 346-C01.

603 144-C03.

calligrafico naturalistico (i-bor-1, i-kom-) bevatten een decor met florale motieven en een aigretterand.⁶⁰⁴

Afb. 7.3.23. Fragmenten van borden van Italiaans tinglazuuraardewerk uit Montelupo.

Afb. 7.3.24. Bord van Ligurische faience beschilderd in berrettino-stijl.

Afb. 7.3.25. Bord van Ligurische faience beschilderd met een putto in compendario-stijl.

Afb. 7.3.26. Bord van Ligurisch witte faience beschilderd met blauw floraal decor.

Afb. 7.3.27. Fragmenten van Portugees tinglazuuraardewerk.

604 475-C03; 317-C05.

7.3.10 Portugees tinglazuuraardewerk

Tot het Portugees tinglazuuraardewerk kunnen twee borden, een kan en een onduidelijk object met een geribbelde wand worden gerekend (afb. 7.3.27).⁶⁰⁵ Alle stukken zijn in blauw beschilderd en kunnen in de eerste helft van de 17de eeuw gedateerd worden. De meeste objecten hebben een imitatie-kraakdecor.

7.3.11 Frans tinglazuuraardewerk

Bij het Frans tinglazuuraardewerk kan een fragment van een ploischotel (fr-plo-1) worden opgemerkt (afb. 7.3.28).⁶⁰⁶ De ploischotel is beschilderd met een putto en aigretterand in compendiaro-stijl.

Afb. 7.3.28. Een fragment van een ploischotel van Frans tinglazuuraardewerk.

7.3.12 Porselein

Tussen de grote hoeveelheid verzamelde scherven uit diverse as- en afvallagen bevindt zich zo nu en dan een zeer bijzondere scherf. Een van deze is een fragment van een klein bord van porselein (diameter ca. 16 cm, afb 7.3.29).⁶⁰⁷ Het behoort tot een kleine groep van 16de-eeuws porselein uit Nederlandse bodem.

Afb. 7.3.29. Fragmenten van een klein bord van Chinees porselein uit de 16de eeuw.

Het bord heeft een smalle platte vlag met licht golvende rand. Het glazuur is herkenbaar als een laag op de scherf, een fenomeen dat typisch voor het Swatow-porselein uit Zhangzhou is. Dit porselein is minder verfijnd dan het porselein uit Jingdezhen. In het glazuur van het bord zijn putjes aanwezig en de ondergrond is niet helder wit, maar waterig blauw. In het centrum van het bord is een leeuw geschilderd, maar de beschikking is dusdanig grof en schetsmatig dat de leeuw nauwelijks meer is te herkennen. Op de vlag bevindt zich een repeterend motief en ook de achterzijde van de vlag is beschilderd met spiraalmotieven.

Het bord is zeer vergelijkbaar met een bord dat is gepubliceerd als behorend bij de inventaris van het scheepswrak de Witte Leeuw, in 1613 gezonken in James Bay bij St. Helena, een eiland in de Atlantische Oceaan.⁶⁰⁸ Groot probleem bij deze porseleininventaris is dat zich onder de vondsten stukken bevinden die duidelijk jonger of ouder dan de lading van het

605 37-C04; 380-C01; 484-C07; 484-C08.

606 95-C01.

607 201-C03.

608 Van der Pijl-Ketel (red) 1982, 207.

schip zijn. Ostkamp heeft het porselein uit dit wrak geanalyseerd en stelt dat het een 'rommeltje' is.⁶⁰⁹ De scheepsinventaris is bij berging 'vervuild' geraakt met materiaal uit de porseleinberg in de haven van St. Helena, die van meerdere scheepswrakken afkomstig moet zijn. Ostkamp plaatst dit bord in de periode 1560-1580.⁶¹⁰ Hij verwijst naar vergelijkbare vondsten uit de Nan'Ao-1 (jaren 60/70 16de eeuw) en de San Felipe (1576). Het bordje heeft mogelijk een nog wat hogere ouderdom en kan mogelijk geplaatst worden onder keizer Jiajing van de Ming dynastie (1521-1567). Ruwweg kunnen we stellen dat het stuk ergens halverwege de 16de eeuw dateert (afb. 7.3.30).

Afb. 7.3.30. Bord van porselein uit scheepswrak de Witte Leeuw, daterend uit de 16de eeuw (collectie: Rijksmuseum).

Dit houdt in dat het bordje met zekerheid uit de tijd vóór de VOC dateert en dat het een van de oudste porseleinvondsten uit Nederland is. Ostkamp heeft de vondsten van 16de-eeuws porselein beschreven.⁶¹¹ Volgens hem (stand van zaken in 2011) dateren met zekerheid drie vondsten uit de periode 1522-1572 (keizers Jiajing en Longqing), uit Arnemuiden (Zeeland), Amsterdam en Enkhuizen. De scherf uit Enkhuizen is een uitzonderlijke vondst want deze is afkomstig van een bord met Arabische tekst bestemd voor het Midden-Oosten.⁶¹² Het heeft een lange omweg gemaakt voordat het in de bodem van Enkhuizen terecht kwam. Vondsten uit de periode tussen 1572 en 1602 (oprichting VOC) zijn talrijker. Ook daarvan kennen we voorbeelden uit Enkhuizen bodem, zoals een hertenbordje van de Molenweg.⁶¹³

7.3.13 Bouwkeramiek

Een fragment van een vroeg 17de-eeuwse tegel was versierd met een ornamentdecor (afb. 7.3.31).⁶¹⁴ Het decor bestaat uit een polychroom geschilderde granaatappel, duiventros en eikels. Bijzonder is het feit dat op de achterzijde een soort schets is aangebracht. De vorm lijkt op een appel. Het zou kunnen dat het hier om een schildersmerk gaat, maar mogelijk was het een uitprobeersel van de schilder.

Tijdens het uitgraven van de archeologische werkputten zijn ook diverse nagenoeg complete tegels uit de 17de eeuw tevoorschijn gekomen (afb. 7.3.31). Zes tegels zijn vermeldenswaardig. Hoewel al deze tegels tussen circa 1620-1650 te dateren zijn, wijken de decors sterk af. Twee tegels zijn veelkleurig beschilderd. Het gaat om een tegel met een fruitschaal als centrale voorstelling en bloemen als hoekmotieven en een exemplaar met een bloem omgeven door Franse lelies in de hoeken.⁶¹⁵ Een aantal blauw beschilderde tegels is ook voorzien van Franse lelies als hoekmotieven. Eén van de tegels is beschilderd met een bloempot omgeven door balusters.⁶¹⁶ Een andere tegel met lelies in de hoeken is versierd met een zeer fijn geschilderde

609 Ostkamp 2011, 65.

610 Ibidem 65.

611 Ostkamp 2011.

612 Collectie Archeologie Hoorn / West-Friesland.

613 Duijn 2011.

614 183-BK01.

615 240-BK01, 484-BK01.

616 365-BK01.

voorstelling van een soldaat, specifiek een piekenier.⁶¹⁷ Een tweede tegel beschilderd met een voorstelling van een militair – een musketier – heeft een accolade-omlijsting met meanders, afgeleid van het Chinees Wanli-porselein.⁶¹⁸ Een laatste tegel heeft een afwijkende vorm. Het betreft een halve tegel, vaak gebruikt als plint of rand van een tableau. De randtegel dateert tussen circa 1630-1660 en is beschilderd met een bloem in gekarteld vierkant met aan weerszijden twee tulpmotieven.⁶¹⁹

617 395-BK01.

618 354-BK01.

619 228-BK01.

Afb. 7.3.31. Wandtegels met diverse decors.

8. Metaal

De bij de opgraving gevonden metalen voorwerpen worden in dit hoofdstuk per categorie besproken. Hierbij is geen rekening gehouden met context en datering. Verreweg de meeste vondsten dateren wel uit de late 16de en 17de eeuw. Aan de hand van de objectnummers, genoemd in de voetnoten, kunnen de vondstomstandigheden worden opgezocht. Tevens worden diverse vondsten beknopt vermeld bij de spoorbeschrijving en kan aan de hand van de objectnummers in dit hoofdstuk meer informatie over die vondsten worden verkregen. De determinatielijst omvat, na deselectie, 563 voorwerpen van metaal. Dit aantal lijkt groot, maar is toch een stuk geringer dan bijvoorbeeld bij een opgraving aan de Paktuinen (1325 voorwerpen na deselectie) of de begeleiding van de aanleg van het riool in de Noorderhavendijk en omliggende straten (1121 voorwerpen na deselectie).

8.1 Munten

Bij de opgraving zijn veel munten gevonden, namelijk 140 exemplaren, waarbij munten uit de 20ste eeuw (o.a. twee zinken oorlogsmunten) en onleesbare munten buiten beschouwing zijn gelaten. Slechts zes munten zijn gemaakt van zilver: een stuiver van Karel V uit 1508-1510⁶²⁰, een halve roosschelling van Zeeland uit 1601-1614⁶²¹, een dubbele stuiver van Utrecht uit 1615⁶²², een 2-stuiverstuk van Zeeland uit 1618⁶²³, een bezemstuiver van Gelderland uit 1640⁶²⁴ en een munt van 25 cent uit 1829 (afb. 8.1).⁶²⁵ Deze laatste munt is geslagen in Brussel en is in uitzonderlijke gave staat uit de bodem naar boven gekomen. Alle zilveren munten behoren tot het gangbare kleingeld.

Afb. 8.1. Een zilveren kwartje uit 1829, geslagen in Brussel.

De overgrote meerderheid van de munten is gemaakt van een koperlegering. De meeste exemplaren zijn duitjes of oordjes uit een van de provinciën: Holland (26x), West-Friesland (23x), Friesland (10x), Overijssel (7x), Utrecht (6x), Zeeland (5x), Gelderland (3x) en Groningen & Ommelanden (2x). Daarnaast zijn duitjes van stedelijke muntateliers aanwezig: Batenburg (3x), Zutphen (2x), Zwolle (2x), Arnhem (2x) en Reckheim (1x). Ze dateren tussen 1573-1579 (een Hollandse duit) en 1785 (duit Utrecht). Een deel van de gevonden munten valt

620 V254.
621 V76.
622 V293.
623 V94.
624 V114.
625 01-M03.

niet te determineren en hoogstwaarschijnlijk gaat het in de meeste gevallen ook om duitjes. Eén koperen muntje dateert van vóór de tijd van de Republiek, namelijk een Hollandse penning uit 1561-1574, geslagen in Nijmegen.⁶²⁶

Tevens zijn twee duiten en een oord van de Spaanse Nederlanden aanwezig. De eerste duit is geslagen onder Filips II in Maastricht in 1596.⁶²⁷ De tweede duit dateert uit 1615, en is waarschijnlijk in Den Bosch geslagen.⁶²⁸ Het oord dateert uit 1614 en is in Maastricht geslagen.⁶²⁹

De meest bijzondere munt is een noodmunt van 12 stuiver uit Maastricht uit 1579 (afb. 8.2).⁶³⁰ Op de voorzijde staat de tekst TRA-IEC AB HIS-OBSES PRO IVS-CAVSÆ DEFE-SIONE 15-79. Op de keerzijde staat PROTEGE DNE POPVLV TVVM PROP NOMI TVI GLORIAM XII. Maastricht werd van 8 maart tot 29 juni belegerd door het Spaanse leger. Uiteindelijk werd de stad ingenomen. Tijdens deze langdurige belegering werd geld in de stad schaars en kreeg de stad van de Staten-Generaal toestemming om noodgeld te slaan. Er volgden drie emissies van acht verschillende munten. De hier gevonden munt behoort tot de emissie van 14 mei 1579. De munten vormen tastbare overblijfselen van de Tachtigjarige Oorlog.

Afb. 8.2. Noodmunt van 12 stuiver uit Maastricht.

Het aantal munten van buitenlandse herkomst is opvallend klein. Een van deze is een muntstuk van 4 maravedis uit Spanje, geslagen onder Ferdinand en Isabella tussen 1474 en 1504.⁶³¹ Dit is de oudste munt van deze opgraving. De afbeeldingen op de munt zijn nauwelijks meer zichtbaar, herkenbaar is nog net een leeuw. Onlangs heeft Cruysheer een inventarisatie gemaakt van vondsten van Spaanse maravedi in Nederland. Hij heeft 184 munten achterhaald, waaronder negen exemplaren die net als de hier gevonden munt zijn geslagen onder Ferdinand en Isabella tussen 1474 en 1504.⁶³²

Twee munten komen uit Frankrijk. Een van beide is nauwelijks leesbaar.⁶³³ De andere is een munt van 6 deniers geslagen onder Lodewijk XIV in La Rochelle in 1710 of 1711 (afb. 8.3).⁶³⁴ Op de voorzijde staat een driehoek met drie kronen en drie Franse lelies en een H in het centrum. Het omschrift luidt LOV(IS XIII ROY DE FRANCE) ET DE NAV. Op de keerzijde staat een kruis gevormd uit een cirkel, vier hartvormige versieringen en vier Franse lelies, met rondom de tekst (SIX DENIE)RS DE FRAN(CE). Het jaartal is niet leesbaar.

626 V48.

627 V01.

628 V01.

629 V303.

630 208-M01.

631 V69.

632 Cruysheer 2017.

633 V95.

634 486-M01.

Afb. 8.3. Munt geslagen onder Lodewijk XIV in La Rochelle in 1710 of 1711.

Verder is een ¼ öre van Zweden aanwezig, geslagen onder Christina in Avesta in 1644 (afb. 8.4).⁶³⁵ Koperen munten uit Zweden worden met enige regelmatig in deze regio gevonden, specifiek in plaatsen waar inwoners actief waren in de Oostzeevaart. Vanuit Archeologie West-Friesland hebben we in 2017 een inventarisatie van deze munten gemaakt.⁶³⁶ Binnen West-Friesland waren op dat moment 37 Zweedse munten bekend, daterend tussen 1624 en 1725.

Afb. 8.4. ¼ öre van Zweden, geslagen onder Christina in Avesta in 1644.

8.2 Muntgewichten

Om het gewicht van gouden en zilveren munten te controleren waren muntgewichten in omloop. Bij de opgraving zijn negen van deze gewichtjes gevonden. Een van deze is in fraaie staat bewaard gebleven en was bestemd voor het wegen van een halve écu au soleil uit 1519-1547 (afb. 8.5).⁶³⁷ Op de voorzijde staat het wapen van Frankrijk en op de achterzijde een handje (verwijst naar Antwerpen als productieplaats) en de initialen LM van de muntgewichtmaker die actief was rond 1571-1600. Het muntgewicht is voorzien van een klopp (klein stempel met kruisje op de achterzijde), wat aangeeft dat het gewicht op zeker moment is geijkt.

Een tweede muntgewicht was bestemd voor het wegen van een halve angel uit Engeland uit 1470-1582 (afb. 8.6).⁶³⁸ Op de voorzijde is aartsengel Michael afgebeeld en op de achterzijde een handje (van Antwerpen) met de initialen BF. Het muntgewicht dateert tussen 1533 en 1578.

⁶³⁵ 42-M01.

⁶³⁶ Postma, Schrickx en Bartels 2017.

⁶³⁷ 484-M02.

⁶³⁸ 69-M03.

De andere muntgewichten zijn minder goed uit de bodem naar boven gekomen. Hieronder bevinden zich gewichten voor een Franse gouden $\frac{1}{2}$ salut (gemaakt in Antwerpen tussen 1581-1585), voor een gouden filipsgulden (gemaakt in Antwerpen tussen 1577-1603), voor een gouden leeuw en voor een Hongaars Dukaat.⁶³⁹

Het aantal muntgewichten is in verhouding tot de grote omvang van het opgegraven areaal niet groot. Het komt voor dat op één perceel meer muntgewichten worden gevonden dan in deze hele wijk. Dit geeft aan dat hier geen of weinig mensen woonden die veel gouden en zilveren munten moesten wegen, zoals handelaars.

Afb. 8.5. Muntgewicht voor het wegen van een $\frac{1}{2}$ écu au soleil.

Afb. 8.6. Muntgewicht voor een halve angel, datering 1470-1582.

8.3 Penningen

De opgraving heeft enkele bijzondere penningen opgeleverd. Een geuzenpenning wordt in een aparte paragraaf hieronder besproken.

Afb. 8.7. Penning van lood-tin met de bustes van Karel V en Filips II, ca. 1550.

Op een tweede penning van lood-tin staan op de voorzijde de bustes van Karel V en Filips II, met de deels leesbare tekst IMP.CAR.V.ET.PHI.PRINC.ISP (afb. 8.7).⁶⁴⁰ Op de keerzijde staan de zuilen van Hercules, symbool voor het uitgestrekte Spaanse rijk, met rondom de Keten van het Gulden Vlies. Bovenin het voorwerp zijn twee uitgebroken gaatjes aanwezig, die van oorsprong niet in het voorwerp aanwezig waren. Kennelijk zijn deze door de eigenaar aangebracht om de penning aan een ketting te kunnen dragen. De penning is bekend uit diverse museale collecties, o.a. het Teylers Museum (afb. 8.8), het British Museum en de National Gallery of Art en wordt rond 1550 gedateerd. Het dragen van penningen was een gebruikelijk fenomeen.

639 V03, V36, V37, V168, V326.

640 182-M01.

Op geschilderde portretten uit de 16de en 17de eeuw, zowel bij mannen, vrouwen als kinderen, zien we vaak penningen aan een ketting om de hals afgebeeld. Een bekend voorbeeld voor Enkhuizen is het portret van Paludanus uit circa 1620/1630.

Afb. 8.8. Uit overlevering bewaarde penning met de bustes van Karel V en Filips II (collectie: Teylers Museum, Haarlem).

Een in slechte staat bewaard gebleven (reken)penning van messing is geslagen ter herdenking van de terugkeer van de Hollandse schepen uit Oost-Indië in 1598. Op de voorzijde staat een gekroond West-Fries wapen met twee gekruiste ankers en de letters PPP (Pugno Pro Patria) en rondom SACRA ANCHORA CHRITVS.⁶⁴¹ Op de keerzijde staat in kleine letters de tekst QVI NAVIGAT MARE NARRANT PERICVLVM EIVS QVOD AVDIENTES AVRIBUS NOSTRIS ADMIRAMVR CIO IO XCVIII. Voor de West-Friese geschiedenis is dit een bijzondere penning. Een gaaf exemplaar bevindt zich in het Teylers Museum (afb. 8.9). De penning bestaat ook in zilveren uitvoering.

Afb. 8.9. Uit overlevering bewaarde rekenpenning geslagen ter herdenking van de terugkeer van de Hollandse schepen uit Oost-Indië in 1598 (collectie: Teylers museum, Haarlem).

Een penning van geheel andere orde is een gildepenny van messing (afb. 8.10).⁶⁴² Op de voorzijde is een huismerk gegraveerd met de initialen II. Op de achterzijde staat een naam die helaas nauwelijks meer leesbaar is. Men enige voorzichtigheid kan dit ontcijferd worden als IV (...) AEN MAN. Meestal staat op een gildepenny op een van beide zijden een afbeelding die verwijst naar het betreffende gilde. In dit geval is dat niet duidelijk.

Op een loden penning (27 mm) staat het wapen van Amsterdam met de letters AM (afb. 8.11).⁶⁴³

641 V53.

642 266-M01.

643 396-M01.

Afb. 8.10. Een gildepennning van messing.

Op de achterzijde staat geen stempel. Meest waarschijnlijk is dat het een armenpenning is, uitgereikt door een kerkelijke instantie aan armen om tegen inwisseling bijvoorbeeld brood te kunnen halen. De functie van dit soort loden penningen achterhalen is lastig als die functie niet duidelijk op de penningen staat vermeld.

Armenpenningen van andere steden dan waar deze worden gevonden, in dit geval dus in Enkhuizen, komt incidenteel voor.

Afb. 8.11. Loden armenpenning uit Amsterdam.

8.4 Geuzenpenning

Eén van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten van de opgraving is een geuzenpenning van zilver (met koper) of verzilverd koper (afb. 8.12).⁶⁴⁴ De penning is ovaal van vorm (26 bij 21 mm) en is voorzien van een gaatje in de bovenkant. Dit gaatje was oorspronkelijk niet aanwezig. Waarschijnlijk heeft de penning een ophangoogje gehad en is het gaatje later aangebracht.

Afb. 8.12. Geuzenpenning met het portret van Filips II.

Op de penning staat een afbeelding van een borstbeeld van Filips II met de tekst EN TOVT FIDEL(LES) AV ROY (In alles trouw aan de koning). Op de andere zijde is een bedeltas met

644 320-M01.

twee samengevouwen handen afgebeeld met de tekst IVSQVES A PO(R)TER LA BESACE (zelfs tot aan de bedelstaf). Hiermee verklaarde de drager trouw te blijven aan de landsheer tot aan het dragen van de bedeltas. Of anders gezegd: hij verklaarde trouw te zijn aan de koning, maar het niet eens te zijn met zijn beleid.

De eerste geuzenpenningen zijn gemaakt in 1566 in opdracht van Granvelle door medailleur Jacques Jonghelinck in Brussel. Ze waren bestemd om aan een lint op de borst te dragen door edellieden en waren vaak in goud of zilver uitgevoerd. Vanaf begin 17de eeuw, toen duidelijk werd dat het noordelijke deel van de Nederlanden onafhankelijk bleef, identificeerden steeds meer mensen zich met de geuzen en nam de vraag naar deze penningen toe. De oude geuzenpenningen werden veelvuldig nagemaakt.

Waarschijnlijk dateert de hier gevonden geuzenpenning uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het feit dat de penning niet van zuiver zilver is gemaakt, maar bijmenging van koper heeft of van verzilverd koper is, wijst hierop. De geuzenpenning heeft mogelijk deel uitgemaakt van een verzameling: het ophangoogje is verwijderd en in de penning is een gaatje gemaakt. Dit is vaak bij geuzenpenningen het geval en het idee is dat de draagoogjes in de 17de of 18de eeuw zijn verwijderd omdat penningverzamelaars de draagoogjes niet mooi vonden (aan een penning hoorde naar hun idee geen oogje). Een andere mogelijkheid is natuurlijk dat het oogje door gebruik is afgebroken en dat daarom een gaatje is gemaakt. Onzeker is wanneer de penning in de bodem is beland.

Geuzenpenningen zijn zeldzaam en geliefd bij verzamelaars. Ze bevinden zich in diverse museale collecties, zoals het Rijksmuseum (gouden exemplaar: inv.nr. NG-NM-878-C, zilveren exemplaar: inv.nr. NG-VG-1-359), het Teylers Museum en het Prinsenhof in Delft.

8.5 Lakenloden

Een grote groep onder de metaalvondsten wordt gevormd door keurloden, namelijk 118 stuks. Negentien hiervan kunnen worden gedetermineerd als keurloden voor haringnetten en worden apart beschreven. De andere loden zijn in de meeste gevallen keurloden uit de textielnijverheid, over het algemeen lakenloden genoemd (afb. 8.13). Het aantal loden dat is toe te schrijven aan een specifieke stad is klein.

Drie grote loden komen uit Enkhuizen. Op het eerste lood staat op de voorzijde het stadswapen met rondom STAEL VAN ENCKHVYSEN en op de andere zijde binnen een rechthoekig kader de tekst HET STAEL VAN ENCKHVSEN 1596.⁶⁴⁵ Bij het tweede lood is slechts het stadswapen te zien; de randtekst is niet meer leesbaar.⁶⁴⁶ Door de afbeelding staat een groot telmerk gekrast. De achterzijde van het lood ontbreekt grotendeels. Het derde lood is in zeer slechte staat teruggevonden.⁶⁴⁷ Lakenloden van Enkhuizen worden slechts af en toe bij een opgraving gevonden. Enkhuizen kende geen grote textielproductie. De loden betreffen staalloden, ter keuring van de verfkwaliteit. Dit was de eindcontrole van het product.

Eén lood is afkomstig uit Hoorn.⁶⁴⁸ Op het lood staat het stadswapen (een posthoorn) met een deels leesbare randtekst (...) STAEL VAN HO(ERN) (...). Op de andere zijde staat een identiek stempel. Ook hier gaat het om een staallood.

645 118-M01.

646 484-M01.

647 V484.

648 272-M01.

Afb. 8.13. Keurloden voor textiel. Schaal 1:1. 118-M01, 484-M01 (beide Enkhuizen), 272-M01 (Hoorn), 186-M01 (Alkmaar), 216-M01 (Leiden), 381-M01 (Stendal), 243-M01 (Osnabruck), 12-M02 (Neuruppin?), 144-M06, 247-M01 (beide Augsburg?), 180-M01 (Engeland), 240-M02 (Engeland?), 126-M01 (onbekende herkomst), 37-M04 (onbekende herkomst), 475-M01 (onbekende herkomst), 254-M01 (onbekende herkomst), 69-M06 (onbekende herkomst), 69-M07 (onbekende herkomst), 113-M01 (onbekende herkomst).

Een groot lood is een staallood van Alkmaar.⁶⁴⁹ Op de voorzijde staat de toren van het stadswapen; de achterzijde ontbreekt. Onder de toren is een cartouche met jaartal aanwezig, zeer waarschijnlijk 1580. Een identiek lood is bij een opgraving aan de Westerdijk in Hoorn gevonden en ook dat lood draagt het jaartal 1580.⁶⁵⁰

Verder zijn enkele lakenloden van Leiden herkenbaar. Op een van deze staat de tekst WIT ONGEVERFT WIT VOERT en een kleine klok met cijfer 3.⁶⁵¹

Enkele loden zijn afkomstig uit Duitsland. Twee loodjes komen uit Stendal, beide met het stadswapen.⁶⁵² Lakenloodjes uit Stendal worden hier opvallend vaak gevonden. Een ander lood is mogelijk toe te schrijven aan Osnabrück.⁶⁵³ Op de voorzijde staat een wiel met zes spaken, het zogenaamde wiel van Mainz (wapen van aartsbisdom Mainz). Dit wiel staat in het stadswapen van Osnabrück, maar ook in het wapen van diverse andere Duitse steden. De randtekst is helaas slechts deels leesbaar: (...) GEL LACH (...). Op de achterzijde staan cijfers en een krulversiering. Een vierde lood toont op de voorzijde een eenkoppige adelaar; de randtekst is niet leesbaar.⁶⁵⁴ Mogelijk komt het lood uit Neuruppin.⁶⁵⁵ Op twee loodjes staat een kaardebol afgebeeld; mogelijk zijn beide afkomstig uit Augsburg.⁶⁵⁶

Eén keurlood komt uit Engeland. Op de voorzijde staat het wapen van de koning van Engeland zoals dat tot 1603 werd gebruikt, namelijk een gevierendeeld schild met in het eerste en vierde

649 186-M01.

650 138-112-M01.

651 216-M01.

652 381-M01 en V182.

653 243-M01.

654 12-M02.

655 Van Oostveen 2017, 77.

656 144-M06, 247-M01.

kwadrant drie Franse lelies en in het tweede en derde kwadrant drie liggende leeuwen.⁶⁵⁷ Op de achterzijde staat geen stempel. Een tweede lood komt mogelijk ook uit Engeland. Het gaat om een tweedeling keurlood met een stempel met een wapenschild dat verticaal in drie balken (met o.a. een zwaard en hoefijzers) is verdeeld.⁶⁵⁸

De meeste keurloden zijn vooralsnog niet aan een plaats van productie toe te schrijven. Op een lood staat op de voorzijde mogelijk een afbeelding van een burcht en op de keerzijde een randtekst die begint met BOR.⁶⁵⁹ Een identiek lood is enkele jaren geleden bij een opgraving aan de Lange Tuinstraat naar boven gekomen.⁶⁶⁰ Dat lood is in betere staat bewaard en toont op de voorzijde een burcht of grote stadspoort en op de keerzijde een Franse lelie met eveneens de letters BOR. Uit Enkhuizen is nog een derde exemplaar bekend in een particuliere collectie en uit die vondst blijkt dat de tekst aangevuld kan worden tot BORCH.⁶⁶¹ Op de website Bagseals is een lood van dit type te vinden, die is gevonden in Noorwegen.⁶⁶² Ook op die website is geen definitieve toeschrijving; gesuggereerd wordt Burg bij Magdeburg in Duitsland.

Een klein loodje heeft op de ene zijde een stadswapen met verticale balk en op de andere zijde een wapenschild met letter M.⁶⁶³ Op een ander lood staat een huismerk met rondom een tekst waarvan alleen de letters MAN zijn te lezen.⁶⁶⁴ Op de andere zijde staat geen stempel. Diverse loden zijn als deelbewerkloden te interpreteren, veelal met een huismerk en initialen zonder stadswapen. Op een van deze staat bijvoorbeeld een stempel met huismerk en initialen GM.⁶⁶⁵ Op de achterzijde staat geen stempel, maar wel een ingeslagen cijfer 6 en een gekrast cijfer 21. Twee bij elkaar gevonden loodjes hebben een identiek stempel: een huismerk met initialen AI.⁶⁶⁶ Beide loodjes hebben geen stempel op de achterzijde. Verder is er een loodje met een huismerk en initialen en met een ingekrast telmerk op de achterzijde.⁶⁶⁷

8.6 Haringnetloden

Van de 118 keurloden kunnen 22 loden worden gedetermineerd als keurloden voor haringnetten vervaardigd van hennepgaren (afb. 8.14). De teelt van hennep concentreerde zich in het oosten van Zuid-Holland en aangrenzend Utrecht. Daar werden dan ook de meeste netten geproduceerd. Vanuit de stedelijke overheden werd nauw toegezien op de kwaliteit. Het gebruik van keurloden is bekend vanaf de 16de eeuw. Op initiatief van het College van de Grote Visserij werd in 1624 een uniform systeem van keuring van netten ingevoerd. In de keur staat voorgeschreven dat aan ieder net een lood moest worden bevestigd met op de ene zijde het wapen van de stad en op de andere zijde de naamletter van de keurmeester.

Het bestaan van deze loodjes is pas enkele jaren geleden achterhaald en een eerste overzicht van vondsten uit Enkhuizen is gepubliceerd.⁶⁶⁸ Sindsdien zijn vooral in Enkhuizen, de haringstad, veel vondsten gedaan.

657 180-M01.

658 240-M02.

659 126-M01.

660 433-41-M01.

661 Bij de Lange Tuinstraat is verondersteld dat het Elborch of Alborch kan zijn, maar uit het hier gevonden lood blijkt dat de B de eerste letter is.

662 http://www.bagseals.org/gallery/main.php?g2_itemId=34745.

663 37-M04.

664 475-M01.

665 254-M01.

666 69-M06, 69-M07.

667 113-M01.

668 Schrickx 2016.

Afb. 8.14. Deel 1 keurloden voor haringnetten. Schaal 1:1.

Afb. 8.14. Deel 2 keurloden voor haringnetten. Schaal 1:1.

Op een locatie aan de Raamstraat zijn wel negentien exemplaren gevonden, daterend uit de vroege 17de eeuw.⁶⁶⁹ Verondersteld wordt dat op die locatie een visser woonde, die ook een visrokerij had. Bij de opgraving zijn namelijk de funderingen van een klein gebouw aangetroffen. Aannemelijk is dat het om hangen gaat, zoals de gebouwtjes waar vis, vooral haring, werd gerookt. De 22 loodjes van de opgraving tussen de Davidstraat en de Romeinstraat zijn in vergelijking met de Raamstraat niet veel, rekening houdend met de veel grotere oppervlakte van het opgegraven gebied. Ze zijn verspreid over het terrein gevonden.

De grootste groep keurloden voor haringnetten bij deze opgraving komt uit Schiedam, namelijk negen exemplaren.⁶⁷⁰ Op de voorzijde van deze loden staan drie zandlopers en de letters SD van Schiedam. Op de achterzijde staat een letter, die verwijst naar de keurmeester. Herkenbaar zijn de letter A (1x), B (1x), C (3x) en waarschijnlijk de letter E (1x). Het gebruik van keurloden voor haringnetten is historisch in Schiedam bekend vanaf in ieder geval 1565. Zes loodjes zijn toe te schrijven aan Oudewater.⁶⁷¹ Op de voorzijde van de loden staat een toren (het wapen van Oudewater) en het randschrift OVDEWATER (type 1). Op de achterzijde van alle loden staat de letter G. De betekenis van deze letter is niet zeker. Mogelijk staat de G voor garen, waarvan de netten zijn gemaakt. Historisch is het gebruik van keurloden in Oudewater bekend vanaf 1585.

Eén loodje kan met zekerheid worden toegeschreven aan Montfoort, een plaats even ten oosten van Oudewater.⁶⁷² Op dit loodje staat opnieuw een toren, maar in dit geval met twee molenijzers aan weerszijden (het wapen van Montfoort). Op de achterzijde staat voor zover te zien geen stempel. Mogelijk is nog een tweede loodje van dit type aanwezig.⁶⁷³

Een derde loodje heeft een afwijkende afbeelding, maar is mogelijk ook uit Montfoort afkomstig.⁶⁷⁴ Op dit loodje staat een poort in plaats van een toren, met een opvallende vakkenverdeling, met aan weerszijden de voor Montfoort kenmerkende molenijzers. Op de achterzijde staat geen stempel. Dit type lood is meerdere malen in Enkhuizen gevonden. Het meest fraaie exemplaar is afkomstig van de opgraving aan de Paktuinen en is in het rapport

669 Duijn 2016b.

670 37-M05, 67-M01, 69-M04, 144-M05, 144-M07, 167-M02, 330-M01, V80 en V254.

671 37-M02, 167-M03, 201-M01, 207-M01, 216-M02 en V01.

672 01-M01.

673 V144.

674 158-M01.

omschreven als een lood met onbekende herkomst.⁶⁷⁵ Dankzij een artikel over het wapen van Montfoort van N. Plomp uit 1979 kunnen we nu met zekerheid zeggen dat ook dit type lood uit deze stad afkomstig is.⁶⁷⁶ Het stempel op het hier gevonden loodje is identiek aan die op de oudste afbeeldingen van het stadszegel, namelijk een poortgebouw met zadeldak, kantelen en valhek met aan weerszijden de molenijzers. Dit zegel was in gebruik vanaf de 14de eeuw tot in ieder geval 1568. In de 17de eeuw werd een nieuw stadswapen gehanteerd met een toren in plaats van poort. Volgens Plomp dateert de oudste afbeelding uit 1617, namelijk op een in dat jaar geslagen penning. Ergens tussen 1568 en 1617 is kennelijk het stadswapen gewijzigd. Twee loodjes zijn afkomstig uit Woerden.⁶⁷⁷ Loodjes uit deze stad ontbreken onder het vondstmateriaal van de opgraving aan de Raamstraat, maar zijn wel bij de Paktuinen (project 372) en Vijzelstraat (project 341) gevonden. Op de voorzijde staat het wapen van Woerden, op de achterzijde staat geen stempel.

Tot slot zijn twee haringnetloodjes uit Enkhuizen aanwezig.⁶⁷⁸ Op de loodjes staan de drie haringen van het stadswapen. Op de achterzijde van het eerste loodje staan de initialen PAF en jaartal 1617. Identieke loodjes zijn eerder in Enkhuizen gevonden.⁶⁷⁹ Op het tweede loodje staan niet leesbare initialen van de keurmeester en het jaartal 1612.

Een loodje waarvan aannemelijk is dat het ook een haringnetlood is, heeft op de voorzijde een wapenschild met het spiegelbeeldige wapen van Wassenaar met daarboven de letters COZ.⁶⁸⁰ Op de achterzijde staat een huismerk. Een identiek loodje is gevonden in Rotterdam en door Van Oostveen is verondersteld dat het om een verfloot van de familie Hordijk gaat.⁶⁸¹ Overigens zou dan ook dit familiewapen spiegelbeeldig zijn afgebeeld. In Enkhuizen en omgeving zijn inmiddels meerdere van deze loodjes gevonden, zoals bijvoorbeeld bij een opgraving aan de Hoofdstraat in Bovenkarspel.⁶⁸² Ook in een particuliere collectie met vondsten uit Enkhuizen bevindt zich een dergelijk lood, met ditmaal de letters MI op de achterzijde.

Gezien de vondsten in Enkhuizen ligt een haringnetlood meer voor de hand, maar vooralsnog is onduidelijk waarom het wapen spiegelbeeldig is, waar de letters COZ voor staan en uit welke stad dit loodje dan komt.

Een aantal loodjes is niet met zekerheid te determineren als keurloodjes voor haringnetten, maar zijn dit waarschijnlijk wel. Op een loodje staat een stempel met de initialen FFD en het jaartal 1621; het stempel op de achterzijde is onduidelijk.⁶⁸³ De combinatie van initialen en een jaartal maakt het aannemelijk dat het om een haringnetloodje gaat.

8.7 Byzantijns kruis

Een opvallende vondst is een crucifix dat op basis van de vormgeving als Byzantijns, mogelijk Russisch, is te omschrijven (afb. 8.15).⁶⁸⁴ Het kruis is gemaakt van messing en is 85 mm hoog en 46 mm breed. Op het kruis staat een afbeelding van Christus in combinatie met

675 Schrickx & Duijn 2016, 445.

676 Plomp 1979.

677 107-M02, 388-M01.

678 12-M01, 53-M02.

679 Schrickx & Duijn 2016, 420-421.

680 126-M02.

681 Van Oostveen 2017, 19-20.

682 328-165-M01.

683 219-M01.

684 377-M01.

de twaalf apostelen in groepjes van drie personen. Boven de diverse afbeeldingen staan teksten die slecht leesbaar zijn. Boven het kruis staat ICXC, een Christogram dat in het Byzantijns Christendom wordt gebruikt. De crucifix is op basis van de vormgeving lastig nauwkeurig te dateren, maar gezien de datering van het overige vondstmateriaal van de opgraving lijkt een datering in de 17de of 18de eeuw aannemelijk. Een Byzantijns crucifix is zeker geen gewone verschijning onder bodemvondsten. Hoe het voorwerp in Enkhuizen terecht is gekomen, kunnen we nooit met zekerheid zeggen. Een logische verklaring is dat het als souvenir door een vrome schipper of andere opvarende uit een van de steden in Rusland of het oostelijke Middellandse Zeegebied is meegenomen.

Afb. 8.15. Byzantijns of Russisch kruis van messing.

8.8 Geëmailleerde mesheften

Bij de opgraving zijn drie mesheften van messing gevonden die zijn voorzien van inlegwerk in emaille (afb. 8.16). Het meest fraaie exemplaar wordt bekroond door een vrouw met trommel.⁶⁸⁵ De andere twee mesheften zijn eenvoudiger in uitvoering.⁶⁸⁶

Afb. 8.16. Met emaille belegde mesheften (foto's: Restaura).

De mesheften behoren tot een opvallende vondstgroep van geëmailleerde mesheften, die de laatste jaren bij diverse opgravingen in de regio West-Friesland zijn gevonden.

Enkhuizen, Davidstraat	446	344-M01	vrouwenfiguur met trommel
Enkhuizen, Davidstraat	446	144-M01	
Enkhuizen, Davidstraat	446	395-M01	

⁶⁸⁵ 344-M01.

⁶⁸⁶ 144-M01, 395-M01.

Enkhuizen, Westeinde	468	32-M01	mannenfiguur met doedelzak
Enkhuizen, Molenweg	317	39-M01	
Schardam (Lutjeschardam)	395	90-M01	(identiek aan Molenweg)

In 2017 is een artikel over dit type mesheft verschenen naar aanleiding van een vondst in het Kasteel van Loches in de regio Indre-et-Loire in Frankrijk.⁶⁸⁷ Het daar gevonden heft is voorzien van een afbeelding van een figuur dat op een doedelzak speelt. Aangezien vooral vondsten van soortgelijke mesheften in Nederland zijn gedaan, wordt uitgegaan van een Nederlandse productie. Daarnaast zijn exemplaren uit museale collecties bekend, zoals het Victoria and Albert Museum (afb. 8.17). Een van die heften is identiek aan het eerstgenoemde mesheft van de David-Romeinstraat. Ook daar worden ze toegeschreven aan Nederlandse productie.

Vooralsnog is moeilijk om op basis van het verspreidingspatroon iets te zeggen over de productieplaats. De inventarisatie in het artikel uit 2017 is verre van compleet. Een kleine zoektocht in enkele collecties die via internet toegankelijk zijn, leert dat veel meer vondsten bekend zijn.

Afb. 8.17. Vergelijkbare mesheften uit de collectie van het Victoria & Albert Museum, Londen.

8.9 Zegelstempel

Een bijzondere vondst is een zegelstempel (afb. 8.18).⁶⁸⁸ Het stempelvlak is min of meer ovaal van vorm en heeft oorspronkelijk een houten (of eventueel been of ivoor) handgreep gehad. Helaas is het stempel slecht te zien door corrosie van het metaal. Herkenbaar is een wapenschild met rijksappel (bol met kruis) met daarboven twee initialen, mogelijk FD. In het wapenschild lijkt naast de rijksappel nog een versiering aanwezig.

Afb. 8.18. Zegelstempel met een rijksappel.

687 Papin en Soulat 2017.
688 69-M01.

De afbeelding van een rijksappel is opvallend aangezien deze symbool stond voor wereldlijke macht en specifiek door het Heilige Roomse Rijk als symbool werd gebruikt. Toch bestaan er diverse familiewapens met rijksappel, zoals in de database van het CBG valt te zien.⁶⁸⁹ Geen van deze komt overeen met het hier gevonden stempel, maar de database is dan ook verre van compleet. Vooralsnog is geen Enkhuizen familiewapen met rijksappel bekend.

8.10 Graanlood

Op een driehoekig geknipt stukje lood staat een rond stempel met de drie haringen van het wapen van Enkhuizen (afb. 8.19).⁶⁹⁰ Op de andere kant van het voorwerp staat geen stempel. Meest waarschijnlijk is dat het een graanlood is: een loodje dat aangaf dat de belasting op het malen van een bepaalde hoeveelheid graan was betaald. We kennen graanloodjes vooral uit Hoorn.⁶⁹¹ Ook in Enkhuizen zijn enkele graanloodjes gevonden, die sterk op de loodjes van Hoorn lijken.⁶⁹² Loodjes met het wapen van Enkhuizen zijn tot nu toe onbekend.

Afb. 8.19. Graanlood met de drie haringen van het wapen van Enkhuizen.

8.11 Boetnaalden

Afb. 8.20. Twee messing boetnaalden.

Een voorwerp waarvan verwacht zou worden dat deze vaak in de bodem van Enkhuizen wordt gevonden, is een boetnaald. Enkhuizen kende een zeer grote vissersvloot en in de stad moeten continu visnetten zijn geboet. Hier werden boetnaalden bij gebruikt: een voorwerp met aan de

⁶⁸⁹ <https://cbgfamiliewapens.nl>.

⁶⁹⁰ 53-M01.

⁶⁹¹ Van der Harst & Schrickx 2016.

⁶⁹² Zie o.a.: Duijn & Schrickx 2012.

ene kant een uitgespaarde tong, waarop het garen werd gewikkeld, en aan de andere kant een uitholling. Ze werden van verschillende materialen vervaardigd. Toch zijn boetnaalden tot nu toe als bodemvondst zeldzaam. Bij de opgraving zijn twee boetnaalden gevonden. Beide zijn gemaakt van messing (afb. 8.20).⁶⁹³

8.12 Kinderspeelgoed

Het kinderspeelgoed omvat vooral miniaturen van voorwerpen in een lood-tin-legering, waarbij als vormen herkend zijn minimaal tien borden⁶⁹⁴, zes brandewijnkommen⁶⁹⁵, vier bakpannen⁶⁹⁶, twee bekers⁶⁹⁷, één lepel⁶⁹⁸, één treeft en één asschep.⁶⁹⁹ Een minder vaak voorkomende vorm is een teil: een bakje op standring met twee opstaande oren op de rand. Hier zijn twee identieke exemplaren van gevonden.⁷⁰⁰ Van één voorwerp is niet duidelijk of het speelgoed is: een rond voorwerp met gaten en fragment van een steel.⁷⁰¹ Mogelijk is het een schuimspaan. In een enkel geval is het speelgoed niet van lood-tin gemaakt, maar van messing, zoals een miniatuurkanon (afb. 8.21).

Een aparte vondst is een plat langwerpige voorwerp (46x22 mm), met een gelobde rand en eenvoudige versiering (afb. 8.22).⁷⁰² Waarschijnlijk is het een onderdeel van een miniatuurvoorwerp, bijvoorbeeld de deksel van een mand. Op het voorwerp staan de initialen van de maker: IDQ. Er zijn diverse miniatuurvoorwerpen met zijn initialen bekend, waaronder ook gedateerde stukken (1640/1646).⁷⁰³

Naast miniatuurvoorwerpen zijn acht snorreloden aanwezig: platte stukjes lood met gekartelde rand en twee gaten in het midden, die werden bevestigd aan een touw en waarmee een snorrend geluid kon worden gemaakt (afb. 8.23).⁷⁰⁴

Vier loden kolfsloffen zijn niet specifiek kinderspeelgoed, maar werden juist door volwassenen gebruikt bij het kolfspel (afb. 8.24).⁷⁰⁵ Er is geen winters tafereel in de 17de eeuw geschilderd waarop niet een kolfspeler is te zien. Maar ook op land was het kolfspel een geliefd tijdverdrijf. Tot slot zijn twee benen koten aanwezig die met lood zijn verzwaard. Een van beide is versierd met een puntcirkelmotief.

8.13 Kleding

De opgraving heeft een gering aantal gespen opgeleverd, namelijk slechts zeven exemplaren met diverse vormen (rond, D-vormig, dubbelovaal met middenstijl, rechthoekig met middenstijl). Andere metalen onderdelen van de kleding zijn diverse kledinggoogjes en knopen, twee kledinghaakjes, twee riemhangers, drie onderdelen van een riemverdeler en een koppelpassant.

693 01-M02, 307-M01.

694 133-M01, 186-M03, 201-M04, 242-M01.

695 138-M01.

696 189-M02.

697 150-M01, 215-M01.

698 485-M01.

699 222-M01.

700 117-M01, 189-M01.

701 144-M03.

702 128-M01.

703 Forsyth & Egan 2005, 47.

704 144-M02, 288-M02.

705 201-M02, 201-M03, 288-M01, 303-M01.

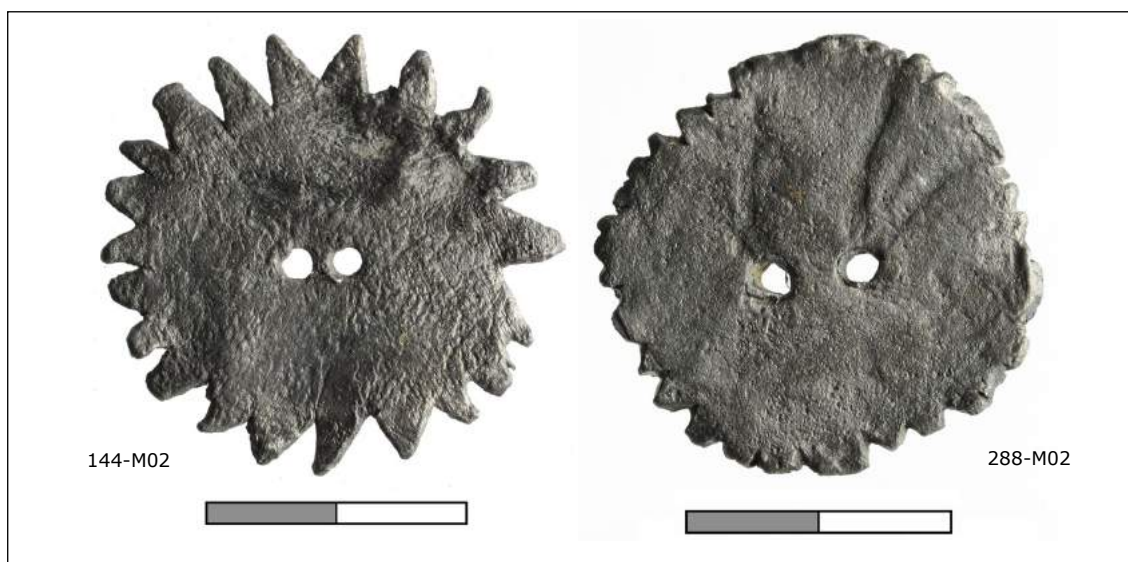

Afb. 8.21. Kinderspeelgoed van lood-tin. Schaal 1:1.

Afb. 8.22. Een deel van een
miniaturvoorwerp, mogelijk
de deksel van een mand.

Afb. 8.23. Een selectie van de gevonden snorreloden.

Afb. 8.24. Vier loden kolsloffen. Schaal 1:1.

Afb. 8.25. Twee tinnen knopen.

Twee knopen van lood-tin hebben een druppelvormig model en zijn versierd met bolletjes (afb. 8.25).⁷⁰⁶ Deze knopen zijn typisch voor de late 16de en vroege 17de eeuw en worden in Enkhuizen regelmatig gevonden, bijvoorbeeld bij een opgraving aan de Molenweg.⁷⁰⁷ Op de kinderportretten van Jan Claesz uit de periode 1594-1618 zijn vergelijkbare knoopjes aan de mouwen van de kleding te zien. De twee kledinghaakjes zijn beide versierd met een leeuwenkop. Ook zijn twee riemhangers gevonden, die over de riem werden geschoven en waaraan allerlei andere voorwerpen (bijvoorbeeld een sleutelbos) konden worden bevestigd. De eerste is een eenvoudig versierd exemplaar.⁷⁰⁸ De tweede is fraai versierd met een afbeelding van Fortuna (afb. 8.26).⁷⁰⁹ De koppelpassant werd aan een riem geschoven (heeft de vorm van een dubbelovale gesp) en heeft een oogje waaraan andere voorwerpen konden worden bevestigd.

⁷⁰⁶ 36-M01, 344-M02.

⁷⁰⁷ Duijn 2011b, 74.

⁷⁰⁸ 37-M01.

⁷⁰⁹ 107-M01.

Afb. 8.27 (rechts). Kledingspeld van lood-tin.

Afb. 8.26 (links). Messing riemhangers.

Verder is een fraai versierde kledingspeld van lood-tin aanwezig (afb. 8.27).⁷¹⁰ Het voorwerp heeft twee hartvormige versieringen. Vergelijkbare spelden worden zo nu en dan gevonden, bijvoorbeeld aan de Paktuinen⁷¹¹ en aan de Vijzelstraat.⁷¹²

Tot de kleding kunnen ook zogenaamde oirbanden worden gerekend: metalen verstevigingen van de punt van een houten of leren messchede. Onder de vondsten van de opgraving bevinden zich vijf exemplaren.

Tot slot is één lijstinsigne met oogje aanwezig (afb. 8.28).⁷¹³ Het voorwerp is gemaakt van lood-tin, is ruitvormig en versierd met driespruiten en eikeltjes. Aan de achterzijde zit geen speld. Vergelijkbare voorwerpen worden gedateerd tussen 1350 en 1450, wat oud is in vergelijking tot alle andere metaalvondsten.

Afb. 8.28. Een tinnen lijstinsigne met oogje.

8.14 Overig

Zeven voorwerpen zijn als boekbeslagen gedetermineerd, zowel onderdelen van scharnieren als hoekbeslagen (afb. 8.29).⁷¹⁴ Een van de hoekbeslagen is van een opvallend groot model (60x60 mm).⁷¹⁵

710 80-M01.

711 Schrickx en Duijn 2016, 286.

712 341-307-M02, nog niet gepubliceerd

713 120-M01.

714 307-M02, 340-M01, 365-M01.

715 340-M01.

Afb. 8.29. Een selectie van de messing boekbeslagen.

Verder komen drie blokgewichten voor (afb. 8.30). Twee blokgewichten zijn voorzien van een keur van Enkhuizen.⁷¹⁶ Op de ene staat een stempel met cijfer 22 en op de andere een stempel met cijfer 12. Een derde blokgewicht is in gesmolten toestand teruggevonden, maar ook op deze is een keur van Enkhuizen zichtbaar.⁷¹⁷ Een klein loden schijfgewicht is niet voorzien van een stadsstempel, maar wel van een stempel met jaartal 1601.⁷¹⁸

Afb. 8.30. Twee van de drie loden blokgewichten, waarvan een voorzien van een keur van Enkhuizen.

Een tinnen deksel, die bevestigd heeft gezeten op een steengoedkan, is voorzien van een keur van Enkhuizen (afb. 8.31).⁷¹⁹ (Kunst)historisch is bekend dat in Enkhuizen diverse tinnengieters actief zijn geweest, maar als bodemvondst komt in Enkhuizen gekeurd tin niet vaak voor. Als overige vondsten kunnen verder worden vermeld: een kaarsenhouders van een kandelaar⁷²⁰, lepels, mesheften, 31 musketkogels, onderdelen van schroefdobben van (kelder)flessen (totaal 21 stuks), diverse vingerhoeden, vier messing muurhaken⁷²¹, twee onderdelen van tapkranen,

⁷¹⁶ 167-M01, 183-M01.

⁷¹⁷ 144-M04.

⁷¹⁸ V80.

⁷¹⁹ 80-M02.

⁷²⁰ 480-M01.

⁷²¹ 38-M01.

twee spinloodjes, twee loden netverzwaringen, een bakje van een pijlgewicht, een hamerkop⁷²² en twee sleutels (afb. 8.32).⁷²³

Afb. 8.31. Tinnen deksel met het keur van Enkhuizen. Schaal 1:1.

Een van de lepels van lood-tin heeft een versierde steel die wordt bekroond door een zeemeermin.⁷²⁴

Afb. 8.32. Diverse metaalvondsten deel 1. Niet op schaal. 480-M01: Messing kaarsenhouders; 38-M01: Messing muurhaak; 363-M01: IJzeren sleutel; 364-M02: IJzeren sleutel.

Van sommige voorwerpen is de functie niet duidelijk. Een voorwerp bestaande uit vier onderdelen van messing is waarschijnlijk een onderdeel van een paardentuigage.⁷²⁵ Een onbekende functie heeft een voorwerp van messing, gemaakt van twee ronde plaatjes (40 mm) die met vier pennetjes aan elkaar zijn bevestigd en met een messingstrip als zijkant.⁷²⁶ Het voorwerp is eenvoudig gegraveerd en laat zich het beste omschrijven als een sjoelschijf. Misschien moeten we de functie inderdaad wel in een spel zoeken.

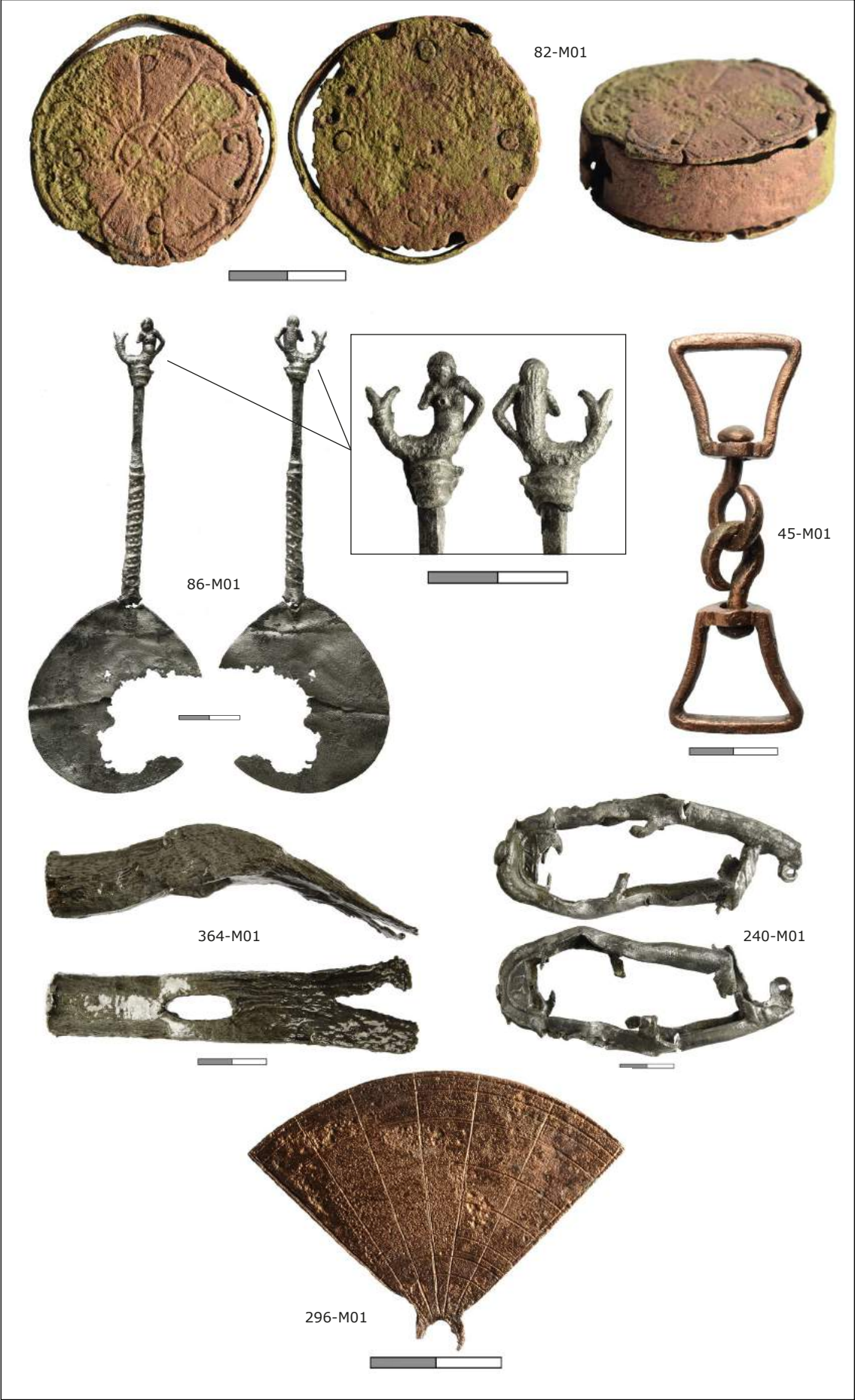
722 364-M01.

723 363-M01, 364-M01.

724 86-M01.

725 45-M01.

726 82-M01.

Afb. 8.32. Diverse metaalvondsten deel 2. Niet op schaal. 364-M01: IJzeren hamerkop; 86-M01: Tinnen lepel bekroond met een zeemeermin; 45-M01: Messing paardentuigage; 82-M01: Messing schijf versierd met graving; 296-M01: Onderdeel van een messing meetinstrument; 240-M01: Onbekend tinnen voorwerp met cijfers 15 en 72.

Een ander voorwerp is een onderdeel van een meetinstrument, waarschijnlijk een kwadrant.⁷²⁷ Het voorwerp heeft de vorm van een kwartcirkel en heeft een gradenverdeling (vakken van 15 graden).

Een laatste voorwerp waarvan de functie onduidelijk is, is gemaakt van lood en lijkt het omhulsel van een verdwenen voorwerp.⁷²⁸ Het voorwerp heeft een uitstekend stukje lood met oogje. Verder is op de ene kant het cijfer 15 en op de andere kant het cijfer 72 zichtbaar. De betekenis van deze cijfers is niet bekend. Het lijkt niet logisch dat we ze in combinatie met elkaar als jaartal 1572 moeten lezen.

727 296-M01.
728 240-M01.

9. Houten elementen

Bij de opgraving zijn diverse elementen van hout gevonden, namelijk tonnen en hergebruikt scheepshout. Zij worden hieronder in detail besproken.

9.1 Houten tonnen

M37 en M38: ton met bodem

Afbeeldingen: 9.1 t/m 9.4

Spoornummer en functie: S135, perceel 1, waarschijnlijk deed de ton dienst als waterput.

Houtsoort: eikenhout.

Afb. 9.1. Overzicht van de duigen van ton S135.

Afb. 9.2. Duig met spongat en kleiner gat.

Dendrochronologisch onderzoek: langzaam gegroeid radiaal eikenhout. Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1594. Het eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei. Dit maakt het waarschijnlijk dat de ton primair is gebruikt voor het transport van wijn.

Afmetingen: 15 duigen, lengte duigen maximaal 94 cm (incompleet, oorspronkelijk was de ton circa 96 cm hoog), breedte duigen 10 tot 19 cm, dikte duigen 1 cm. Bodem: diameter 63 cm, dikte 1,5 cm.

Beschrijving: de bovenzijde van de ton was vergaan in de bodem. Aan zowel de boven- als onderkant was een brede band van houten hoepels aanwezig. Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onderkant een groef voor de bodem. In een van de duigen was in het midden een rond spongat aanwezig (diameter 5,5 cm). Hier vlakbij bevond zich nog een gat, met een diameter van 2 cm. De functie van dit kleinere gat is onzeker, mogelijk had het ook een functie bij het vullen van de ton of het tappen uit de ton (met een kraan).

Afb. 9.3. Bodem van ton S135.

De bodem bestond uit vijf delen, zij waren onderling niet met elkaar verbonden met pennen. In de bodem waren veel kleine gaten aanwezig (diameter 0,8 cm). Zij zijn aangebracht voorafgaand aan de plaatsing in de grond. Langs de rand bevonden zich ook twee grotere gaten (diameter 3,5 cm). Vermoedelijk werd in deze gaten een kraan in de ton gestoken en horen deze twee gaten dus bij het primaire gebruik van de ton, waarschijnlijk als transportvat voor wijn. Op zowel de duigen als bodem waren geen merken aanwezig.

Afb. 9.4. Binnenzijde van de onderkant van de duigen, met groef voor de bodem.

M39: ton

Afbeeldingen: 9.5 t/m 9.8

Spoornummer en functie: S163, perceel 11, de ton was onderdeel van een waterput. De waterput bestond uit twee tonnen, namelijk M39 en M49 (zie onder). M39 was de bovenste ton. Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: radiaal eikenhout. Door de aanwezigheid van spinthout op enkele duigen kan de kap bij benadering worden bepaald, namelijk tussen 1661 en 1681. Het

eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei.

Afmetingen: 18 duigen, lengte duigen maximaal 96 cm (incompleet, oorspronkelijk was de ton waarschijnlijk circa 136 cm hoog), breedte duigen 8,5 tot 22 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm. De diameter van de ton is in het veld gemeten en bedroeg 76 cm.

Afb. 9.5. Overzicht van de duigen van de bovenste ton van waterput S163.

Afb. 9.6. Twee duigen met gaten. In een van de duigen zijn bovendien vier gaatjes aanwezig in de onderrand.

Beschrijving: het gaat om een grote ton, waarvan globaal de bovenste helft is vergaan in de bodem. Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onderkant een groef voor de (ontbrekende) bodem. In een van de duigen was een rond spongat aanwezig (diameter 4,5 cm). Rond het spongat was een vaag ingekrast kruis herkenbaar, mogelijk is dit aangebracht op de positie van het te maken spongat aan te geven. Bij drie duigen was in de onderrand (onder de groef) een rij van vier kleine gaatjes aanwezig. Dit soort gaatjes in de onderrand

worden vaker gevonden in tonnen, maar de functie is vooralsnog onduidelijk. Mogelijk hadden zijn een functie bij het samenstellen van de ton. In zes duigen waren op een regelmatige afstand drie gaten (diameter 1,5 cm) geboord. Zij horen bij de secundaire functie van de ton als waterput en hadden zij als doel om het grondwater makkelijker te laten toetreden tot de put. Op de duigen was één merk aanwezig, dat was ingeritst over een breedte van drie duigen. De letters W en D zijn herkenbaar, met daaronder een streep naar beneden.

Afb. 9.7. Spongat in een van de duigen, met daar omheen vaag de contouren van een ingekrast kruis.

Afb. 9.8. Ingegrist merk over drie duigen.

M49: ton

Afbeeldingen: 9.9 & 9.10

Spoornummer en functie: S163, perceel 11, de ton was onderdeel van een waterput. De waterput bestond uit twee tonnen, namelijk M39 en M49 (zie boven). M49 was de onderste ton. Houtsoort: eikenhout.

Afb. 9.9. Overzicht van de duigen van de onderste ton van waterput S163.

Dendrochronologisch onderzoek: vrij langzaam gegroeid radiaal eikenhout. Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1662. Het eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei.

Afmetingen: 6 duigen (een groot deel ontbreekt), lengte duigen 132 cm (compleet), breedte duigen 16 tot 23 cm, dikte duigen 1,5 tot 2,5 cm.

Beschrijving: het gaat om een grote ton, net zoals M39. Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onder- en bovenkant een groef voor de (ontbrekende) bodem en deksel. In twee duigen waren op een regelmatige afstand vijf gaten (diameter 1,5 cm) geboord, net zoals bij M39 het geval was. Op een van de duigen was een deel van een merk aanwezig. De letter D is herkenbaar, met daaronder een streep naar beneden. Dit is hetzelfde merk als op ton M39 aanwezig is. Ook de herkomst van het eikenhout van de tonnen is gelijk. Dit maakt het waarschijnlijk dat de tonnen door dezelfde handelaar uit hetzelfde gebied in Frankrijk zijn geïmporteerd naar Enkhuizen. Het is gezien de herkomst aannemelijk dat de tonnen oorspronkelijk wijn hebben bevat.

Afb. 9.10. Deel van een ingegutst merk.

M40: ton

Afbeeldingen: 9.11 & 9.12

Spoornummer en functie: S166, perceel 10, de ton was onderdeel van een waterput. De waterput bestond uit twee tonnen, namelijk M40 en M42 (zie onder). M40 was de bovenste ton.

Afb. 9.11. Overzicht van de duigen van de bovenste ton van waterput S166.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: relatief snel gegroeid radiaal eikenhout. Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1584. Het eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei. Afmetingen: minimaal 18 duigen, lengte duigen maximaal 62 cm (incompleet), breedte duigen 9 tot 11,5 cm, dikte duigen 1 cm. De diameter van de ton is in het veld gemeten en bedroeg 60 cm.

Beschrijving: de bovenzijde van de ton is vergaan in de bodem en ook het restant van de duigen verkeerde in vrij slechte staat van conservering. Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onderkant een groef voor de (ontbrekende) bodem. In de onderrand van één van de duigen bevond zich een rij gaatjes. Mogelijk was dit bij meer duigen het geval, maar bij veel duigen is de onderrand afgebroken. Op de duigen waren geen merken aanwezig.

Afb. 9.10. Onderrand van een duig met daarin een rij gaatjes.

M42: ton

Afbeeldingen: 9.13 t/m 9.15

Spoornummer en functie: S166, perceel 10, de ton was onderdeel van een waterput. De waterput bestond uit twee tonnen, namelijk M40 en M42 (zie boven). M42 was de onderste ton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: relatief snel gegroeid radiaal eikenhout. Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1594.

Afb. 9.13. Overzicht van de duigen van de onderste ton van waterput S166.

De herkomst is niet bekend.

Afmetingen: minimaal 17 duigen, lengte duigen 89 cm (compleet), breedte duigen 10,5 tot 15 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm.

Afb. 9.14. In het midden de duigen met gaatjes in de onder- of bovenrand. Onder de duig met spongat en een kleiner gat, beide met een houten stop.

Afb. 9.15. Merken op de duigen.

Beschrijving: Aan zowel de boven- als onderkant was een brede band van houten hoepels aanwezig. Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onder- en bovenkant een groef voor de (ontbrekende) bodem en deksel. In een van de duigen was in het midden een rond spongat aanwezig (diameter 4,5 cm). Hier vlakbij bevond zich nog een gat, met een diameter van 2 cm. In beide gaten was een stop aanwezig van zacht loofhout (stoppen van 2 en 2,5 cm dik). Bij ton M37 was een zelfde combinatie van een spongat met kleiner gat aanwezig. In de onder-

of bovenrand van één van de duigen bevond zich verder een rij van drie gaatjes. Op de duigen waren drie merken aanwezig, namelijk een huismerk, een cirkel met een maantje daarin en een combinatie van twee cirkels, waarvan één met een maantje.

M43: ton

Afbeeldingen: 9.16 & 9.17

Spoornummer en functie: S162, perceel 11. Het gaat waarschijnlijk om een afvalton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: langzaam gegroeid radiaal eikenhout. Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1675. Het eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei.

Afmetingen: 10 duigen, diameter ton circa 60 cm, lengte duigen maximaal 31 cm (incompleet), breedte duigen maximaal 14 cm, dikte duigen 1 cm.

Beschrijving: Het grootste deel van de duigen is vergaan in de bodem. Aan de binnenzijde bevond zich op 3,5 tot 5 cm uit de onderkant een groef voor de (ontbrekende) bodem. Op een van de duigen was mogelijk een stukje van een merk aanwezig.

Afb. 9.16. Overzicht van de duigen van ton S162.

Afb. 9.17. Een van de duigen met mogelijk een deel van een merk.

M46: ton

Afbeeldingen: 9.18 t/m 9.20

Spoornummer en functie: S169, perceel 10. De functie van de ton is onzeker.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: Spinhout ontbreekt, waardoor slechts een post quem-datering kan worden gegeven. Het hout is gekapt ná 1618. Het eikenhout is afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei.

Afmetingen: 15 of 16 duigen, lengte duigen maximaal 58 cm (incompleet), breedte duigen 8,5 tot 17 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm.

Afb. 9.18. Overzicht van de duigen van ton S169.

Afb. 9.19. Het merk op twee duigen en een klein rond gat.

Beschrijving: Op het restant van de ton waren twee banden van houten hoepels aanwezig. Aan de binnenzijde bevond zich op 4 tot 5 cm uit de onderkant een groef voor de (ontbrekende) bodem. Bij één duig waren kleine gaatjes aanwezig in de onderrand. Hiernaast bevond zich in één duig een rond gat met een diameter van 2 cm. De functie hiervan is niet bekend. Op de duigen was één merk aanwezig over twee duigen, namelijk een N met een cirkel. Precies hetzelfde merk is gevonden op twee tonnen bij de opgraving aan de Paktuinen in 2013.⁷²⁹ Deze tonnen stonden op elkaar gestapeld als waterput, maar het hout was afkomstig uit verschillende gebieden: het eikenhout van de ene ton kwam uit de omgeving van Parijs, de andere uit de omgeving van Hamburg. Bij deze tonnen stond onder de N een cijfer, wat het waarschijnlijk maakt dat het merk 'No' voor "nummer" staat. Bij de hier besproken ton is geen cijfer zichtbaar.

Afb. 9.20. Twee gaatjes is de onderrand van een duig.

M62: ton met bodem

Afbeeldingen: 9.21 t/m 9.23

Spoornummer en functie: S238, perceel 10. De ton was in de grond geplaatst als waterput.

Houtsoort: eikenhout.

Afb. 9.21. Overzicht van de duigen en bodem van ton S238.

Dendrochronologisch onderzoek: Radiaal eikenhout zonder spinthout. Het onderzoek op de duigen heeft geen datering opgeleverd. Op basis van keramiekfragmenten in de vulling van de ton kan worden verondersteld dat de ton in de eerste helft van de 17de eeuw is dichtgestort.

⁷²⁹ Schrickx & Duijn 2016, 477-478.

Afmetingen: 12 duigen, lengte duigen maximaal 31 cm (incompleet), breedte duigen 6 tot 16 cm, dikte duigen 1 cm. Diameter bodem 45 cm, dikte 1,5 cm.

Beschrijving: Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onderkant een groef voor de ontbrekende bodem. Bij twee duigen waren kleine gaatjes/pennetjes aanwezig in de onderrand. De bodem bestond uit twee delen, die met elkaar waren verbonden door middel van twee pennetjes. In de bodem waren veel gaten aanwezig. Zij zullen zijn aangebracht op het moment dat de ton in de grond werd geplaatst. De binnenkant van de ton was zwart van kleur. Deze verkleuring heeft plaatsgevonden na het in elkaar zetten van de ton.

Afb. 9.22. Detail van de onderrand van de binnenzijde van twee duigen. De onderrand is niet zwart verkleurd. In de rand zijn kleine gaatjes/pennetjes aanwezig.

Afb. 9.23. Zwart verkleurde binnenkant van de ton.

M64: ton

Afbeeldingen: 9.24 t/m 9.27

Spoornummer en functie: S247, perceel 10. Waarschijnlijk is de ton in de grond geplaatst om te dienen als waterput.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: Radiaal eikenhout, diverse duigen met spinthout. Het onderzoek op de duigen heeft geen datering opgeleverd. Op basis van keramiek wordt het dichtstorten van de ton in de periode 1650-1675 geplaatst.

Afmetingen: 16 duigen, lengte duigen 75 cm (compleet), breedte duigen 7,5 tot 16 cm, dikte duigen 1 tot 1,5 cm. De diameter bedroeg ongeveer 50 cm.

Beschrijving: Aan de binnenzijde bevond zich op 5 cm uit de onder- en bovenkant een groef voor de ontbrekende bodem en deksel. In de ton waren twee vierkante gaten (6 bij 6 cm) aanwezig, die beide als spongat kunnen worden geïnterpreteerd. Het ene vierkante gat bevond

zich in het midden van één duig, het andere zat in het midden van twee duigen. Hiernaast waren in drie duigen ronde pennen aanwezig, gemaakt van een zachte loofhoutsoort. In dezelfde drie duigen bevonden zich ook in de boven- en onderrand kleine ronde pennetjes, zoals regelmatig wordt aangetroffen bij duigen. Dit doet vermoeden dat de kleine pennetjes in de randen en de grotere pennen met elkaar te maken hebben. Op twee duigen was een merk aanwezig, waaronder een huismerk. Opvallend was dat aan de binnenzijde van de duigen hard aankoeksel zat. Op sommige duigen was het veel, op andere minder. Het bevond zich vooral op de onderste helft van de duigen en zat ook op de onderrand, onder de groef. Dit betekent dat de aanslag is ontstaan ná het verwijderen van de bodem en dus nadat de ton in de bodem was geplaatst.

Afb. 9.24. Overzicht van de duigen en bodem van ton S247.

Afb. 9.25. Binnenzijde van twee duigen met het harde aankoeksel.

Afb. 9.26. Drie duigen met ronde pennetjes en twee vierkante spongaten.

Afb. 9.27. Merken op de duigen.

M88: ton

Afbeeldingen: 9.28 & 9.29

Spoornummer en functie: S363, perceel 1. De ton was ingegraven tot in de natuurlijke klei, wat betekent dat het om een waterput gaat.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: Radiaal eikenhout, diverse duigen met spinthout. Het hout is gekapt tussen 1597 en 1616. Het eikenhout dat gebruikt is voor de duigen heeft verschillende herkomsten, namelijk Polen en Zweden.

Afmetingen: 12 duigen, lengte duigen 71 cm (compleet), breedte duigen 8 tot 18 cm, dikte duigen 1 cm. De duigen waren opvallend dun. De diameter van de ton is in het veld gemeten en bedroeg 60 cm.

Beschrijving: Aan de binnenzijde bevond zich op 2 cm uit de onder- en bovenkant een groef voor de (ontbrekende) bodem en deksel. De binnenkant van de duigen was zwart (niet verbrand). Bij de groeven voor deksel en bodem was de duig zoals gebruikelijk dunner geschaafd. Op deze plekken was de duig niet zwart, wat betekent dat de duigen zwart zijn verkleurd voordat de ton is samengesteld. Hoe de verkleuring tot stand is gekomen (rook?) en wat de functie

hiervan is, is niet bekend. In de ton was geen spongat aanwezig, wat het aannemelijk maakt dat het geen functie had als wijn- of biervat. Gezien de wisselende herkomsten van het hout is het goed mogelijk dat de ton is gemaakt in Enkhuizen. In dat geval is de ton waarschijnlijk gemaakt voor het bewaren van haring. Op de duigen waren geen merken aanwezig.

Afb. 9.28. Overzicht van de duigen van ton S363.

Afb. 9.29. Binnenzijde van twee duigen.

M97: ton

Afbeeldingen: 9.30 t/m 9.32

Spoornummer en functie: S468, perceel 3. De ton was onderdeel van een tonput, bestaande uit nog twee tonnen. M97 is de bovenste ton, M98 de onderste ton, M105 is de tonbodem.

Houtsoort: eikenhout.

Afb. 9.30. Overzicht van de duigen van de bovenste ton van put S468.

Afb. 9.31. Detail van de groef in de onderkant van de duigen, voor de deksel.

Afb. 9.32. Merken op de duigen.

Dendrochronologisch onderzoek: Radiaal eikenhout, diverse duigen met spinthout. Het hout is gekapt ná 1596 (de duigen met spinthout konden niet worden gedateerd). Het hout is afkomstig uit Wit-Rusland of het oosten van Polen.

Afmetingen: 14 duigen, lengte duigen maximaal 68 cm (incompleet, de totale lengte is 70-75 cm geweest), breedte duigen 7,5 tot 17,5 cm, dikte duigen 0,8 cm. De duigen waren opvallend dun. De diameter van de ton is in het veld gemeten en bedroeg 50 cm.

Beschrijving: De ton was voorzien van vijf banden van enkele of dubbele hoepels op een regelmatige afstand van elkaar. Aan de binnenzijde bevond zich op 2 cm uit de onderkant een groef voor de (ontbrekende) bodem. In een van de duigen was een rond gat (diameter 1,5 cm) aanwezig op 19 cm uit de onderkant. Op de duigen bevonden zich twee merken, namelijk een halve cirkel en een soort huismerk met diverse strepen over twee duigen.

M98: ton

Afbeeldingen: 9.33 & 9.34

Spoornummer en functie: S468, perceel 3. De ton was onderdeel van een tonput, bestaande uit nog twee tonnen. M97 is de bovenste ton, M98 de onderste ton, M105 is de tonbodem.

Houtsoort: eikenhout.

Afb. 9.33. Overzicht van de duigen van de onderste ton van put S468.

Dendrochronologisch onderzoek: Radiaal eikenhout, diverse duigen met spinthout. Het hout is gekapt tussen 1608 en 1623. Het hout is afkomstig uit Wit-Rusland of het oosten van Polen.

Afmetingen: 12 duigen, lengte duigen 71 cm (compleet), breedte duigen 7,5 tot 17 cm, dikte duigen 0,5 tot 1 cm. De duigen waren opvallend dun. De diameter van de ton is in het veld gemeten en bedroeg 50 cm.

Beschrijving: De ton was voorzien van zes banden van enkele of dubbele hoepels op een regelmatige afstand van elkaar. Aan de binnenzijde bevond zich op 2 cm uit de onderkant

een groef voor de (ontbrekende) bodem. De binnenkant van de duigen was zwart (niet verbrand). Bij de groeven voor deksel en bodem was de duig zoals gebruikelijk dunner geschaafd. Op deze plekken was de duig niet zwart, wat betekent dat de duigen zwart zijn verkleurd voordat de ton is samengesteld. Hoe de verkleuring tot stand is gekomen (rook?) en wat de functie hiervan is, is niet bekend. In de ton was geen spongat aanwezig, wat het aannemelijk maakt dat het geen functie had als wijn- of biervat. Op de duigen waren geen merken aanwezig.

M105: tonbodem

Afbeeldingen: 9.35 & 9.36

Spoornummer en functie: S468, perceel 3. De bodem was onderdeel van een tonput, bestaande uit twee tonnen. De tonbodem bevond zich in de onderste ton.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: de delen van de ton beschikten over onvoldoende ringen door onderzoek.

Afmetingen: diameter circa 28 cm, dikte circa 1 cm.

Beschrijving: van de bodem zijn drie delen meegenomen. Eén deel ontbreekt. De delen waren (zoals vaak het geval is) aan elkaar verbonden door middel van pennetjes in de zijkanten. Aan één zijde was een witte aanslag aanwezig, mogelijk kalkaanslag. In de bodem waren geen gaten aanwezig, een merk ontbrak eveneens.

Afb. 9.34. Binnenzijde van twee duigen.

Afb. 9.35. De delen van de tonbodem.

Afb. 9.35. Zijkant van een van de delen, met daarin twee houten pennetjes voor de verbinding tussen de delen.

9.2 Scheepshout

M99: scheepshuid

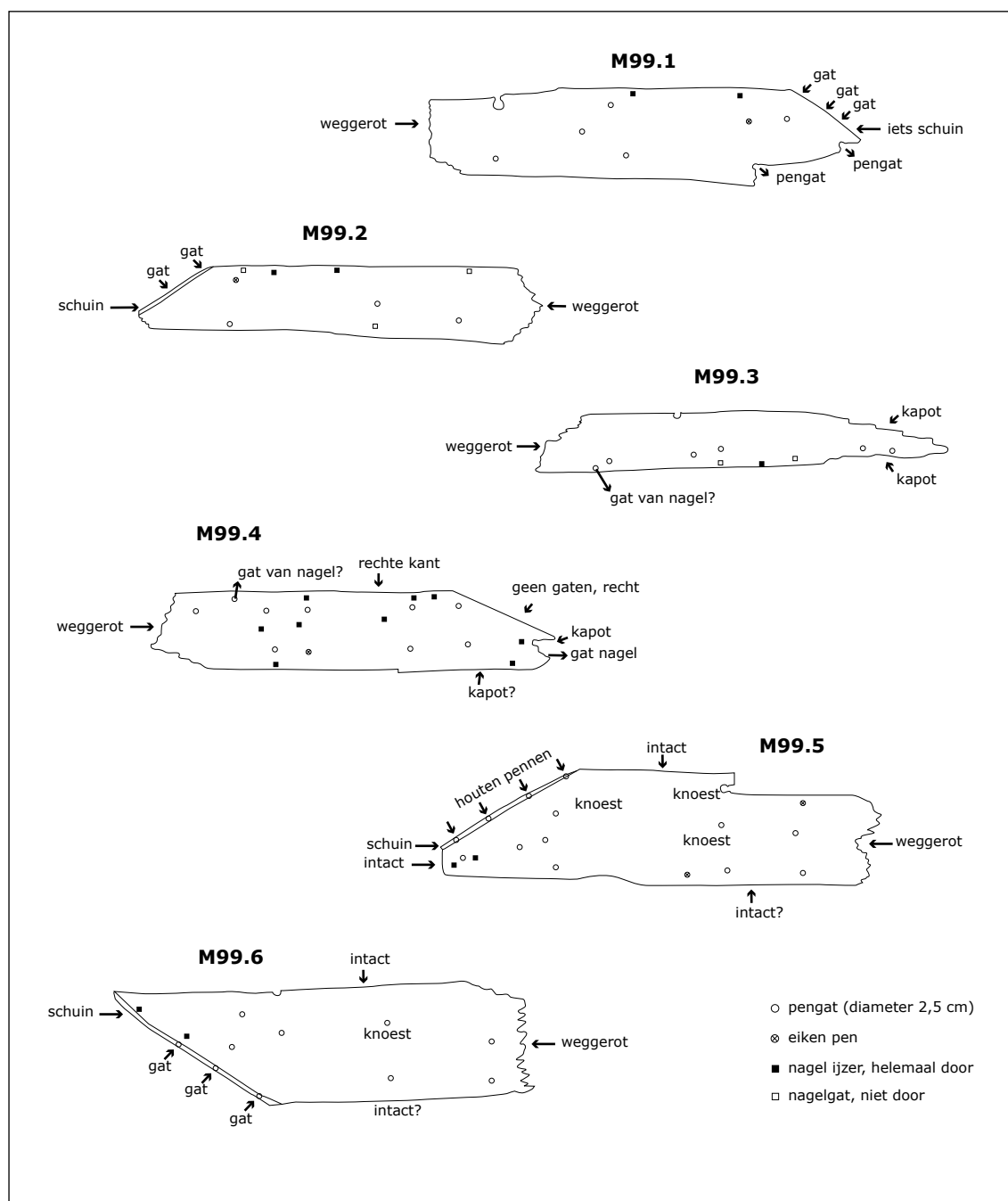
Afbeeldingen: 9.36 t/m 9.38

Spoornummer en functie: S453, perceel 3. De planken zijn hergebruikt in een put en stonden verticaal in de grond, waardoor de bovenkant was weggerot.

Houtsoort: eikenhout.

Dendrochronologisch onderzoek: tangentielle planken. Het hout beschikte over relatief weinig ringen, namelijk circa 45 tot 75 ringen. De plank met de meeste ringen is onderzocht, maar dit heeft geen datering opgeleverd.

Afmetingen: planken van maximaal 1,3 meter lang, maximaal 35 cm breed, 3 cm dik.

Afb. 9.36. Tekeningen van de zes stukken hout (hergebruikt scheepshuid) van put S453. Schaal 1:20.

Afb. 9.37. Hergebruikt scheepshuid van put S453.

Beschrijving: Zes planken waarvan steeds één kopse kant was weggerot, dit was de bovenkant van de put. De andere kopse kant was schuin van vorm en hierin bevonden zich bij vijf van de zes planken ronde gaten of ronde houten pennen. In de planken bevonden zich diverse ronde gaten, ronde houten pennen, ijzeren nagels en gaten van verdwenen ijzeren nagels. Zij zijn aangegeven op de tekeningen. De planken hebben primair gefunctioneerd als huidplanken van een schip. In Enkhuizen zijn vaker hergebruikte (delen van) huidplanken gevonden, onder meer bij de opgraving Paktuinen in 2013⁷³⁰, bij de opgraving Lange Tuinstraat in 2016.⁷³¹

Afb. 9.38. Detail van de schuine kopse kant van M99.5, met daarin vier ronde houten pennen.

730 Schrickx & Duijn 2016, 457-460.

731 Schrickx & Ter Steege 2018, 165-168.

10. Synthese

10.1 Inleiding

In dit rapport zijn de resultaten weergegeven van de opgraving die in 2017 is uitgevoerd tussen de Davidstraat, Korte Davidstraat en Romeinstraat in het historische centrum van Enkhuizen. Vanaf het einde van de 16de en 17de eeuw stonden langs de Davidstraat en Romeinstraat meerdere panden, zowel woonhuizen als werkplaatsen. De Korte Davidstraat bestond toen nog niet. In de 18de en 19de eeuw ging het economisch zeer slecht met de stad Enkhuizen. Een van de weinige bronnen van inkomsten was nog de verkoop van tweedehands bouw materiaal. Dit zorgde ervoor dat veel panden, zeer grondig werden gesloopt. Pas in de loop van de 20ste eeuw werd het gebied weer bebouwd.

Op basis van de archeologische resten bleek het mogelijk een perceelsindeling te maken. Deze percelering is in de loop van de 18de en 19de eeuw grotendeels verloren gegaan door grootschalige sloop en herverdeling van de gronden. In totaal konden tijdens de uitwerking 12 percelen worden onderscheiden. Hierbij moet vermeld worden dat het niet overal duidelijk is geworden hoe de perceelsindeling exact in elkaar zat. Sommige grenzen zijn derhalve arbitrair en het is goed mogelijk dat in het gebied juist meer percelen aanwezig waren.

In deze synthese worden de historische en archeologische gegevens voor het gehele onderzoeksgebied met elkaar gecombineerd tot één verhaal. Vervolgens komen enkele onderzoeksthema's aan bod. De indeling van dit hoofdstuk sluit zoveel mogelijk aan bij de indeling die is gehanteerd in het rapport van de Paktuinen en de Lange Tuinstraat, zodat de onderzoeken goed met elkaar zijn te vergelijken. In een apart hoofdstuk worden de onderzoeksvragen beantwoord. De informatie in dat laatste hoofdstuk vertoont deels een overlap met de synthese.

10.2 De ontwikkeling van het gebied

Bronstijd

In de binnenstad van Enkhuizen worden doorgaans geen archeologische resten aangetroffen uit de Bronstijd. Een uitzondering hierop vormen enkele opgravingen aan de oostzijde van de binnenstad (Burgwal en in mindere mate Lange Tuinstraat). Bij de opgraving van de David-Romeinstraat werd een grijze kleilaag aangetroffen die is gevormd in de Bronstijd. Een vertrapte zone van deze laag (door vee) toont aan dat het plangebied in de Bronstijd extensief in gebruik was. Overige resten zoals paalkuilen of greppels werden in het plangebied niet aangetroffen.

De periode vóór 1590

Tot het einde van de 16de eeuw lag het plangebied buiten de stad Enkhuizen en was het in gebruik als een uitgestrekt veenweidegebied met veel water. Zowel aan de Romeinstraat als aan de zuidzijde van de Davidstraat werd nog een restant van dit veenpakket aangetroffen met een dikte van 60 cm. Deze dikte is vergelijkbaar met de dikte van het veenpakket aan de Lange Tuinstraat waar het veenpakket 40 tot 85 cm dik was en is minder dik dan het veenpakket aan de Paktuinen (1 m). Dit valt te verklaren door de diepte van de natuurlijke ondergrond. Deze was aan de David-Romeinstraat sterk vergelijkbaar met de Lange Tuinstraat en minder diep dan aan de Paktuinen. Uitzondering hierop was de noordoosthoek van het plangebied waar de top van de natuurlijke bodem op dezelfde diepte lag als bij de Paktuinen. In deze hoek was echter in het geheel geen veen aanwezig. Blijkbaar was dit deel van het plangebied te nat voor veengroei.

Bij de opgraving zijn twee sloten aangetroffen. Deze liepen door het veen voor de ontwatering. De sloten lagen circa 15 m van elkaar en waren vrijwel exact noord-zuid georiënteerd. De afstand van circa 15 m werd ook aangetroffen aan de Lange Tuinstraat. Het lijkt er derhalve sterk op dat de oorspronkelijke perceelsbreedte in het gebied circa 15 m was.

Nog voorafgaand aan de ophogingen aan de Romeinstraat zijn in het gebied meerdere grote kuilen gegraven tot aan de onderzijde van het veen. De kuilen hadden variabele afmetingen en waren gegraven voor het winnen van veen. Het veen werd gebruikt als turf of als ophogingsmateriaal. Dergelijke grote kuilen zijn onder andere ook aangetroffen bij de opgraving aan de Raamstraat in het historische centrum van Enkhuizen.

Bouwrijp maken van het terrein

De economische voorspoed die Enkhuizen in de 16de eeuw kende, leidde tot een grote behoefte aan ruimte voor woonhuizen, pakhuizen, werkplaatsen en ligplaatsen voor schepen. Daarom besloot het stadsbestuur in 1590 tot een grote uitbreiding van de stad. De opgravingslocatie ligt binnen deze uitbreiding. Opvallend was dat de ophoging van het plangebied aan de Romeinstraat afweek van de ophoging aan de Davidstraat. Aan de Romeinstraat waren de veenwinningskuilen opgevuld met een homogeen pakket grijze klei (mogelijk vrijgekomen bij het uitgraven van een haven). Hier bovenop waren meerdere egalisatielagen aanwezig. Er werden in de profielen geen aanwijzingen gevonden van perceelsgewijze ophogingen, zoals aan de Lange Tuinstraat het geval was. Dat wil dus zeggen dat het gebied aan de Romeinstraat door de stad werd aangestuurd. Aan de zuidzijde van de Davidstraat lijken de percelen juist door individuele kopers te zijn opgehoogd. Waarom dit verschil bestaat, is onduidelijk.

Een ander verschil binnen het plangebied was dat de percelen aan de zuidzijde van de Davidstraat waren uitgezet met houten schuttingen en dat dergelijke houten schuttingen aan de Romeinstraat geheel ontbraken. In relatie tot de houten schuttingen was de aanwezigheid van een grote sloot in het plangebied van belang. De sloot was evenwijdig gegraven aan de Davidstraat (rond 1600) en snel weer gedempt. De schuttingen van de percelen langs de Davidstraat strekten zich uit tot de westelijke grens van de dichtgegooide sloot en hadden dezelfde oriëntatie als de sloot. Mogelijk wijst dit erop dat de percelen aan de Romeinstraat eerder waren uitgedeeld en dat ten tijde van de ophogingen aan de Romeinstraat aan de achterzijde een grote sloot werd gegraven voor de ontwatering. Na deze werkzaamheden is de sloot gedempt en zijn de percelen aan de Davidstraat uitgedeeld. Het gebruik van schuttingen voor het uitzetten van de percelen werd ook aan de Paktuinen aangetroffen. Bij de Lange Tuinstraat ontbraken schuttingen.

De percelen aan de David-Romeinstraat weken qua breedte sterk van elkaar af. In de noordwesthoek van het plangebied waren de percelen 3,5 m breed, aan de zuidzijde tussen de 4 en 4,8 m breed en aan de zuidzijde van de Davidstraat 5,8 m breed. Dit wijkt sterk af van de opgravingen Paktuinen en Lange Tuinstraat, waar de percelen systematisch waren uitgezet op een breedte van 6,8 m (21 Drechtelandse voet). Een verklaring voor dit verschil kan gezocht worden in de financiële bestedingsruimte van de bewoners. Zowel de Davidstraat als de Romeinstraat bleken relatief arm te zijn ten opzichte van de Lange Tuinstraat en de Paktuinen. We hebben hier ook niet met hoofdstraten te maken, maar met kleinere zijstraten. De lengte van de percelen aan de Romeinstraat, circa 35 m, is net iets langer dan de percelen aan de Paktuinen en Lange Tuinstraat (circa 30 m). De percelen aan de Davidstraat van 15 m lengte waren juist weer een stuk korter.

Omstreeks 1650

Het is onbekend wanneer de percelen aan de Romeinstraat en Davidstraat exact werden uitgedeeld. Op basis van de resultaten van eerder uitgevoerd onderzoek in het historische centrum van Enkhuizen is het aannemelijk dat dit in 1591 of de jaren daarna het geval was. Jammer genoeg leverden de houten funderingsresten geen duidelijke dendrochronologische dateringen op. Een funderingspaal op perceel 7 was in ieder geval na 1601 gekapt, wat erop wijst dat het pand in ieder geval na dit jaar werd gebouwd. Van bijvoorbeeld perceel 5 is duidelijk geworden dat deze pas rond 1650 is bebouwd. Overige dateringen van houten structuren op de erven vielen uitsluitend in het eerste kwart van de 17de eeuw of later uit. Op basis van het vondstmateriaal in de ophogingspakketten lijkt het er eveneens op dat de bebouwing op het terrein niet voor 1600 heeft plaatsgevonden. Mogelijk werden bij de stadsuitbreiding eerst de hoofdstraten bebouwd en pas daarna de zijstraten. Door het ontbreken van goed dateerbare funderingsresten kan hier geen duidelijkheid over worden verschaft.

De bebouwing in het plangebied was duidelijk van mindere kwaliteit dan de bebouwing aan de Paktuinen en Lange Tuinstraat. De funderingen waren minder zwaar uitgevoerd en de panden waren een stuk smaller en kleiner. Dit beeld sluit aan bij het verpondingsregister: In de verponding van 1630 worden de huizen aan de Nieuwe Haven en Lange Tuinstraat gemiddeld (veel) hoger aangeslagen dan aan de Davidstraat en Romeinstraat.

Een deel van de percelen aan de Romeinstraat was over de volledige breedte van het perceel bebouwd (percelen 1 tot en met 4 en perceel 11) of met een steeg ernaast (percelen 5, 6 en 10). Het onderscheid tussen woonhuizen en werkplaatsen is niet altijd gemakkelijk te maken. Doorgaans worden panden zonder aanbouw (zomerkeuken) en zonder waterput of waterkelder gerekend tot werkplaatsen en de andere panden tot woonhuizen. Aan de Romeinstraat waren panden aanwezig met een afmeting van 3,5 bij 3,5 m en resten van baksteenvloeren. Op basis daarvan zijn de panden als werkplaatsen geïnterpreteerd. Het kunnen echter ook goedkope eenkamerwoningen zijn geweest. Ze hadden namelijk ook een kleine aanbouw en waterputten op de achtererven. De aanbouwen waren dermate klein dat ze niet in gebruik konden zijn als zomerkeuken. Mogelijk dienden ze voor de opslag van gereedschap. Achter de woonhuizen waren eveneens aanbouwen aanwezig, maar deze waren een stuk breder en moeten worden geïnterpreteerd als zomerkeuken. De mogelijkheid bestaat dat diverse van de panden gerekend moeten worden tot de zomerhuizen: eenvoudige tijdelijke verblijfplaatsen bij een tuin of boomgaard. Geen van de huizen is volledig opgegraven. Dat komt omdat de huidige rooilijn langs de Romeinstraat circa 2,5 oostelijker en de rooilijn langs de Davidstraat circa 2,2 m westelijke ligt dan de oorspronkelijke rooilijn. Op basis van de kadasterkaart uit 1823 kon de lengte van de huizen desalniettemin gereconstrueerd worden. Bij slechts twee huizen werden genoeg funderingsresten teruggevonden om een binnenindeling te reconstrueren. Bij perceel 3 was een binnenmuur aanwezig die de locatie van een gang in het pand weergeeft en bij het pand op perceel 10 werden de resten teruggevonden van een bedstede.

Omstreeks 1700

Zowel aan de Romeinstraat als aan de Davidstraat zijn aanwijzingen gevonden dat in de loop van de 17de eeuw grote veranderingen op enkele percelen plaatsvonden. Zo was perceel 5 tot aan 1650 extensief in gebruik, maar onbebouwd. Rond 1650 kwam hier verandering in toen hier een woonhuis werd gebouwd. De percelen 10 en 11 aan de Davidstraat waren al in de eerste helft van de 17de eeuw bebouwd. Op perceel 10 werd in de loop van de 17de eeuw een nieuw pand gebouwd dat smaller en breder was dan het voorgaande pand. Op perceel 11 werd in het laatste kwart van de 17de eeuw een nieuw pand gebouwd.

Omstreeks 1750 moet een grootschalige afbraak van de panden hebben plaatsgevonden. Op de kadasterkaart uit 1823 staat in het plangebied namelijk geen bebouwing meer weergegeven en bij de meeste percelen ontbreekt vondstmateriaal van na 1750.

De sloop gebeurde uitermate grondig. In het plangebied zijn vrijwel geen bakstenen resten teruggevonden en vaak resteerden van de houten funderingen niets meer dan de naaldhouten slieten. Ook de diepere sporen waren nagenoeg volledig uitgebroken.

10.3 Onderzoeksthema's

Funderingswijzen

Zoals hierboven reeds gemeld werd van de meeste panden niets meer teruggevonden dan de naaldhouten slietenfundering van de gevels. Het is aannemelijk dat op de slieten naaldhouten planken hebben gelegen waarop bakstenen muren werden gebouwd. Van deze naaldhouten planken zijn enkele voorbeelden teruggevonden, zowel aan de David- als aan de Romeinstraat. Binnen het plangebied werd ook een andere funderingswijze toegepast; de houten fundering bestond dan uit liggende stukken naaldhout met dwars daarop naaldhouten planken. Op deze planken werden de muren gebouwd. Bij deze funderingswijze werden geen slieten toegepast. De laatstgenoemde funderingsmethode werd eveneens veelvuldig aangetroffen bij de opgraving aan de Lange Tuinstraat.

Het is zeer goed mogelijk dat op enkele percelen waar geen bebouwing is aangetroffen wel panden hebben gestaan, maar dat deze panden geen houten funderingen hebben gekend (bijvoorbeeld perceel 8, 9 en 12).

Houtgebruik

In tegenstelling tot andere opgravingen in het centrum van Enkhuizen (Paktuinen, Lange Tuinstraat) werd bij de opgraving aan de Davidstraat en Romeinstraat slechts een beperkte hoeveelheid funderingshout aangetroffen. Op de helft van de percelen (1 t/m 4, 6 en 10) waren nog enkele naaldhouten liggers aanwezig die als fundering van de bakstenen gevels dienden. Het hout was doorgaans in dermate slechte staat dat het bemonsteren van het hout vrijwel onmogelijk bleek. Hoewel het zonder uitzondering naaldhouten planken waren, kon slechts van één plank nader worden bepaald dat het grove den betrof.

Naast liggers werden ook houten funderingspalen aangetroffen (percelen 4 t/m 7, 9 en 10). In vrijwel alle gevallen ging het om naaldhouten palen. Voor de funderingen werd primair en secundair hout door elkaar gebruikt. Zo waren bijvoorbeeld in de fundering op perceel 7 zowel (primaire) ronde palen aanwezig als vierkante hergebruikte palen met verschillende lengtes en diameters. Hoewel slechts een klein deel van de funderingspalen op houtsoort is onderzocht, lijkt het er sterk op dat voor de funderingen met name grenenhout werd gebruikt; een gangbare houtsoort aan het einde van de 16de eeuw.

Er konden drie duidelijke herkomstgebieden worden onderscheiden. Zoals gebruikelijk is het grenenhout afkomstig uit het zuiden van Noorwegen. De meeste duigen van de tonnen waren afkomstig uit Frankrijk, vermoedelijk de Loire-vallei. De duigen van twee tonnen waren afkomstig uit Wit-Rusland of het oosten van Polen. Een monster behoorde mogelijk tot een Zweedse referentiecurve.

Bij de opgravingen van de Lange Tuinstraat en de Paktuinen werd ook scheepshout hergebruikt in de funderingen. Dit was bij de Davidstraat en Romeinstraat niet het geval. Wel werden voor een houten waterput op perceel 3 de eikenhouten huidplanken van een schip gebruikt. De tonnen waren zonder uitzondering van eikenhout gemaakt.

Ambacht

Aan de David-Romeinstraat zijn enkele werkplaatsen gevonden. Welke ambachtelijke werkzaamheden men in de panden heeft uitgevoerd blijkt vaak lastig te achterhalen. Op perceel 2 en 3 was een grote hoeveelheid ijzerslakken aanwezig. Dit zou er op kunnen duiden dat in de panden direct voorafgaand aan de afbraak een smederij was gevestigd. Op perceel 5 werd in een houten bak een houten maatbeker aangetroffen die mogelijk van een grutter of kruidenier is geweest. Op perceel 7 werd in een greppel en een afvalkuil een grote hoeveelheid aan hout- en leersnippers gevonden wat duidt op een schoenmaker of houtbewerker. Verspreid over het terrein waren tevens meerdere afvalproducten van industrie aanwezig in puinsporen, zoals een smeltkroes van een goud- of zilversmid, een deel van een maalsteen van een rosmolen, een grote ronde slijpsteen voor het slijpen van gereedschappen, boetnaalden en haringnetloden van vissers en hoornpitten als afval van een hoornbewerker.

Sporen die wijzen op ambachtelijke activiteiten binnen het plangebied zijn ook aangetroffen. Op de percelen 1 en 5 langs de Romeinstraat en perceel 10 langs de Davidstraat zijn vierkante houten bakken opgegraven. Deze worden doorgaans in verband gebracht met ambachtelijke werkzaamheden en zijn ook aangetroffen bij andere opgravingen in het centrum van Enkhuizen aan de Lange Tuinstraat en de Paktuinen.

Materiële cultuur

Een belangrijk onderzoeksthema in Enkhuizen is de materiële cultuur van de Gouden Eeuw. Als we al het vondstmateriaal van de opgraving overzien, krijgen we een vertekend beeld. Naast algemeen voorkomende keramieksoorten, zoals in Enkhuizen en de regio vervaardigd aardewerk, steengoed uit Duitsland en aardewerk uit het Werra- en Weser-gebied, zijn namelijk ook opvallend veel vondsten van keramiek uit het Middellandse Zeegebied en China tussen de vondsten aanwezig. Meerdere van deze vondsten kunnen als luxueus worden aangemerkt, waarbij vooral de inhoud van één keramiekdump (de 'porseleinkuil') van rond 1650 eruit springt. Tussen die vondsten bevinden zich diverse uitzonderlijke stukken Chinees porselein, Blanc de Chine, Italiaans tinglazuuraardewerk en aardewerk uit het atelier van Verstraeten uit Haarlem. Een unieke vondst is verder een 17de eeuws Mercuriusbeeld van terracotta, weggegooid in een puinkuil aan het begin van de 18de eeuw. Maar ook uit andere contexten komen opvallende stukken, zoals een kommetje van Portugees terra sigillata, 16de eeuws Chinees porselein en Italiaans tinglazuuraardewerk met bijzondere decors. Bijzonder is ook een in opdracht vervaardigd bord van de familie Vrijburg uit de tweede helft van de 17de eeuw. Al deze vondsten zouden niet misstaan bij een opgraving aan een van de hoofdstraten van de stad waar de rijkste inwoners woonden. Het lijkt erop dat deze vondsten geen verband houden met de bewoners van dit gebied. Diverse vondsten zijn afkomstig uit afval- en aslagen, waarbij afval elders uit de stad is gestort. Ook diverse kuilen, zoals de 'porseleinkuil', bevatten waarschijnlijk materiaal dat niet uit deze wijk komt. De informatiewaarde van de vondsten is daarmee niet minder, maar we kunnen ze niet aan bewoners van de Romeinstraat en Davidstraat koppelen.

Voor een beeld van de materiële cultuur van de bewoners van dit gebied zijn we daarom aangewezen op vondsten uit contexten die wel direct met de huizen in verband te brengen zijn, zoals de inhoud van tonputten. In die vondstcomplexen zien we uitsluitend standaardmateriaal. Ook een deel van het vondstmateriaal uit de diverse afvallagen, aslagen en askuilen zal van de bewoners van dit gebied afkomstig zijn. Onder de vondsten bevinden zich veel stukken uit Italië, namelijk eenvoudige borden en kommen van berrettino en compendiario, die voor brede

lagen van de bevolking betaalbaar waren. Enkele importstukken zijn weliswaar bijzonder, maar wijzen niet op luxe. Dat geldt bijvoorbeeld voor een zeer groot model bord dat ergens in het Oostzeegebied is vervaardigd en een scherf van een rijkversierd voorwerpen uit Saintonge in Frankrijk. Binnen de archeologie bestaat de neiging dit soort stukken als bijzonder aan te merken. Als bodemvondst zijn ze dat, maar het waren sierstukken die door zeevarenden zijn meegenomen. De rijke mensen in de stad pronkten met Chinees porselein of fraai gedecoreerd tinglazuuraardewerk uit het Mediterrane gebied.

Ondanks de vele importstukken geeft het vondstmateriaal over het algemeen een armoedige indruk in verhouding tot de opgraving aan de Paktuinen. Opvallend is ook dat veel objecten van lokaal vervaardigd roodbakkend en witbakkend aardewerk bakfouten bevatten. Het gaat veelal om keukengoed met scheuren en barsten, die tijdens het bakproces in de pottenbakkerij zijn ontstaan. Deze gebruiksvoorwerpen zijn waarschijnlijk als tweedekeus-producten op de markt verkocht. Daarnaast is het interessant dat ook diverse halffabricaten van Enkhuizer Werraardewerk zijn gevonden. Mogelijk werden deze ongeglazuurde stukken ook voor weinig geld verkocht.

Tot slot kan worden opgemerkt dat diverse voorwerpen zijn versierd met katholieke thema's. Meest bijzonder is een metalen kruis van Byzantijns model die mogelijk uit Rusland afkomstig is. Bij de keramiek zien we bijvoorbeeld een Italiaans stuk met afbeelding van Veronica met de doek met het gelaat van Christus. Deze vondsten sluiten aan op het idee dat in Enkhuizen een groot deel van de bevolking katholiek bleef na de Reformatie.

11. Beantwoording onderzoeksvragen

Zijn in het plangebied resten uit de Bronstijd aanwezig? Zo ja, wat is de kwaliteit, aard, datering en omvang van de resten?

Onder het natuurlijke veen aan de Romeinstraat en het zuidelijke deel van de Davidstraat was een bronstijdniveau aanwezig. Deze laag is bij opgravingen in de binnenstad van Enkhuizen vaker aangetroffen, bijvoorbeeld aan de Lange Tuinstraat. In deze laag werd een oost-west georiënteerde vertrapte baan aangetroffen, veroorzaakt door vee. Dit toont aan dat het gebied in ieder geval extensief werd gebruikt in deze periode. Sporen van bewoning waren niet aanwezig. Dergelijke sporen werden wel aangetroffen bij twee opgravingen in de zuidwesthoek van de stad. Ook bij de opgraving aan de Lange Tuinstraat werden greppels en mogelijke paalkuilen uit de Bronstijd aangetroffen.

Zijn ontginningssloten of jongere sloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gedempt? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningssloten of splitsing/samenvoeging van percelen in latere tijd?

In het onderzoeksgebied zijn twee middeleeuwse ontginningssloten aangetroffen. Deze waren exact noord-zuid georiënteerd en lagen circa 15 m van elkaar af. De richting van de sloten is overeenkomstig met de percelingsrichting ten tijde van de ontginningen. De afstand tussen de sloten wijkt iets af van bijvoorbeeld de resultaten aan de Lange Tuinstraat, waar een afstand tussen de ontginningssloten aanwezig was van 14 m. In een van de twee sloten werd een scherp keramiek gevonden. Deze scherp dateert tussen 1100 en 1250. Sporen van een eventuele opsplitsing of samenvoeging van percelen werden in het veld niet aangetroffen.

Zijn sporen of structuren uit de periode vóór het einde van de 16de eeuw aanwezig die duiden op agrarische of andere activiteiten?

Aan de Romeinstraat werden meerdere grote kuilen aangetroffen met verschillende afmetingen die tot in het veen waren gegraven. Zodoende is het aannemelijk dat het hier veenwinningskuilen betreft. De kuilen waren opgevuld met een homogeen pakket grijze klei. De keramiek uit deze lagen wijst op een datering tussen 1550 en 1625. Het is derhalve aannemelijk dat de kuilen vlak voor de ophoging van het terrein zijn gegraven en opgevuld geraakt. Het veen dat werd gewonnen kon worden gebruikt om terreinen op te hogen of diende als brandstof in de vorm van turf.

Waarmee is het plangebied aan het einde van de 16de eeuw opgehoogd? Hoe dik is het ophogingspakket? Zijn schotten aanwezig om de opgebrachte grond te zetten? Kan worden vastgesteld in welke richting is opgehoogd? Kan het moment van ophogen aan de hand van de vondsten strak worden gedateerd?

Tijdens het veldwerk bleek dat de ophoging van het terrein aan de Romeinstraat afweek van de ophoging aan de Davidstraat en de hoek van de Korte Davidstraat en de Davidstraat. Langs de Romeinstraat was het terrein namelijk opgehoogd zonder rekening te houden met de latere perceelsgrenzen. Ook leek het er sterk op dat de egalisatielagen voorafgaand aan de bebouwing niet per perceel waren opgebracht. Dit valt echter door diepe verstoringen van de

profielen niet met zekerheid te zeggen. De ophoging langs de Romeinstraat bestond uit een dikke laag grijze klei, waarmee de veenwinningskuilen waren opgehoogd. Bovenop dit dikke pakket waren dunnere lagen donkergrijze klei aanwezig met puin, mortel en houtskoolbrokken. Op deze dunnere lagen werden de houten resten van de bewoning aangetroffen. In totaal was het ophogingspakket langs de Romeinstraat minstens 70 cm dik.

In de hoek van de Korte Davidstraat en de Davidstraat werd geen veen aangetroffen. Hier bestond de ophoging uit enkele dunne lagen bruigrijze klei met daar bovenop een pakket grijze klei (zelfde als aan de Romeinstraat) van een meter dik. Bovenop dit pakket was nog een 60 cm dik pakket bruine klei aanwezig zodat een totaal ophogingspakket ontstaat van 2 m dikte. In deze hoek was eveneens een grote bult aangebracht van onder andere keramiek, bouwkeramiek, botresten en leer. Waarschijnlijk is deze bult aangebracht om het dieper liggende deel in deze hoek te kunnen dempen met de eerder beschreven grijze klei.

Opvallend was dat de ophoging aan de zuidzijde van de Davidstraat perceelsgewijs lijkt te zijn gebeurd, afwijkend van de percelen aan de Romeinstraat. Bovenop de natuurlijke veenlagen was opgehoogd met schone bruine en grijze klei met daarin lichtgrijze zavelige kleibrokken. Hierop waren kleilagen aanwezig met daarin wat puinresten. Op basis van de richting van de ophogingslagen was duidelijk dat werd opgehoogd vanuit het zuiden. De totale ophoging was hier, net als aan de Romeinstraat, circa 70 cm hoog.

Welke informatie geven de vondsten uit het ophogingspakket uit het einde van de 16de eeuw van de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen in deze periode?

Het ophogingspakket uit de late 16de eeuw bevat naast producten van regionaal vervaardigd aardewerk veel importkeramiek uit het Werra- en Wesergebied. Verder komt Italiaans tinglazuuraardewerk beschilderd in berrettino-stijl tussen het vondstmateriaal voor. Het gaat hier om keramieksoorten die in alle vondstcomplexen in die periode in Enkhuizen voorkomen. Opvallend in dit geval is dat keramieksoorten die als luxueus kunnen worden aangemerkt ontbreken.

Wanneer zijn de eerste panden binnen het plangebied gebouwd? Zijn alle percelen bebouwd? Wat zijn de aard en afmetingen van de bebouwing? Waren de woonhuizen direct (volledig) uitgevoerd in baksteen? Welke informatie geven de resten over de constructie en indeling van de huizen? Wanneer is de bebouwing gesloopt? Hoe lang en breed zijn de percelen?

Op basis van de start van de ophogingen is het aannemelijk dat (in ieder geval een deel van) de panden aan het einde van de 16de of begin van de 17de eeuw is gebouwd. Dendrochronologisch onderzoek naar de funderingsresten van de huizen heeft echter geen dateringen opgeleverd voor de eerste bouw van de panden. Uit het archeologische onderzoek bleek duidelijk dat meerdere percelen nooit (perceel 8, 12?), of pas in de loop van de 17de eeuw bebouwd zijn geraakt (Perceel 5, 11).

De huizen waren van baksteen op houten funderingen. In slechts enkele gevallen kon een binnenindeling worden gereconstrueerd door de aanwezigheid van funderingen van binnenmuren. In de meeste gevallen waren de huizen echter grondig gesloopt en waren enkel de slieten van de funderingen van de gevels overgeleverd.

De breedte van de percelen langs de Romeinstraat varieert. In de noordwesthoek waren de percelen 3,5 m breed (percelen 1 tot en met 3). Naar het zuiden toe ontstaan bredere percelen van 4 en bijna 5 m breed. Aan de Davidstraat werden percelen aangetroffen van ongeveer

5,8 m breed. Aan de Davidstraat werden de resten teruggevonden van schuttingen. Op basis van de schuttingen, die logischerwijs op de perceelsgrenzen waren geplaatst kan worden vastgesteld dat de percelen aan de Davidstraat een stuk korter waren dan de percelen aan de Romeinstraat (respectievelijk 15 en 35 m lang). Wanneer de panden exact zijn gesloopt is lastig vast te stellen. Zeker is dat de panden in 1823 allemaal waren verdwenen.

Zijn op de erven achter de huizen waterputten, afvaltonnen en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Kunnen de putten worden gekoppeld aan percelen? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners van het plangebied door de tijd heen? Geven de vondsten informatie omtrent beroepen /ambachten die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

Op het terrein zijn veel houten structuren aangetroffen, waaronder voornamelijk houten tonnen en houten bakken. Van de vijftien houten structuren zijn er zes als waterput geïnterpreteerd. Vier van de zes waterputten waren gebouwd van twee op elkaar geplaatste tonnen. De overige twee waterputten waren vrij kleine rechthoekige houten bakken, gemaakt van verticaal geplaatste planken. Daarnaast waren zeven tonnen aanwezig waarvan het grootste gedeelte in gebruik was als regen- of afvalton. Tot slot werd een grote houten bak aangetroffen waarvan de functie niet exact duidelijk is geworden.

De houten structuren waren goed te koppelen aan de percelen. De percelen waarop geen houten structuren zijn teruggevonden zijn de percelen 4 tot en met 9 en perceel 12.

Het dendrochronologisch onderzoek naar de tonputten leverde in slechts enkele gevallen een duidelijke datering op. Zo konden enkele houten structuren langs de Romeinstraat nauwkeurig worden gedateerd (een waterput op perceel 1 rond 1608, een ton op perceel 3 rond 1613, een waterput op perceel 5 in de herfst of winter van 1650/1651). De houten structuren langs de Davidstraat dateerden jonger (ton op perceel 10 ná 1618, ton op perceel 11 rond 1675 en een waterput op perceel 11 rond 1667).

Bij het vondstmateriaal moet een onderscheid worden gemaakt tussen vondsten die verband houden met de bewoners van dit gebied en vondsten die elders uit de stad afkomstig zijn en hier zijn gedumpt als afval. Het onderscheid tussen beide is helaas niet altijd te maken. Over het algemeen valt op dat

naast typische Enkhuizer keramiekproducten en aardewerk uit de regio is er opvallend veel materiaal uit het Werra- en Weser-gebied, het Middellandse Zeegebied en China tussen de vondsten aanwezig. Opvallend is dat sommige lokaal vervaardigde objecten waarschijnlijk als tweedekes-producten op de markt werden verkocht en dat diverse halffabricaten van Enkhuizer Werra-aardewerk zijn gevonden (zie verder synthese).

Zijn sporen of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten? Zo ja, kan worden gezegd om welke activiteiten het gaat? In welke periode vonden zij plaats?

In het plangebied zijn meerdere sporen aangetroffen die wijzen op ambachtelijke activiteiten. Het betreft drie vierkante houten bakken. Dergelijke houten bakken werden ook aangetroffen bij opgravingen aan de Paktuinen en Lange Tuinstraat en worden doorgaans in verband gebracht met ambachtelijke activiteiten. Ook uit het vondstmateriaal blijkt ambachtelijke activiteit: ijzerslakken, een houten maatbeker, hout- en leersnippers, een fragment van een

maalsteen van een rosmolen, een grote ronde slijpsteen en een smeltkroes van een goud- of zilversmid. De relatie tussen de vondsten, sporen en daadwerkelijke uitoefening van de ambachten op de aangetroffen percelen is lastig vast te stellen. Uitzonderingen hierop zijn mogelijk de ijzerslakken op percelen 2 en 3 die wijzen op een gieterij of smederij, de houten maatbeker in een houten bak op perceel 5 van een grutter of kruidenier en de hout- en leersnippers in een greppel en afvalkuil op perceel 7 van een houtbewerker of schoenenmaker.

Hoe verhoudt de bouwwijze van de panden en inrichting van de percelen zich tot die van andere onderzochte straten in Enkhuizen? Hoe kunnen de verschillen en overeenkomsten worden verklaard?

In grote lijnen komt de funderingswijze van de panden aan de David-Romeinstraat overeen met de funderingswijzen van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek in het stadscentrum van Enkhuizen. Voor de funderingen van de bakstenen huizen werden naaldhouten slieten geslagen met daarop houten dwarsliggers. Bovenop deze houten liggers werden de bakstenen muren gebouwd. Wel was duidelijk dat de gebruikte funderingen veel minder zwaar waren uitgevoerd dan bijvoorbeeld de funderingen aan de Paktuinen en in mindere mate langs de lange Tuinstraat. Dit valt te verklaren doordat de hier onderzochte straten armer waren dan de straten van eerder onderzochte onderzoeken (zie ook het verpondingsregister 1630 paragraaf 2.3). Derhalve werd minder geld besteed aan een degelijke fundering.

Literatuurlijst

Akker, M., van den, 2007. *Fries Aardewerk. Majolica, faience, kerfsnee. Harlinger aardewerk museum. Collectie Minze van den Akker*, Meppel.

Baart, J.M., 1992, 'Terra Sigillata from Estremoz, Portugal', in: D. Gaimster en M. Redknap, *Everyday and Exotic Pottery from Europe c. 650-1900. Studies in honour of John G. Hurst*, 273-278.

Baart, J.M., 2008. *Italiaanse grotesken en crabben in Haarlem. Het atelier van Willem Jansz. Verstraeten*.

Bartels, M.H., 1999. *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle/Amersfoort.

Bartels, M.H., 2014. Zier- oder Prunkglutstülpfen aus Enkhuizen und West-Friesland (Niederlande) – Ein spiegel der Gesellschaft im "Goldenen Jahrhundert", in: A. Falk, U. Müller & M. Schneider (red.), *Lübeck und der Hanseraum. Beiträge zu Archäologie und Kulturgeschichte. Festschrift für Manfred Gläser*, 235-244. Lübeck.

Berg, G., van den, 2006. *Archeologische opgraving Enkhuizen 'De Baan' 2004*, Zaandijk (Hollandia reeks 61).

Besteman, J.C., 1990. North Holland AD 400-1200. Turning tide or tide turning?, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht.

Boon, P., 1991. Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Bruijn, A., 1992. *Spiegel beelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*.

Coleman, R.A., 2017. Tuscan export olive oil jars in British, British colonial, and Royal Navy context of the 17th and 18th centuries: an overview, in: *Archeologia Potsmedievale* 19.

Cruysheer, A., 2017. 'De Spaanse Maravedis munten', *The Coinhunter Magazine*.

Dąbal, J., 2015. WYROBY CERAMICZNE = Ceramics, in: J. Dąbal, K.Krawczyk & T. Widerski, *Gdańsk, Twierdza Wisłoujście. Badania archeologiczno-architektoniczne, 2013–2014 = Wisłoujście Fortress, Gdańsk. Archaeological and architectural investigations, 2013–2014*, Gdańsk, 221-264.

Donnelly, P.J. 1969. *Blanc de Chine. Porcelain of Tehuain Fukien*.

Duco, D.H., 1987. *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*, Leiden.

Duijn, D.M., 2011a. *Het verhaal van een West-Friese wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen.*

Duijn, D.M., 2011b. Een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de Molenweg binnen de Vest van Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 33. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D.M., 2012. Huis en haven onder de straat. Archeologisch onderzoek tijdens rioolwerkzaamheden van de Noorder Havendijk tot de Compagniesbrug in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 46. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D.M., 2014. Eenvoudige huizen langs een gracht. Archeologisch onderzoek op de hoek van de Wortelmarkt en het Verlaat in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 68. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D.M., 2016a. Dwars door Enkhuizen. Archeologisch onderzoek tijdens rioolwerkzaamheden in de Davidstraat, Romeinstraat en Kruislaan in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 90. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D.M., 2016b. Middeleeuwse sporen onder een 16de-eeuwse nieuwbouwwijk. Archeologisch onderzoek langs de westzijde van de Raamstraat in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 89. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D.M., 2016c. Nieuwe woningen Romeinstraat-Korte Davidstraat-Davidstraat in Enkhuizen. Een archeologisch bureauonderzoek. *West-Friese Archeologische Notities* 11. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Duijn, D., C. Schrickx, L. Kuijvenhoven-Groeneweg & M. Bartels, 2018. *Een huwelijk aan diggelen. Het turbulente leven van een Enkhuizer echtbaar in de Gouden Eeuw.*

Duijn, D., B. Beerenhout, J. van Leeuwen & L. de Sitter-Homans, 2018. De afvalput van de familie De Jager. Onderzoek naar een 17de-eeuws vondstcomplex uit Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 111. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Forsyth, H. & G. Egan, 2005. *Toys, Trifles & Trinkets. Base-metal Miniatures from London 1200 to 1800.*

Funker, G. & C. Leiber (red.), 2012. *Aus dem Pottland in die Welt. Eine historische Töpferregion zwischen Weser und Leine, Holzminden.*

Gangelen, H. van, E. Knol, G. Kortekaas en R. Wuite, 2012: 'Haagse terracotta schouwwangen uit het atelier van Otto Reyersz. Van Schaijck (1628-1674)', *Vormen uit Vuur* 215/216, 60-79.

Gawronski, J. (red.), 2012. *Amsterdam Ceramics. A city's history and an archaeological ceramics catalogue 1175-2011*, Amsterdam.

Gerritsen, S. & C.P. Schrickx. 2014. Kringgreppels rond De Leeuwenhalm. Archeologisch onderzoek naar resten uit de Bronstijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd op het terrein van het oude Postkantoor (Hoofdstaat 17-19 en 23-29) in Bovenkarspel, gemeente Stede Broec. *West-Friese Archeologische Rapporten* 60. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Gerritsen, S., 2018a. Wonen aan een wiel. Archeologisch onderzoek naar de middeleeuwse doorbraak van de Klamdijk en de 17de-eeuwse nederzetting Lutjeschardam tussen West-Friesland en de Zeevang. *West-Friese Archeologische Rapporten* 115. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Gerritsen, S., 2018b. Drie millennia wonen onder het winkelhart. Archeologisch onderzoek naar bewoningssporen uit de Bronstijd, Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd langs de Schaperstraat en op de percelen Zesstedenweg 10-12 en 13 in Grootebroek, gemeente Stede Broec. *West-Friese Archeologische Rapporten* 124. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Gerritsen, S., *in prep.* Archeologisch onderzoek op het terrein van Herberg de Gekroonde Zwaan, Grootebroek. *West-Friese Archeologische Rapporten* 135. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Goubitz, O., C. Van Driel-Murray, W. Groenman-van Waateringe, 2001. *Stepping through time. Archaeological footwear from prehistoric times until 1800*, Zwolle.

Groeneweg, G., 1992. *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiksaardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom*, Waalre

Harst, M. van der & C.P. Schrickx, 2016. *Wie het eerst komt, die het eerst maalt. Graanloodjes uit de bodem van West-Friesland*. *West-Friese Archeologische Rapporten* 91. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Haverkorn van Rijsewijk, P., 1905. Doopen van portretten, in *Bulletin van de Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* 6, 199-203.

Henkes, H.E., 1994. *Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*. Volume 9 van Rotterdam Papers.

Hulst, M., 2010. *Glasafval op het achtererf: archeologische opgraving Rozenstraat, Amsterdam (2006)*. AAR 50, Amsterdam.

Hurst, J.G., D.S. Neal & H.J.E. van Beuningen, 1986. Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650. *Rotterdam Papers* VI.

IJzereef, G.F. & J.F. van Regteren Altena, 1991. Nederzettingen uit de Midden en Late Bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel. In: Fokkens, H. & N. Roymans (red.). *Nederzettingen uit de Bronstijd en de Vroege IJzertijd in de Lage Landen. Nederlandse Archeologische Rapporten* 13, Amersfoort.

Jaspers, N.L., 2007a. *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.

Jaspers, N.L., 2007b. Met de Franse slag. Franse compendiariofaïence uit Nederlandse bodem (ca. 1600-1660), *Vormen uit Vuur* 2007/4, 2-16.

Kingsley, S.A., 2014. The Deep-Sea Tortugas Shipwreck, Florida (1622): The Ceramic Tablewares, in: G. Stemm, S.A. Kingsley & E. Gerth. Pottery from the Tortugas Shipwreck, Straits of Florida: A Merchant Vessel from Spain's 1622 Tierra Firme Fleet. *Oceans Odyssey* 4, 1-98.

Komori, T., 2017. Comparative Study of the Chinese Porcelain Finds of Ottoman Buda and the Castle of Eger.

Korf, D., 1981. *Nederlandse majolica*, Bussum.

Kottman J., 2010. Soo langh daer wat in is. De geschiedenis van de vroegmoderne wijnfles in onze streken, *Vormen uit Vuur* 209/210, 51-71.

Moretti, C., 2010. 'L'avventurina. La tecnica produttiva dai ricettari muranesi del XVII-XIX secolo' in: A. Bova, *l'Avventura del vetro dal Rinascimento al Novecento tra Venezia e mondi lontani*, 29-35.

Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch, 1982. *Holocene stratigraphy, radio-carbon datings and palaeogeography of central and northern North-Holland (The Netherlands)*. Mededelingen Rijks Geologische Dienst 36(3): 111-160.

Oostveen, J. van., 2017. *Textielloden uit de bodem van Rotterdam*. BOORnotitie 30.

Ostkamp, S., 2009. 'Exportkeramiek uit Zhangzhou. Het zogenoemde 'Swatow' en andersoortige producten', *Vormen uit Vuur* 206/207, 23-55.

Ostkamp, S., 2011. 'Krekels, kikkers en een lang en voorspoedig leven. De boeddhistisch-taoïstische belevingswereld in de huiskamer van de vroegmoderne Republiek', *Vormen uit Vuur* 212/213, 2-31.

Ostkamp, S., 2011. 'De porseleinvondsten uit Santa Elena, enkele scheepswrakken en de Manila trade', *Vormen uit Vuur* 212/213, 42-71.

Ostkamp, S., D. Duijn & C. Schrickx, 2017. 'Perzisch 'porselein' en een gedateerd majolicabord uit Enkhuizen', *Vormen uit Vuur* 233, 28-51.

Papin, P. & J. Soulat, 2017. 'A Knife handle of Dutch style of the 17th century from the royal lodgings of the fortress at Loches (Indre-et-Loire)', *Cahiers LandArc* 23, 1-8.

Plomp, N., 1979. 'Zegel en wapen van de stad Montfoort', *Heemtijdinghen* 15 nr 2, 54-59.

Pomper, L.R., J. Legg & C.B. DePratter, 2011. 'Chinese porcelain from the site of the Spanish settlement of Santa Elena, 1566-1587', *Vormen uit Vuur* 212/213, 32-41.

Postma, F., C. Schrickx & M.H. Bartels, 2017. 'They're big, they're great, they are from Sweden... Swedish copper coins found in Golden Age West-Frisia (1611-1725), The Netherlands', *META Historiskarkeologisk Tidskrift*, 27-35.

Pluis, J., 1994. *Bijbeltegels. Bijbelse voorstellingen op Nederlandse wandtegels van de 17^e tot de 20^e eeuw*, Münster.

Rinaldi, M., 1989. *Kraakporcelain. A moment in the History of Trade*.

Roessingh, W. & E. Lohof (red.), 2011. Bronstijdboeren op de kwelders. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen-Kadijken. *ADC Rapport 2200/ADC Monografie 11*, Amersfoort.

Schledorn, L.A., 2003. 'Majolica en faience uit een beerput op het bedrijfsterrein aan het Oosteinde. Een greep uit het assortiment van De Porceleyne Fles (1660-1680)' in: L.A. Schledorn, M.S. van Aken-Fehmers en T.M. Eliëns (red.), *Geschiedenis van een nationaal product. Deel III De Porceleyne Fles*.

Schricks, C.P., 2012. Vijf eeuwen Vijzeltuin. Inventariserend archeologisch onderzoek binnen het plangebied De Vijzeltuin in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten 25*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P., 2013. Een erf tussen Wik en Koningshof. Archeologisch onderzoek op het perceel Gedempt Achterom in Medemblik. *West-Friese Archeologische Rapporten 53*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P., 2016. Keurloden voor haringnetten. Overblijfselen van de haringvaart uit Enkhuizer bodem, in *Westerheem* 3/2016, 137-146.

Schricks, C.P., 2016a. Productieafval van de plateelbakkerij aan de Wortelvesten . Archeologisch onderzoek op het perceel op de hoek van de Koepoortsweg en de Spoorsingel. *West-Friese Archeologische Rapporten 93*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P., 2016b. Het Mariaconvent in Medemblik. Archeologisch onderzoek op de percelen Bagijnhof 35-37 in Medemblik. *West-Friese Archeologische Rapporten 95*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P. & D.M. Duijn, 2016. Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten 87*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Schricks, C.P. & B.C ter Steege, 2018. *Smeden, gieters en tappers in een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van de Lange Tuinstraat in Enkhuizen*. *West-Friese Archeologische Rapporten 123*. Archeologie West-Friesland, Hoorn.

Sheaf, C. & R. Kilburn, 2008. *The Hatcher Porcelain Cargoes. The Complete Record.*

Sjostrand, S. & S. Lok Lok bt. Syed Idrus, 2007. *The Wanli Shipwreck and its Ceramic Cargo.*

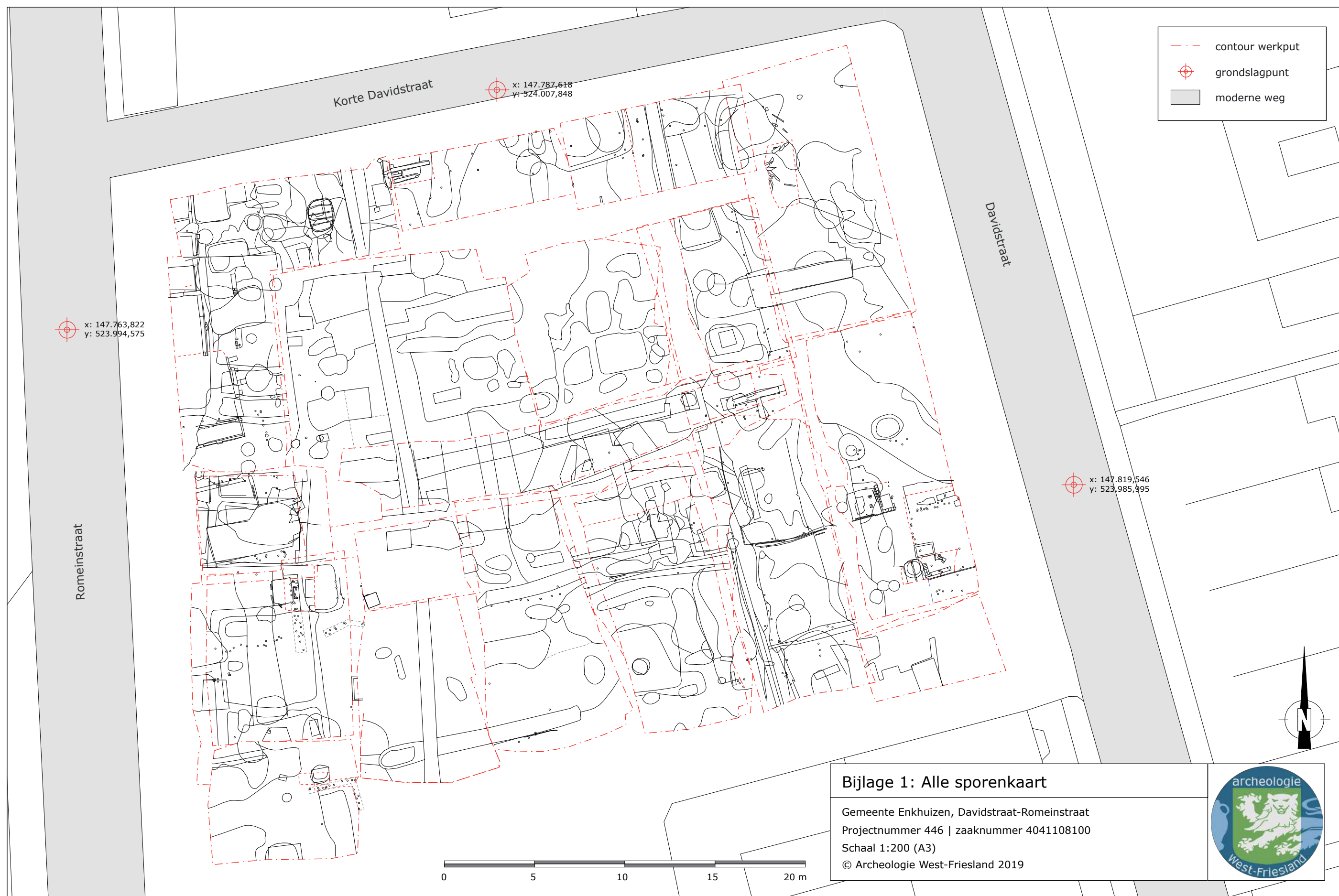
Steege, B.C ter, 2017. *Programma van Eisen David-Romeinstraat, Enkhuizen, projectnummer 446.*

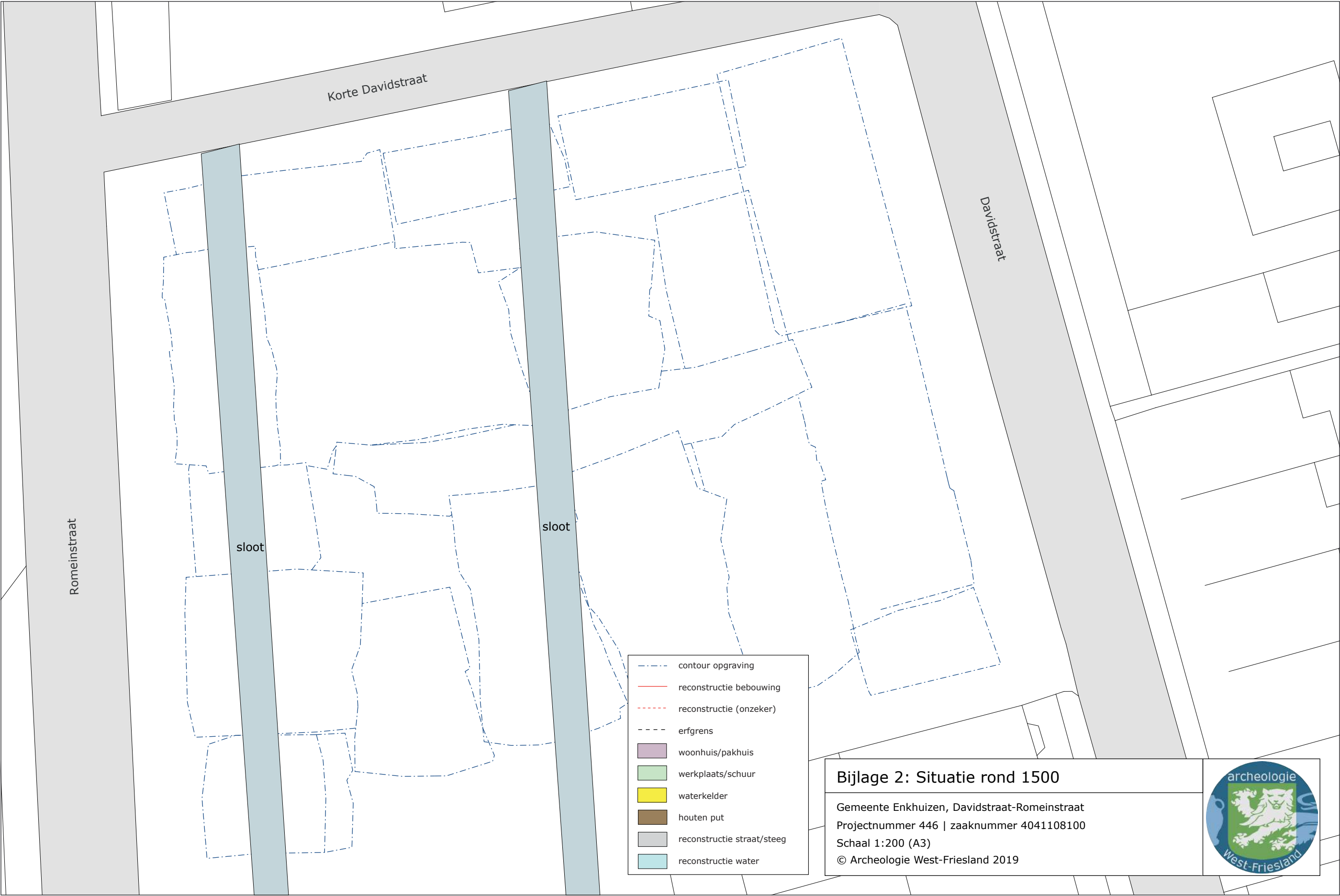
Stolk, M., 2018. Exploring Immigrant Identities: The Link between Portuguese Ceramics and Sephardic Immigrants in 17th Century Amsterdam. *EX NOVO Journal of Archaeology* 3, 101-120.

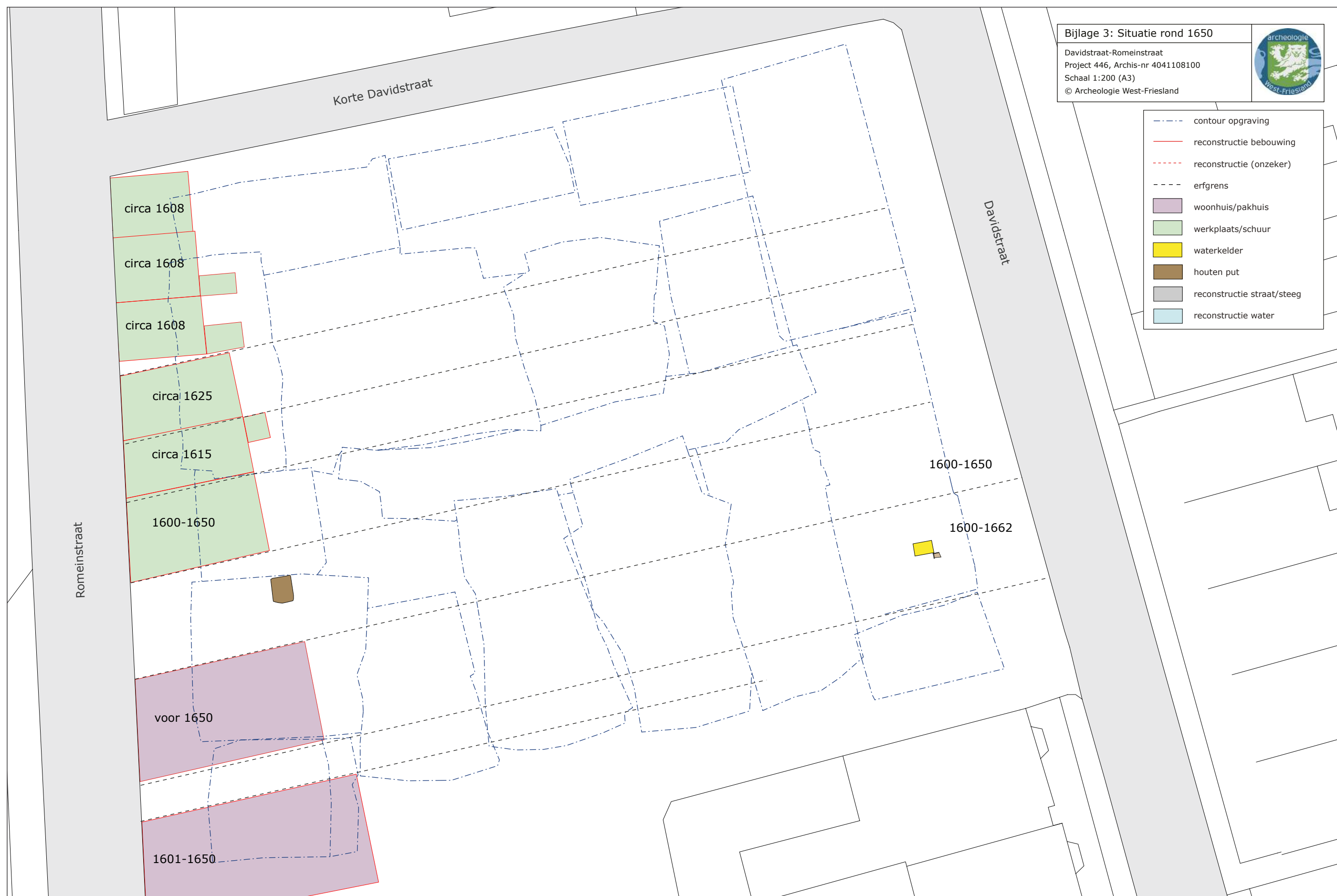
Thiele, A., 2012. Die Weserware aus Völksen. Schriftliche Überlieferung und archäologische Funde. In: Funker, G. & C. Leiber (red.). *Aus dem Pottland in die Welt. Eine historische Töpferregion zwischen Weser und Leine*, Holzminden, 127-136.

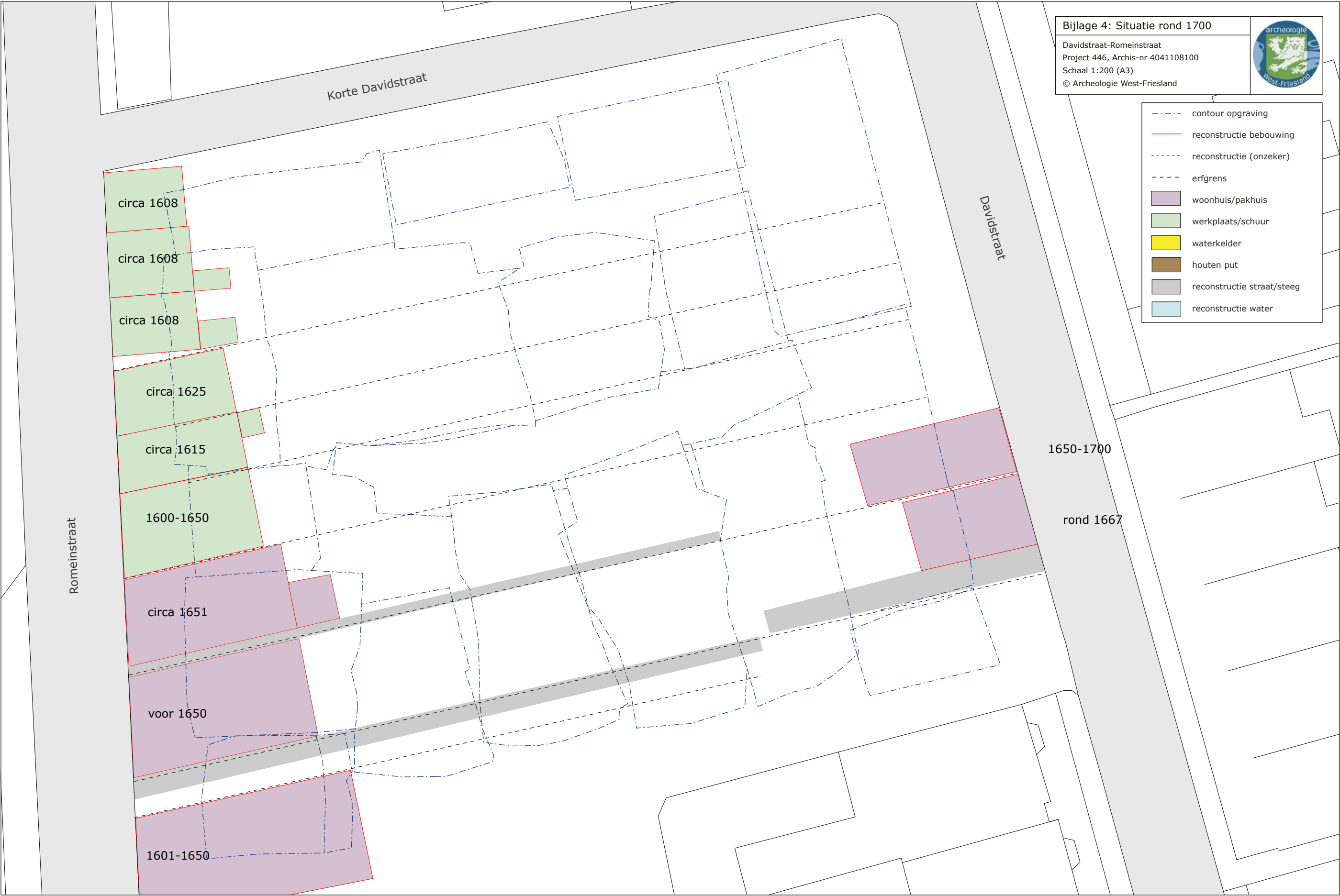
Vilsteren, V.T., van, 1987. *Het Benen Tijdperk. Gebruiksvoorwerpen van been, gewei, hoorn en ivoor. 10.000 jaar geleden tot heden*, Assen.

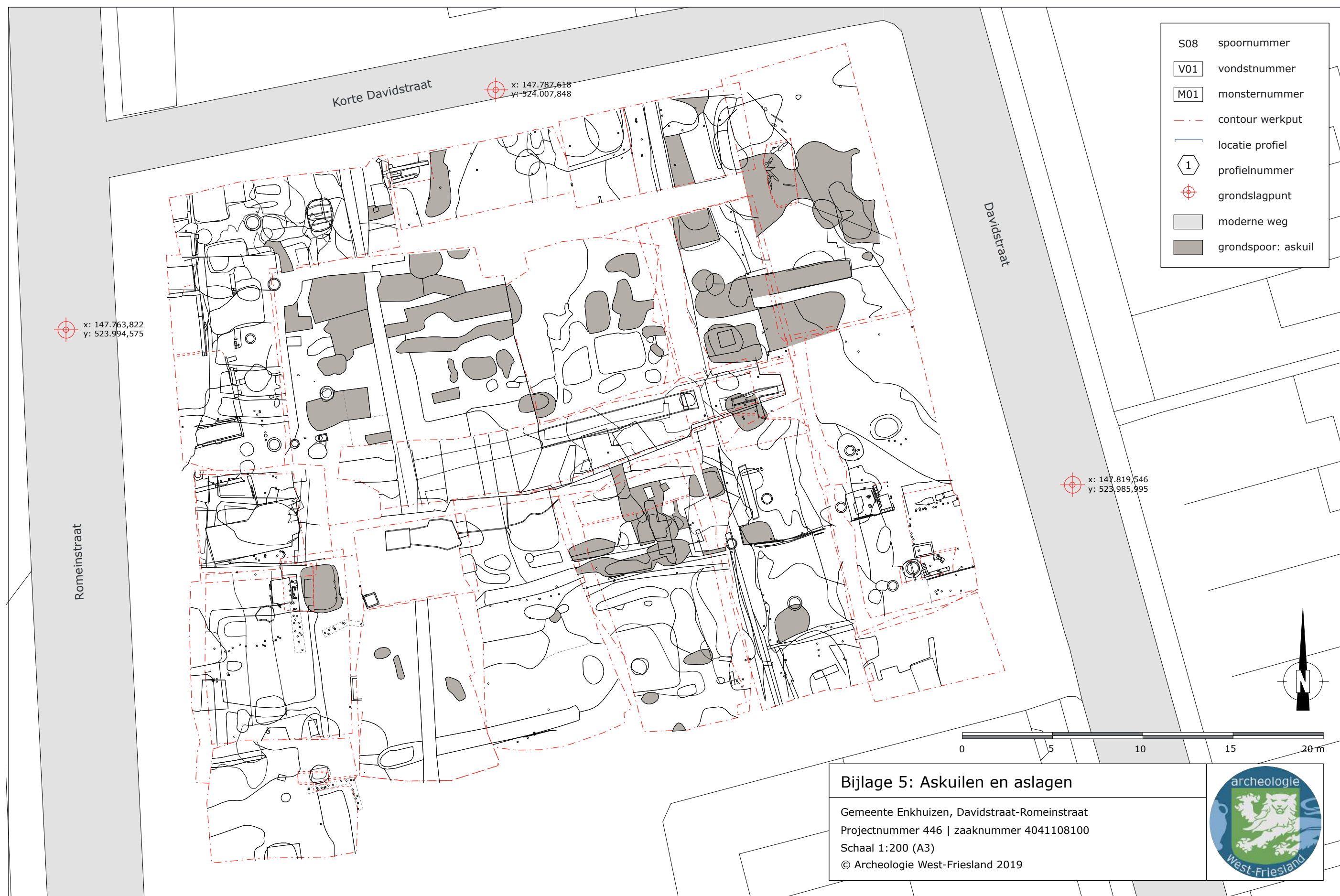
Zwart, P.A.M., 1986. *Tussen Hel en Vagevuur. Historisch-topografisch handboek van Enkhuizen*, Enkhuizen.

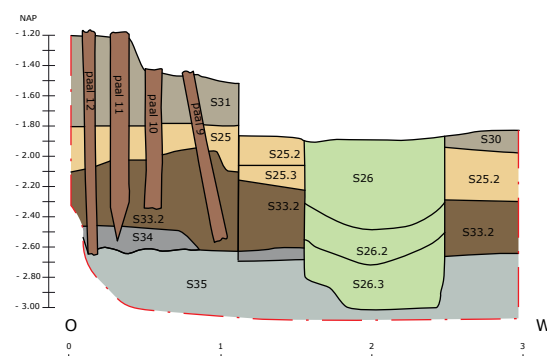

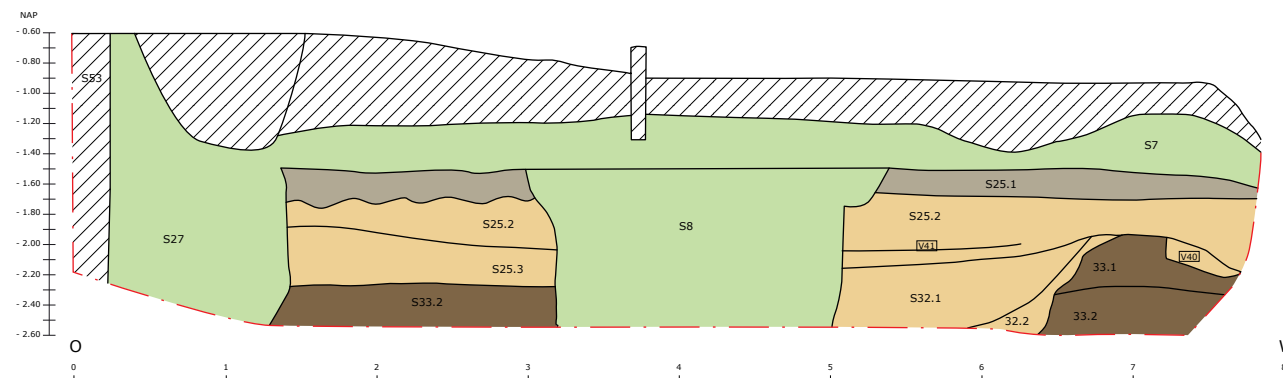

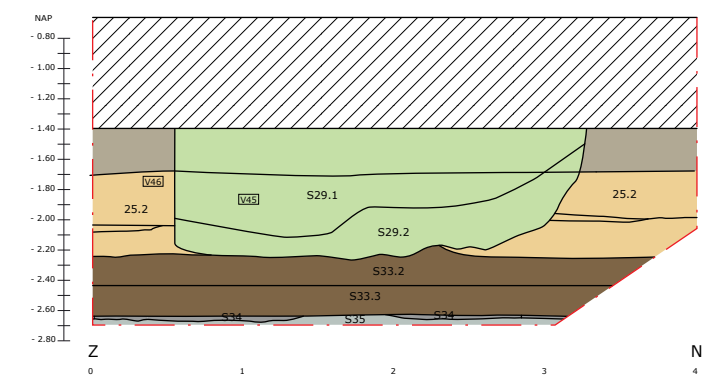
1 Zuidprofiel, Werkput 1

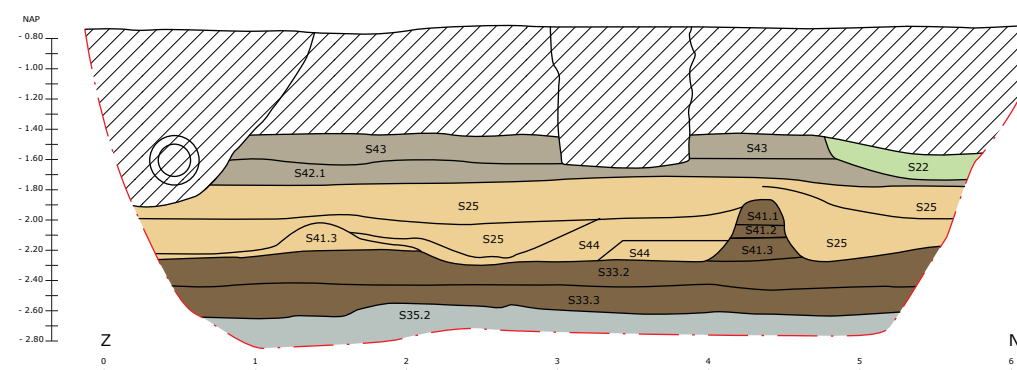
2 Zuidprofiel, Werkput 1

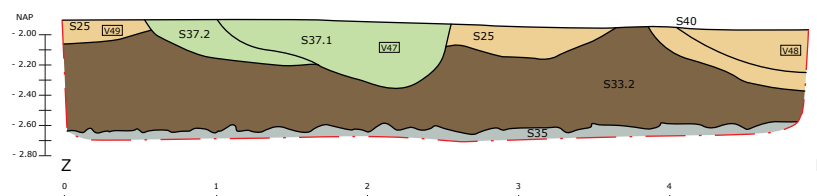
3 Westprofiel, Werkput 1

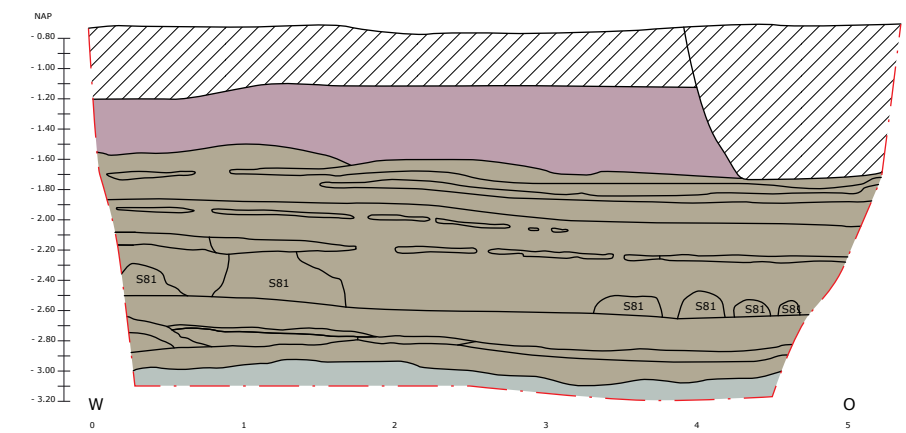
5 Westprofiel, Werkput 2

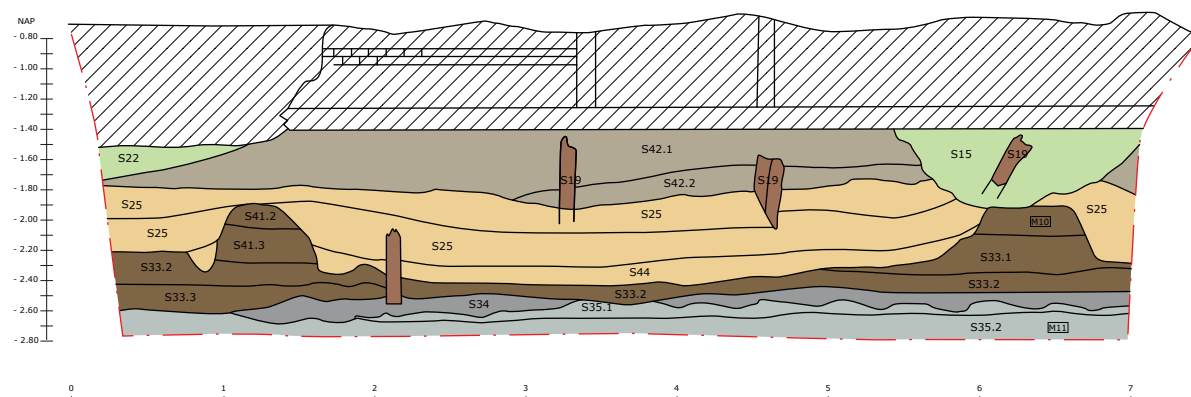
4 Westprofiel, Werkput 2

8 Noordprofiel, Werkput 3

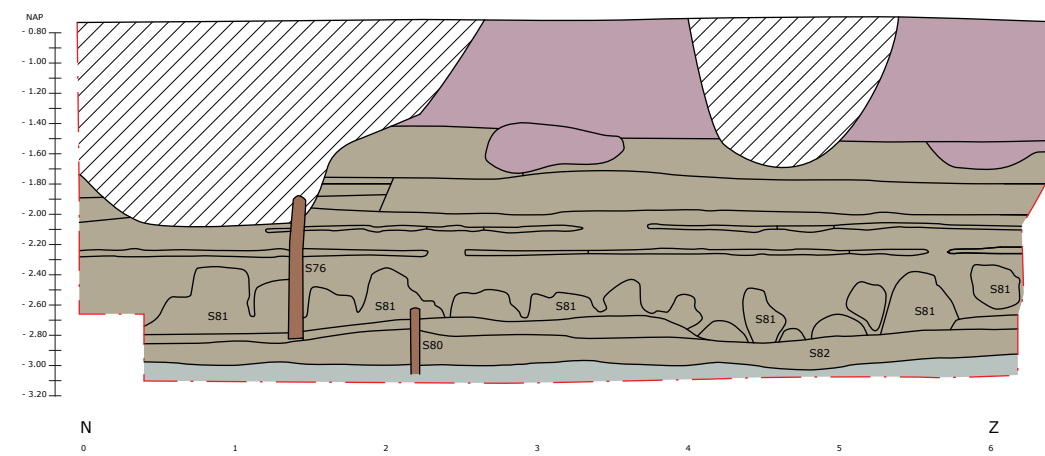

6 Noordprofiel, Werkput 2

7 Oostprofiel, Werkput 2

9 Oostprofiel, Werkput 3

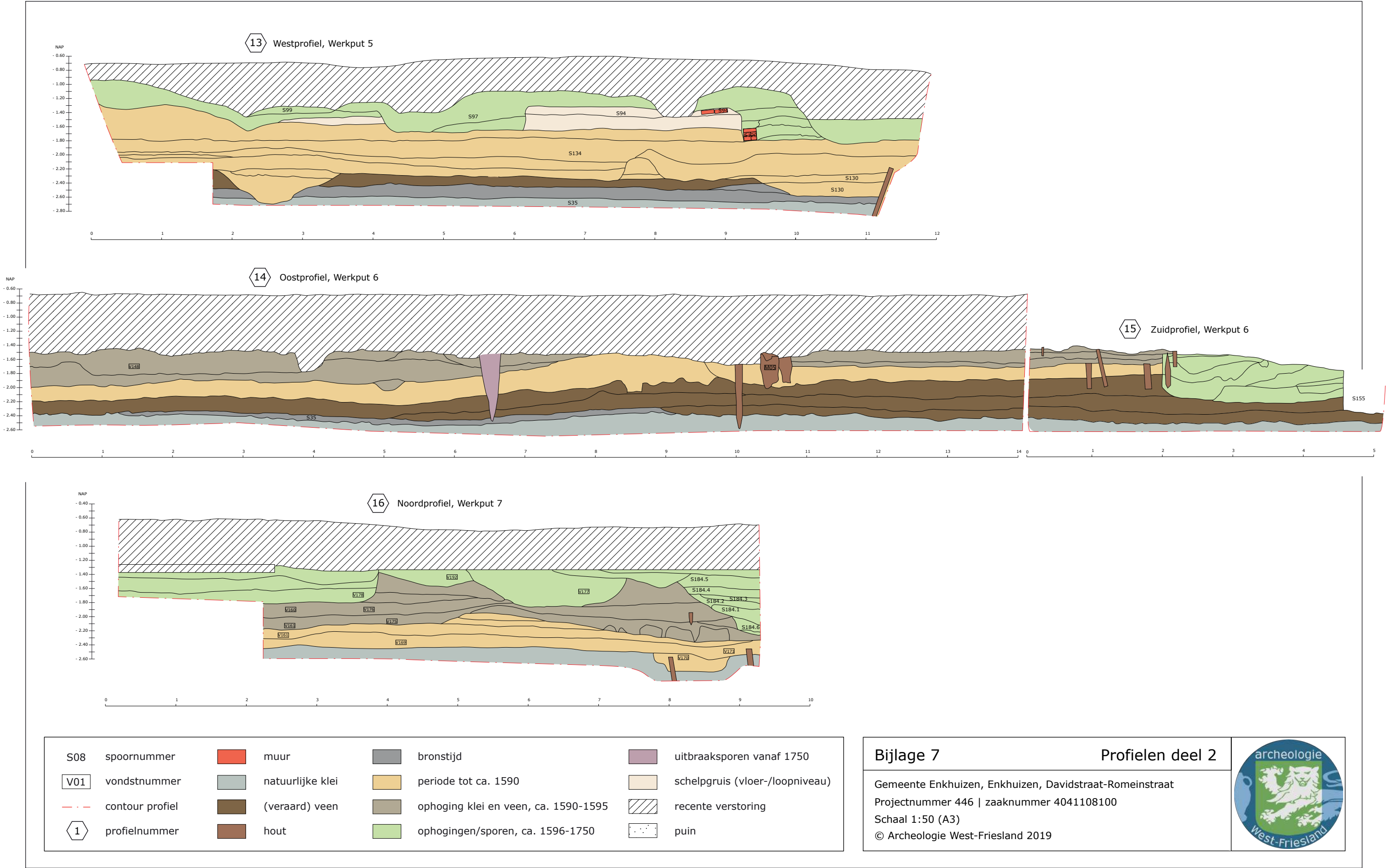
S08	spoornummer		muur		bronstijd		uitbraaksporen vanaf 1750
V01	vondstnummer		natuurlijke klei		periode tot ca. 1590		schelpgruis (vloer-/looppniveau)
- - -	contour profiel		(veraard) veen		ophoging klei en veen, ca. 1590-1595		recente verstoring
1	profielnummer		hout		ophogingen/sporen, ca. 1596-1750		puin

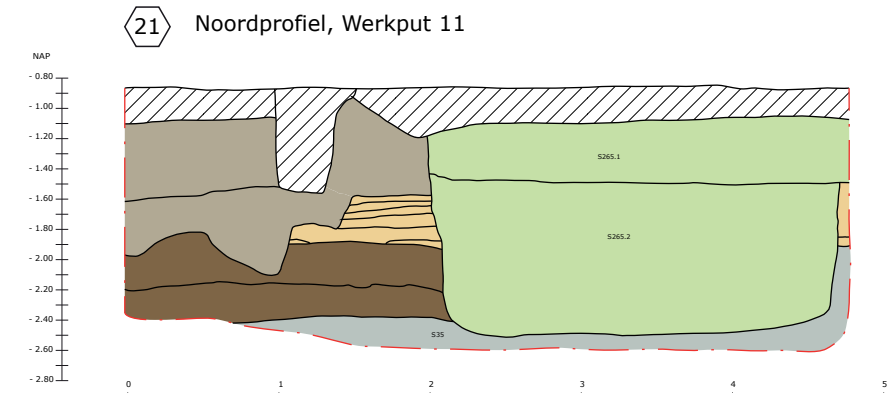
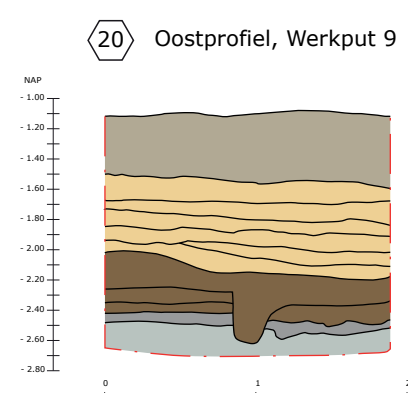
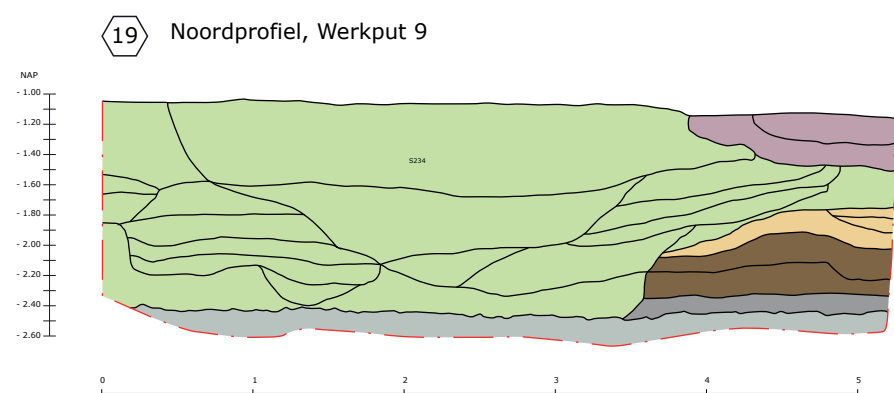
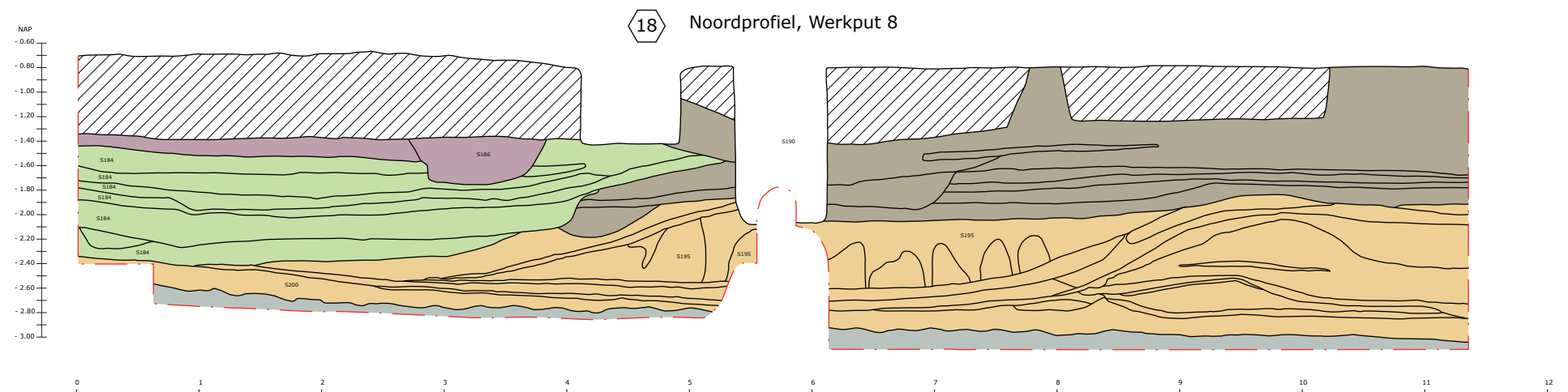
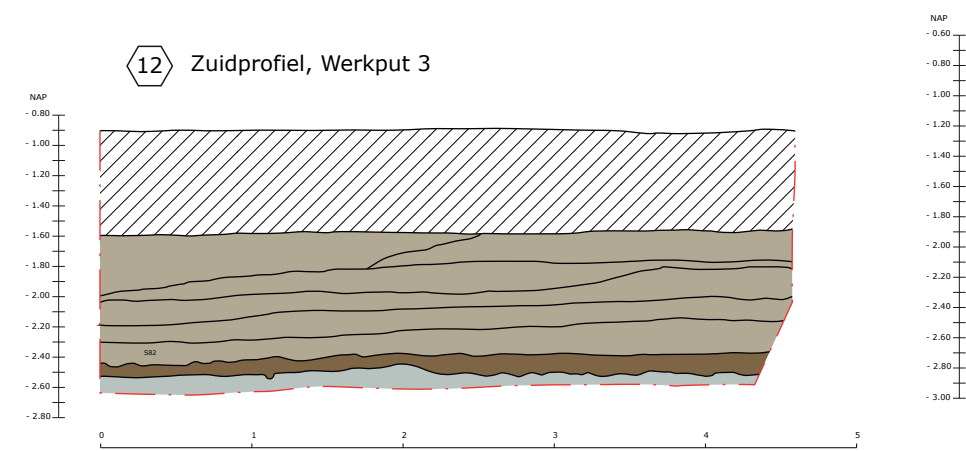
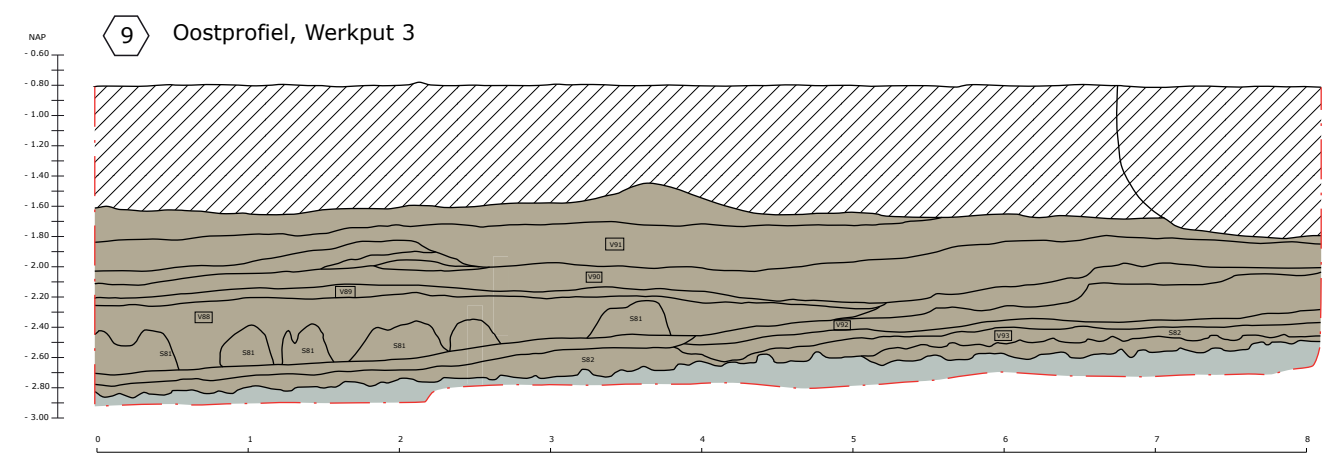
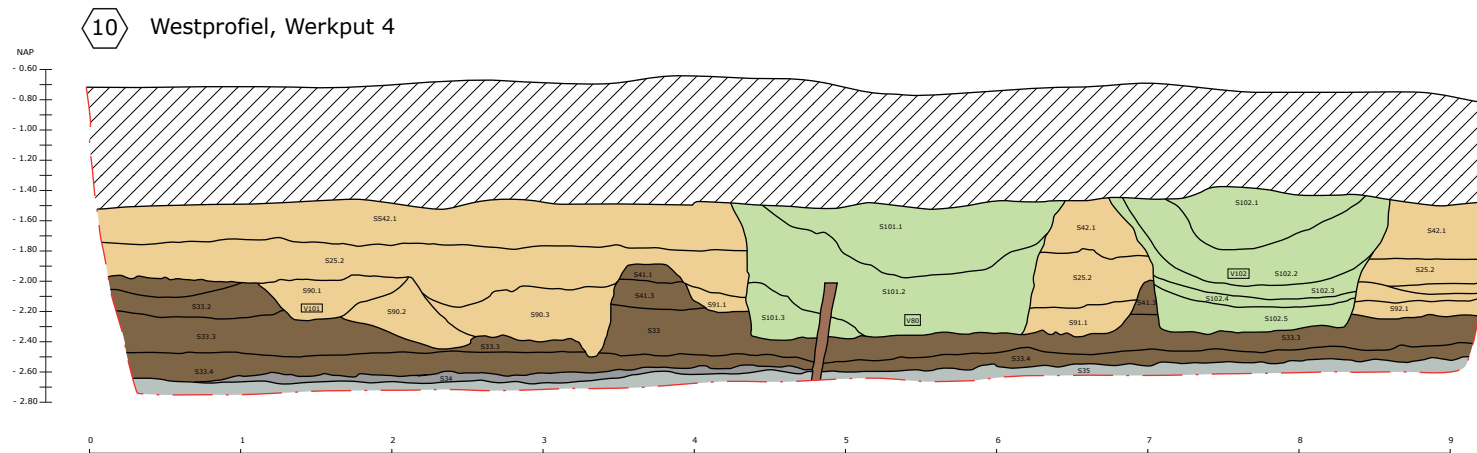
Bijlage 6

Profielen deel 1

Gemeente Enkhuizen, Enkhuizen, Davidstraat-Romeinstraat
 Projectnummer 446 | zaaknummer 4041108100
 Schaal 1:50 (A3)
 © Archeologie West-Friesland 2019

S08	spoornummer		muur		bronstijd		uitbraaksporen vanaf 1750
 V01	vondstnummer		natuurlijke klei		periode tot ca. 1590		schelpgruis (vloer-/loopniveau)
	contour profiel		(veraard) veen		ophoging klei en veen, ca. 1590-1595		recente verstoring
 1	profielnummer		hout		ophogingen/sporen, ca. 1596-1750		puin

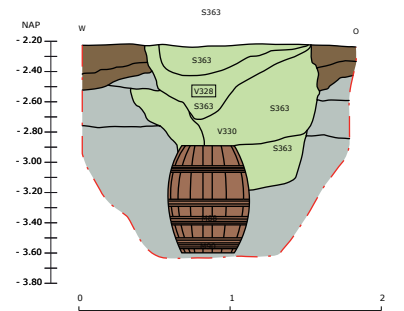
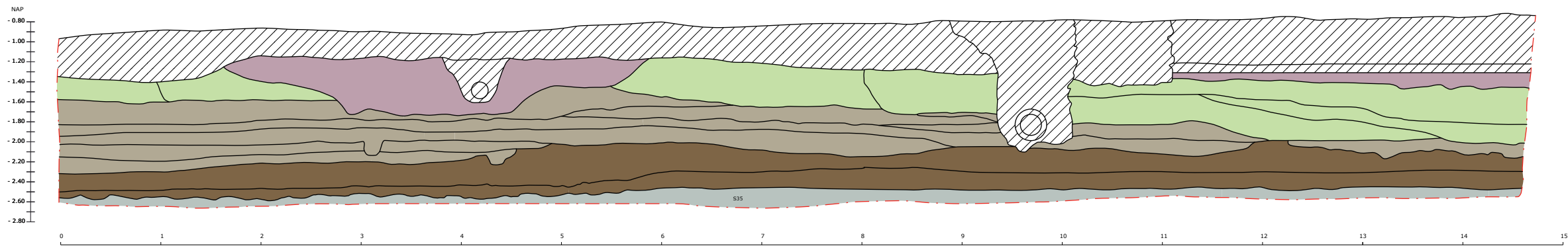
Bijlage 8

Profielen deel 3

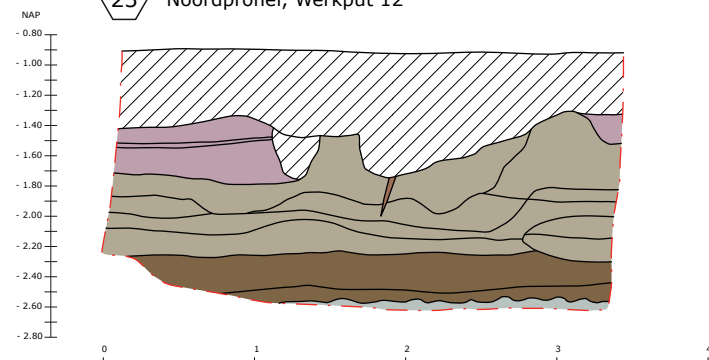
Gemeente Enkhuizen, Enkhuizen, Davidstraat-Romeinstraat
Projectnummer 446 | zaaknummer 4041108100
Schaal 1:50 (A3)
© Archeologie West-Friesland 2019

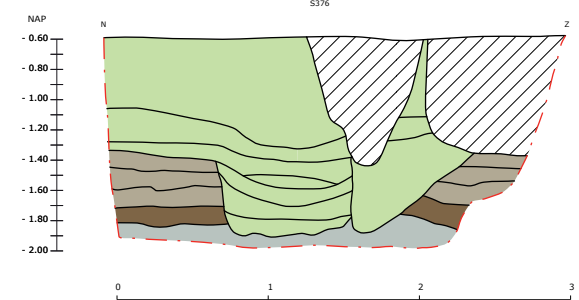
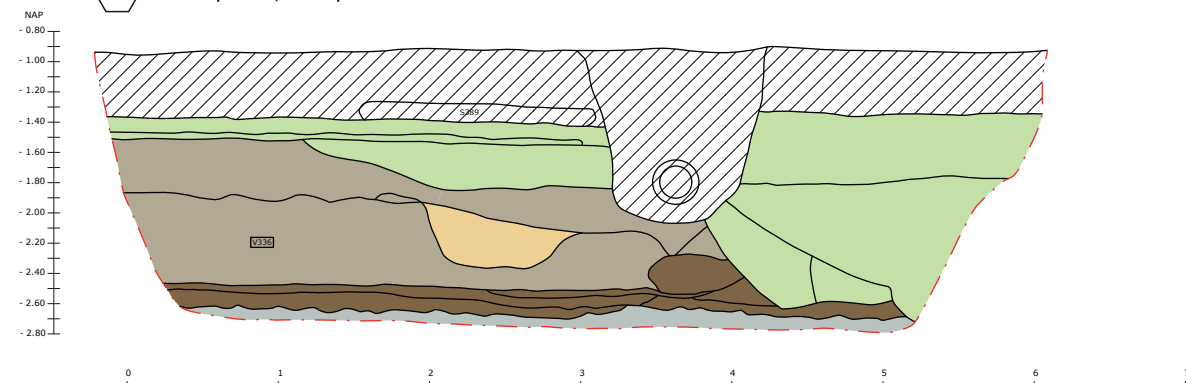
22 Noordprofiel, Werkput 12

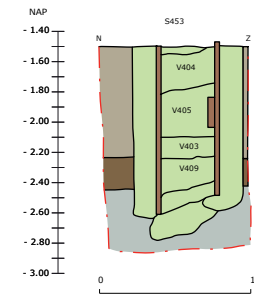
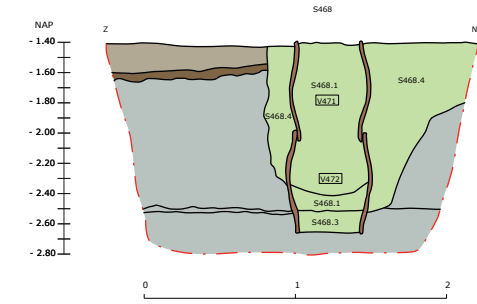
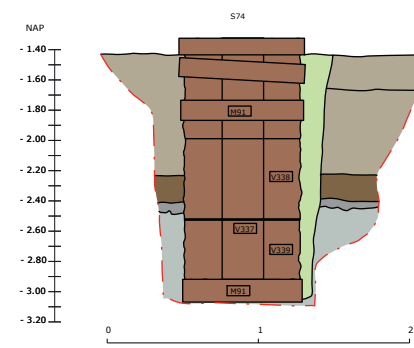
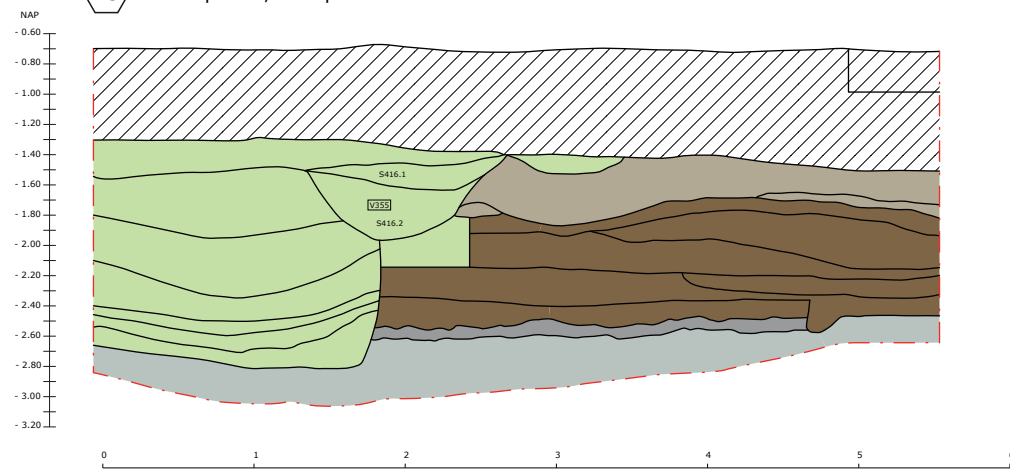
23 Noordprofiel, Werkput 12

24 Noordprofiel, Werkput 13

25 Noordprofiel, Werkput 14

S08	spoornummer		muur		bronstijd		uitbraaksporen vanaf 1750
V01	vondstnummer		natuurlijke klei		periode tot ca. 1590		schelpgruis (vloer-/loophniveau)
- - -	contour profiel		(veraard) veen		ophoging klei en veen, ca. 1590-1595		recente verstoring
1	profielnummer		hout		ophogingen/sporen, ca. 1596-1750		puin

Bijlage 9

Profielen deel 4

Gemeente Enkhuizen, Enkhuizen, Davidstraat-Romeinstraat
 Projectnummer 446 | zaaknummer 4041108100
 Schaal 1:50 (A3)
 © Archeologie West-Friesland 2019

ISSN: 2210-4364 (print)
ISSN: 2665-9387 (online)